Biblioteca
Universității Iași

II B-3910

I. GAVANESCUL

PSIHOLOGIE

PENTRU

CLASA VI SECUNDARA

Manual întocmit în conformitate cu noua programă analitică şi aprobat de Onor. Minister al Instrucţiunii cu ord. No. 524/935

TAXA
TIMBRULUI DIDACTIC
DE 5%
S'A PLATIT DIRECT CASEI
CORPULUI DIDACTIC
CONFORM DECIZIUNII
No. 6516/929

EDIŢIA XXV 1939

EDITURA „NAŢIONALA — CIORNEI" S. A.
BUCUREŞTI

601-935

Preţul cărţii Lei 83.60
Taxa 5% C.C.D. „ 4.40
Total Lei 88.—

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TABLA DE MATERII

Cuvântul Comisiei oficiale a Ministerului pentru aprobarea cărților didactice XIV
Prefață XV

PARTEA I
Introducere

CAP. I. *Obiectul psihologiei. Determinarea fenomenelor psihice. Caracterizarea psihicului față de fizic*
I. Faptele cu cari se ocupă psihologia 3
II. Caracterele deosebitoare ale fenomenelor sufletești față de cele fizice 5
Lecturi. ..... 7—10

CAP. II. *Isvoarele psihologiei. — Psihologia subiectivă și psihologia obiectivă*
I. Observația internă și cunoașterea de sine. Psihologia subiectivă 11
II. Psihologia obiectivă. Isvoarele dotorite observației externe 13
Lecturi ..... 16—17

CAP. III. *Ramurile psihologiei din punctul de vedere al obiectului și al metodei sale de cercetare*
A. Ramurile psihologiei din punct de vedere al obiectului: subiectivă generală, infantilă, a animalelor, a popoarelor sălbatece, anormală și patologică, comparată, fiziologică, psihoterapia 18
B. Ramurile psihologiei din punct de vedere al metodei de cercetare 19
1. Introspecțiunea. Condițiile și greutățile ei 19
2. Experimentul. Psihologia experimentală 22
3. Psihologia comparată. — Anchetele 23

CAP. IV. *Raporturile psihologiei și celelalte științe*
I. Raporturile dintre psihologie și fiziologie 25
II. Raporturile psihologiei cu științele noologice: logica, etica, estetica, economia politică, istoria, pedagogia, literatura 28
Lectură 30

PARTEA II
Problema biologică a vieţii sufleteşti

CAP. V. *Problema biologică a vieţii sufleteşti. Organismul animal şi viaţa lui de relaţiune*

I. Fapte de corelaţie între viaţa sufletească şi viaţa organică 33
II. Organismul animal şi viaţa lui de relaţiune 35
Lecturi 37

CAP. VI. *Sistemul nervos la om*

I. Organizarea sistemului nervos 39
II. Funcţiunile sistemului nervos 40

CAP. VII. *Om şi animal. Mişcări reflexe şi acte conştiente. Instinct şi conduită inteligentă*

I. Mişcarea, ca fenomen fiziologic 43
II. Mişcări spontane. Mişcări reflexe şi acte conştiente 44
III. Instincte 46
Om şi animal. — Conduită inteligentă 50
Lecturi ..... 52—53

PARTEA III
Formele fundamentale în cari se manifestă viaţa sufletească

CAP. VIII. *Unitatea vieţii sufleteşti sub diferite aspecte ale eului*

1. Diversitatea fenomenelor de conştiinţă 55
Aspectul cognotiv 56
Aspectul emotiv 57
Aspectul volitiv 58
II. Diferitele forme ale celor trei aspecte sau funcţiuni sufleteşti — de cunoaştere, de simţire şi de voinţă 59
III. Unitatea vieţii sufleteşti sub diferitele aspecte ale eului 61
Lectură ..... 62—63

CAP. IX. *Inconştientul şi diferitele grade de conştiinţă. Conştiinţa individuală şi conştiinţa socială*

I. Conştiinţa şi diferite grade de conştiinţă 64
II. Inconştientul 66
III. Condiţiile creşterii şi scăderii gradului de conştiinţă 68
IV. Conştiinţa individuală şi conştiinţa socială 70
Lectură. (Cum să ne închipuim inconştientul' ..... 71—72

CAP. X. *Atenţia şi diferitele ei forme*
A. Natura atenţiei şi felurile atenţiei 73
B. Legile atenţiei 74
C. Influenţa atenţiei asupra vieţii sufleteşti 76

CAP. XI. *Educaţia atenţiei*
Atenţia în raport cu particularităţile subiective şi obiective 78
Boalele atenţiei 79
Educaţia atenţiei 80
Autoeducaţia atenţiei 82

PARTEA IV
Procesele de cunoaştere, în structura lor elementară

CAP. XII. *Actul percepţiei. Intuiţie, reacţie senzorială. Clasificarea senzaţiilor. Organele simţurilor*
I. Actul percepţiei. Intuiţia 85
II. Natura şi clasificarea senzaţiilor 86
III. Organele simţurilor şi natura excitaţiilor diferitelor simţuri 88

CAP. XIII. *Senzaţii organice. Mirosul. Gustul. Senzaţii tactile. Senzaţii de cald şi rece. Senzaţii musculare şi de mişcare*
1. Senzaţii tactile 89
2. Senzaţii de temperatură 90
3. Senzaţii gustative 91
4. Senzaţii olfactive 92
5. Senzaţii de mişcare (Chinestezice) 92
6. Senzaţii organice. Cenestezia 94

CAP. XIV. *Senzaţiile vizuale şi auditive. Aplicaţiile la educarea simţului de auz şi văz*
1. Senzaţii vizuale 96
2. Senzaţii auditive 99
3. Aplicaţii la educaţia simţului de auz şi văz 99
Lecturi ..... 101—103

CAP. XV. *Intuiţiile de spaţiu, timp şi mişcare*
1. Intuiţiile de mişcare 103
2. Intuiţia de timp 105
3. Intuiţia de spaţiu 106

CAP. XVI. *Imagini. Reprezentări. Iluzii. Halucinaţii şi vise*
I. Natura şi importanţa imaginilor sau reprezentărilor 109

II. Variaţii şi gradul de reproductibilitate mintală. 110
III. Reprezentări în actul perceperii 111
IV. Iluziile şi halucinaţiile. Caracterizări sumare... 112
1) Iluziile 113
2) Halucinaţiile 115
3) Visele 116
Lectură ..... 117—119

PARTEA V

Procesele de cunoaştere în structura lor superioară

CAP. XVII. *Asocierile stărilor de conştiinţă şi diferitele ei forme. — Apercepţia.*
Introducere 121
I. Asociaţia şi diferitele ei forme 122
Legea şi condiţiile asocierii stărilor de conştiinţă... 123
Felurile asociaţiei după coprins 124
II. Apercepţia. Natura şi aspectele ei funcţionale.... 126

CAP. XVIII. *Memoria şi diferitele ei forme. Legile după cari se întăresc şi se menţin asocierile în memorie. Funcţiunile de păstrare, reproducere şi recunoaştere ale memoriei*
I. Memoria şi diferitele ei forme 130
II. Legile formării şi funcţionării memoriei. Funcţiunea păstrării. Condiţiile păstrării 131
Funcţiunea reproducerii. Condiţiile reproducerii ... 133
Funcţiunea recunoaşterii. Condiţiile recunoaşterii.. 135
Lecturi ..... 136—139

CAP. XIX. *Boalele memoriei. Educarea memoriei*
I. Boalele memoriei. Legea degenerării ei 140
II. Educaţia şi cultivarea memoriei 142

CAP. XX. *Imaginaţia. Imaginaţia în artă, ştiinţă şi viaţa practică. — Educaţia imaginaţiei*
I. Imaginaţia şi felurile ei 146
II. Felurile imaginaţiei: în artă în ştiinţă şi în viaţa practică 148
Legea combinării ideilor în imaginaţie..... 150
III. Educaţia imaginaţiei 151
Lecturi
1. Spontaneitatea în creaţia artistică 154
2. Influenţa imaginaţiei asupra voinţei şi corpului.. 156

CAP. XXI. *Gândirea. Abstracţiunea. Raţionamentul*
Introducere 158
I. Abstracţiunea. Găsirea de asemănări şi deosebiri.

Clasificarea. Noţiunea. Judecata 159
II. Raţionamentul. Diferite feluri de raţionament.. 161
III. Erori de raţionament din cauza sentimentului.. 163
IV. Rolul gândirii şi formele ei..... 164
Lecturi
1. Lupta raţiunii cu sentimentul..... 165
2. Echilibrul logic al spiritului 116
3. Atitudinea teoretică şi atitudinea practică a spiritului 167
4. Principiile înăscute ale gândirii..... 168

CAP. XXII. *Inteligenţa. — Grade de inteligenţă. Măsurarea inteligenţei. Aplicare: alcătuirea unui „test"*
Diferite tipuri de inteligenţă..... 170
Măsurătoarea în psihologia inteligenţei. „Testul".. 171
Măsurarea unor funcţiuni intelectuale. Măsurarea memoriei, atenţiei, oboselei 173
Măsurarea percepţiei senzoriale. Experienţe privitoare la simţul olfactic, la sensaţiile tactile, la sensaţiile vizuale, la mobilitate, la simţul timpului 175
Lecturi
1. Scara metrică a inteligenţei 176
2. Determinarea gradului de sugestibilitate 177

PARTEA VI
Viaţa afectivă

CAP. XXIII. *Plăcerea şi durerea. Emoţiile primare şi origina lor. Expresiunea emoţiilor*
Introducere 181
I. Plăcerea şi durerea. Cauzele lor..... 181
II. Emoţiile primare şi originea lor 185
Sentimentul „eului" 187
III. Expresiunea emoţiilor .....
1. Modificările fiziologice în producerea emoţiilor... 188
2. Gesturile 189
Lecturi
1. Experienţe în legătură cu expresia emoţiilor.... 190
2. Reciprocitatea corespondenţei dintre sentiment şi expresiunea lui 192

CAP. XXIV. *Sentimentele superioare. Sentimentele de adevăr şi frumos. Educaţia lor*
Introducere 194
I. Sentimentele adevărului sau intelectuale..... 194
II. Sentimentele estetice sau ale frumosului .....

III. Educaţia sentimentului de adevăr şi de frumos 199
1. Desvoltarea sentimentului adevărului 199
2. Educaţia sentimentului estetic..... 200
Lectura. Sublimul şi comicul 203

CAP. XXV. *Sentimentele superioare (urmare)*
I. Sentimentul moral 206
II. Sentimentul naţional 213
III. Sentimentul religios 215
Lecturi 216

CAP. XXVI. *Boalele sentimentelor. Pasiuni şi Patime. Fobii. Pasiunea şi Raţiunea*
I. Pasiunile 219
II. Boala pasiunilor: patimile 221
III. Felurile pasiunilor şi patimilor, după obiectul lor 222
IV. Efectele pasiunii şi patimei 224
V. Fobiile 224
VI. Pasiunea şi raţiunea 224
Literatura. Pasiunea generală în patimă..... 225

PARTEA VII
Voinţa

CAP. XXVII. *Actul voluntar*
1. Natura actului voluntar 227
2. Isvoarele empirice ale actului voluntar 229
3. Forme superioare de voinţă 231
4. Localizarea şi diferenţierea mişcărilor voluntare.. 232
Lecturi 233

CAP. XXVIII. *Deprinderi şi Automatism*
1. Deprinderile şi automatismul 236
2. Inclinaţiile 236
3. Importanţa deprinderilor în viaţă 237

CAP. XXIX. *Boalele voinţei. Libertatea voinţei şi educarea ei*
1. Libertatea voinţei..... 240
2. Boalele voinţei 243
3. Educaţia voinţei 245
Lectură 248

PARTEA VIII
Psihologia diferenţială şi viaţa socială

CAP. XXX. *Temperament. Caracter*
I. Temperamentul 251

II. Caracterul 253

CAP. XXXI. *Viața sufletească după mediu și rasă, după sex și vârstă*

I. Diferențierile vieții sufletești individuale după mediu și rasă 258
II. Diferențierile sufletești după sex 261
III. Diferențierile vieții sufletești după vârstă (copilăria, adolescența, maturitatea, bătrânețea) 264

CAP. XXXII. *Evoluția individuală. Eul și formarea personalității*

Individualitatea și personalitatea 271
I. Datele evoluției individualității 271
II. Diferențierile individualității 275
III. Personalitatea. Formarea personalității 277

CAP. XXXIII. *Determinarea aptitudinilor în vederea orientării școlare și profesionale. Vocația. Portretul psihologic și fișa individuală psihologică*

I. Determinarea aptitudinilor în vederea orientării școlare și profesionale. Vocația 280
Tipurile psihologice 281
II. Portretul psihologic și fișa individuală psihologică 284
Notă îndrumătoare la fișa psihologică 285

CAP. XXXIV. *Simbolurile. Limbajul. Formarea limbajului. Funcțiunile sociale a limbajului*

I. Simbolurile 288
II. Limbajul 289
III. Diferite feluri de limbajuri 291
IV. Formarea limbajului la copii 294
V. Funcțiunea socială a limbajului 295

CAP. XXXV. *Boalele limbajului. Cultivarea limbajului*

I. Boalele limbajului 296
II. Cultivarea limbajului 301

CAP. XXXVI. *Psihologia colectivă. Omul primitiv. Omul cult. Cultura națională*

I. Omul primitiv 305
II. Omul cult 307
Criteriul adevăratei culturi umane 308
III. Cultura națională 310
IV. Psihologia colectivă. Conștiința națională 315
Lectură 317

PARTEA IX
Noțiuni de Pedagogie

CAP. XXXVII. *Educație și Pedagogie. Deprinderile. Educație și mecanizare*

I. Educația și pedagogia 319
II. Deprinderile 320
III. Educația și mecanizarea 321

CAP. XXXVIII. *Date privitoare la psihologia copilului. Jocurile și valoarea lor educativă*

1. Aplicații educative cerute de natura copilului 323
2. Instinctele la copii 324
3. Jocurile și valoarea lor educativă 325
4. Natura morală a copiilor 326
Lecturi 327

CAP. XXXIX. *Mijloacele de care se poate folosi educația. Stimulente psihice. Pedepsele. Reguli de urmat în aplicarea pedepselor*

Stimulente hedonice 330
Pedepsele 334

CAP. XL. *Puterea și limitele educației. Educația și ereditatea*

I. Educația și ereditatea 336
II. Puterea și limitele educației 338

CAP. XLI. *Idealul educației. Necesitatea și importanța educației*

I. Necesitatea și importanța educației 340
II. Idealul educației 343
Desvoltarea vieții prin armonizarea vieții individuale și sociale ca ideal al educației 344

CAP. XLII. *Educația cetățenească și educația națională*

I. Educația cetățenească 348
II. Educația națională 351

CAP. XLIII. *Colaborarea familiei și bisericii cu școala în opera de educație*

1. Educația școlii și a familiei 354
2. Colaborarea familiei cu școala 356
3. Raporturile de colaborare educativă între Biserică, Școală și Familie 358

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cuvântul Comisiei de Filosofie din Ministerul Instrucţiei, pentru aprobarea cărţilor didactice.

Suntem de părere să se aprobe Psihologia d-lui prof. I. Găvănescul, ca manual pentru şcoalele secundare.

Această psihologie cuprinde rezultatul unei îndelungate experienţe profesorale (ştiinţifice şi didactice) a d-lui Găvănescul, şi, ca atare, are şi din acest punct de vedere, o deosebită valoare, educativă mai ales.

Lucrarea este metodic alcătuită, şi foarte clară. După fiecare capitol, are şi câte o bucată de lectură, menită să întărească şi să adâncească ideile expuse de el. De asemenea, preocupările educative, în legătură cu chestiunile de psihologie, sunt evidenţiate în întreaga lucrare.

(Din referatul adresat Consiliului Permanent al Ministerului de Instrucţie).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAȚĂ

Două cuvinte aș vrea să spun în *prefața* acestei ediții a Psihologiei mele.

Unul de ordin didactic, altul de ordin personal, — un fel de *pro domo*, care ar putea să fie un *pro memoria*, cu oarecare sens de melancolie.

Ideia de ordin didactic se referă la cuprinsul și la metoda psihologiei.

Cuprinsul e formulat de Ministerul Instrucțiunii. Și sunt mulțumit că, de astă dată, pot spune o vorbă bună despre el. Mă simt chiar dator s'o spun.

Programa actuală de psihologie pentru elevii de liceu, începători în ale filosofiei, a avut fericita inspirație de a părăsi „științificismul" pretențios, exagerat, cam afectat, al unora din programele precedente, și a luat o altă atitudine culturală, mai înțeleaptă. Fără a se întoarce la simplitatea simpatică, de altfel, a programelor mai vechi, și păstrând, firește, destul, (ba, pe alocurea chiar cam mult) din grija de a prezenta psihologia sub aspectul unui cadru riguros de știință încheiată, i-a dat totuși o trăsătură caracteristică de preocupare practică dominantă: cu prilejul studierii funcțiunilor sufletești, a accentuat și momentul pedagogic al educației lor.

Aplaud cu toată convingerea tendința educativă a studiului psihologiei, care și-a găsit coronamentul teoretic în ultimul ei capitol: *Noțiunile de pedagogie.*

Adaug, însă, alături, și poate mai presus de efectele educației formale asupra diferitelor funcțiuni ale sufletului, unul ce nu rezultă din program și nu este indicat nici în Instrucțiuni, anume: *dobândirea spiritului psihologic*, care nu se poate obține decât prin studiul psihologiei; rezultat formal *specific* al ei e de o valoare culturală superioară tuturor cunoștințelor particulare de psihologie.

Se înțelege că formarea „spiritului psihologic" atârnă de metoda de predarea a psihologiei. Cine voește să-și împrospăteze cerințele și condițiile ei, poate ceti prefețele edițiilor anterioare al acestei *Psihologii*, sau capitolele respective din *Didactica generală* și din *Pedagogia generală* ale subsemnatului

Acum, cuvântul de ordin personal.

E vorba, firește, despre cartea de față. Dar, se 'nțelege, nu despre însușirile sau meritele ei, dacă le-o fi având. De astea e dreptul altora să-și dea părerea; în cazul de față, mai ales, al „Comisiei oficiale pentru aprobarea cărților didactice', care l-a îndeplinit, ca o datorie.

Eu vreau să notez numai un fapt.

Cartea mea de Psihologie care, în 1915, a împlinit 25 de ani de servicii aduse școlii — cum se semnala atunci într'un articol de jurnal, ca un „eveniment cultural" — iar în anul acesta 1935, împlinește 45 de ani de activitate neîntreruptă, își are asigurată, și s'ar putea zice „garantată", existența pe încă cinci ani de aci înainte, prin o dispoziție ministerială...

Cine, ce dispoziție de Stat poate garanta că și autorul ei va mai fi printre acei cari, în 1940, vor semnala că opera sa a împlinit 50 de ani de servicii aduse învățământului țării ?

Et nunc..

I. Găvănescul

6 August 1935

Iași.

I. GAVANESCUL

PSIHOLOGIE

PENTRU

CLASA VI SECUNDARA

Manual întocmit în conformitate cu noua programă analitică şi aprobat de Onor. Minister al Instrucţiunii cu ord. No. 524/935

TAXA
TIMBRULUI DIDACTIC
DE 5%
S'A PLATIT DIRECT CASEI
CORPULUI DIDACTIC
CONFORM DECIZIUNII
No. 6516.929

EDIŢIA XXV

EDITURA „NAŢIONALA — CIORNEI" S. A.
BUCUREŞTI

601-935

Partea I.

INTRODUCERE

CAP. I.

Obiectul psihologiei. Determinarea fenomenelor psihice. Caracterizarea psihicului față de fizic.

I. Faptele cu cari se ocupă psihologia. Determinarea lor prin exemple luate din viața zilnică.

Pentru studiul unor științe, ca cele ale naturii, trebue să ne procurăm materialul de cercetat din afară, aducându-l adesea de departe.

Materialul studiului psihologiei îl găsește fiecare mai întâi de toate și direct *în el însuși*. (Și numai cu ajutorul acestui material își întinde psihologia apoi, indirect, cercetările asupra sufletului semenilor și altor ființi însuflețite.1)

Cum procedăm spre a găsi *în noi înșine*, acel material și a-l studia?

Să se ia un moment din viață, un caz concret de experiență obișnuită, să se analizeze și să se vadă ce se poate găsi în el ca stări de suflet.

Un exemplu de analizat. Stăm în camera de lucru și

1) Urmează lămuriri la Capitolul II, unde se tratează despre psihologia *subiectivă* și *obiectivă*.

citim o carte interesantă. Răpiți de interesul lecturei suntem dispuși să renunțăm la orice alt lucru, pentru acel moment de farmec pur intelectual. De odată un duruit de trăsură, ce se oprește în dreptul casei, ne face să alergăm mirați la fereastră; abia putem zări intrarea repede în curte a unui domn pe care nu l-am putut vedea bine. După pardesiul lăsat în trăsură și după mișcările la intrarea în curte, credem că e X, a cărui vizită știm că ne-ar face să ne pierdem timpul. Voim să ne ascundem, când tocmai auzim afară, la ușă, un glas care nu e al lui X, ci al unui prieten al nostru Z, pe care ar fi trebuit să-l așteptăm, fiindcă îi promisesem să mergem împreună undeva. Îl primim îndată; dar atunci se naște în noi o luptă. Cartea e interesantă și n'am vrea s'o întrerupem; pe amic nu-l putem refuza, fiindcă i-am promis... Sufletul stă în nedumerire, chibzuește; la urma urmei ne decidem, într'un fel sau altul. 1)

Ceea ce se poate culege dintr'un singur caz foarte familiar, faptele petrecute și constatate, în noi: impresii de vedere, auz, sentimente plăcute ori neplăcute ; gânduri, idei, hotărîri, porniri, etc. toate alcătuesc materialul de studiu al psihologiei.

Obiectul psihologiei. Psihologia, ca știință, se ocupă cu studierea fenomenelor sufletești. Ea caută să le determine, să le clasifice. Cercetează condițiile în cari se produc și în cari se desvoltă sau degenerează; și caută să formuleze anumite legi, pentru înțelegerea și explicarea lor.

Psihologia, astfel construită, se numește *științifică* și se deosebește de *psihologia pur empirică,* în care nu se caută *explicarea* fenomenelor sufletești, în geneza și cauzalitatea lor obiectivă, ci mai mult cunoașterea practică a oame-

1) Analiza acestui caz o vor face elevii singuri, pentru îndrumare, care poate servi la analiza altor exemple date de dânșii, sau propuse de profesor, vezi *Lectura No. 1* la sfârșitul Capitolului.

nilor, fie pentru interesele vieţei, fie pentru ale artei, etc.

Un om de afaceri, sau un poet, se mărgineşte a pătrunde în sufletul unui om, a-i descoperi caracterul, gândul, intenţiile, simpatiile, antipatiile, primul pentru a le utiliza în scopurile sale, al doilea pentru a le zugrăvi în operele sale.

Interesul omului de *ştiinţă* merge mai departe şi are alt scop. Nu se mărgineşte a constata şi învedera stările de suflet existente, ci caută a le *înţelege*, reducând producerea şi raporturile lor la anumite formule generale, la anumite legi.

II. Caracterele deosebitoare ale fenomenelor sufleteşti faţă de cele fizice.

Când studiem o plantă, un animal, un oraş, o regiune geografică, putem face observaţii şi cercetări singuri sau împreună cu alţii; şi mai putem culege şi verifica datele procurate de alţii, ca să ajungem la un rezultat valabil pentru toţi.

Nu tot aşa se studiază faptele sufleteşti. Stările sufleteşti petrecute în noi, nu le putem observa şi analiza *împreună* cu altul. Altul nu vede şi nu ştie ce simţim noi, în noi. Colaborarea lui n'ar fi de nici un folos. Ar trebui să-i spunem tot noi exact ce gândim şi ce simţim. 1)

Faptele psihologice nu se pot constata, nu se pot percepe prin nici unul din simţurile exterioare. Ce e drept, se zice de un sentiment că e *amar;* dar nimeni nu l-a gustat; de o gândire că e *grea,* apăsătoare; dar nimeni n'a cântărit-o; şi termenii aceştia sunt întrebuinţaţi în mod figurat. Se vorbeşte astfel, tot figurat, de o cugetare „cu orizont larg", deşi ideile nu se măsoară cu metrul pătrat

Spre a vedea mai bine natura fenomenelor sufleteşti şi deosebirea lor de cele materiale, să ne închipuim un naturalist *perfect,* pentru care universul material ar fi o carte deschisă. Să admitem că el ar fi în stare să urmă-

1) Vezi Lectura No. 2 la sfârşitul Capitolului.

rească toate fenomenele, toate schimbările lumii fizice, până la cele mai depărtate cauze și până la cele mai mici efecte ale lor: că s'ar uita în univers ca într'un mecanism transparent: ar vedea și ar înțelege toate mișcările, ar explica și prevedea toate întâmplările și modificările naturii materiale. Și să presupunem că noi, înțepându-ne la un deget, ne ducem înaintea lui și-l rugăm, arătându-i degetul, să ne spue ce s'a întâmplat, ce avem. Naturalistul perfect, prin mijloacele sale de cercetări și pe baza cunoștințelor sale anterioare, ne va spune ce alterări s'au produs în piele, în nervii degetului, ar putea urmări mișcarea nervoasă, pornită din vârful degetului până la creer și, după ce ne-ar descrie toate acestea, ar crede că a spus *tot ce există*, tot ce formează și însoțește faptul înțepării.

Dar noi ne vom plânge că ne *doare*, că avem o *durere*. Și naturalistul, fizicul, — considerat numai ca atare, — 'va căuta s'o vadă și va spune că n'o vede, va lua instrumente măritoare, va întrebuința microscopul; și, după îndelungate străduințe, va declara că nu mai zărește nimic, că deci ne înșelăm: durerea de care ne plângem, *nu se vede, nu există*.

Și totuși, deși naturalistul are dreptate că *nu se vede*, ea *există*. O simțim în noi.

Nimeni nu va putea constata, prin ajutorul celor mai perfecte aparate de observare externă, sentimentul ce se produce în noi, când stăm în fața unui peisaj frumos, când ascultăm o melodie plăcută ori o cuvântare mișcătoare; când vedem un om însemnat, admirat în genere pentru faptele sale și pentru caracterul sau geniul său; când întâlnim un amic; când revedem locurile unde ne-am petrecut copilăria, unde zac rămășițele ființelor iubite. Ce se petrece în noi, știm numai noi, și putem, mai mult sau mai puțin exact, să le comunicăm și altora. Dar *simțurile altuia* nu ajung la ele: ochiul nu le vede, urechea nu le aude, mâna nu le pipăe.

Caracterele deosebitoare ale fenomenelor sufletești față cu cele materiale cari formează obiectul științelor fizico-naturale sunt următoarele:

1. Fenomenele sufletești nu se pot observa direct decât în *noi* și anume prin ajutorul *simțului intern*, al *„conștiinței"* imediate, adică prin ceeace se numește *observație internă*.

2. Ele n'au *formă, dimensiune, greutate*, etc. nu se desfășoară *în spațiu*. Nu putem zice de fenomenul fricei, bunăoară, că e pătrat ori rotund, sau că e de un metru sau că e de atâtea grame.

3. Ce putem spune despre ele mai general și mai pozitiv este *numai* că vin *unul după altul* sau *deodată* în conștiință. Caracterizarea lor *pozitivă* comună este deci: că ne sunt date numai *în timp*, fie succesiv, fie simultan.

4. Din cauza acestui caracter al lor special rezultă o altă însușire particulară: că ele pot încăpea *mai multe deodată în acelaș moment* al conștiinței, pe când lucrurile materiale nu încap mai multe deodată în acelaș punct în spațiu, Două, trei, sau mai multe instrumente muzicale nu pot sta în acelaș loc în spațiu, se esclud unul pe altul, după legea *impenetrabilității*. Dar sunetele lor, ca fenomene psihice, se prind toate deodată în acelaș act al conștiinții, care le unește în o sinteză. Nu se exclud, nu stau în afară sau alături unul de altul; ci alcătuesc, la un loc, un singur moment sufletesc, pe care îl numim, în cazul acesta, acord, armonie. 1)

Ca o caracterizare *negativă* zicem de fenomenele psihice că sunt *imateriale*.

Alte caracteristice ale vieții sufletești, *spontaneitatea*, etc., nu par trăsături exclusive ale lor. 2)

LECTURI

Lectura No. 1.

Să analizăm această întâmplare banală; s'o luăm ca un moment de viață și să exercităm asupra ei ceeace s'ar numi

1) Vezi lectura No. 3 la sfârșitul Capitolului.
2) Vezi lectura No. 4 la sfârșitul Capitolului I.

o vivisecţie, sau mai bine zis o autopsie, presupunând momentul trecut. Ce se găseşte în acel moment sufletesc?

Să reluăm. *S'a auzit* un duruit de trăsură, am făcut o mişcare, împinşi de *curiozitate*. Am văzut un om ce l-am *asemuit* cu X; şi asemuirea *a deşteptat* în noi defectele şi calităţile lui X; această *reamintire* a produs un anumit sentiment de *neplăcere*, şi de aci *hotărârea* de a *încuia uşa*, de a ne ascunde, ş. a. m. d.

Unde s'au petrecut toate acestea? In noi. Şi cum ştim de ele? Ştim direct, printr'un simţ, care ne spune imediat ce se petrece în noi, ca stări ale noastre, ale vieţei noastre interne, ale sufletului nostru.

Iată o culegere de fapte săvârşite stând pe loc, şi anume o culegere de fapte *sufleteşti*. Ce găsim în ea? Sensaţii de *auz*, produse de duruitul trăsurei, şi apoi de glasul prietenului; sensaţii de vedere: pardesiul din trăsură, mişcarea făcută la intrarea în curte, etc., *reamintirea* calităţilor şi defectelor lui X, provocate de vederea mişcării făcute de el; iar, la auzirea glasului prietenului, reamintirea însuşirilor acestuia. Mai găsim faptul de *repulziune*, când presupunem că e X; şi, din contra, de *mulţumire*, când vedem că e Z. Apoi mai găsim *hotărîri, mişcări:* auzind duruitul trăsurei, ne mişcăm către fereastră; şi presupunând că e X, ne hotărâm să închidem uşa şi facem această mişcare. In fine, *chibzuiala*, *deliberarea*, punerea în balanţă a urmărilor unui demers şi a celuilalt: să plecăm ori să nu plecăm cu el?

Lectura No. 2.

Dar altcineva n'ar putea afla direct, prin el însuşi, ce se petrece în noi? Dacă ne-am închipui, că, ascuns în camera de lucru, un observator ne-ar fi luat pe noi ca obiect de studiu, în timpul cazului psihologic analizat; ce-ar fi putut nota? La început atitudinea noastră atentă la cîtire, fixitatea omului ce urmăreşte o idee, apoi mişcarea către fereastră la auzirea duruitului trăsurei; schimbarea de fizionomie la vederea persoanei, adică mişcarea muşchilor feţii; un gest, îndreptarea spre uşă; apoi, la auzirea glasului, o nouă schimbare a muşchilor feţii, luând o dispoziţie opusă celei d'întâi; apoi mişcarea pentru deschiderea uşei... Adică ceeace ar putea observa, ar fi nişte mişcări *externe* ale noastre; ca la un cinematograf.

Prin aceasta ar cunoaşte el stările noastre sufleteşti, că

Universitatea

suntem plictisiți, când vedem pe X; veseli, când vedem pe Z? Etc.?

Da, se zice. Cum însă? A văzut el *direct* aceste stări sufletești? *A văzut* el bucuria, întristarea, hotărârile și deliberările noastre *în noi?* Nu, de sigur, a văzut numai niște *mișcări* exterioare, pe care le-a *interpretat*, traducându-le în termeni psihologici. A văzut o expresie a figurei și a înțeles că în noi s'a petrecut ceva, un sentiment de mirare, de nedumerire, de neplăcere sau de mulțumire.

Dacă am fi știut că suntem observați și am fi vrut să-l inducem în eroare pe observator, am fi putut să ne prefacem, să exprimăm pe figură mulțumirea, când în suflet am fi simțit neplăcere; ori să păstrăm o fizionomie indiferentă, fără nici o expresie. Și atunci ar fi interpretat greșit stările noastre sufletești, luându-se după atitudinea, după mișcările și gesturile noastre, singurele care se pot vedea.

Lectura No. 3.

Intr'un discurs, într'o descripție, de câte lucruri nu se vorbește! Pe când în natura fizică toate aceste lucruri — pădure, câmpie, munți, râuri, oameni, etc. — stau în afară unul de altul, deosebit prin poziția și depărtarea lor în spațiu, în mintea noastră ideile și reprezentările lor sufletești stau unite împreună în același moment, legate prin simultaneitate și succesiune.

Chiar părțile succesive ale unei cuvântări sau lecturi, trebue, din când în când, să se prezinte împreună, *simultan*, în conștiință. Altfel, dacă fiecare din ideile date succesiv s'ar uita cu totul, dacă ar dispărea din minte ideile dela începutul discursului, când am ajunge la mijlocul lui, și apoi cele dela mijloc, când am ajunge la sfârșit, înțelegerea ar fi imposibilă. Tot atâta folos ar aduce, în cazul acesta, experiența vieții de ori ce fel, cât succes avea munca Danaidelor.

Proprietatea fenomenelor psihice de a *coexista* mai multe în timp, face posibile și explicabile multe din funcțiunile sufletului, precum, bunăoară, *compararea*. Ca să poți compara două lucruri, trebue ca spiritul să aibă facultatea de a le putea ține, ca idei, în același act de unire și confruntare. Cei doi termeni de comparat trebue să se găsească în același moment în conștiință, pentru ca să li se poată găsi și declara asemănarea sau deosebirea dintre ei. Dacă unul din ei ar dispărea din conștiință, când ar veni celalt, compararea dintre dânșii nu s'ar efectua niciodată.

Asemenea, nici *funcţiunea voinţei* nu s'ar putea îndeplini, fără proprietatea formulată mai sus. Trebue să ai în conştiinţă simultan şi *scopul urmărit* şi *mijloacele* sau căile pentru atingerea lui, şi să nu-ţi lipsească nici *dorinţa* de a-l realiza. Şi toate aceste idei şi sentimente trebue să poată sta în acelaş moment sufletesc, pentruca actul de voinţă să se poată produce.

Lectura No. 4.

Spontaneitatea pare a fi proprie în adevăr numai vieţei sufleteşti, în opunere cu înfăţişarea lumii fizice. Lucrurile materiale sunt supuse inerţiei: se mişcă, dacă le miştі; şi, după formula ştiinţifică a legii inerţiei, odată puse în mişcare nu sunt în stare a înceta, prin ele însele, mişcarea şi a trece în stare de repaus.

Aşa e, dacă privim lucrurile izolat, nu în totalitatea lor ce alcătueşte lumea fizică. Mişcarea eternă a corpurilor cereşti, circulaţia nesfârşită a materiei, din o stare în alta, curgerea neobosită a râurilor către mare, cristalizarea apei în fulgi de zăpadă, a atâtor corpuri în flori miraculos de variate şi de frumoase, toate acestea sunt mişcări cărora cu greu li se poate tăgădui înfăţişarea spontaneităţii.

Ce forţă din afară mişcă planetele, cum ar mişca tacul o bilă de biliard? Ce forţă din afară ridică norii spre cer, cum ar ridica un lanţ cu scripete o ladă de pietre? Ce forţă din afară mână apele spre mare, cum ar împinge copiii un căruţ din spate?

Gravitatea universală? Aceasta nu e o forţă din *afară*. A vorbi de acele fenomene de mişcare ca de nişte efecte ale gravităţei ar fi a *personifica* această lege a naturei. Legea gravitaţiei este formularea unui mod de a fi şi de a se comporta al naturei lucrurilor. Ea *exprimă* natura fenomenelor, nu le produce.

Spontaneitatea, afară de aceasta, o găsim ca un caracter distinctiv la toate fiinţele, chiar la cele mai inferioare, ca fiinţele monocelulare.

Se vede uşor la ce discuţii, pe baze hipotetice, provoacă spiritul acestei apropieri.

Nu le formulăm. Observăm numai că nu se poate considera, în mod nediscutabil, spontaneitatea ca un criteriu *exclusiv* al vieţii sufleteşti.

CAPITOLUL II.

Isvoarele psihologiei (Observarea propriilor noastre stări sufletești, cum și acelora ale semenilor noștri)

Psihologia subiectivă și psihologia obiectivă

Cunoașterea sufletului nostru propriu, așa cum îl găsim, prin observarea de noi înși-ne și prin experimente potrivite, alcătuește *psihologia subiectivă.*

Cunoașterea sufletului, așa cum se găsește la semenii noștri de tot felul și la alte ființe însuflețite, prin observarea din afară a manifestărilor lor și prin alte metode de cercetare, constitue *psihologia obiectivă.*

I. Observația internă și cunoașterea de sine. Psihologia subiectivă.

Singurul suflet, pe care îl putem cunoaște direct, este al nostru. De aceea, primul isvor de informații asupra fenomenelor sufletești este observarea de noi înșine, *observarea internă.*

Interesele curente ale vieții îndreptează atenția omului mai mult și mai des în afară, asupra mediului înconjurător, ca să observe și să cunoască împrejurările favorabile ori nefavorabile, și să caute mijloace potrivite pentru apărare și conservare. Totuși, ceeace simte el în fiece moment, ceeace gândește, ceeace voește, sunt fapte și realități ne

îndoioase pentru conştiinţa lui, chiar dacă nu ar căuta să le cerceteze în mod metodic, pentru construirea unei ştiinţe.

Multe din acele fapte sufleteşti trec şi se uită odată cu clipa în care s'au produs; altele, mai intense, rămân gravate în memorie, revin în conştiinţă şi mai târziu, fie chemate, fie fără voia noastră.

Studiul psihologiei îndreaptă atenţia asupra lor, le adună ca material necesar unei cercetări ştiinţifice.

a) In acest interes *teoretic* este bun obiceiul acelora cari îşi notează regulat faptele şi impresiile zilei. Oricât de scurt ar fi consemnate în carnetul sau jurnalul său *personal,* chiar cele mai trecătoare gânduri şi sentimente ale momentului, ele alcătuesc o colecţie de clipe trăite, de un folos preţios pentru cercetările psihologice.

După cum în studiul ştiinţelor naturale se recomandă colecţionarea şi păstrarea, bunăoară, a plantelor, a florilor, în *herbare,* tot aşa, în studiul psihologiei, e necesar şi de recomandat obiceiul notării faptelor de conştiinţă produse în cursul experienţelor variate ale vieţei fiecăruia. Ce este *herbarul* pentru botanist, este *jurnalul personal* pentru psiholog.

b) Din punct de vedere al interesului *practic,* deprinderea de a-şi însemna fiecare, cât mai regulat posibil, stările sufleteşti, gândurile, intenţiile, hotărârile, actele, constitue un mijloc de a se cunoaşte pe sine, pentru a se putea controla şi perfecţiona, ca personalitate morală, îndreptându-şi mereu acţiunile în direcţia unei norme dictate de raţiune, de interesul personal superior şi de interesul social.

Incercările de a căpăta anumite deprinderi de manifestări în raporturile cu oamenii, luptele sufleteşti pentru perfecţionarea caracterului, reuşitele şi nereuşitele lor, sunt fapte de experienţă sufletească de un folos remarcabil şi pentru psihologie şi pentru educaţie.

Una din deosebirile dintre om şi celelalte animale, şi dintre omul cult şi cel incult, sau dintre omul matur şi copil, stă în *conştiinţa de sine.* Omul incult şi neformat este

supus sentimentelor, poftelor şi pasiunilor, fără să-şi dea seama de modul cum acestea s'au produs, cum şi de ce îl stăpânesc. Omul cult pătrunde cauzele stărilor sufleteşti, şi, înţelegând geneza lor, poate adesea *să le influenţeze, să le modifice,* slăbindu-le sau întărindu-le cu intenţie, după cum îi dictează interesul sau cugetul.

II. Psihologia obiectivă. Isvoarele datorite observării externe

1. *Experienţele vieţei.* — Afară de observarea internă, un alt isvor pentru studiul psihologiei este *observarea semenilor,* pentru a le înţelege manifestările, a pătrunde felul naturei lor sufleteşti, şi anume atât modul lor de a vedea şi de a judeca lumea, cât şi caracterul lor.

a) Cunoaşterea altora e condiţionată, însă, în prima linie, de cunoaşterea de noi înşine. „Cunoaşte-te pe tine însuţi" este cheia cunoaşterii celorlalte suflete.

Numai întrucât ne vom fi observat pe noi înşine şi vom fi stabilit asupra noastră raporturi determinate dintre anumite stări sufleteşti şi manifestările lor exterioare, vom putea înţelege şi interpreta, prin *analogie,* manifestările celorlalţi oameni.

Deosebit de această primă condiţie prealabilă, se mai cere, pentru înţelegerea justă a oamenilor :

b) Ca arătările în afară ale sufletului lor să fie veridice, ca vorbele, mimica, expresia feţei lor să corespundă în adevăr şi exact unor stări sufleteşti, unor anumite idei sau sentimente ca legate obişnuit şi natural de ele;

şi *c)* ca acele anumite stări sufleteşti ale lor să ne fie cunoscute şi nouă prin experienţă proprie.

Căci, a înţelege, va să zică a face să se producă în conştiinţă stările sufleteşti despre care este vorba ; pe un surd nu poţi să-l faci să înţeleagă plăcerea muzicei; nici pe un orb frumuseţile unui peisaj. Tot aşa, unul nu înţelege sentimentele de invidie, de ură, de frică, etc., nici

manifestările lor, dacă nu le-a simțit niciodată în viața lui.

d) Pentru cunoașterea și înțelegerea oamenilor, nu sunt de ajuns impresiile de moment; trebuesc grămădite multe observații, din diferite momente și împrejurări și confruntate unele cu altele, spre a vedea la ce concluzii duc: cari sunt preocupările dominante, tendințele, dorințele, gândurile, intențiile, etc.

e) Constatările stărilor sufletești adevărate la oameni contribuesc la îmbogățirea materialului de studiu al psihologiei, dar, pe de altă parte, cunoașterea principiilor și problemelor generale ale psihologiei, servește ca orientare și călăuză în observarea oamenilor. 1)

f) Dupăcum cunoașterea de sine însuși are, pe lângă scopul *teoretic* al științei sufletului, și unul practic, al perfecționării personalității morale, tot așa și cunoașterea celorlalți oameni prin observație directă și prin ajutorul științei, are și un scop practic: al orientării în mediul social și uman în care trăim. Omul în relațiile sale cu semenii, are de a face cu *suflete,* cu cari trebue să știe cum să se poarte, nu spre a le utiliza pentru interesele și scopurile sale personale — căci demnitatea și respectul ființei umane nu permite a întrebuința pe om ca un instrument al egoismului propriu, — ci spre a ști cum să nu producă dureri inutile și cum să contribuiască la perfecționarea lor în cadrul vieții sociale normale. 2)

2. *Autobiografiile.* — Alt mijloc sau izvor pentru cunoașterea sufletului omenesc este să vedem ce au găsit în sufletul lor acei ce au căutat să se observe cu băgare de seamă serioasă. *Autobiografiile* sunt un izvor serios pentru psihologie, mai ales când sunt făcute de spirite obișnuite cu observarea de sine.

De un interes deosebit sunt, bunăoară, autobiografiile și biografia lui *Goethe* și a lui *Rousseau*. Viața lui *Goethe* — suflet

1) Vezi Lectura No. 1 la sfârșitul Capitolului.
2) Vezi Lectura No. 2 la sfârșitul Capitolului.

complex, poet genial, om de știință și de acțiune în același timp, — în memoriile lui scrise în formă relativ mai liberă, cu titlul de *Adevăr* și *Închipuire. J. J. Rousseau* în „*Les Confessions*", tezaur de observații psihologice, ca și acela a *Sfântului Augustin.*

3. *Biografiile.* — Un prețios isvor de informații îl găsim în *biografiile* scrise cu pătrundere și talent, pe baza unor date și fapte bine documentate din viața unui om.

4. *Literatura.* — Poeții mari, adânc cunoscători ai sufletului omenesc, ne înfățișează adesea, în creațiile lor geniale, tipuri și caractere de oameni, atât de vii, că pot fi luate ca ființe reale și analizate ca un material nepreținut pentru studiul psihologiei. Personajele create de un *Shakespeare,* de un *Molière* stau înaintea noastră ca niște realități concrete, așa cum stau înaintea naturalistului ființele, plantele, animalele pe cari le studiază. Putem să le cercetăm când vrem și de câte ori vrem și cum vrem, din toate punctele de vedere, interesante pentru cunoașterea sufletului omenesc.

5. *Descrieri amănunțite ale vieței și obiceiurilor animalelor.* — Studiile amănunțite, făcute de observatori minuțioși asupra vieții animalelor, asupra inteligenței, instinctelor și asupra obiceiurilor lor, lărgesc câmpul cercetărilor psihologice. La cunoștințele despre sufletul omului, se adaugă datele privitoare la sufletul ființelor inferioare lui, cari complectează sau documentează legile vieții psihice generale.

Scrierile naturalistului *H. Fabre* despre *Viața insectelor,* sunt clasice din acest punct de vedere. Asemenea cărțile lui *Lubbock* despre *furnici* și ale altora, în deosebi ale scriitorului *Macterlinck: La Vie des abeilles* și *La Vie des Termites,* pline de fapte și de observații, redate în o formă poetică și cu intenție filosofică atrăgătoare, se citesc cu interes pasionant, ca adevărate romane, și deschid orizonturi luminoase în sufletele unor ființe, pe lângă care trecem adesea nepăsători.

LECTURI

Lectura No. 1.

Dacă s'ar obiecta că, învățând psihologia sistematică, nu ajungem a cunoaște oamenii; că nu putem spune, spre exemplu, dela prima dată când vedem o persoană, cu ce fel de caracter avem afface, la ce ne putem aștepta dela el; și dacă s'ar conchide de aci că studiul acestei științe este nefolositor în vieață, că numai îndelungul contact cu semenii ne înlesnește cunoștința lor utilizabilă în practica de toate zilele, — răspunsul n'ar fi greu de dat.

Obiecția ar răsturna, fără să bage de seamă și fără să voiască, utilitatea și importanța *științei teoretice în genere.* Fără a vorbi de matematici, chiar științele naturale teoretice ar trebui respinse, ca nefolositoare. In adevăr, oricâtă zoologie generală ar ști cineva, tot n'ar fi în stare să cunoască așa de bine, ca un geambaș: care cal e mai bun pentru curse, care pentru călărie, sau pentru trăsură, care pentru șes, care pentru munte, după ce se cunosc defectele sau calitățile lui foarte importante pentru utilizarea practică. Tot așa un politician, un *Bismark*, poate cunoaște mai bine, din practică, în mod empiric *oamenii*, aflând deprinderile și dispozițiile lor, interpretând prin analogie nouile cunoștințe. Dar, deși *va cunoaște oamenii*, el nu va *înțelege omul*, numai cu atât. Ca și geambașul de cai, el nu va fi în stare să *explice* faptele observate, pentrucă nu va ajunge la rațiunea lor de a fi. Ii va lipsi tocmai ce e mai esențial și mai greu de câștigat, *principiile, legile generale.* Zoologul și psihologul, bazați pe cunoștințele generale, vor avea nevoe de o experiență mult mai puțină, decât cea întrebuințată de geambaș și de politician, pentru a obține cunoștințele detailate, particulare, ale acestora. Și atunci ei vor poseda aceste cunoștințe înjghebate într'un cadru *sistematic*, iar nu fără legătură între ele, nu sporadice și fragmentare, nu ca un material brut și amorf.

Lectura No 2.

Cunoașterea psihologiei ne dă putința *de a influența* nu numai asupra noastră, ci și asupra *altora.* Atât profesorul, cât și magistratul, medicul și preotul, oratorul și scriitorul, poetul, romancierul, ziaristul, etc., toți au nevoe să cunoască legile fenomenelor psihice.

Profesorul voește a forma sufletul, a-l educa. Cum va putea realiza aceasta, fără a-l cunoaște? Magistratul trebue să înțeleagă și să aprecieze mobilele și motivele, greutatea și importanța circumstanțelor, să restabilească și să cântărească forțele determinante ale voinței. N'are nevoe pentru aceasta să fie orientat în principiile generale ale funcțiunilor psihice?

Medicul inteligent nu vindecă numai cu medicamente, ci se ajută și cu mijloace psihice, deșteptând speranța, influențând prin suflet asupra corpului.

Preotul, pătruns de misiunea sa, aspiră la cârmuirea sufletelor, la îndreptarea inimilor.

Poetul, romancierul, nu se îndeletnicesc cu analiza și descrierea caracterelor, pasiunilor, manifestărilor omenești? Și oratorul, care caută prin cuvintele sale a convinge pe auzitori și a-i hotărî la acțiune în sensul dorințelor sale, cum ar isbuti el, dacă nu s'ar servi de mijloacele pe cari psihologia le cunoaște că sunt luate din modul de a proceda al inteligenței, din modul de a deștepta cutare emoție, de a determina la cutare manifestare? Cum ar isbuti el, dacă nu s'ar servi de influența sentimentului asupra rațiunii?

BCU IASI/CENTRAL

CAPITOLUL III.

Ramurile psihologiei din punctul de vedere al obiectului și al metodei sale de cercetare.

A. Ramurile psihologiei din punct de vedere al obiectului

Psihologia cuprinde, în sfera sa, mai multe *ramificații diferite,* după obiectul special al cercetărilor, după felul sufletelor cu care se ocupă sau după punctul de vedere al investigațiilor sale asupra faptelor psihice.

Ramurile psihologiei sunt :

1. *Psihologia subiectivă generală:* are ca obiect de studiu sufletul normal al omului relativ desvoltat și cult, servindu-se de metoda introspecțiunii directe și experimentale.

2. *Psihologia infantilă :* se ocupă cu *sufletul copilului,* în diferitele lui faze de desvoltare, începând dela nașterea lui, spre a se vedea cum apar, încă dela început, diferite fenomene sufletești, cum se schimbă treptat cu creșterea lui, cu ce forme de manifestare se prezintă.

3. *Psihologia animalelor.* — S'au studiat animalele spre a se vedea fazele, încă și mai inferioare, și în ce condiții au apărut cele mai simple fenomene sufletești în treptele cele mai de jos ale seriei ființelor însuflețite și cum se complică treptat și se desvoltă diferitele facultăți, cu cât ne ridicăm dela vietățile inferioare în sus către vertebrate, mamifere, om.

Scrieri de consultat despre psihologia animalelor: *Romanes, L'intelligence des animaux*, 2 volume pline de observaţii interesante asupra vieţii, gândirii şi simţirii la animale. *Lubbock* aplică o metodă experimentală ingenioasă pentru cercetarea inteligenţii furnicelor şi albinelor. De un interes mai general ca sinteză ştiinţifică, scrierile lui *Romanes*, în special *L'Evolution mentale chez les animaux*, şi a lui *Espinas*, „*Sociétés animales*".

4. *Psihologia popoarelor sălbatece:* caută simplitatea relativă a inteligenţei, voinţei şi sentimentelor în omul pe care încă n'au apucat să-l modifice instituţiile unei stări culturale mai înaintate.

5. *Psihologia anormală şi psihologia patologică:* studiază, prima, cazurile anormale (surdo-muţii, orbii, etc.), cealaltă, cazurile morbide (alienaţii, criminalii).

6. *Psihologia comparată*, o formă a psihologiei *sociologice*, îşi îndreaptă cercetările către diferite forme de manifestare ale sufletului omenesc, considerat în viaţa raselor, naţiunilor, claselor sociale, profesiunilor, sexelor, constituind atâtea psihologii speciale: psihologia *popoarelor (etnopsihologia)*, psihologia ţăranului, a meseriaşului, a negustorului, a advocatului, a pictorului, a actorului etc.

7. *Psihologia fiziologică:* cercetează raporturile dintre fenomenele psihice şi cele fiziologice corespunzătoare lor.

8. *Psihoterapia:* arată influenţa stărilor sufleteşti asupra corpului, spre a schimba, prin sugestie, stările fiziologice şi a contribui la normalizarea lor: — o aplicaţie a psihologiei în medicină.

B. Ramurile Psihologiei din punct de vedere al metodei sale de cercetare.

Metodele psihologiei. — *Metoda*, în ştiinţă, este procedarea raţională a spiritului în căutarea adevărului. Ea urmăreşte cu plan calea care duce la ţintă ; şi, conştientă de greutăţile ce-i stau înainte, caută cu grijă să înlăture erorile posibile.

Pentru studiarea ştiinţifică a sufletului, nu e deajuns adunarea materialului de fapte culese din toate *isvoarele* de informaţii asupra fenomenelor psihice. Acestea trebuiesc cercetate după un plan şi după anumite reguli logice de procedare, adică cu *metodă*.

Psihologia are la îndemână mai multe căi de investigaţie sistematică a faptelor sufleteşti.

1. Cea dintâi şi cea mai fundamentală metodă în psihologie este observaţia internă sau *introspecţiunea*.

La aceasta s'au adăugat următoarele :

2. *Experimentul;* 3) studiul *comparativ* al vieţii sufleteşti, sub alte forme decât aceea a omului matur şi normal, sau metodele psihologiei comparate ; şi 4) anchetele.

1. Introspecţiunea. Importanţa şi greutăţile ei. Psihologia subiectivă, introspectivă.

Importanţa *observaţiei interne* pentru studiul psihologiei, rezultă din consideraţia esenţială, relevată dela început, că singurul suflet pe care omul îl poate cerceta *direct*, este *al lui ;* şi mijlocul, indicat cu necesitate, este intuiţia internă *introspecţiunea.*

Pe baza acestei metode introspective se alcătueşte *psihologia subiectivă introspectivă.*

Introspecţiunea întâmpină însă *greutăţi* serioase.

1. Fenomenele sufleteşti au o natură nestabilă şi curgătoare ; apar şi dispar repede în curentul vieţii sufleteşti ; nu sunt că lucrurile externe, întinse în spaţiu, ca să le poţi urmări, să le poţi fixa şi cerceta timp mai îndelungat.

Un fizician poate repeta fenomenul căderii corpurilor de câte ori voeşte, spre a-l avea sub ochii săi, până când îi află legile. Un naturalist poate ţine o plantă, un animal, un mineral, până ce îi studiază după dorinţă, caracterele, proprietăţile. Stările sufleteşti se produc adesea fără voia noastră şi dispar tot aşa din suflet. Le putem observa numai în timpul trecerii lor repezi prin raza conştiinţei.

2. Apoi unele stări sufleteşti sunt greu de observat, din cauza intensităţii lor, când, sub stăpânirea lor, nici nu ne gândim să le observăm. Când vedem un prieten în pericol sau murind; când un sentiment de entuziasm puternic ne absoarbe toate forţele sufleteşti, suntem cu totul târîţi de torentul acelui moment din viaţa sufletului nostru.

3. Alte fenomene, din cauza slăbiciunii lor, trec iute şi neobservate ; iar altele se slăbesc sau încetează, îndată ce voim a le observa. Când mă gândesc la o problemă filozofică, şi deodată mă hotărâsc să observ cum mă gândesc, atunci, în acel moment, cugetarea filozofică încetează prin intervenirea intenţiei de a o observa, aşa că nu mai am ce observa. Când admir un tablou şi într'un moment dat mă hotărâsc să observ *cum* admir, ce condiţii îndeplineşte şi ce efecte are sentimentul care mă stăpâneşte, de îndată sentimentul se întrerupe şi în locul fenomenului de „admirare", am unul de „cugetare".

Această greutate, cea mai mare, a fost formulată: că nu putem fi şi *observatori* şi *obiectul observării*, şi actori şi spectatori. Spiritul nu e în stare a efectua deodată, simultan, două acte cu deplină atenţie şi conştiinţă.

Din această cauză filozoful francez *Auguste Comte* (1793—1875) a tăgăduit *posibilitatea psihologiei*, ca ştiinţă.

Posibilitatea şi condiţiile introspecţiunii. — Din *greutăţile* reale ale observaţiei interne nu se poate trage concluzia *imposibilităţii* ei.

a) Nu este adevărat că toate stările sufleteşti dispar sau se slăbesc, când le privim mai de aproape. Sunt unele cari, din contra, prin observaţie şi atenţiune, devin mai puternice, precum: durerile fizice, o durere de dinţi. Spre a slăbi aceste dureri trebue tocmai din contră să depărtăm atenţia dela ele. Asemenea pentru multe fapte sufleteşti superioare. Mustrarea de cuget nu scade, ci se măreşte cu cât ne gândim la cauzele ce au produs-o.

b) Chiar acele stări sufleteşti, cari nu se pot observa din cauza intensităţii lor, tot se pot studia, dacă nu chiar în momentul producerii lor, de sigur însă în *urmele lăsate de ele în memoria noastră.* Ne aducem aminte cu sfăşiere sufletească, de scena îngropării unei fiinţe iubite, cu toate că în acele momente nici nu ne trecea prin minte să ne observăm pe noi înşine. In resturile acestor suveniruri, păstrate adânc în memorie, putem face autopsia stărilor sufleteşti de atunci.

O condiţie de a fi un bun observator al sufletului, e tocmai să laşi momentul viu să se desfăşoare, fără să-l tulburi cu mimic, să-l trăeşti în toată intensitatea şi plinătatea lui, spre a-l analiza mai în voe şi mai complect, după aceea, în urmele lăsate în memorie de amintirea lui vie.

II. Experimentul. Psihologia experimentală.

Experimentul este o metodă de cercetare ştiinţifică în care omul nu aşteaptă producerea întâmplătoare a fenomenului de studiat, spre a-l observa, ci îl produce singur, după voe şi trebuinţă, cu mijloace şi condiţii anumite, spre a-l observa şi a-i studia natura şi legile.

In psihologie metoda experimentală este de două feluri, după modul cum se cercetează prin experiment faptele sufleteşti: 1) *pur şi special psihologică* şi 2) *psiho-fiziologică.*

Rezultatele acestei metode experimentale alcătuesc *ramura psihologiei experimentale.*

a) *Experimentul pur psihologic* se aplică în scopul de a se face să se nască în cineva, intenţionat, anumite stări sufleteşti, spre a-i da ocazie şi a-i cere să le observe, să le descrie, ca apoi, asupra constatărilor notate, să se întreprindă cercetări pentru căutarea unei reguli, unei legi psihologice.

In acest caz experimentul este însoţit sau urmat de observaţia internă şi procedarea se mai poate numi *introspecţiune experimentală.*

Experimentul combinat cu introspecţiunea s'a întrebuin-

tar în cercetarea multor fenomene psihice, precum în studiul *asociației ideilor* sau al stărilor de conștiință, (bunăoară, pentru a da un exemplu sumar, în treacăt: se spune un cuvânt și se cere să se declare, repede, ce idei se sugerează în minte); la studiul *memoriei* (de ex. câte repetiții trebuesc cuiva spre a învăța un șir de cuvinte fără de înțeles, după lungimea șirului, după spațiul de timp al întreruperilor; etc.); la determinarea *tipurilor* intelectuale (întrebându-se *de ce imagini* se servește cineva pentru a-și reaminti și a reproduce din memorie o propoziție, o frază etc.) Asemenea la cercetările referitoare la așa zisa *măsurare* a inteligenței; sau determinarea gradului de sugestibilitate, etc.

b) *Experimentul psiho-fiziologic.* — Când se caută să se studieze nu numai fenomenele psihice în ele însile și în raporturile intime dintre ele, ci în legătura ce există între ele și stările fiziologice, în general, ori nervoase în special, experimentul poartă numele de *psiho-fiziologie.*

Indeplinirea experimentului psiho-fiziologic cere concursul observației *externe,* care constată cauza fizică din afară sau modificarea fiziologică a organismului în momentul producerii unei stări sufletești determinate; dar nu este esclusă, din potrivă, e presupusă și observația internă. E nevoe de amândouă observațiile, externă și internă, spre a stabili ce schimbări produc în funcțiunile sistemului nervos cafeaua, opiul, etc., în legătură cu schimbarea activității mintale; asemenea pentru determinarea raporturilor dintre excitațiile din afară și sensațiile produse de ele. De această metodă ne servim și când cercetăm ce stare mintală corespunde unei anumite boale a corpului, și în general pentru stabilirea legăturilor de corespondență dintre suflet și corp.

III. Metoda comparativă.

Psihologia comparată. Ceeace se studiază prin introspecțiune psihologică, fie simplă, fie experimentală, este, de regulă, sufletul omenesc în condițiile lui obișnuite, normale și de relativă maturitate.

In afară de această categorie sufletească, însă, există în lume o mulțime de alte feluri de suflete, cari se deosebesc și se abat din linia generală obișnuită a omului matur, sănătos și civilizat. Sunt oameni cărora le lipsește, bunăoară, un simț (orbi, surzi); alții în stare anormală (idioți, nebuni); sau, deși normali, în o stare inferioară de desvoltare fie culturală, istorică (sălbatecii), fie de evoluție naturală (copiii).

Toată această varietate de suflete umane se studiază cu ajutorul *metodei comparative*. Rezultatul ei alcătuiește *Psihologia comparată*.

Comparând felul de a fi și de a se manifesta al unui anormal, al unui nebun sau idiot, al unui sălbatec sau al unui copil, cu sufletul obișnuit al unui om normal, sănătos, adult și cult, ajungem a stabili deosebirile între ele.

Aceste constatări comparative aduc două foloase: ajută la construirea unor *psihologii speciale* ale diferitelor categorii de suflete arătate; dar, în acelaș timp, ajută și la înțelegerea mai documentată a *psihologiei generale*, care se ocupă cu sufletul normal.

In adevăr, când se vede s. e. chipul cum înțelege lumea un om căruia îi lipsește un simț—și au fost cazuri de indivizi lipsiți de două sau mai multe simțuri — se arată și mai lămurit contribuția specială a acelor simțuri în totalitatea vieții sufletești a unui om.

IV. *Anchetele.* — Spre a strânge mai multe fapte doveditoare pentru determinarea naturii și condițiilor unui fenomen sufletesc, se întreprind cercetări pe o scară mai întinsă, asupra unui număr cât mai mare de persoane. Se fac *anchete* științifice de psihologie.

Astfel s. e. pe baza criteriului unor întrebări anumite (sau unor *teste*), adresate unui număr mare de copii de aceeași vârstă, în diferite țări, s'a ajuns la rezultate aproape concordante despre proporția copiilor de aceeași vârstă cari au gradul de inteligență caracteristic vârstei lor, (anume jumătate), față de aceia cari sunt ori precoci (un sfert) ori întârziați (un sfert).

CAPITOLUL IV.

Raporturile psihologiei cu celelalte ştiinţe.

Ştiinţele s'au împărţit, dintr'un punct de vedere mai simplu, în două categorii (1).

1. Ştiinţe, care se ocupă cu fenomenele materiei: numite *ştiinţe cosmologice* şi

2. Ştiinţe, care se ocupă cu fenomenele sufletului, în diversele lor forme de funcţiuni şi manifestări: numite *ştiinţe noologice.*

Dintre ştiinţele din prima categorie este de mare importanţă să se arate cari sunt raporturile *Psihologiei* în special cu *Fiziologia,* care studiază funcţiunile şi fenomenele vieţii organismului fizic, considerat ca suport material al funcţiunilor şi fenomenelor vieţii sufleteşti.

I. Raporturile dintre psihologie şi fiziologie. Deosebirile lor de obiect şi de metodă.

Legăturile dintre aceste două ştiinţe au fost uneori aşa de strânse încât, în unele spirite, ele s'au confundat, reducându-se întreaga psihologie la fiziologie. In cazul cel mai admisibil, însă, din raporturile lor s'au născut ramuri de ştiinţe care poartă numele amândorura, combinate.

Când-bunăoară se studiază şi se stabileşte raportul dintre

---

1) Chestia *clasificării ştiinţelor* se va vedea mai amănunţit în studiul *Logicei.*

un fenomen psihic și actul fiziologic corespunzător sau dintre o schimbare în suflet și o schimbare în corp: când adică se arată ce modificări corporale, fie nervoase, fie organice, fie musculare, se produc cu ocazia unei cugetări, unei dorințe, unui sentiment oarecare, s'a zis și se zice că se face *psihologie fiziologică* sau *psihofizică*.

Psihologia fiziologică ajunsese într'un timp a fi considerată ca singura psihologie *științifică* și purta numele de psihologie *experimentală*. Curentul studiilor acestui fel de psihologie se începuse mai de mult; dar s'a formulat mai precis din timpul marelui filozof francez *Auguste Comte*, (1798—1853). Opera lui principală *(Cours de philosophie positive)*, respingea psihologia ca știință de *observație internă* și o reducea numai la studiul sistemului nervos, la studiul funcțiunilor fiziologice, adică la fiziologie. Aceasta era o exagerație și o eroare. S'a văzut în curând că ceeace se poate face prin observația *externă* este numai *fiziologie;* dar pentru psi*hologie* este nevoe ca metoda *observației interne* să-și dea partea ei de constatare asupra naturei omului. S'a considerat totuși ca o condiție de *științificitate* a psihologiei a se studia faptele de observație internă în *corespondență* cu modificările materiale simultane, susținându-se că *atunci* studiul fenomenelor psihologice devine în adevăr științific, când știm în ce condiții materiale din corp se produce o stare sufletească; și s'a dat acestui fel de știință denumirea de *psiho-fiziologie,* adică psihologie în legătură cu fiziologie; și, fiindcă aceste studii se puteau face ușor prin *experimente* aplicate asupra corpului, i s'a dat și numele de psihologie *experimentală*.

Dacă însă atunci, pentru un *moment* din evoluția științei, a fost justificată denumirea de psihologie experimentală dată numai psihologiei fiziologice, nu se mai potrivește a se da acest epitet azi *numai* acestui fel de cercetări, fiindcă s'a găsit că se *poate întrebuința metoda experimentală și pentru studiarea directă a sufletului omului, fără a ne îngriji de stabilirea condițiilor materiale corespunzătoare.*

Cât de exagerată era reducerea *întregii psihologii* numai la studiul psihologiei fiziologice, se vede din compararea marelui domeniu al psihologiei întregi cu domeniul restrâns al părţii din suflet ce se poate studia *din punct de vedere fiziologic.*

In adevăr ce s'a putut studia mai bine prin metoda fiziologiei? Mai mult următoarele ordini de chestii:

1. *Iuţeala sensaţiilor*, adică timpul ce trebue unei excitaţii spre a fi percepută, socotindu-se timpul din momentul când ea atinge nervii noştri şi până dăm semn că am simţit excitaţia, printr'o mişcare, (adică de când porneşte curentul nervos dela capătul periferic al nervului către centru, până se întoarce dela centru iar la periferie);

2. *Pragul sau limita inferioară a excitaţiei*, adică ce grad minim de intensitate trebue unei excitaţii spre a fi simţită, sau a deveni conştientă. Există pentrü fiecare simţ, sau categorie de senzaţii, o limită hotărâtă, de unde excitaţiile încep a deveni apercepute şi dela care mai jos ele rămân nepercepute. Această limită se determină prin experiment.

3. *Raportul în care creşte senzaţia faţă cu creşterea excitaţiei.*

4. *Minimul excitaţiei*, adică gradul cel mai înalt de intensitate pe care poate să-l aibă o excitaţie spre a fi încă simţită, apercepută, şi dela care limită în sus excitaţiile, în loc de a mai produce senzaţiile corespunzătoare, slăbesc organismul.

5. *Efectele fizice* ale emoţiilor sau expresiile lor.

In *expresia emoţiilor,* bunăoară în expresia fricei ce s'a studiat din punct de vedere fiziologic? Câteva modificări produse în figura omenească, câteva schimbări în viaţa vegetativă a organelor. Dar putem oare pretinde că cuncaştem întreaga modificare materială din organism, corespunzătoare acestui sentiment sau altuia? Să presupunem sentimentul *admiraţiei* în faţa unei opere de artă. Ce ar putea să vază un observator mai mult decât o anumită mişcare a muşchilor feţei? Să zicem că poate observa şi mai mult decât atât: anume modificările fiziologice produse în organele vieţei vegetative, în circulaţia sângelui,

în aparatul și sistemul de nutriție în genere. Dar e acesta *întreg domeniul material* ce corespunde stării sufletești de admirație? Sistemul nervos propriu zis ce modificare a luat? Cine ar putea să observe schimbările moleculare produse în creerul omului și în întregul sistem nervos, în momentul sentimentului de admirație? Și tot așa cu ori ce sentiment înalt, ca sentimentul religios, intelectual, etc. Toate aceste sentimente nu pot fi studiate fiziologicește complect.

Dar când e vorba încă de alte stări sufletești ce n'au atâta putere de expansiune și exteriorizare ca sentimentele, cu cât mai mică e putința de a cunoaște schimbările lor materiale! Când suntem atenți la o poveste sau citim o carte, când urmărim cu încordare *un șir de idei*, de ce natură or fi modificările materiale corespunzătoare? Cine și cum le va putea observa și studia?

Acest întreg domeniu ese din cadrul studiilor de psihologie fiziologică.

II. Raporturile Psihologiei cu științele noologice.

Psihologia ne ajută la înțelegerea celorlalte științe noologice.

1. *Logica* ne dă regule de dreaptă gândire, cum trebue să cugetăm, ca să găsim adevărul. Psihologia ne arată cum cugetăm în genere, ce este cugetarea, cum se face, care sunt elementele ei, cum se combină acele elemente, și anume cum se combină atunci când găsim adevărul și cum atunci când greșim. Din aceste constatări ale psihologiei, logica extrage regulele după care trebue să se cugete spre a se găsi adevărul și în acelaș timp arată și procedările de care trebue să ne ferim, ca să nu cădem în eroare.

2. *Morala (Etica)* vorbește despre bine și rău, despre drept și nedrept, despre sentimentul moral, despre fericire, despre libertate și responsabilitate, etc.

Spre a lămuri aceste idei, spiritul are nevoe de cercetările

psihologiei despre ce este *voința* și anume *voința liberă*, despre originea naturală a sentimentelor morale etc.

3. *Estetica* ne vorbește despre *frumos*, despre *sublim*, despre *comic*, despre *tragic*. Psihologia explorează acest domeniu, analizând sentimentul frumosului, al sublimului, etc., arătând în ce constau, cum se produc, prin ce se deosebesc de alte sentimente. Și astfel, când estetica va studia mai de aproape aceste sentimente, va trebui să recurgă la ajutorul analizei psihologice și să împrumute dela psihologie rezultatele obținute de această știință.

4. Cu *economia politică* psihologia stă de asemenea în raporturi logice. Economia politică tratează despre *valoare, prețul* diferitelor lucruri, noțiuni ce se lămuresc de psihologie. Ea arată ce condiții trebue să îndeplinească în genere un lucru, spre a merita să aibe valoare, preț, și să fie numit folositor; și constată că acea condiție e să convină trebuințelor noastre, și expune care sunt acele trebuințe și care sunt funcțiunile și cerințele organismului psiho-fiziologic.

5. *Raportul dintre pedagogie și psihologie* este și mai învederat. Nu se poate concepe *educația omului*, fără a se cunoaște *natura lui sufletească*, pe care voești s'o formezi. (1).

Educația *inteligenții*, a *inimei*, a *caracterului*, o poate îndeplini numai cine a pătruns natura funcțiunilor sufletești la care se raportează acțiunea educatorului.

Căpătarea de cunoștințe clare e condiționată de aplicarea legilor percepției și a intuiției; a combinărei juste a ideilor, de îndeplinirea legilor gândirii logice; educarea inimii, de cunoașterea naturei sentimentelor și de condițiile producerii și desvoltării lor; formarea caracterului, de cunoașterea modului cum se capătă bunele deprinderi, de aplicarea legilor pe care le urmează organizarea voinței libere.

---

1) Vezi Lectura No. 1, la sfârșitul Capitolului.

Aceste informaţii şi toate datele relative la natura sufletului, de care are nevoe pedagogia, le procură studiul psihologiei.

6. *Raportul psihologiei cu istoria şi literatura.* — Marile evenimente ale *istoriei* omenirii îşi găsesc adesea expresiunea simbolică, dacă nu chiar cauza efectivă, în oamenii reprezentativi ai epocelor şi popoarelor. Înţelegerea marilor personalităţi istorice e condiţionată de pătrunderea şi adâncirea în structura sufletelor lor. Analiza psihologică a caracterului lor, a puterilor lor de gândire, de muncă, de voinţă, este înlesnită de cunoaşterea legilor vieţii sufleteşti.

Raportul apoi dintre psihologie şi *literatură* este de un ajutor reciproc evident. Personajele atât de vii şi de adevărate, ieşite din imaginaţia marilor creatori geniali ai poeziei, sub toate formele, servesc ca subiect de studiu psihologului; dar studiul este cu atât mai sigur şi mai efectiv, dacă se îndeplineşte după un plan sistematic, pe care îl pune la îndemână cunoaşterea ştiinţei psihologiei

LECTURA

Raportul dintre pedagogie şi psihologie. — Cei ce se ocupă, pe o scară mai mult sau mai puţin întinsă, cu educaţia, cu desvoltarea şi modificarea sufletului omenesc după un ideal, nu-şi îndeplinesc, cum trebue, sarcina ce-şi iau ori li se dă, când nu cunosc legile de deşvoltare ale sufletului, legile de producere ale fenomenelor psihice. Cum vor putea să le domine şi să le conducă spre realizarea scopului educaţiei, care este: de a face dintr'un individ o sorginte permanentă de fericire pentru societate şi pentru el însuşi? Acele tendinţe educative vor fi bune, cari vor avea de resultat producerea celor mai mari cantităţi de fericire pentru societate. Dar pedagogul trebue să ştie *cum* poate ajunge la acea ţintă; trebue să cunoască *mijlocul*, prin care se conduce sufletul copilului la acel ideal. Aceste mijloace le dă psihologia; ea îi formulează legea că omul se determină la acţiune sau de plăcere, sau de durere, şi spune educatorului: vrei să opreşti pe copil

dela cutare faptă? Pune înaintea lui durerea; natura omenească fuge de durere. Vrei să îndreptezi pe copil către cutare fel de activitate? pune înaintea acesteia, plăcerea care nu e numai senzorială, ci și spiritualo-morală, estetică. Natura omului caută starea de mulțumire sufletească. Numai necunoașterea naturei omenești dictează procedări contrare acestor legi.

Unii consideră ca unică sarcină a școlii, *instrucțiunea*. Opera educativă, formarea inimei, perfecționarea caracterului, se lasă pe seama familiei, când nu pe seama străzii.

Să admitem ca întemeiată această absurditate. Totuși, nici chiar sarcina aceasta mărginită a școlii: de a da numai cunoștințe, numai învățământ, nu se poate îndeplini decât pe baza legilor vieții sufletești.

Unul din scopurile învățământului, mai bătător la ochi, este bunăoară a înzestra mintea cu anumite cunoștințe. Ca mintea să se îmbogățească cu idei și cunoștințe, trebue să le poată păstra și avea la îndemână, când îi trebuesc. *Memorarea*, însă, își are și ea condițiile și legile ei, de care e dator să țină seamă cel ce voește a se instrui. Dar ca să țină seamă de ele, e natural ca mai întâiu să le cunoască.

Un scop și mai însemnat al învățământului este să *desvolte și să formeze mintea*, exercitând facultatea cunoașterii în diferitele ei funcțiuni și operațiuni, așa ca să poată să-și îndeplinească mai târziu, în viață, cu mai multă înlesnire și exactitate menirea ei firească: căutarea și aflarea adevărului. Cum ar putea să-și desăvârșească niște funcțiuni și operații mintale, cel care nu va fi orientat în natura și rostul lor, în regulele și scopul lor?

Intreaga psihologie a inteligenței servește de călăuză indispensabilă unui învățământ rațional, conștient de chemarea și de puterea lui, și îndreptățit a spera în posibilitatea atingerii scopului ce urmărește.

Dar îmbogățirea minții cu cunoștințe clare și adevărate și perfecționarea mijloacelor de cunoaștere, creșterea inteligenței, cu un cuvânt, nu este singura sarcină, și nici cea mai de căpetenie a școlii. Școala este mai mult decât o instituție menită a transmite cunoștințe, este o instituție de *educație*, în înțelesul întreg al cuvântului, o instituție destinată a forma *oameni complecți*, nu simple inteligențe.

Inteligența este, în mecanismul integral al vieții, numai o parte, o latură. Ființele numai inteligente sunt unilaterale, nu întregi, sunt „într'o parte". Inteligența, la urma urmei,

este numai făclia care luminează omului calea pe care a pornit și vrea să umble. Cine însă indică omului calea? Ce putere împinge și pornește viața pe un drum anumit, către un scop și către o țintă determinată? Sunt puterile active și impulsive ale voinței și sentimentului: instinctele, dorințele, deprinderile, idealurile visate, pasiunile, patimile, tot complexul de tendințe, înclinații, habitudini, cari alcătuesc *caracterul*.

Caracterul dă direcția vieței și activității întregi. Inteligența nu face mai nimic altceva, decât să arate omului mijloacele de care se poate servi, spre a-și realiza scopurile dictate de cerințele sentimentului și voinței. Inteligența este dar un simplu instrument. Atârnă de inima și caracterul omului, dacă acest instrument va fi întrebuințat la bine sau la rău.

A desvolta deci numai inteligențele însemnează a te mărgini să ascuți bine o armă și să o dai în mâna cuiva, fără să te preocupi de cine este el și ce va face cu dânsa.

Educația rațională complectă se ocupă și de partea naturei omenești, în care se făuresc scopurile, directivele, idealurile vieții; se preocupă și de inima și de caracterul omului.

Psihologia facultăților de a voi și de a simți, cu toate problemele indicate în dânsa, e astfel complinirea necesară a orientării celui ce tinde spre perfecționarea lui ca om.

Partea II.

PROBLEMA BIOLOGICA A VIEȚII SUFLETEȘTI

CAPITOLUL V

1. Problema biologică a vieții sufletești. Organismul animal și viața lui de relațiune.

I

Sunt fapte, unele cunoscute din simplă observație comună, altele stabilite prin o observare metodică sau prin experiment, cari arată o legătură strânsă între stările și funcțiunile vieții sufletești, de o parte, și stările și funcțiunile vieții organismului fizic de altă parte, și cari impun cugetării și științei o problemă: *problema biologică a vieții sufletești.* Ele reclamă în cadrul chestiilor speciale constitutive ale psihologiei, o privire cât de sumară asupra *naturei organismului fizic,* cu al cărui studiu amănunțit, de altfel, se ocupă mai de aproape *Fiziologia.*

Din *acele fapte,* care arată legăturile dintre viața sufletească și viața organică, amintim aci câteva:

a) S'a constatat că diferite rase, popoare, indivizi prezintă capacități craniene variate, deci conținuturi nervoase cerebrale, de o valoare cantitativă deosebită, corespunzând desvoltării lor mintale. Idioții au un creer aproape egal cu al mai multor antropoide, (între 766 — 841 gr.), pe când

greutatea creerului unui *Cuvier* (1828 gr.), a unui *Cromwell* (2231 gr.) a întrecut media care este de 1410 gr. (după Quatrefages).

S'a mai constatat, însă, că gradul de inteligență nu crește numai proporțional cu *cantitatea* absolută a creerului, ci, *a)* pe de o parte cu raportul greutății creerului către greutatea corpului; *b)* pe de altă parte, cu *calitatea* creerului, cu numărul, varietatea și complexitatea circumvoluțiunilor, precum și cu finețea țesutului nervos. Astfel numai se poate înțelege pentru ce uneori oameni foarte inteligenți ca *Gambetta*, au prezentat o greutate cerebrală mică, inferioară chiar mediei.

2. Alt fapt, care invederează legătura dintre suflet și corp e următorul: *stările mintale patologice, sunt însoțite de o degenerare cerebrală.* Nebunii, maniacii, criminalii n'au numai spiritul bolnav, ci și creerul lor e vătămat în acelaș timp.

3. In timpul *activității intelectuale*, creerul nu e în aceași stare ca în timpul repaosului:

a) Cantitatea de sânge care circulă în creer, *sporește:* se produce o congestie; aceasta s'a constatat experimentai de fiziologul italian Mosso;

b) Gradul temperaturii crește;

c) Cantitatea de săruri eliminate din corp și provenite din uzarea creerului, din oxidația țesuturilor nervoase, e asemenea *mai mare.*

4. *In momentul emoțiilor* se constată, încă și mai vizibil, modificări corespunzătoare în funcțiunile corpului. Bucuria activează circulația sângelui, stimulează digestia. Intristarea, din contra, le împiedecă. Frica paralizează organele mișcării. Durerea provoacă acțiunea glandelor lacrimale.

Se produc schimbări în modul de a fi al sufletului, când se produc schimbări în modul de a fi al corpului, și invers: modificări în stările și funcțiunile sufletești aduc modificări în stările și funcțiunile corpului.

II. Organismul animal şi viaţa lui de relaţiune

a) Natura generală a organismului fizic.

Organismul, în care apar fenomele psihice, stă în anumite raporturi cu mediul fizic, de care se deosebeşte prin însuşiri constitutive caracteristice.

Un *organism este o unitate vitală, în care toate părţile sunt legate solidar între ele şi contribuesc armonic la realizarea unui scop comun: viaţa.* Orice schimbare produsă în o parte a unei unităţi organice se resfrânge asupra celorlalte părţi constitutive şi atrage după sine schimbări corespunzătoare în alcătuirea organismului întreg.

Aceasta nu se observă la corpurile materiale *anorganice.* Corpurile anorganice cresc în volum, îşi măresc dimensiunile prin adăogiri la suprafaţă de materie suprapusă din afară; şi forma lor atunci se schimbă după împrejurări, după cum se îngrămădeşte, întâmplător, materia din afară, mai mult în o parte sau în altă parte a suprafeţii lui.

Organismul viu creşte dinăuntru în afară; materia înconjurătoare nu pătrunde înăuntrul lui fără nici o regulă, ci după o alegere: dacă foloseşte organismului, e primită; dacă nu, e respinsă. Şi, introdusă în organism, materia din afară nu rămâne în starea ei dinainte, e schimbată, e prefăcută în elemente constitutive ale organismului, de diferite feluri: ţesuturi musculare, nervoase.

E adică, *asimilată.*

Şi creşterea prin asimilare, dinăuntru în afară, se face după *un plan.* Absorbită din mediul fizic înconjurător, materia se cristalizează în organism după forma tipică a fiinţelor vii, ce au absorbit-o şi asimilat-o.

b) Organismul şi funcţiunile sufleteşti în cadrul problemei biologice.

Stările şi funcţiunile sufleteşti, cu toată imaterialitatea lor, nu sunt fără nici-o legătură cu lumea materială. Ele se produc într'o fiinţă vie, şi stau, prin organismul acesteia, în legătură cu lumea fizică înconjurătoare.

Organismele au faţă de mediul fizic, o atitudine, o *comportare,* dictată de scopul conservării. Viaţa lor e constituită din procese de reacţiune îndreptate către acelaş scop biologic.

Pentru conservarea vieţii, organismele îşi creiază şi desvoltă organe speciale cu anumite funcţiuni de *selecţionare* şi *adaptare,* alcătuind procese de acţiune şi reacţiune faţă de mediu (sau *comportamentul* biologic). La acestea se adaugă funcţiunile de *asimilare, creştere* şi *reproducere.* Iar toate la un loc, având ca ţintă comună păstrarea şi afirmarea vieţii, alcătuesc unitatea funcţională a organismului, şi au, prin urmare, un caracter de *finalitate* biologică.

Intre *funcţiunile biologice,* cele mai înalte sunt *funcţiunile sufleteşti,* prin cari fiinţa vieţuitoare distinge felul şi proprietăţile lucrurilor înconjurătoare, le apreciază ca bune sau rele şi hotăreşte felul comportării faţă cu ele. Iar partea din organism unde se elaborează aceste funcţiuni biologice de relaţie, prin fenomene şi stări sufleteşti, este *sistemul nervos.*

III. Sistemul nervos în natura lui şi evoluţia lui generală.

Sistem se numeşte un ansamblu de elemente legate între ele în raporturi strânse de dependenţă şi interdependenţă reciprocă, astfel că alcătuesc împreună un singur tot organic unitar. Termenul se găseşte întrebuinţat în acest înţeles, când se vorbeşte de *sistemul solar,* de *sistem filozofic,* etc.

Sistemul nervos este totalitatea *acelor* elemente nervoase din structura organismului fizic, menite a primi excitaţiile lumii din afară (sau ale stimulilor din năuntru) a le transmite la punctul central al alcătuirii lui, a le coordona, şi a răspunde la ele prin reacţiuni necesare, cerute de interesele adăptării şi conservării vieţii.

LECTURI

Lectura No. 1.

Evoluţia sistemului nervos

In desfăşurarea desvoltării treptate a fiinţelor animalice, sistemul nervos sau ceeace mai târziu a devenit *sistem* nervos, se găseşte rudimentar la fiinţele inferioare, reprezintat prin elemente din ce în ce mai simple, cu cât ne coborâm către începuturile seriei acelor fiinţe.

La Protozoare, bunioară, funcţiunea generală a materiei nervoase nu se găseşte diferenţiată în anumite organe speciale, e difuză în tot organismul. La Celenterate apar oare cari urme de sistem, cu funcţiuni încă abea coordonate, insuficient. La alte fiinţe inferioare se găsesc doar nişte ganglioni împrejurul esofagului, sau de ambele părţi ale abdomenului, cu fibre de legătură către un ganglion cefalic sau dela cord.

Sistemul nervos la vertebrate, se constată, sub forma cea mai de jos, la *Amfioxus*, un mic animal marin în formă de peşte, pe coastele nisipoase ale Franţei. Organizaţia lui foarte simplă, prezintă în porţiunea cefalică ramificaţii din cari una merge la un aparat olfactic. La altele se formează un sistem dorsal de organe senzoriale, cu începuturi rudimentare de emisfere în regiunea cefalică. Cu toate variaţiunile de forme şi de aşezări în regiunile corporale, închegarea unui sistem nervos înfăţişează treptat urmărirea realizării unui plan general de construcţie, la diferitele speţe animalice, complectându-se şi, coordonându-se din ce în ce mai mult la mamifere, până la capătul superior al seriei ascendente, la om.

S'a constatat şi în ordinea erarhică a animalelor inferioare acelaş fapt de corelaţie între capacitatea craniană şi greutatea creerului, de o parte, şi gradul de desvoltare mintală, de alta; ceeace se poate adăoga la elementele problemei biologice a vieţei sufleteşti, de care s'a vorbit mai sus.

Lectura No. 2.

Cu creşterea capacităţii cerebrale creşte şi aceea a creerului

Broca a constatat că craniile recente din cimitirele Parisului, sunt mai mari decât cele găsite în criptele sau cavourile

din secolul al XII-lea; și anume desvoltarea s'a produs exclusiv în partea frontală a craniului, sediul funcțiunilor intelectuale.

Acelaș lucru se afirmă *(Richard)* despre raportul capacității craniene la locuitorii actuali ai Engliterei, comparată cu acea a vechilor ei locuitori.

Se crede de asemenea (Lartet) că unele mamifere de azi, aparținând la diferite ordine, au un creer mai desvoltat decât vechii lor prototipi din epoca terțiară. Aceasta însemnează că, prin exercițiu continuu, prin grămădire de cunoștințe și prin câștigare de aptitudini, creerul, a crescut treptat și la animale în genere.

In ce privesc *popoarele* și *rasele*, s'a găsit *(Davis)*, următoarele cifre, indicând greutatea cerebrală medie a unui număr de exemplare (notate la începutul numelui):

2 Englezi	1.425 gr.
25 Chinezi	1.359 gr.
5 Eschimoși	1.396 gr.
9 Negri	1.332 gr.
17 Australieni	1.187 gr.

Aceste cifre reprezintă aproximativ raportul gradului de inteligență dintre aceste grupe de oameni.

In adevăr, din relațiunile călătorului *Cook* reese că Australienii ocupau, intelectual, treapta cea mai de jos. Apatici, lipsiți de curiozitate, ei nu dădeau atențiune nici schimbărilor nici noutăților la care asistau. Totul îi distrăgeau, nimic nu-i ocupau. Chiar sculele, stofele dăruite, repede le primeau, repede le părăseau. Nu erau în stare să înțeleagă nici cel mai simplu desemn, și în fotografia unuia din ei li se părea că văd o corabie sau un cangur, în loc de om. In școlile deschise de coloniile engleze, copiii lor învățau ușor ce se referea la memorie; dar gramatica și aritmetica nu se împăcau cu spiritul lor; și civilizația în genere, nu-i modifică.

In ce privește pe Negrii — și aceștia, erau mai inteligenți decât Melanizienii din Australia și Tasmania—de abia puteau ține mintea încordată scurtă vreme. *Burton* spune că, voind să afle dela ei cum se chiamă în limba lor diferite *numere*, de abia ajungeau cu întrebările până la numărul *zece* și negrul se simțea foarte obosit, i se împăinjeneau ochii, i se închideau de somn, și adormia.

CAPITOLUL VI

Sistemul nervos la om.

I. Organizarea fizică a sistemului nervos.

Intre organele ce constituesc corpul, distingem:

1. Organe care servesc la locomoție, adică *motoare:* oasele, mușchii, tendoanele:

2. Organe care servesc la nutriție, la elaborarea, apropierea și transformarea materiei, și la eliminarea ei, când devine nefolositoare corpului; — adică organele vieții vegetative sau *vitale:* gura, stomahul, intestinele, arterele, inima, plămânii, organele secrețiunii; și

3. Organele care servesc la călăuzirea individului în mediu, sau organele de *orientare*, de *relațiune:* nervii, distribuiți și legați *sistematic în organism.*

Sistemul nervos se împarte în sistem nervos *central, periferic* și *marele simpatic,* sau *vegetativ.*

Organele sistemului nervos *central* sunt: encefalul și măduva spinării, închise în cutii osoase tari, anume encefalul în teasta capului și măduva spinării în coloana vertebrală. Creerul și măduva spinării stau în legătură, formând sistemul *cerebro-spinal* sau *axa cerebro-spinală.*

Creerul se împarte în creer mare, mijlociu și mic.

Creerul cel mare sau *cerebrul,* care formează 7/8 din tot encefalul, e împărțit în două emisfere separate prin corpul *calos* și legate între ele prin numeroase fibre nervoase. Suprafața lui, pe care se văd mai multe *circumvoluțiuni,* e

compusă din o substanță *cenușie,* iar interiorul din substanță nervoasă *albă.*

Creerul mic sau *cerebelul* e legat de cel mare prin pedunculi cerebrali, cari, împreună cu măduva prelungită, formează *mezocefalul* sau creerul mijlociu.

Măduva spinării emite la fiecare vertebră câte două perechi de nervi și stă în legătură cu encefalul prin măduva prelungită.

Atât din encefal cât și din măduvă ies fascicule nervoase, cari se răspândesc în toate părțile corpului, așa că, prin mijlocirea lor, fiecare punct al corpului se pune în legătură cu organele nervoase centrale, ca prin niște fire telegrafice. Acestea formează *sistemul nervos periferic.*

Sistemul vegetativ sau *marele simpatic* este împărțit simetric, de cele două părți ale axei spinale, în piept și pântece. Fibrele lui, constituite dintr'o substanță analoagă cu cea din *cylinder axis,* sunt mai subțiri decât la măduvă și la creer. El trimite ramificațiile sale la organele *vieții vegetative:* la inimă, la plămâni, la vasele sanguine, la canalul digestiv, la glande, și stă în oarecare legătură cu sistemul nervos central.

II. Funcțiunile sistemului nervos.

Diferențierea creerului după funcțiunile lui psihice.

a) Funcțiunea sistemului *nervos vegetativ* (marele simpatic) este de a prezida și de a conduce mișcările acelor organe ale vieții vegetative, cari sunt sustrase dela influența directă a voinței. Deși, prin legăturile nervoase dintre marele simpatic și axa cerebro-spinală, funcțiunile acestora se influențează reciproc, — dupăcum se constată că emoțiile modifică funcțiunea organelor vegetative și alterările acestor organe provoacă deranjări psihice mai înalte — totuși independența relativă a marelui simpatic se observă în multe cazuri. Când de ex., măduva și encefalul sunt bolnave, sau nu mai pot funcționa, inima tot bate, respirația, digestia, etc., tot se fac.

b) Organele periferice conduc excitațiile din afară, dela periferie, la centru și întorc apoi mișcarea nervoasă dela centru la periferie, (cu o iuțeală de 33 metri pe secundă). La centru, excitația, ajunsă dela periferie, este însoțită de sensație, adică de un element psihic. Transportul excitației dela periferie la centru și a mișcării dela centru la periferie nu se fac prin aceiași nervi. Nervii se specializează în această privință: unii duc numai mișcarea dela centru la periferie, alții numai excitarea dela periferie la centru. Cei din urmă se numesc *centri - petali* sau *sensibili;* cei dintâi *centri-fugali* sau *motori.* Din fiecare vertebră pornind câte două perechi de nervi: cei anteriori sunt motori, iar cei posteriori sunt sensibili.

c) Funcțiunile organelor centrale. — Din punct de vedere fiziologic, organele centrale se pot considera ca niște aparate în care se operează transformarea excitației, venite prin nervii centri-petali, în excitații motoare, întoarse înapoi, în afară, prin nervii centri-fugali.

Fiecare parte a axei cerebro-spinale are proprietatea de a degaja mișcarea.

Excitația centri-petală nu are nevoe să ajungă până la creer spre a se transforma în mișcare centri-fugală, ci e destul să ajungă numai până la *măduva spinării.* S'a experimentat aceasta asupra broaștelor decapitate.

De asemenea și creerul mijlociu sau mezocefalul, numit centru *sensorio-motor,* emite mișcări sub influența excitațiilor venite prin nervii simțurilor. Aceste excitații corespund unor sensații, pe când mișcările provocate prin ajungerea excitațiilor la măduva spinării, sunt lipsite de elementul psihic intern al sensibilității.

Și unele mișcări și celelalte au de rezultat ultim adaptarea individului la mediu și prin urmare conservarea lui.

Din *cerebel* și din *creerul propriu zis* se degajează mișcări și mai complicate în combinațiile lor, astfel că pot atinge scopuri mai grele, cu conștiință, mai mult sau mai puțin clară atât de scop cât și de mijloace necesare

pentru realizarea lui. Cu cât un animal e mai superior și are un creer mai desvoltat, cu atât, pe deoparte, coordonarea mișcărilor este mai înaltă, iar pe de altă parte cantitatea generală de mișcare e mai mare. Dar, pecând mișcările, degajate din centre nervoase inferioare, erau inconștiente și instinctive, mișcările ieșite din creer sunt însoțite de fenomene psihice mai complicate; aci se ia cunoștință mai determinată de natura și de gradul excitațiilor, precum și de felul reacțiunilor sau mișcărilor ce trebue să întreprindă individul spre a-și conserva viața.

Ideile, sentimentele, voliținile se produc aci, ca parte psihică internă, corespunzătoare fenomenelor fiziologice petrecute în creer. Aceasta se înțelege când se zice că creerul, și anume stratul *cerebral-cenușiu*, e organul inteligenții sau că cerebelul e organul mișcării voluntare. (1).

---

1) Date mai speciale asupra organizației fizice, privitor la sistemul muscular, se vor da în lecțiile de *Fiziologie*, după programa respectivă a clasei.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL VII

Om și animal. Mișcări reflexe și acte conștiente. Instinct și conduită inteligentă.

I. Mișcarea, ca fenomen fiziologic.

Primele manifestări vizibile ale ființelor viețuitoare sunt *mișcările.*

Cum se efectuează mișcarea? Și *de ce?*

La prima întrebare: *cum* se produce mișcarea, găsim explicații în structura intimă a organismului care ne arată *originea fiziologică* a mișcării.

Mișcarea o produc corpurile însuflețite în virtutea a două elemente organice: *mușchii* și *nervii.* Însă pentru mișcare, ca atare, numai mușchiul e esențial și indispensabil.

Mușchii au o constituție particulară ce-i face capabili de *contractilitate;* și *aci* avem origina mișcării.

Contracția se săvârșește în urma acțiunii unor stimuli de diferite naturi, precum: curentul nervos și stimuli fizici (o atingere mecanică, înțeparea, acțiunea chimică, electrică).

Pe lângă aceștia, ar mai fi stimulul *mintal, psihic;* acesta se reduce în o privință tot la un stimul nevos : curentul nervos pornit din centrul nervos, unde s'a elaborat ideia mișcării ca un corespondent psihic al ei, ajunge la locul special din corp, căruia gândul caută să-i dea ordinul de mișcare și provoacă contracția, în contact cu mușchii.

II. Mişcări spontane. Mişcări reflexe şi acte conştiente.

La întrebarea *de ce* se produce mişcarea? Găsim următoarele răspunsuri.

Unele mişcări se produc pur şi simplu ca o descărcare a unui prisos de energie nervoasă, acumulat în organism prin hrană şi odihnă şi care cere a se cheltui prin contracţii musculare provocate de un curent nervos venit pe nervii motori.

Aceste sunt *mişcările spontane.* Astfel sunt acele mişcări, fără scop premeditat, pornite din trebuinţa de a consuma un excedent de energie nervoasă, şi care se observă: în pornirea neastâmpărată a copiilor şi animalelor mici către mişcare; în actul deşteptării, al deschiderii ochilor, ridicării pleoapelor, dimineaţa, fără îmboldire exterioară; precum şi în tendinţa generală spre mişcare, după un îndelungat repaus şi în urma unei bune nutriţii; apoi în mişcările individului din *perioada foetală (Al. Bain).*

Cum se produce, în adevăr, prima mişcare embrionară? Că nu e pricinuită de o escitaţie primită asupra corpului, s'a învederat prin observaţie minuţioasă făcută asupra puiului, încă în ou, şi care începe a se mişca din a cincea zi, deci din o impulsie internă.

Deosebit de aceste mişcări *spontane,* cari nu sunt provocate de excitaţii din afară, ci sunt datorite unor elaborări organice libere interne, organismul mai produce şi mişcări determinate de anumite excitaţii externe şi cari urmăresc un scop de adaptare a individului la mediu, deci de *conservare a vieţii, fără ca ele să fi fost învăţate prin o experienţă proprie individuală.* Acestea sunt cu o nuanţă de deosebire între ele, *mişcările reflexe* şi *actele instinctive.*

Actele reflexe nu se învaţă; sunt inconştiente, automatice; dar se produc în scopul conservării. Şi centrul nervos, unde se elaborează mişcarea, poate fi sau măduva spinării, care-i eminamente centru de mişcări reflexe, sau măduva

prelungită sau alte părți din encefal, sau tuberculii cuadrigemeni, sau în fine chiar cerebelul.

Exemplul tipic și clasic de mișcări reflexe este acela din experimentul făcut asupra unei broaște decapitate, care făcea mișcări de apărare cu picioarele, decâte ori era atinsă în anumite părți ale corpului.

Deosebit de aceste diferite puncte din sistemul *nervos central*, cuprinse în axa cerebro-spinală, mai găsim altele, în *marele simpatic*, numite centre simpatice sau ganglioni simpatici. Acestea sunt centrele mișcărilor reflexe ce alcătuesc funcțiunile organelor vieții vegetative (inima, plămânii, intestinele, stomahul).

Știm că în orice act reflex trebue să fie un escitant, care să atingă capătul nervului ce duce impresia la un centru, și că în urmă se produce reacția. In reflexul funcțiunilor organice excitantul este: în inimă prezența sângelui, în stomah și intestine prezența alimentelor; etc. Acest escitant atinge capătul nervilor simpatici, cari, ducând impresia la centru, se produce mișcarea inimii, intestinelor, stomahului sau contracția din glandele ce secretează sucuri necesare vieții; sucul gastric și intestinal.

Ca exemplu de mișcare reflexă, mai putem lua mișcările *irisului;* deasemenea clipirea, lăcrămarea, provocate fie de excitațiile luminii, fie de aceea a unor corpuri streine în atingere cu organul vederii.

Avem însă altă categorie de mișcări tot neînvățate și tot predestinate de însăși structura organismului, dar mai complicate, combinate și armonice : ritmul mersului, înotatului (atribuite de fiziologi mai mult cerebelului)

Act conștient — Caracterul deosebitor al unei *mișcări reflexe* și al unui *act conștient*, se vede lămurit dacă le punem față în față, în acelaș caz de experiență.

Să luăm, ca exemplu, cazul respirației. Respirația se îndeplinește și în timpul vegherii, dar mai caracteristic în timpul somnului, regulat, fără să-i dăm nici o atenție, în mod automatic.

Se întâmplă însă uneori, ca funcțiunea respirației să devină act de conștiință : ne oprim intenționat respirația, bunăoară, când trecem pe lângă un loc infect ; din potrivă, căutăm cu tot dinadinsul să ne umplem plămânii cu aer curat, când trecem prin o grădină, un parc, o pădure. Și mai bine se învederează respirația ca act conștient, în acele exerciții de respirație, prin cari caută să se desvolte capacitatea toracică a plămânilor : se trage aerul în plămâni prin o lungă inspirație de un număr hotărît de secunde, se ține aerul în plămâni cât mai mult posibil, numărând asemenea secundele, și se elimineză apoi încet, prin o prelungită expirație, numărată și ea prin secunde. E o *gimnastică pulmonară*, recomandată de higienă și de medicină, și care, din punct de vedere psihologic, transformă chiar un act fiziologic din mișcare reflexă inconștientă în *act conștient*, care se îndeplinește intenționat, cu știrea și cu voia individului, având în minte lămurit și scopul și mijloacele îndeplinirii lui. Aceasta se va vedea mai amănunțit, când va fi vorba de funcțiunea activă a sufletului, de *voință*.

III. Instinct și conduită inteligentă. Om și animal

Instinctele se pot defini *acte reflexe, însoțite de conștiință*. Ele sunt, ca și reflexele, neînvățate din experiență ; se produc, ca și reflexele, cu ocazia unei excitații, ca un răspuns al constituției organice înăscute la împrejurările mediului ; și sunt și ele mijloace de conservare a vieții. Deosebirea e că excitația ce le provoacă este însoțită de conștiință, e de natură psihologică; pecând, la actul reflex, e de natură pur *fiziologică*.

Excitația, care deslănțuește acțiunea sau șirul de acțiuni ale unui instinct, poate fi ori o *senzație* sau *percepție* ori o *emoție*.

Ceeace a pus în mirare pe unii, e că ele sunt mișcări *adaptate foarte bine la îndeplinirea unui scop, fără ca nici ele să fi fost învățate, nici acel scop să fie cunoscut clar de individ*. Scopul e *conservarea individului*, către care tind

de altmintrelea și acțiunile voluntare superioare ; dar în actele instinctive avem a face cu simple reacțiuni pornite din deprinderi organice, pe cari individul le găsește dela naștere, formate gata în natura sa. Dacă o pisică e bolnavă, merge pe câmpie, și își caută buruiana de leac. De unde știe dânsa aceasta ? Puii de găină, când aud strigătul unei păsări răpitoare sau un semnal particular al cloștei, se tupilesc, se ascund. Cine i-a învățat ? Șoarecele, cât de mic, când vede o pisică fuge ; și pisica, oricât de mică, aleargă după el. Se zice atunci că aceste animale ascultă vocea instinctului.

Ce găsim în aceste acte de instinct, din punct de vedere *psihologic* ? Un sentiment de frică sau de plăcere și un element de conștiință, o prezentație. Acești doi factori formează starea de conștiință care determină tupilarea, fuga sau alergarea animalelor. De o senzație auditivă, vizuală, etc., s'a asociat, din tată în fiu, un sentiment și o mișcare. Această asociație, desvoltată și perfecționată, treptat, în decursul multor generații, s'a transmis individului prin moștenire.

Indivizii, cari n'au moștenit particularitatea aceasta folositoare în lupta pentru existență, au pierit. Cei cari au rămas și s'au perpetuat, au datorit isbânda lor instrucțiilor primite prin ereditate, deodată cu viața, în organismul lor, relativ la diferite poprietăți ale lucrurilor înconjurătoare. Astfel, din mulțimea de ființe ce „au bătut la poarta vieții", natura a ales pe cele mai bine înarmate pentru lupta vieții *(Selecție naturală)*. Și una din aceste arme este, pentru ființele mai inferioare, *instinctul ;* pentru om, mai mult, *intelectul.*

Instinctele la om. — Omul este caracterizat ca o *ființă rațională.* Dar și omul are instincte ; enumărăm câteva.

Să începem cu cele mai *elementare*, manifestate la copii.

Actul sugerii. In acest act se găsește o combinație de mișcări ale gurii, provocate de senzația tactilă a contactului bu-

zelor cu organul alăptării. Toate mișcările, făcute în vederea sugerii, sunt o coordonare foarte adaptată la această intenție. Coordonarea e predestinată pentru organism.

Apucarea și strângerea. — Copilul, de ordinar, când atinge un lucru, îl apucă și-l strânge.

Surâsul, act reflex conștient, ce se naște când impresii plăcute sensoriale, de vedere, tact, gust, se produc asupra copilului.

Întoarcerea capului dela escitațiile rău făcătoare.

Vocalizarea, mai ales acele sunete făcute de copii sub formă de cântec fără melodie, acel gângurit drăgălaș, când sunt liberi, sănătoși, lăsați în voia fanteziei lor.

Deosebit de acestea, găsim și instincte mai *complicate.*

Astfel sunt :

Instinctul imitației, prin care se explică foarte multe acte, nu numai din viața copilului, ci și din aceea a omului matur. Poate nici o ființă nu e pornită a reproduce mișcările, gesturile, modul de a fi al ființelor de prin prejur, ca copilul. Deaceea, când vrei să dai omului o normă de acțiune, cel mai bun mijloc e să-i dai un exemplu concret.

Combativitatea, pornirea către dominație, instinctul de a-și arăta superioritatea și puterea de stăpânire asupra altora. O formă mai pronunțată a *emulației.*

Instinctul simpatiei, care simte și cere să se îndrepteze durerea din sufletul semenilor și să se producă, în locul ei, o stare de mulțumire.

Alt instinct, foarte important este acela al *răsplătirii,* al compensării, care constă în a întoarce binele cu binele și răul cu răul. Din ele ies, prin evoluție, principiul *dreptății.* Întoarcerea binelui cu bine se accentuiază din ce în ce mai mult în evoluția naturei omenești ; iar întoarcerea răului cu rău a fost reprimată și de moraliști și de profeți și de educatori și de legiuitori, de toți cari au căutat să influențeze natura omenească ; toți au căutat să înlocuiască răzbunarea personală cu *justiția socială.*

Alte porniri instinctive : frica de *întuneric, de singurătate, de înălțimi extraordinare; instinctul proprietății,* care

se manifestă la copii de îndată ce poate face deosebire între „eu" și „non eu" : instinctul *curiozității* (care se găsește și la celelalte animale).

Această curiozitate, ca pornire, se pune în conflict și luptă cu frica de necunoscut, de supranatural, cu instinctul de conservare în general. Din acest conflict între instincte rezultă câte odată situații comice sau tragice.

Deasemenea se poate nota instinctul *jocului* și al *festivității* (ceremonialul, pompa), o pornire universală în natura omenească : și încă două ce par contrarii : al *sociabilității* și al *timidității*.

Iată o mulțime de instincte, din al căror resort, sădit în natura omenească, rezultă multiplicitatea actelor omenești. Din combinarea lor variată, în diferite proporții, se nasc *particularitățile individuale :* căci pornirile nu se găsesc toate la toți oamenii, nici în același grad, nici funcționând cu aceiași putere.

Spre a cuprinde mai ușor varietatea atâtor instincte, s'ar putea grupa în categorii, după caracterele lor asemănătoare.

1. O primă categorie ar cuprinde instinctele care se aseamănă între ele prin caracterele lor de *reflexivitate:* actul sugerii, apucării și strângerii, al întoarcerii capului.

2. O altă grupare ar alcătui acelea cari se aseamănă între ele prin caracterul lor de *spontaneitate*, rezultând dintr'un escedent de vitalitate: vocalizarea copilului, jocul, festivitatea sau nevoia de spectacol, de pompă, de paradă; curiozitatea; imitația.

3. O a treia categorie de acte instinctive ar fi acelea care se raportează la instinctul mai general de *conservare individuală*, precum: combativitatea, ferocitatea, instinctul proprietății, al timidității, al misterului, frica de întuneric și de singurătate.

4. In fine a patra grupă de acte instinctive ar constitui acele care decurg din instinctul de *conservare a speții:* simpatia, sociabilitatea, pudoarea, onoarea, iubirea.

Om și animal. — Conduită inteligentă.

Deși maimuțele superioare prezintă unele asemănări cu omul, în o parte sau alta a corpului (bunăoară, gorilul la curbatura coloanei vertebrale ; gibonul, la dinți ; orangul, la structura creerului), deosebirile fundamentale sunt așa de mari între om și animalele superioare cu aparențe asemănătoare, în cât lipsește punctul de trecere vizibil dela acelea la om, chiar în forma lui primitivă.

Fiziceşte, dispariția părului de pe corp, atitudinea dreaptă verticală a corpului și mersului, structura de rotație a brațului și a antebrațului, și adaptarea mâinilor ca organ de pipăire și prindere, adaptarea apoi miraculoasă a glasului la scopul de a exterioriza stările sufletești și de a le exprima prin cuvinte, modificările formei capului prin desvoltarea capacității craniene datorită creșterii volumului creerului, și alte caractere fizice deosebesc ființa umană, dela prima vedere, de alte ființe animalice cât de apropiate de el, ca antropoidele. Iar mai de aproape se constată că la om capacitatea craniană este de 1500 c. c., pe când la maimuțe abea de 490—500 c. c., și greutatea creerului la om peste 1400 gr. pecând la maimuțele superioare cel mult 400 gr.

Dar nu aci stă *caracteristica omului* ca om, chiar în starea primitivă a existenței lui. Aceste date fiziologice sunt numai semnul exterior, simbolul unor însușiri interne, noui în evoluția ființelor terestre, însușiri superioare cari fac din om o ființă cu manifestări ideale și aspirații supramateriale și supraterestre.

Ceeace caracterizează pe om, ca ființă superioară celorlalte animale, este *conduita lui inteligentă*, călăuzită de *rațiune* și de *conștiința morală*.

Pe când, *animalul* este instrumentul orb al instinctelor, robul lor, *omul* are puterea stăpânirii lor sau a *stăpânirii de sine*. Omul, călăuzit de o inteligență superioară, vede mai departe legăturile lui cu lumea decât le poate vedea animalul numai prin simțuri și prin instincte. *Rațiunea*,

care e, rudimentară la animalul cel mai desvoltat biologiceşte, pune omului la îndemână un *criteriu*, un semn de alegere şi de judecare a instinctelor, deosebind pe cele bune, pe cari trebue să le asculte şi să le întărească, de cele rele, pe cari trebue să le înfrângă, să le stăpânească, să le normalizeze.

Astfel, din instinctul *reciprocităţii*, care îndemna la întoarcerea răului cu rău, raţiunea omului a creat principiul *justiţiei*, care judecă natura faptei şi, la nevoie, măsoară gradul vinovăţiei şi al pedepsei meritate. Ba înfrângerea instinctului a dus la sublima poruncă a Mântuitorului : *„Nu ochiu pentru ochiu şi dinte pentru dinte"*. Ci, întorcând pornirea instinctului, „voi să faceţi bine celui ce vă face rău". Astfel se învinge duşmănia şi se stabileşte domnia iubirii.

Omul călăuzit de un ideal în viaţă, care leagă organic şi armonic viaţa lui individuală de sfera vieţii unui tot mai mare din care individul face parte integrantă, nu consultă, în actele sale, numai glasul instinctului de conservare individuală, ci ascultă şi îndemnul altui instinct care, e drept, se găseşte şi la animale, dar la om se ridică la o formă şi o înălţime ce constitue caracteristica *umanităţii lui : instinctul iubirii*, al conservării speţei, al conservării totului social din care face parte, al familiei, al patriei, al neamului.

Conduita inteligentă a omului, comparată cu acţiunea instinctuală, senzorială, a animalului, e inspirată şi călăuzită de puteri sufleteşti cari lipsesc animalului, de puterile sentimentelor superioare ale adevărului, ale frumosului, ale dreptăţii, ale credinţei în D-zeu.

LECTURI

Lectura I.

Organizaţia predestinată finalistă a corpurilor vii.

Cum se face că acel curent nervos, care porneşte din centrul cerebral unde s'a născut, ca un corelat fiziologic al ideii de a mişca, bunioară, braţul drept, ştie să meargă anume la muşchiul special, spre a provoca contracţia? De ce nu se rătăceşte spre ex. dela braţul drept la piciorul stâng? Se întâmplă negreşit şi aceasta câte odată, însă numai în cazuri patologice, de *ataxie locomotrice*. Dar tocmai aceste cazuri excepţionale pun în evidenţă pe acel normal care ar trebui mai de grabă să ne facă să ne mirăm.

Aci avem o dovadă despre chibzuita şi predestinata organizaţie teleologică sau finalistă a corpurilor vii, organizaţie alcătuită din capul locului în vederea îndeplinirii unor anumite scopuri.

Sunt drumuri mai dinainte bătute şi stabilite între părţile corpului. Aşa că, graţie acestei organizaţii *prestabilite*, se săvârşesc toate mişcările complicate, pe cari individul, singur prin el, nu le-ar putea învăţa numai prin experienţa vieţii proprii.

Să ne închipuim o legătură de fire, bunioară fire ce duc lumina electrică în oraş. Dela uzina centrală pleacă un curent ce se împarte pe drumuri prestabilite prin instalaţia materială determinată, şi ajunge la diferite puncte. A fost de ajuns o impulsie dela centru, şi curentul a pornit pe căile ştiute, din cari nu poate eşi. Tot aşa şi în organismul nostru: sunt căi prestabilite prin însăşi organizaţia nativă. Cu deosebire, firesce, că într'un organism viu aceste fire nervoase se pot combina şi complica în diferite feluri după interesele dominante ale vieţii.

Lectura II.

Se pare că mersul şi înotatul se învaţă: dar învăţatul acestor mişcări combinate ar fi imposibil, dacă n'ar aduce organismul cu el, dela naştere, o alcătuire care să permită o mişcare armonică a diferiţilor muşchi şi a diferitelor membre, în direcţia unităţii generale de plan pe care o dă *scopul* mişcării. Mai întâi e uşor de observat, în ce priveşte mersul, că membrele, mai înainte chiar de a începe copilul să meargă,

au o *dispoziție de mișcare alternantă*. Cele patru membre, superioare și inferioare (sau anterioare și posterioare), au, prin organizație, o dispoziție ce face ca, îndată ce se mișcă unul, celelalte să fie dispuse pentru o mișcare succesivă sau alternantă.

Cine învață schimbarea picioarelor? Oamenii când merg, își alternează în mod firesc și fatal mâinile și picioarele. E o analogie între această alternare a membrelor omului cu aceea a membrelor animalelor. Brațul drept sau stâng se schimbă în mod regulat cu schimbarea piciorului drept sau stâng, această dispoziție e dată de organism, e structura însăși a automatului corporal: dându-se numai excitația gândului de a merge, și atingându-se resortul nervos unde e centralizată mișcarea, acest centru dă naștere unui curent ce se radiază pe mai multe căi prealabil stabilite și legate între ele.

Pe acea combinație motoare, inscrisă în organism, se întemeiază *mersul*, *înotatul* și orice altă mișcare combinată.

Corelația stabilită, tot prin organism, a diferitelor mișcări ale centrelor musculare merge și mai departe. E greu a se constata o mișcare *izolată*. O mișcare a unui mușchi atrage după sine o *corelativă mișcare a altor mușchi* din organism. E un *sistem* întreg de mișcări ce alcătuesc armonia motrice a unui gest.

BCU IAȘI/CENTRAL

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Partea III

FORMELE FUNDAMENTALE IN CARE SE MANIFESTĂ VIEAŢA SUFLETEASCĂ

CAPITOLUL VIII

I. Unitatea vieţii sufleteşti sub diferitele aspecte ale eului. (Aspectul cognitiv, emotiv şi voliţional)

Diversitatea fenomenelor de conştiinţă, cu atâtea aspecte ale eului, motivează necesitatea unei clasificări, în scop de a cuprinde ordonat domeniul acesta al realităţii.

S'ar părea că domeniul subiectiv, al lumii interne, e mai puţin variat decât al lumii din afară. Din contră. Dacă luăm un caz concret din vieaţă şi-l analizăm, vom vedea câte elemente găsim şi cât de deosebite sunt între ele.

Cartea pe care citim, se prezintă prin sensaţii de *formă*, de *coloare*, ce se deosebesc mult de *dorinţa* şi de *hotărirea* noastră de a continua studiul până la sfârşit, precum nici acestea nu sunt identice cu elementele *plăcerii* intelectuale, ce avem urmărind elementele din carte.

Şezând şi lucrând la biroul nostru avem, deosebit de aceste stări sufleteşti, încă altele, precum sensaţii *tactile*, *calorice*.

Este evidentă neasemănarea dintre sensaţiile de *căldură* şi cea de *lumină* sau de *culoare*. Ceva mai mult, chiar culorile sunt aşa de deosebite, în cât par a nu avea nimic comun. In ce se aseamănă, bunăoară, *albul*, *negrul*, *roşul*, *albastrul*?

Dacă e deosebire între culori, cu atât mai mult va fi deosebire între *culori* la un loc, de o parte, *şi sunete* de alta. Ce are de comun *sunetul* ca sunet, fie înalt ori bas, cu o culoare *galbenă*, ca atare? Tot fapt de conştiinţă e şi unul şi altul; dar câtă deosebire! Şi trebue să ţinem seamă că am rămas tot în domeniul sensaţiilor.

Comparând o *sensaţie* cu un fenomen tot de conştiinţă, cu fenomenul sufletesc al *admiraţiei* sau al *plăcerii* estetice, găsim o lipsă şi mai mare de apropriere, de afinitate între dânsele. De asemenea, ce deosebire între sentimentul durerii produse de o tăetură şi al neplăcerii la înfăţişarea unui om în mizerie! Atâtea fapte sufleteşti, aşa de depărtate între ele din punct de vedere al afinităţii.

a) **Aspectul cognitiv**. Deşi toate *culorile* ce am enumerat mai sus, *roş, alb, negru, verde*, etc., se deosebesc între ele, găsim totuşi ceva care le apropie şi le face să constituiască o *clasă* de fenomene psihice particulară: anume, mai întâiu, faptul că toate se produc din atingerea lumii din afară cu un anumit organ senzorial, *ochiul*, cu nervul optic. Orcât de variate ar fi culorile, nu sunt posibile fără existenţa acestui aparat compus din ochi, nervul optic şi centrul cerebral corespunzător.

Tot aşa, mai punem la un loc şi alte fenomene, fiindcă provin din excitaţia lumii din afară cu *aceiaş parte* a corpului: *sunetele, gusturile, mirosurile*, etc.

Apoi pe toate aceste fenomene, cari au de comun faptul că *se produc din atingerea lumii din afară cu o anumită parte a organismului nostru*, le putem pune la un loc, constituind grupa *senzaţiilor*. Şi alăturea de ele celelalte clase, a *plăcerii* şi *dureriii* şi a *hotărîrilor* şi a *voinţei*.

La sensaţii mai găsim o trăsătură comună şi mai importantă, care face să constituiască o clasă deosebită: raportul care îl au faţă cu vieaţa noastră în lume, aceeace îndeplinesc ele pentru adaptarea noastră la condiţiile de vieaţă, deci *funcţiunile lor biologice*. Ce rost au, spre exemplu, fenomenele sufleteşti numite sensaţii? Ele se produc din contactul unor

escitații venite din *afară*, cu un organ senzorial, deci sunt niște producte subiective, care *ne informează* despre existența și proprietatea unui *ce* în afară din noi. *Culoarea* ce s'a produs în aparatul vederii ne raportează despre un mod de a fi al materiei din afară. Asemenea *sunetul, forma, gustul, mirosul, temperatura, netezimea* ori *asperitatea*, ș. a.

Vom face deci o clasă anumită din acele fenomene al căror rost este numai de a *ne informa* de existența reală a tot ce există, așa cum există, independent de altă preocupare. Această clasă este aceea a *fenomenelor de cunoaștere*, cari alcătuesc *aspectul cognitiv* al vieții sufletești. In aceeași categorie psihică, și cu același rol de cunoaștere sau cu același aspect *cognitiv*, intră, deosebit de senzații, multe alte stări și funcțiuni sufletești, cari se vor vedea treptat mai târziu, *aperceptia, judecata, raționamentul*.

b) **Aspectul emotiv.** Cu totul altul e rostul biologic și psihologic al *mulțumirii* și *nemulțumirii*, al *durerii* și *plăcerii*, al *„simțirii"* cu un cuvânt. Acestea ne informează numai despre *modul cum* ceva se potrivește sau nu cu ființa noastră și *cu* interesele *vieții* noastre. Simțirea *afectivă* declară dacă acel *ceva*, ce există afară din noi și despre a cărui existență ne-a raportat senzația (și toate funcțiunile de cunoaștere), e *favorabil sau nu* vieții noastre. Durerea e strigătul de alarmă al conștiinței, ce ne face să recunoaștem o situație ca nefavorabilă vieții noastre. Din contră, plăcerea ne spune că acel lucru, pe care funcțiunea de cunoaștere îl constată, convine intereselor vieții noastre. „Plăcerea", „durerea" *apreciază acele lucruri a căror existență au constatat-o senzațiile*. Ele sunt și mai *subiective* decât *senzațiile*. In fața oamenilor normal alcătuiți, aceiași escitație produce același fapt de cunoaștere: toți văd *roșu* un obiect roș. Nu e însă tot așa și cu sentimentele; ele variază mult dela om la om, după particularitățile de organizare individuală a ființelor. Unuia îi place o culoare, altuia altă culoare; pe unele ființe roșul le irită; și alte multe cazuri de deosebiri individuale în senti-

mente față de același fenomen constatat la fel în existența lui de funcțiunea cunoașterii.

Deci iată niște fenomene sufletești, cari se despart de celelalte prin anumite însușiri funcționale comune. In lucrarea de clasificare a fenomenelor sufletești, e natural să alcătuim din ele o clasă deosebită, aceea a *sentimentelor*, cari alcătuiesc la un loc, *aspectul emotiv al eului*.

c) **Aspectul volitiv.** Când avem un sentiment de neplăcere, se produce în suflet o *hotărâre*, luată în urma sentimentului de neplăcere și manifestată printr'o *acțiune*, ce are de scop depărtarea unei eventualități neplăcute. *Hotărîrile*, însoțite sau urmate de acțiuni corespunzătoare, au ca rost biologic înlăturarea unei dureri posibile sau actuale, ori căutarea unei mulțumiri. Pentru aceasta ele aduc modificarea împrejurărilor vieții și ale mediului, deci fac o *reacțiune* asupra lor.

Toate fenomenele de acest fel alcătuesc la un loc clasa fenomenelor de *voință*, sau *aspectul volitiv al eului*.

Distingem dar în total *trei clase* sau trei categorii de fenomene sufletești după rostul lor psihologic de *cunoaștere*, inteligență) de *simțire*, (sentimentul) și de voință. Ele se pot considera ca cele trei *funcțiuni capitale* ale sufletului, numite și „*facultăți*".

Pentru învederarea și caracterizarea lor, să luăm un exemplu mai simplu.

Când atingem cu mâna și pipăim o sferă de marmură sau de fildeș, și observăm ce se petrece în noi, distingem următoarele fenomene:

1. Prin atingerea cu lucrul, luăm act sau *cunoștință* de existența lui afară din noi și de împrejurarea că el s'a atins de noi, determinând și locul atingerii, precum și că el este neted, rotund, răcoros, etc.

2. Simțim o *plăcere* din această atingere cu suprafața lui.

3. Simțim în noi o *dorință* și o *pornire* de a prelungi acel contact, *voim* adecă a păstra contactul între el și noi.

Dacă în loc de sfera de fildeș, am fi întâlnit cu mâna noa-

stră bunăoară corpul unei broaște, am fi distins în noi iarăși trei feluri de fenomene: faptul de *conștiință*, prin care luăm act de existența și însușirile lucrului; un *sentiment* și anume de *neplăcere*, prin care se arată că excitațiunea nu ne convine; și în fine, *o pornire, o tendință către acțiune* sau mișcare, având de scop a depărta mâna de acel obiect; voința adică de a face să înceteze raportul dintre noi și el.

II. Diferitele forme ale celor trei aspecte cognitiv, emotiv și volițional sau ale funcțiunilor de cunoaștere, simțire și de voință.

1. Când cunoaștem un obiect prin intuiție directă (prezentare imediată înaintea simțurilor), avem o *prezentație.*

Bunăoară am înaintea mea o floare. Coloarea ce o văz, mirosul ce simt, constituesc stări sufletești *prezentative*, pentru că e *prezentă* cauza care le-a pricinuit. Prezentațiile se mai cunosc sub numele general de *senzații*, și *percepțiuni*, cari se împart, în atâtea clase câte simțuri sunt.

Prezentațiile sunt fenomene psihice elementare, simple provenite din contactul unei excitații cu nervii noștri. Ele sunt de două feluri: externe sau obiective și interne sau subiective, după cum escitația se produce de o cauză exterioară corpului, sau de una interioară. Ex.: *lumina, sunetul,* sunt prezentații sau senzații *obiective,* pentrucă vin prin ochi, și urechi, organele unor simțuri exterioare, atinse de niște vibrații sau ondulații de aer cari constituesc *escitația;* iar *foamea, setea, oboseala,* sunt prezentații sau sensații *subiective* sau mai bine *interne,* pentrucă provin din cauze ce lucrează în interiorul corpului asupra unor nervi.

Dacă obiectul sau cauza ce a produs o prezentație nu e de față, și fenomenul psihic, ce constitue prezentația, ne vine în minte, atunci avem o *reprezentare.* Când am înainte *acest* creion, ce produce în minte, ca fapt psihic de cunoaștere, o prezentare; dacă, plecând, îl uit pe masă și-mi aduc aminte afară de dânsul, chipul lui în minte, născut fără ca obiectul corespunzător să fie de față, se chiamă *reprezentația* lui sau *imaginea* lui.

Din combinările și recombinările diferitelor prezentări și reprezentări, din operațiile asupra lor și asupra rezultatelor acelor operațiuni, rezultă diferitele funcțiuni și produse intelectuale, precum: *asociația* de *idei, memoria, imaginația, fantezia, percepția, idea, conceptul; judecata, raționamentul.*

2. *Durerea* și *plăcerea* cari corespund prezentațiilor sau se produc în noi cu ocazia unei *percepții sensoriale,* se numesc *prezentative* sau *sensoriale:* astfel plăcerea unui miros de floare, durerea frigerii, neplăcerea la vederea unei cruzimi, a unei fiare sălbatece; sau plăcerea la auzirea unei succesiune de sunete muzicale, unui cântec, unei simfonii.

Iar plăcerile și durerile ce corespund reprezentărilor iau numele de *reprezentative,* precum ar fi plăcerea ce se naște la amintirea chipului unui amic; sau neplăcerea ce s'ar produce la închipuirea unui șarpe înaintea noastră sau pe corpul nostru.

In fine acelea cari corespund combinărilor de reprezentări sau cugetărilor, iau numele de *cogitaționale* sau de *sentimente superioare,* s. ex.: plăcerea isvorîtă din facerea sau lectura unei poezii, unei cărți instructive, din compunerea sau vederea unei piese de teatru: sentimentele estetice, morale, intelectuale.

3. Tot așa și tendințele sau fenomenele de voință, *voliținile,* se împart și își iau numele după partea din seria fenomenelor intelectuale, căreia corespund. Tendințele născute cu ocazia unei prezentări, *reprezentative,* sunt acele tendințe nereflectate, neintenționate, acele voliținni imediate, în cari intră și mișcările *instinctive,* precum tendința de a retrage mâna, când atingem un obiect arzător, sau de a ne da îndărăt când vedem un zid surpându-se înaintea noastră.

Voliținile corespunzătoare reprezentărilor se numesc *reprezentative.* Tendința de a întoarce capul, și a închide ochii, când ni se descrie o scenă oribilă, un omor, sau când ne

închipuim un obiect, o acţiune ce inspiră desgust, este o tendinţă reprezentativă, născută cu ocazia numai închipuirii sau reprezentării în minte a acelei scene sau acţiuni.

Voliţiunile ce corespund unor cugetări, iau numele de *voliţiuni cogitaţionale*. Astfel sunt tendinţele, hotărîrile, isvorîte cu ocazia unor *meditări*, unor calcule, unei *deliberări*, adică unor combinări de idei şi cugetări, când ne punem înainte argumentele *pentru* şi *contra* unei întreprinderi ce ni se propune şi când ne plecăm spre o parte sau alta, în urma *reflexiunii*.

III. Unitatea vieţii sufleteşti sub diferitele aspecte ale eului.

Fenomenele psihice, de toate categoriile şi dela cele mai elementare până la cele mai complexe, se pot considera toate ca *reacţiuni* de adaptare la condiţiile cerute pentru conservarea şi desvoltarea vieţii.

Cele trei funcţiuni fundamentale ale sufletului — *inteligenţa, sentimentul, voinţa,* — au un rost biologic determinat; fiecare din ele îndeplineşte o sarcină specială indispensabilă adaptării la mediu. Prin inteligenţă se ia cunoştinţă de existenţa realităţilor, prin sentiment se apreciază ca bune sau rele pentru vieaţă, prin voinţă se desfăşoară reacţiunea potrivită situaţiei, — toate ca *mijloace* îndreptate către *acelaş scop*.

Unitatea de scop a manifestărilor vieţii psihice se învederează din faptul că cele trei funcţiuni ale sufletului, prin care escitaţiunea din afară pe de o parte se primeşte şi se înregistrează, iar pe de alta se apreciază, şi i-se dă răspunsul printr'o reacţiune, *au loc în acelaş moment*. Numele momentului psihic se dă de ordinar după faţa *predominantă*, deşi celelalte nu lipsesc. Astfel un om întrebat în un moment oarecare, ce face? poate răspunde: *mă gândesc, cuget*, cutoatecă în sufletul lui atunci nu se afla numai cugetare, ci şi o durere sau plăcere, precum şi o dorinţă sau pornire — dupăcum se va constata mai departe (vezi Lectura); dar prin cuvintele lui

mă gândesc, se indică ce fel de funcțiune *predomină* în sufletul lui, anume cea de cunoaștere. Altădată poate zice: *lucrez,* înțelegând că se află în *acțiune,* în mișcare. Prin aceasta se exprimă numai că partea *predominantă* în acel moment este voința, acțiunea; dar aceasta nu exclude existența celorlalte elemente psihice de cunoștință și emoționalitate.

Această coexistență și unitate de reacțiune, în diferite grade de intensitate, a celor trei funcțiuni sufletești, în acelaș moment al vieții psihice decurge *din unitatea de conștiință a sufletului,* și din unitatea finalității psihice.

Cele trei funcțiuni psihice fundamentale fiind *deopotrivă de necesare vieții, dela început, sub o formă oricât de rudimentară* și de simplă, nu se poate concepe în *abstract* o ființă căreia să-i lipsească una din ele.

Numai în cazuri anormale, în cazuri de boală sufletească, se întâmplă să lipsească una din cele trei fețe ale momentului psihic.

In *abulie,* când omul e bolnav de voință, deși sentimentul și inteligența există, hotărîrea și tendința nu se produc. In acest caz, omul însetat cere apă, dar nu se poate determina să întindă mâna spre a lua depe tavă paharul ce i s'a adus. Știe că trebuie să facă ceva, dorește să facă, înțelege și simte necesitatea acțiunii sale pentru atingerea unui scop realizabil și la care ține, dar nu se poate hotărî să lucreze, să înceapă. In *extaz,* inteligența se întunecă, voința asemenea se slăbește, pentru a face loc sentimentului. Omul rămâne atunci imobil; sub farmecul delicios al unui sentiment adânc, oglindit în fizionomia sa expresivă; nu vede, nu aude, nu simte nimic dimprejurul lui.

LECTURA

Coexistența fenomenelor psihice în acelaș moment.

E adevărat că în unele împrejurări predomină în suflet înfățișarea intelectuală, în altele cea afectivă, în altele cea voițională, și că se dă momentului sufletesc numele aspectu-

lui predominant; dar trebue să se observe că celelalte puteri sufleteşti, dacă trec în al doilea plan, nu lipsesc de tot din conştiinţă.

Funcţiuni intelectuale sau de cunoaştere se constată şi în acele momente cari iau numele de sentimente sau de voinţă, din cauza predominării elementului emoţional sau voliţional.

Găsim fenomene de cunoaştere, chiar în momente de sentimente fizice ori senzoriale, deşi în grad mai inferior şi mai anevoe de distins, decât în sentimentele superioare. Când ne ardem, când ne înţepăm, mai întâiu *deosebim* aceste simţiri unele de altele, *cunoaştem* că este o înţepătură sau arsură, determinăm felul simţirii; apoi o localizăm în o parte anumită a corpului şi orientăm mişcările corpului în spaţiu, spre a depărta cauza durerii fizice. Dar, când *distingem*, când determinăm categoria unei escitaţii, când localizăm, când ne orientăm, etc., facem operaţii intelectuale, elementare ce e drept, dar aceasta nu importă; faptul important e că operaţia de cunoaştere există cu ocazia acelor sentimente fizice: *găsirea de asemănări şi de deosebiri*, e forma cea mai elementară şi fundamentală a funcţiunii inteligenţii. Când e vorba de un „sentiment" ca iubirea sau ura, partea intelectuală se constată mai uşor; se găseşte în minte, ca reprezentare, obiectul sau fiinţa ce deşteaptă în noi acele sentimente: ne gândim la ele.

Asemenea când zicem că *voim* ceva, se înţelege că trebue să ştim *ce* voim, că cunoaştem obiectul, scopul pe care-l voim, precum, întrucâtva, şi mijloacele sau o parte din mijloacele necesare la realizarea lui; trebue să avem în minte acel ceva, cauza care deşteaptă în noi atracţia sau repulziunea; deci şi în momentul voliţional descoperim elementul reprezentativ sau de cunoştinţă.

Probleme şi exerciţii psihologice.

Să se caute *sentimentul* în *momentele psihice* când domină în conştiinţă partea intelectuală sau voinţa: bunăoară când lucrăm la deslegarea unei probleme sau când luptăm să scăpăm un om de incendiu.

Să se caute *voinţa* sau *partea voliţională* în momentul psihic numit *sentiment* şi în acel numit *inteligenţă*, s. e., în senzaţiile de tact, când mâna pipăe, piciorul păşeşte, în cazul când privim un obiect, căutăm să ne aducem aminte, să fim atenţi; când admirăm un răsărit de soare, sau când râdem de o, anecdotă veselă.

CAPITOLUL IX

Inconștientul și diferitele grade de conștiință. Conștiința individuală și conștiința socială.

I. Conștiința și diferite grade de conștiință.

Cunoaștem stările noastre sufletești, *fiindcă* suntem conștienți de ele. Și le cunoaștem numai *dacă suntem conștienți* de ele. Mai putem formula această idee, zicând că stările sufletești se cunosc, fiindcă sunt conștiente și se cunosc *dacă și întrucât* sunt conștiente.

Conștiința este condiția și însușirea comună a fenomenelor sufletești cunoștibile prin observație intimă. De aceea ele se mai numesc și *stări de conștiință.*

Conștiința de noi este așa de cunoscută de experiența zilnică și de fiecare moment, încât nu are nevoie să fie *definită* și *nici n'ar putea fi definită.*

Cum să găsești ceva mai simplu și mai lămurit decât ea, ca să o explici prin alt ceva mai cunoscut?

E destul să se spună că fără conștiință, n'am simți dacă ne ardem ori ne înțepăm; n'am simți nici foamea, nici setea, n'am ști nimic despre nimic, n'am avea idee de lume și despre noi, n'am ști ce se petrece în noi și cu noi și împrejurul nostru, și dacă se petrece ceva; am fi ca niște morți sufletește.

Conștiința este condiția vieței sufletești, este însăși viața sufletească. N'am avea nevoe s'o explicăm decât aceluia care n'ar cunoaște-o din experiență.

Dar acela n'ar simți nici o nevoie s'o înțeleagă și n'ar avea putința s'o înțeleagă.

Tot ce rămâne necesar și posibil să se spună despre conștiință, e relativ la *condițiile ei de creștere și de descreștere* și *la gradele ei* constatate prin experiență.

Diferite grade de conștiință.— Să ne raportăm la un caz de experiență. Când urmărim cu atenția încordată un șir de idei, abia auzim, și aproape nu băgăm de seamă, lucrurile, sgomotele dimprejur; nu remarcăm multe din sensațiile noastre actuale. Tusea unui vecin, trecerea unei trăsuri, sensațiile tactile ce le avem mergând ori șezând în timpul acela, etc., nu le observăm adesea decât dupăce, dinadins ori din îndemnul altuia, ne îndreptăm atenția asupra lor. Parcă toată conștiința ar fi absorbită în urmărirea acelor idei determinate, cari ne interesează atunci.

Căutând însă cu deamănuntul, găsim, alături cu șirul de idei clare, alte stări, preocupări, sentimente confuze care vibrează în conștiință, dar mai încet, „în surdină". Le putem numi *subconștiente.* Ele alcătuesc „armonicele" gândirii. *(W. James).* Deîndatăce glasul mai puternic al fenomenului dominant scade, se aud și acele elemente psihice subconștiente în murmurul lor tot mai accentuat.

Sensațiile *organice* în timpul vegherii nu sunt băgate în seamă, deși revarsă tonul lor emoțional asupra totului conștient. Nu avem conștiință, în stare normală, de funcțiunile și stările inimei, stomacului, plămânilor, etc.; noaptea însă, în somn, când simțurile sunt adormite sensațiile organice găsesc câmpul conștiinței liber; și, în această liniște relativă, glasul lor răsună puternic, dau naștere la visuri și par, pentru conștiința omului în somn, de o însemnătate extraordinară. E destul ca cineva să se fi culcat cu o indispoziție organică, ușor de învins în timpul vegherii de energia celorlalte centre nervoase, și acea indispoziție organică, o mică indigestie s. a. domnește ca un tiran pe tot câmpul conștiinței și plăsmuește închipuiri groasnice, cari constituesc *coșmarul.*

Deci elementele conştiente, contopite într'un tot unitar de vieaţă sufletească, se deosebesc şi din punct de vedere al *gradului de conştiinţă.*

Suntem la masa de studiu şi lucrăm. Problema ce ne ocupă spiritul e în deplină lumină a conştiinţei. Dar, în acelaş timp, mâna ce ţine condeiul şi îl duce dela hârtie la călimari şi îndărăt, cotul rezemat pe masă, câte o mişcare de nerăbdare, cărţile de pe masă, portretul din părete, tictacul ceasornicului, lătratul unui câine în curte, duruitul unei trăsuri pe stradă, — sunt cauzele altor percepţii de *diferite grade de conştiinţă.*

Un fapt psihic este foarte conştient atunci, când *atenţia* e încordată asupra lui; celelalte sunt mai puţin conştiente, sunt *semi-conştiente* şi *sub-conştiente.* Avem astfel un *punct* de *privire* al spiritului, totdeauna foarte conştient; şi, în jurul acestuia, un *câmp de privire,* în care diferitele regiuni sunt cu atât mai puţin conştiente, cu cât se depărtează de centrul privirii.

II. **Inconştientul.** Ieşind din cercul psihic constituit din elemente conştiente, de diferite grade de conştiinţă, dela semi-conştiente până la conştiente, nu eşim cu totul din domeniul vieţii psihice. Dincolo de limita cea mai joasă a subconştientului, mai sunt fapte sufleteşti ce nu le putem vedea pentru moment, dar cari pot să vină singure mai târziu în conştiinţă şi să le observăm.

Există şi fenomene psihice *inconştiente,* ca o formă de a fi a vieţii sufleteşti? (1).

Sunt fapte cari par a nu-şi putea găsi explicarea decât prin hipoteză existenţei *inconştientului.*

Ştim, bunăoară, foarte bine unele lucruri; dar câte o odată nu ni le putem aduce aminte. Unde sunt? Ce s'au făcut? Au dispărut din noi? Şi pentru totdeauna? Nu, căci acele elemente psihice revin în conştiinţă. De unde? Nu le avem, oare,

1) Vezi *Lectura* la sfârşitul Cap.

păstrate în noi, fără a le observa, fără a fi conștienți de ele, adică, mai scurt, *inconștient?*

S'ar putea zice că inconștientul își trădează existența prin *influența ce pare că o produce asupra conștientului.* Cum se face s. e., că într'un muzeu sau într'o expoziție de arte ne simțim în stare a clasifica diferitele opere de artă, atribuindu-le autorilor lor, *fără să ne putem aduce aminte,* cu toate acestea, în mod precis *de lucrările* acestor artiști? Oare, în acest caz nu constatăm *asemănarea* dintre ceva prezent, (opera de artă din muzeu sau expoziție) și ceva inconștient (urmele lăsate în spirit de celelalte opere ale aceluiaș artist), sau dintre o prezentație conștientă și o reprezentație inconștientă a celorlalte opere ale artistului? Asemenea, când ni se citește o poezie nouă sau necunoscută încă de noi și ghicim autorul ei, *fără să fim în stare totuși a recita o poezie* în întregul său de acel poet, comparația nu s'a făcut oare între ceva prezent — poezia citită — și un factor *inconștient?*

Pe de altă parte, și *conștientul pare a avea influență asupra inconștientului.* Voim să ne aducem aminte ceva, un nume; îl căutăm zadarnic; și, după câtva timp, adesea tocmai când nici nu ne mai gândim la el și nu-l mai căutăm, acel nume ne revine deodată în minte. Această aducere în conștiință a lucrului căutat pare a fi rezultat din îndeplinirea unei porunci date de conștient inconștientului.

Inconștientul își trădează prezența nu numai în categoria fenomenelor intelectuale, ci și în cele de sentiment sau de acțiune.

O persoană, văzută pentru prima oară, produce o impresie de simpatie sau antipatie pronunțată, inexplicabilă. Cauza, de care poate ne dăm seama târziu sau deloc, e că seamănă la chip cu un om care ne-a făcut odată nouă ori alor noștri un rău, sau de care am auzit mult rău într'o epocă depărtată a vieții, poate în copilărie; sau care a fost numai o creație a fanteziei noastre, cu prilejul cetirii unui roman aproape uitat de tot.

Tot inconștientul conduce mișcările spre casă ale omului

cufundat în gânduri, care nu vede nimic împrejurul lui, nici pe trecătorii cari îl salută, deşi coteşte la timp străzile, ocoleşte obstacolele şi se opreşte la poarta locuinţei sale.

Condiţiile creşterii şi scăderii gradului de conştiinţă.

Ca fenomenele psiho-fiziologice să fie sau să devie conştiente într'un grad oarecare, trebue să îndeplinească unele sau altele din condiţiile următoare:

I. Prima condiţie, de natură fiziologică, este: Să exista o abundentă circulaţie de sânge şi anume de sânge *arterial, oxigenat,* în centrul nervos corespunzător. Sângele vânos, care e încărcat cu materii inutile corpului, îngreuiază conştiinţa şi o adoarme. Se constată că în timpul somnului, circulaţia aceasta a sângelui vânos e mai abundentă în creer şi în special în membrana *pia mater.*

E deci o corelaţie între gradul de conştiinţă de o parte, şi felul şi cantitatea de circulaţie de alta. Cine lucrează într'un aer confinat şi insalubru, încărcat cu acid carbonic, etc., nu gândeşte ager şi se poate întâmpla ca, după puţină încordare mintală, să cadă în toropeală, în somn.

2. *Intensitatea escitaţiei.* Când lăsăm să cadă jos un bob de meiu, nu se aude nimic; dacă răsturnăm o baniţă de meiu, sgomotul e destul de simţitor. O picătură de apă căzută abia se aude; o cascadă te asurzeşte. Intre aceste puncte extreme sunt intensităţi de toate gradele. Sensaţia, ca să se producă, trebue un minimum de excitaţie sau o excitaţie cu un minimum de intensitate, care constitue *pragul* acestei sensaţii.

3. Dar o împrejurare însemnată, care face să crească ori să scadă conştiinţa, este *schimbarea* sau *uniformitatea durabilă.* Stările sufleteşti, dela cele mai simple până la cele mai complexe, se şterg, devin treptat inconştiente, cu cât se prelungesc mai mult.

Acest adevăr îl formula poetul GR. ALEXANDRESCU când zicea:

După suferinți multe inima se împietrește
Jugul ce'n veci ne-apasă uităm câ e de greu;
Răul se face fire, simțirea amorțește,
Și trăesc în durere ca'n elementul meu.

O excitație, o sensație de acelaș fel, prelungită multă vreme, adesea nu se mai bagă de seamă, și produce în genere o scădere a conștiinței. O lectură monotonă ne adoarme. Sgomotul monoton al morii, tic-tacul unui ceasornic ascultat mai mult timp, ne adoarme. Dacă se fixează privirea îndelung asupra unei colori sau asupra unui obiect luminos, se provoacă somnul. Aceasta este și unul din mijloacele de a produce somnul hipnotic. Efectul „paselor" se reduce la aceiași cauză: o senzație tactilă uniformă, mult timp simțită cu atenție: trecerea mâinilor de mai multe ori pe aceiași parte a corpului și în aceiași direcție. Chiar dacă fixăm spiritul asupra unei singure *idei (monoideismul)*, se poate produce asemenea o scădere de conștiință. „Un om care nu era legat de lumea din afară decât printr'un singur ochiu, pentru că, cu celălalt nu vedea, și era complect surd și lipsit de sensibilitate pe întreaga suprafață a corpului, adormia de îndată-ce i se închidea singurul lui ochiu bun." (HOFFDING).

4. Cu cât se perindă mai multe stări sufletești variate prin conștiință, cu atât suntem mai conștienți de existența lor: simțirea lor e mai vie. Dar, firește, pentru aceasta, după cum s'a spus mai sus, trebue să poată fi prezent în conștiință momentul experienței trecute, deodată cu acela al experienței actuale. Deci trebue *să se păstreze* în suflet urmele impresiilor încercate odată.

Deci încă una din condițiile intensificării este și *memoria*.

5. Cu deosebire evidentă însă pentru creșterea conștiinței unei stări sufletești este *atenția*.

Din mulțimea stărilor sufletești, nebăgate în seamă într'un moment dat, acelea devin îndată conștiente, asupra cărora, din o cauză sau alta, ne îndreptăm spiritul cu atenție. Atenția este atunci ca o rază de lumină aruncată asupra lucrurilor ascunse în umbră sau în întuneric mai adânc. Pe

unde se plimbă ea, ochiul minții vede mai lămurit ce este și ce se petrece în suflet. Dureri mici, neînsemnate, pot deveni nesuferite, dacă îndreptăm atenția cu dinadins asupra lor. Și din potrivă, suferințe mari, fizice sau morale, scad „se uită", ies din conștiință, dacă isbutim să abatem atenția dela ele, să o îndreptăm aiurea.

Conștiința individuală și conștiința socială.

a) Conștiința *individuală* sau a „eului", este rezultanta totalității stărilor sufletești legate între ele prin sentimentul unității, identității, persistenței personale. Omul se recunoaște ca același în *eul său* propriu, cu amintirile trecutului, cu grijile și nădejdiile sale, cu greutățile, planurile și aspirațiile sale de viață, cu înclinările sale personale; cu tot ce-l deosebește de alți indivizi și-l face să se simtă că este *el*.

b) *Conștiința socială*, se poate lua în două înțelesuri: în înțeles *subiectiv* și în înțeles *obiectiv*.

Conștiința socială, în înțeles *subictiv*, este conștiința ce are omul că nu este o ființă izolată în lume, ci o ființă a cărui viața e legată și condiționată de viața unui tot colectiv omenesc, din care face parte integrantă, ca dintr'un organism unitar. Acel tot colectiv uman este *societatea*, cu diferitele ei sfere de viață, familia, națiunea, statul, omenirea întreagă. Sentimentul legăturii omului cu famiia lui, cu națiunea lui etc. constitue o conștiință *socială*. Pe conștiința socială subiectivă se întemeiază definiția dată, de *Aristotel*, omului ca *„animal politic"*.

Originea naturală a sentimentului solidarității sociale se găsește în pornirile înăscute ale instinctului de conservare socială, tot așa de primitive ca și acelea ale instinctului de conservare individuală.

In înțeles *obiectiv*, *conștiința socială* este aceea ce face o unitate coectivă umană să se simtă ca unitate psihică deosebită, alăturea și față de alte unități sociale.

Conștiința socială, în acest al doilea înțeles, e alcătuită din

sentimentul asemănării sau identității trebuințelor, ideilor, credințelor, obiceiurilor acelora ce trăesc în aceiași unitate colectivă socială; din sentimentul unității lor de origină și acela al amintirilor trecutului și al aspirațiilor viitorului. Conștiința legăturilor naturale de familie și de neam, sentimentul național, sunt forme ale conștiinței sociale. O formă mai generală a conștiinței sociale se ridică din sentimentul *solidarității umane,* care stă la baza *sentimentului moral.*

Lectură.

Cum să ne închipuim inconștientul?

Observăm, mai întâi, că expresia „stări de conștiință inconștiente" pare un non sens. Caracterul fenomenelor psihice, ca atare, este de a fi conștiente. Și dacă sunt *stări sufletești* în afară de raza conștiinței, ele se sustrag dela observația internă; ba chiar dela orice observație directă.

Prin conștiință nu le putem studia, de vreme-ce sunt *inconștiente.* Observația externă iar nu poate ajunge direct la ele, fiindcă fenomenul psihic inconștient, deși inconștient, face parte din domeniul faptelor sufletești, și observarea externă nu poate constata decât fenomene materiale. Deci, inconștientul se prezintă ca un fenomen, care, luat ca stare sufletească, pare a fi absolut inabordabil observației științifice.

Totuș, rămâne științei o cale deschisă la el în cercetarea fenomenelor de *hipnotism, sugestie hipnotică, vise,* etc.

Greutatea mare este de a ne *închipui,* fie în noi, fie în alții, *modul de existență* și de durată al unor stări sufletești lipsite de caracterul esențial al fenomenului sufletesc, conștiința.

Cum se găsesc și se păstrează în noi mai multe date de experiență decât acele ce le vedem în conștiință? *Sub ce formă există?*

Ne rămâne o singură formă de închipuire mai clară.

Se știe că orice experiență sufletească e însoțită de o modificare materială, care nu dispare odată cu momentul sufletesc ce a însoțit-o, ci persistă sub o formă oarecare de alterare nervoasă. Aceste urme sunt condițiile materiale ale unor viitoare reînvieri de stări sufletești corespunzătoare. E destul ca un curent de mișcare mai intens să treacă prin aceste urme, o circulație de sânge mai bogată, o zguduire nervoasă mai vie, ca să le puie într'o vibrație mai puternică. Și

atunci, ajungând în starea fiziologică în care erau în momentul când au fost însoţite de conştiinţă, devin din nou conştiente.

Se citează un fapt, ce poate să lumineze această supoziţie. O femee fără cultură, o servitoare, a început, într'un moment de friguri, să reciteze versete din Talmud, deşi nu era ovreică şi nu cunoştea limba Talmudului. S'a constatat că servise într'o casă, unde stăpânul ei, un rabin, citea adesea ori, tare, versete din Talmud. Dacă i s'ar fi cerut să reciteze, în timpul normal, acele versete, n'ar fi fost în stare; dar modificările nervoase, produse prin auzirea lecturii, se înscrisese în creer, ca într'un fonograf, şi a fost deajuns supraexcitarea frigurilor, ca să le pună într'o vibraţie mai vie şi să producă fenomenul recitării unor cuvinte, de cari bolnava nu avea conştiinţă.

Deci la întrebarea: *unde* şi *cum* se găsesc acele fapte de experienţă cari nu sunt într'un moment dat în conştiinţă, dar pot reveni? Singurul răspuns conceptibil e acesta: ele se găsesc în sistemul nostru nervos, înscrise cu modificări materiale, cari pot, dându-se condiţiile priincioase, să fie însoţite de ecoul sufletesc corespunzător, anume dacă vibraţia lor devine asemănătoare cu aceea din momentul primei experienţe.

Asta nu exclude ideia că acele modificări nervoase, când nu au vibraţia asemănătoare primei experienţe, *sunt reprezentantul material al unor stări de conştiinţă slabe*, cari nu ajung să se impună conştiinţei. Dacă aceste stări sufleteşti inconştiente nu ni le putem închipui în minte, reprezentantul lor material, însă, îl putem; şi de aceea suntem nevoiţi, pentru claritate, a ne opri spiritul asupra acestuia.

Viaţa sufletească, după aceste date, îşi lărgeşte sfera. Ea nu cuprinde numai câmpul conştiinţei, luminat în grade diferite de intensitate, dela maximul de intensitate al atenţiei încordate până la minimul de intensitate absolut necesar unei stări psihice cât de puţin conştiente, aflătoare în *pragul* („limen") conştiinţei, la limita de jos a ei. Dincolo de această limită, dincolo de pragul conştiinţei se află regiunea inconştientului, care alcătueşte partea *sub-liminală* a vieţii sufleteşti. Amândouă aceste părţi, una sub-liminală, alta supraliminală, sau inconştientă şi conştientă, alcătuesc la un loc sufletul întreg, stau în raport de influenţe reciproce una cu alta, formează un tot unitar al vieţii sufleteşti.

CAPITOLUL X.

Atenţia şi diferitele ei forme.

A. Natura atenţiei şi felurile atenţiei.

Atenţia este atitudinea de încordare a sufletului, în care el se concentrează să aducă şi să ţină noui elemente psihice în cercul de lumină al conştiinţei. Atitudinea contrară e neatenţia, distracţia.

Atenţia este de două feluri: voluntară sau *intenţionată* şi involuntară sau *spontană*.

Atenţia *spontană* se produce sub influenţa unui interes actual, unei plăceri sau dureri prezente.

Atenţia *voluntară* se naşte din îndemnul inteligenţei ; e recomandată de raţiune şi susţinută de puterea voinţei. Interesul ce o deşteaptă nu este numai decât condiţionat de împrejurări prezente, ci este mai mult un interes depărtat, condiţionat de prevederi în viitor.

Atenţia *voluntară* se găseşte mai mult la omul matur şi, în general, la fiinţele ce se află pe o treaptă de desvoltare intelectuală mai înaintată, cari pot vedea mai departe în viitor şi pot, în mod liber şi voluntar, să-şi *încordeze* spiritul asupra mijloacelor necesare pentru obţinerea unui rezultat dorit, chiar când acele mijloace nu le inspiră, prin ele însele, în prezent, plăcere, şi chiar când acel scop ar fi depărtat, nu s'ar realiza îndată.

Atenţia *involuntară* sau *spontană* se vede mai mult la

copii şi, în general, la aceia care stau pe o treaptă de desvoltare sufletească mai inferioară şi nu pot vedea mai departe de momentul prezent sau de un cerc restrâns împrejurul acestui moment. Se ştie cât de greu se fixează atenţia copiilor. Trebue să le prezentăm lucrurile capabile să le facă chiar atunci, în prezent, plăcere (sau neplăcere), dacă voim să le atragem spiritul. A le da sau a le spune lucruri cari le vor folosi în viaţă, *în viitor*, şi a voi să le deşteptăm atenţia numai pe această consideraţie, ar fi o încercare riscată.

B. **Legile atenţiei.**

1. **Determinarea atenţiei.** Atenţia se deşteaptă şi se determină :

a) de *intensitatea excitaţiei.*

b) de *noutate* şi *contrast.*

c) de *plăcerea* sau *durerea* probabilă în viitor ; ceeace explică, în definitiv, o altă determinantă, importantă :

d) interesul practic, adică raportul ce are, faţă cu viaţa noastră, fie în prezent, fie în viitor, obiectul asupra căruia suntem atenţi. Tot ce ne interesează, ne atrage.

Dar poate să ne intereseze şi aceea ce nu ne aduce numai decât un interes practic, ci numai pentru plăcerea intelectuală ce ne produce. De aceea, o altă cauză determinantă a atenţiei este,

e) interesul teoretic sau *intelectual.* Când ni se expun sau urmărim chestii a căror legătură logică este clară; când isbutim a explica raporturile dintre lucruri, şi dintre fenomenele naturei, reducându-le la cauzele lor, plăcerea ce se naşte din funcţiunea efectivă a inteligenţei, în căutarea adevărului, face de se naşte în suflet un *interes,* care poate să fie foarte intens, şi care susţine încordarea atenţiei.

2. **Unilateralitatea atenţiei.** — *Atenţia care este concentrarea conştiinţei asupra actului ce săvârşeşte într'un moment dat, nu poate fi împărţită în două direcţii deose-*

bite, pentrucă spiritul nu poate face *deodată* două acte deosebite, cu o egală intensitate de conștiință. Cine este atent mai mult la stilul și forma unei scrisori sau a unui discurs, pierde din vedere fondul, și viceversa. Asta o cere „îngustimea" conștiinței, care stă în raport direct cu gradul de concentrare a atenției.

Cu cât atenția e mai concentrată, cu atât conștiința e mai *îngustă*. In momentul maximului de atenție, nu încape în conștiință decât un singur lucru, o singură idee, o singură stare sufletească ; conștiința devine *monoideistă*. Ceeace se spune de unii oameni (Cesar, Napoleon) cari erau în stare să facă mai multe treburi deodată, să dicteze trei-patru scrisori deosebite, pecând el însuși scria pe a cincea, *simultaneitatea* aceasta este o iluzie a repeziciunii cu care spiritul trece dela o lucrare la alta.

E vorba aci, firește, de simultaneitatea iluzorie a actelor *de atenție*. Fără această condiție, este evident că se pot face mai multe acte în acelaș timp, acte mai mult sau mai puțin obișnuite, automatice : poți cânta, gândind la ceva și făcând în acelaș timp un lucru manual oarecare.

3. **Fluctuațiile atenției.**—Atenția nu se poate restrânge mult timp, în mod exclusiv și absolut, asupra unui singur obiect și unei singure idei *(monoideism)* ; căci simțurile, precum mai cu seamă simțul auzului, tactului, mirosului, tot primesc oscilațiuni din lumea exterioară, și adesea acestea slăbesc, dacă nu întrerup, prin forța lor, curentul ținut și condus de atenție. Lupta cu această trebuință firească a *schimbării*, una din condițiile esențiale ale conștiinței, duce repede la o stare de oboseală, care sfârșește cu somn și inconștiință.

Atenția prezintă o *mișcare ritmică*, de ridicare și coborâre periodică, în gradul ei de intensitate. Oricât am vrea să ținem spiritul egal de încordat asupra unei excitații, constatăm o fluctuare a atenției. Conștiința impresiei e când mai clară, când mai slabă, și din când în când se

întunecă. Dacă privim mult timp un disc cenușiu învârtindu-se, îl vedem când mai negru, când mai deschis.

C. Influența atenției asupra vieții sufletești.

1. Atenția are influență însemnată, mai întâiu de toate, (cum s'a mai observat) asupra condiției esențiale de existență a faptelor sufletești, aceea de a fi sau a deveni *conștiente*. Multe fenomene psihice trec nebăgate în seamă, și urma lor dispare, ca și cum n'ar fi fost. De îndată ce, însă, ne îndreptăm atenția asupra lor, ele ies din umbră, intră în lumina conștiinței și existența lor se relevează observației interne, care le înregistrează ca fapte de experiență sufletească.

2. Acomodarea. Oboseala atenției. — In actul atenției se îndeplinește o schimbare în modul de a fi, obișnuit, al vieței sufletești.

Atât atenția voluntară cât și cea spontană dă naștere unui proces de *acomodare* a *organelor* senzoriale, când e vorba de a percepe fenomene și lucruri din afară prin simțuri ; o *acomodare* a *spiritului*, când mintea urmărește un șir de idei.

In cazul întâiu, actul acomodării se constată în mișcări vizibile ale ochilor, ale capului, ale atitudinii corpului, ale direcției, spre care se îndreptează auzul.

In cazul al doilea, în atenția intelectuală, actul acomodării stă în o schimbare mai adâncă a direcției obișnuite a spiritului, în o încordare însoțită de sentimentul unui efort.

Când meditâm și voim să urmărim un șir de idei anumite, ne găsim în *luptă* cu tendința naturală a minții de a merge *în direcția curentului provocat* sau *de asociațiile de idei* sau *de escitațiile exterioare*. In această luptă se pune voință, încordare, cheltuială de energie, care se face din fondul limitat al forței nervoase; și cu cât ține mai mult sau este mai intensă, cu atât consumă mai mult și duce spiritul în neputință de a mai percepe, de a mai fi atent

voluntar. In această încordare a atenţiei, avem sentimentul că mergem în sensul *celei mai mari rezistenţe (W. James)*, pecând în atenţia spontană avem, din contră, impresia că mergem în sensul celei mai mici rezistenţe, în sensul curentului.

Voim să înţelegem o problemă oarecare, bunăoară, aceea privitoare la *rotunzimea pământului*. Pecând ne gândim, se poate întâmpla, ca ideia de *rotund să* deştepte în spiritul nostru pe aceea de *măr* care venindu-ne în minte, fără să fie nevoie de ea, poate să aducă după sine pe aceea a unei *grădini* unde am văzut mere frumoase. După ideia grădinei năvăleşte un convoi de alte stări sufleteşti, cari sunt legate cu dânsa, dar nu avem nicio legătură cu problema la care ne gândim. Le înlăturăm cu voinţă.

Revenim la meditaţia noastră. Dar un sgomot de pe stradă, duruitul unei trăsuri cu zăngănit de clopoţei dă spiritului un nou impuls de distracţie. Ne gândim la drumuri de ţară, legate de alte amintiri; cari de asemenea nu au legătură cu problema noastră.

Cu astfel de solicitări ale curentului format de asociaţii de idei, şi provocat în cazul întâiu tot *de o ideie*, în al doilea de o *escitaţie actuală*, luptă spiritul ca să se acomodeze la urmărirea unei ordine de idei hotărâte. Inteligenţa, deprinsă cu această cârmuire voluntară, cu această alegere *(selecţiune)* raţională a ideilor în vederea unui scop anumit, devine *disciplinată*, stăpână pe sine.

Acţiunea de acomodare a concentrării spiritului duce la *oboseala atenţiei*.

Cu cât subiectele ce ocupă spiritul sunt mai abstracte, cu atât obosesc mai repede atenţia. Putem asculta sau citi ore întregi poveşti uşoare, în cari imaginaţia joacă rolul principal; sau putem petrece ore întregi în contemplarea obiectelor concrete din natură, în găsirea de asemănări şi deosebiri între ele, în descrierea, în clasificarea lor. Dar mai puţin timp se poate întrebuinţa, fără a obosi, în urmărirea unei teorii ştiinţifice mai generale şi abstracte, mai ales când acestea nu sunt precedate sau însoţite de fapte, de exemple.

CAPITOLUL XI

Educaţia atenţiei.

Atenţia în raport cu particularităţile subiective şi obiective.

Felul de idei sau de lucruri, cari atrag atenţia, variază după om.

Suntem atenţi : a) la lucruri ce au raport cu ideile aflătoare în spiritul nostru, pentrucă le pricepem mai uşor ; şi b) suntem mai atenţi la ceeace răspunde unor trebuinţe ale noastre.

In primul caz, lucrurile ne inspiră un *interes teoretic,* intelectual ; în al doilea rând, unul *practic.* Aşa că putem considera chestiunile sau subiectele ce captivează atenţia cuiva ca un criteriu al felului de spirit, al dispoziţiei sufleteşti şi al naturei lui morale.

Oamenii se deosebesc, în astă privinţă : a) *după lucrurile la cari* sunt mai mult atenţi, şi b) după *felul cum* sunt atenţi.

Lucrurile, fenomenele, excitaţiile ce atrag atenţia omului variază :

1. După organizarea nervoasă, după predispoziţiile înăscute ale omului. Cine s'a născut cu predispoziţii pentru ştiinţă, va fi atent la alte escitaţii din mediu, decât cel născut cu predispoziţii pentru artă sau pentru ocupaţii practice şi tehnice în genere.

2. După deprinderile lui profesionale. Inginerul va fi atent la lucruri și chestii privitoare la cariera lui, agricultorul la tot ce privește soarta semănăturilor și creșterea vitelor, etc.

După *felul cum* sunt atenți, oamenii se împart în *tardivi, dar statornici ;* și *iuți, dar schimbători.* Primii, când își adâncesc mintea într'o direcție, cu greu îi faci să-și îndrepteze atenția în altă parte. Ceilalți, din contră, pot trece repede dela o chestie la alta ; și de ordinar, nici nu țin încordată atenția mai mult timp la o singură ordine de ocupații. Simt repede nevoia schimbării, și au putința de a-și adapta organul mintal cu înlesnire la alte chestii, de natură cu totul diferită.

Când *elasticitatea* mintală e împreunată cu puterea de *concentrație,* avem tipul atenției perfecte.

Boalele atenției. — Atenția poate fi bolnavă în două feluri :

1. Prin concentrare escesivă asupra unei idei, unui sentiment, unor preocupări, dând naștere *obsesiunii, ideii fixe.*

2. Prin neputința concenrtării, lipsa obișnuită a puterii de a fi atent.

In prima stare, omul nu poate fi scos din ideile ce-l preocupă, nu le vede decât pe ele, tot restul realității e neexistent pentru el. *Monomania.*

In a doua stare, omul nu se poate concentra deloc asupra niciunei idei sau lucrări. E slăbiciunea organică mintală.

Incercări experimentale asupra atenției. — Se pot încerca experiențe cu diferite acte simple săvârșite în acelaș timp (cum a încercat *Paulhan) :* să se scrie o frază, pronunțându-se în acelaș timp alta ; să se reciteze versuri, făcându-se în acelaș timp calcule scrise, etc.

Greutatea de a cuprinde în un singur act mintal două lucruri deosebite, se observă chiar în experiențele similare de atenție sensorială. Să se încerce a se privi deodată cele două părți deosebite *ale figurei de mai jos,* privind pe cea

din dreapta cu ochiul drept, pe cea din stânga cu ochiul stâng. Se va constata că amândouă părţile deodată nu pot intra întregi în conştiinţă, cu toate liniile clar distinse prin numeraţie, ci alternativ, sau numai *părţi* din una şi din alta în acelaş timp (W. James), în virtutea unui principiu fiziologic, numit „rivalitatea retiniană (Helmholtz).

Educaţia atenţiei.

In viaţă, în toate situaţiile, atenţia este o forţă şi o condiţie de isbândă şi de fericire. Fără atenţie, realitatea şi experienţa nu te învaţă nimic : adevărurile şi frumuseţile ce te înconjoară trec nebăgate în seamă, şi nu vezi nici pericolul ce ţi se pregăteşte, nici ocaziile ce ţi-ar da biruinţa.

Un moment de neatenţie poate să te facă să pierzi pentru totdeauna prilejul care ţi-ar fi hotărît viitorul.

Desvoltarea atenţiei nu este numai o condiţie de înaintare a inteligenţii, ci şi o condiţie de fericire în viaţă. Ea se poate educa şi întări prin exerciţu.

Unul din mijloacele care predispun spiritul la atenţie şi dau sufletului puterea de a prinde fenomenele la apariţia lor, este *pregătirea* prealabilă a minţii, îmbogăţirea ei cu idei, cari fac să se nască în spirit *aşteptarea* acelor fenomene şi înlesnesc recunoaşterea lor imediată.

Această observaţie se verifică în cazuri simple, de atenţie sensorială, ca şi în cazuri complexe. In cazuri simple se con-

stată atunci, când, pentru a măsura timpul de reacție la o excitație dată, spui de mai înainte *felul* excitației ce ai de gând să aplici. Cel care știe mai de înainte excitația, o așteaptă, și când se ivește, o prinde mai repede, o apercepe imediat, atenția lui fiind *prevenită* prealabil.

Același principiu explică înlesnirea cu care se descurcă figurile distractive ca acelea ce constituesc unele jocuri. Ea ascunde chipul unui om sub înfățișarea unui copac, și ți se cere să găsești în frunzișul sau tulpina copacului, „jandarmul". Unde e jandarmul? „Trebue să-ți închipuești jandarmul, ca să-l vezi" (W. James). Și această pregătire și așteptare a spiritului ascute puterea de observație și de atenție.

In cazuri mai complicate, rolul de deșteptător și călăuzitor al atenției îl îndeplinesc cultura, instrucția, știința, școala.

Pentru *educația atenției, mijloacele* sunt indicate de chiar condițiile și legile atenției.

Interesul care trezește și susține atenția, este de mai multe feluri : teoretic, practic și cultural, — și anume cultural general și special.

1. *Interesul teoretic*, pur intelectual, se naște din funcționarea *efectivă* a spiritului în acțiunea de cunoaștere. Înțelegerea lucrurilor, în rostul naturei lor obiective ; înțelegerea ideilor, în raporturile logice dintre ele și cu realitatea, produc o stare de conștiință plăcută, care fixează spiritul asupra celor văzute, arătate, expiicate.

Tot ce ajută *înțelegerea* lucrurilor și a ideilor, *intuiția, exemplele, demonstrația clară, experimentul* provoacă interesul intelectual teoretic, care trezește și întreține atenția.

2. *Interesul practic* se naște, când se arată cum se pot utiliza cunoștințele pentru cerințele și trebuințele vieței.

Toate științele au legături cu interesele vitale ale omului prin aplicațiile lor folositoare, fie pentru viața fizică, fie pentru viața socială și morală. Spiritul urmărește cu plăcere aceste îndrumări practice cari dau omului mijlocul de a-și afirma puterea în lume, în diferite direcții.

3. *Interesul cultural* se trezește în omul al cărui spirit

posedă cunoştinţele referitoare la sfera chestiunilor despre cari se vorbeşte.

Spiritul înzestrat cu o cultură generală nu rămâne indiferent, când aude despre adevăruri noui ce lămuresc lumea, viaţa, societatea, trecutul omenirii, condiţiile ei de desvoltare. Numai cine nu cunoaşte problemele mari ale realităţii, în diferitele ei domenii, nu doreşte să asculte şi să păstreze atenţia şi interesul mai departe în descifrarea lor. *Ignoti nulla cupido,* se potriveşte şi aci; şi se aplică tot aşa de bine aforisma care explică aversiunea culturală : *„Artes non odit nisi ignorans".*

Ceeace se stabileşte pentru interesul culturei generale este şi mai învederat pentru interesul trezit de tot ce se raportează la sfera *culturei speciale* sau *profesionale,* sau la sfera îndeletnicirilor pentru cari simte cineva o *înclinaţie naturală.*

Este un mijloc excelent de a trezi atenţia cuiva asupra unei chestiuni, căutând a o pune în legătură cu ceeace îl interesează mai mult şi mai de aproape în ocupaţiile lui de predilecţie.

Ca să se ţină atenţia încordată mult timp asupra unui lucru sau unei chestii, trebue ca spiritul să le poată privi *din mai multe puncte de vedere,* să treacă, cu şir şi cu rost, dela unul la altul, legându-le împreună cu firul unui interes comun şi evident. Oamenii care se concentrează timp îndelungat asupra unei idei, unei probleme, datoresc această putere bogăţiei de vederi şi de preocupări multiple ale spiritului lor gânditor, care poate cuprinde chestia din toate părţile şi-i poate urmări legăturile cu cele mai depărtate lucruri şi idei. Trecerea minţii dela un punct de vedere la altul al aceluiaş subiect dă atenţiei acea putere de încordare şi acea prelungire de durată, care este una din caracteristicele *geniului.*

AUTOEDUCAŢIA ATENŢIEI. — *Autoeducaţie* se numeşte acţiunea sistematică de perfecţionare pe care o face omul asupra sa însuşi, spre a da fiinţei sale trupeşti şi sufleteşti forme superioare de funcţionare, în acord cu un ideal de viaţă.

Opera de educaţie o îndeplineşte, în fazele începătoare ale existenţei, în copilărie, omul format asupra fiinţei umane

încă neformale, care nu-şi înţelegé încă nici scopurile, nici legile propriei sale desvoltări naturale. In vârsta adolescenţei, însă, ea poate începe a se îndeplini de chiar fiinţa umană asupra sa însăşi.

Invăţarea psihologiei ca ştiinţă a sufletului, la această vârstă, orienteazá spiritul asupra funcţiunilor psihice, asupra legilor şi normelor lor; şi dă astfel prilejul şi posibilitatea celui care le studiază să caute a le perfecţiona intenţionat, cu exerciţii metodice şi cu mijloace aplicate de el însuşi, în vederea unui scop pe care e în stare să-l înţeleagă şi să-l preţuiască.

La expunerea ştiinţifică a fiecărei funcţiuni sufleteşti Psihologia dă elevului care le studiază ocazie şi sugestii de a încerca ceva pentru desvoltarea şi formarea lor, de a face *autoeducaţie*.

Din câteva indicaţiuni, inteligenţa lui îşi croeşte o cale înaintea voinţei lui de perfecţionare.

Succesul operei lui educative e condiţionat însă de *perseverenţă*. Nu e destul o încercare, de curiozitate. E necesar, în mod absolut, o repetare sistematică, stăruitoare, până la obţinerea unei *deprinderi*, unui *automatism* psihologic.

Pentru autoeducarea atenţiei, deosebit de condiţiile esenţiale, generale, de mai sus, se pot folosi, ca mici exerciţii, acele experimente întrebuinţate, ca *teste*, pentru determinarea diferitelor feluri de atenţii.

Dar viaţa oferă atâtea ocazii bune de utilizat pentru scopul propriu educaţiei. Bunăoară, sgomotul din jurul tău, poate servi de prilej ca să întăreşti puterea de concentrare a atenţiei selective, care face abstracţie de tot ce o distrage şi ţine spiritul fixat numai asupra ideii ce-l interesează în acel moment. Vrei să studiezi ceva, să citeşti numai decât o pagină al cărui cuprins trebue să-l cunoşti şi să-l spui în ora de clasă a unui profesor. Mediul nu e prielnic: în sala de meditaţie, în pauza recreaţiei dintre orele de lucru, sgomotul e o bună ocazie de exerciţiu. Unul cântă din flaut, doi se ceartă, altul declamă cum a auzit pe un actor la teatru. Sileşte-te să faci abstracţie de toate, concentrează-te asupra lecturei.

La *radio*, deprinde-te să elimineşti din raza percepţiei paraziţii; când se aud două şi trei posturi deodată, urmăreşte firul unei anumite emisiuni.

La un concert de orchestră, încearcă să asculţi separat partiţiunea unui anumit instrument, izolându-l de partiţiunile celorlalte instrumente ale căror tonuri simultane alcătuesc armonia totală.

La o conferinţă ne-interesantă şi confuză, încearcă-te să urmăreşti şirul frazelor ne-înţelese, ca să le reţii şi chiar să le reproduci. Fă-ţi de lucru, înseamnă şi înumără un anumit fel de cuvinte, bunăoară neologismele, ori arhaismele, etc. In o împrejurare care putea să fie o pierdere de timp, câştigi astfel ceva pentru fortificarea atenţiei.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Partea IV.

PROCESELE DE CUNOAȘTERE IN STRUCTURA LOR ELEMENTARA

CAPITOLUL XII

Actul percepției. Intuiție, reacție sensorială. Clasificarea sensațiilor. Organele simțurilor.

I. Actul percepției. Intuiția.

Orice obiect din natură dă naștere, prin prezentarea sa, la *mai multe sensații deosebite*. O floare dă sensațiile de culoare, de miros, greutate, formă,; toate, unite la un loc, într'un singur tot, alcătuesc realitatea corpul lui observat, într'un singur tot, alcătuesc și reprezentări.

Această sinteză de prezentări simple și de reprezentări constitue *percepția* sau *intuiția* (1).

Percepția implică în sine cunoașterea și localizarea cauzelor obiective care au produs-o.

Sensația, ca atare, rămâne cu totul subiectivă, nu se raportează prin sine însăși la cauza ei. Un copil mic, când vede pentru prima oară lumina, nu știe de unde vine această sensație, n'o atribue *soarelui* or *lumânării* sau lampei.

Sensațiile, în mintea lui, nu s'au legat încă între ele pentru a forma *grupuri* corespunzătoare lucrurilor ; sunt încă

1) Vezi și Cap. XVII „Imagini, reprezentări", etc.

simple, nu compuse. Numai dupăce a constatat, prin dese observaţii, că acel obiect din faţa lui (lumânarea) întruneşte în sine, la un loc, într'o unitate, cauza mai multor escitaţii diferite ; după ce a văzut că acolo e cauza colectivă a unor anumite sensaţii de formă, greutate, culoare,, temperatură, şi de *lumină,* numai atunci învaţă el a atribui, atât această sensaţie de *lumină,* cât şi celelalte, unui obiect determinat afară din el, învaţă, adică , a raporta la nişte cauze, a localiza, a exterioriza, deci a *percepe* lucrurile.

II. Natura şi clasificarea sensaţiilor.

Omul născându-se cu o organizaţie determinată, câştigată dintr'o evoluţie secolară, aduce cu sine în viaţă o structură fizică şi sufletească, ce nu se datoreşte experienţei *individuale,* ci adaptării speciei la mediu. Aceasta alcătueşte *regiunea adâncă, înăscută, originară a vieţii sufleteşti.* Prin mijlocirea unor anumite organe speciale — organele simţurilor — omul se naşte cu posibilitatea de a avea anumite stări sufleteşti de cunoaştere, de îndată, ce vine în contact cu lumea. Acestea sunt *sensaţiile.* Ele alcătuesc elementul ereditar al facultăţii de a cunoaşte.

Sensaţiile, ca fenomene psihice primare, simple, elementare, *nu se pot defini,* în sensul strict al cuvântului ; se pot indica numai *împrejurările în cari se produc.* Astfel se poate zice că : o sensaţie este productul psihic rezultat din contactul unuia din simţurile noastre cu lumea din afară sau cu o escitaţie dată.

Prin aceasta nu se face decât să se amintească un fenomen de mai înainte cunoscut prin experienţă, pomenind condiţiile şi circumstanţele în cari se obţine. Cine nu l-a încercat mai înainte, nu poate înţelege nimic din această înşirare de cuvinte. Dacă unui orb, care ne aude vorbind de lumină şi ne întreabă : ce este lumina ? I-am răspunde : este acel fenomen care se produce, când nişte ondulaţii eterice vin de întâlnesc ochiul sau nervul optic, — ce ar câş-

tiga el din această explicare sau pretinsă definiție ? Nimic : pentrucă ea se adresează mai mult la memoria lui și pare a-i zice : adu-ți aminte ce-ai încercat, când ondulațiile eterice au atins nervul tău optic. Și el nu-și aduce aminte de nimic, pentru că n'a încercat nimic.

Astfel, datele elementare de experiență psihică, precum sunt prezentațiunile, cu ajutorul cărora ne servim a defini celelalte lucruri, nu se pot defini însele, pentru că nu le putem reduce la ceva mai simplu, mai înțeles decât ele. Putem da o ideie cuiva de un *corp*, pe care nu l-a văzut, spunând ce formă, ce mărime, ce culoare, etc. are, servindu-ne, prin urmare, de elemente cunoscute, de ideia de culoare, mărime, formă, pe care trebue să le aibă din experiență. Dar a-i da o ideie chiar despre aceasta din urmă, fără ajutorul experienței, e imposibil.

Clasificarea sensațiilor. — Sensațiile *s'au clasificat* după organele simțurilor prin mijlocul cărora se produc. Psihologia veche și populară cunoaște numai *cinci* simțuri : *văzul, auzul, tactul, gustul* și *mirosul*. La acestea însă mai trebuesc adăogate încă două simțuri, foarte importante pentru știință și pentru viață: simțul *muscular* sau al mișcării și simțul organic sau *vital*. Dacă mai considerăm că sensațiile de frig și de cald, ce se câștigă prin nervii răspândiți tot în piele, ca și pentru sensațiile tactului, se deosebesc clar de acestea, și că, prin urmare, nu se pot pune la un loc în aceeași clasă, ajungem a distinge încă o categorie de sensații anume *calorice*, cari trebuesc adăugate la celelalte, precum și acele senzații de stare internă *a* corpului.

Deci, în total, constatăm, opt grupe sau clase de sensații: 1) de văz sau vizuale, 2) de auz sau auditive, 3) de tact sau tactile, 4) de miros sau olfactice, 5) de gust sau gustative, 6) de temperatură sau calorice, 7) musculare sau de mișcare, și 8) organice sau vitale.

Condițiile de producere ale sensațiilor. — O sensație, ca să se producă, trebuesc două condiții.

1) să existe în afară o anumită cauză, o excitaţie determinată ;

2) organul simţului, care primeşte excitaţia, precum şi legăturile lui nervoase cu sistemul nervos central, să fie în *bună stare*, normală, complectă.

III. Organele simţurilor şi natura excitaţiilor diferitelor simţuri.

Simţul vederii are ca organ aparatul *ochiului*, cu *retina*, o membrană nervoasă, formată din reslăţirea capătului periferic al *nervului optic*. Iar ca *excitaţie* externă, vibraţiile eterice. Aceste vibraţiuni din afară, atingând retina, produc mişcarea nervoasă, care, ajungând pe nervul optic la creerul de mijloc (mezocefal), pricinueşte vibraţia cerebrală corespunzător sensaţiei vizuale de *lumină* şi *culoare*.

Simţul auzului are ca organ urechea, împărţită în externă, medie şi internă; în urechea internă se ramifică *nervul acustic* într'un lichid, care, când este atins de *vibraţiile şi ondulaţiile* aeriene, venite din afară pe urechea externă şi medie, vibrează şi transmite, mişcarea nervului acustic; acesta o duce la creer, unde se naşte sensaţia de *sunet*.

Simţul mirosului are ca organ *nasul*, anume membrana ce căptuşeşte fosele nasului şi în care se află ramificat, mai ales către fund, capul periferic al *nervului olfactic*.

La simţurile văzului şi auzului excitaţiile lucrează în mod *mecanic*, asupra nervilor; la simţurile *gustului* şi *mirosului*, în mod chimic. Excitaţiile gustative trebue să fie disolvate în apă sau salivă; cele odorante, să se combine cu oxigenul.

CAPITOLUL XIII

Sensații organice. Miros. Gust. Sensații tactile de cald și rece. Sensații musculare de mișcare.

1. **Sensațiile tactile.** — *Simțul tactului* nu are un organ propriu al său și localizat, ci sensibilitatea tactilă este extinsă pe tot corpul, în diferite grade de intensitate. Aceste grade atârnă de numărul nervilor existenți în părțile respective ale corpului. *Limba, buzele, vârful degetelor,* sunt cele mai sensibile; spinarea este mai puțin sensibilă.

Gradul de sensibilitate s'a constatat experimental, atingând cu vârfurile unui compas deschis deosebite regiuni ale corpului.

Limba percepe, ca două excitații distincte, înțepăturile celor două vârfuri ale compasului, separate la distanță de un milimetru. Degetele disting, atunci când vârfurile sunt depărtate dela 2—3 mm.; buzele la 5 mm.; obrajii la 2 milimetri; spinarea, dela 65—68 mm. Dacă, în aceste cazuri, compasul se deschide mai puțin, cele două înțepături ale vârfului nu se percep separat, ci ca o singură excitație într'un singur punct.

Simțul tactului ne arată calitățile de *neted, mătăsos, aspru, grunjos* a suprafețelor, și contribue, împreună cu simțul muscular, a ne face să cunoaștem *întinderea, forma, situația* obiectelor, precum și *duritatea și elasticitatea* lor.

Pentru ca sensaţia tactilă să se producă, *excitaţia* nu trebue să consiste în o presiune mare asupra nervului, căci atunci se pune în activitate şi simţul muşcular; e destul o atingere uşoară, o acţiune mecanică oarecare numai asupra pielii.

2. **Sensaţiile de temperatură.** *Cald, rece.*—Pielea nu este numai organul tactului, ci şi al simţului termic; în ea se găsesc răspândiţi şi nervi cari, din contactul lor cu corpurile, anume cu *vibraţiile lor moleculare,* ne dau *sensaţii de temperatură.* Gradul acestei sensibilităţi termice corespunde, în diferite părţi ale corpului, aproape cu gradul sensibilităţii tactile ; astfel limba şi buzele sunt cele mai sensibile la temperatură. Aceasta a făcut pe unii să creadă că temperatura se percepe tot prin nervii tactului.

Sensaţiile termice se produc, când există diferenţă de grad între temperatura corpului nostru şi a mediului sau corpului cu care venim în contact. Dacă prelungim mai mult contactul, sensaţia scade, chiar încetează. *Mişcarea* poate atunci s'o redeştepte, căci ea măreşte intensitatea sensaţiilor şi în cazuri obişnuite. Dacă diferenţa dela un mediu la altul, în care trecem, nu e mare, trebue să se facă *repede* trecerea pentru ca diferenţa să se perceapă. Trecerea *treptată* poate avea de efect să nu se observe chiar diferenţa mai mare în gradul de temperatură a două medii. Acelaş lucru se întâmplă când creşte sau scade cu încetul temperatura aceluiaş mediu. Aşa, o broască pusă în apă, nu face nici o mişcare, dacă apa se încălzeşte câte puţin, până dă în clocote.

Mărirea suprafaţei de contact face asemenea să varieze gradul sensaţiei. Dacă introducem un deget într'o apă caldă de 32° R., apa ni se pare mai puţin caldă decât cea de 29°, în care introducem mâna întreagă.

AL. BAIN face observaţia că, dacă se ating două părţi ale corpului, partea, în care sensibilitatea tactilă e mai fină, percepe pe cealaltă numai prin tact ; iar partea, în care sensibili-

tatea tactilă e mai puțin desvoltată, percepe numai temperatura celeilalte. Dacă ducem degetul la pleoapă, degetul simte netezimea pleoapei, iar pleoapa temperatura degetului.

3. **Sensațiile gustative.** Organul simțului gustului e *limba*, unde sunt răspândiți nervii respectivi, cu papilele lor de diferite forme, mai cu seamă pe marginea și la baza ei.

Obiectele excitante, pentru a produce sensații gustative, trebuie să fie disolvate în apă ori în salivă. Deaceea simțul gustului s'a numit și simț *chimic*, pe când cele de până aci s'au numit simțuri *mecanice*, pentru că obiectul excitant își produce efectul prin simplă atingere sau lovire.

Simțul gustului ne arată calitatea, neîndoios specifică, de *dulce* și *de amar*. La acestea se pot adăoga și cele de sărat și de acru (acidic). Sensațiile însă de *astringent, picant, ardeiat*, obținute tot prin mijlocirea limbei, nu sunt datorite numai nervilor gustului *(gloso-faringianul)*, ci și nervilor tactului (sau lingualul), răspândiți mai ales către vârful limbei. Prin urmare nu sunt sensații gustative propriu-zise, ci compuse din tactile și gustative.

Prin limbă se percepe și *savoarea* obiectelor, atunci când zicem bunăoară că un aliment e *gustos*, apetisant, fără gust sau chiar desgustător, neplăcut. Aceste calități nu se confundă cu *dulcele* sau *amarul;* prin ele se arată numai gradul de digestibilitate și de nutritivitate al alimentului. De aceea perceperea lor se datorește altor nervi decât celor de gust propriu zișI. O membrană a limbei are asemănare de organizație cu membrana stomacală, și prin urmare se impresionează deopotrivă în bine sau rău de contactul unui obiect. Ceeace se primește de membrana limbei ca ceva *gustos*, se primește de stomac ca ceva *digestibil* și *nutritiv*.

Sapoarea sau savoarea se deosebește de sensațiile gustative și prin aceea că, odată stomacul săturat, substanțele nu mai sunt sapide sau apetisante, dar pot excita încă nervul gustului (gloso-faringianul), care încă va percepe ca-

lităţile lor de dulce sau amar. După ospăţ, friptura cea mai gustoasă se refuză, o prăjitură însă nu.

4. **Sensaţiile olfactice.**- Organul corporal al simţului mirosului e *nasul.* In membrana ce căptuşeşte fosele lui se află ramificat, mai ales către fund, capul periferic al *pervului olfactic.*

Obiectele ce impresionează acest nerv sunt numai sub formă de gaz şi toate au mare afinitate pentru oxigen, cu care se combină în fosele nazale, spre a putea produce sensaţii de miros. Dacă oxigenul lipseşte, sensaţiile nu se produc. De aci se vede că şi simţul mirosului merită numele de simţ *chimic*, ca şi acel al gustului.

Sensaţiile olfactice, distinse de conştiinţa noastră, n'au nume particular în limbă; le numim după numele obiectului care le provoacă: miros de lămâiţă, de trandafir, etc. Iar ele se împart în olfactice propriu zise şi improprii. Acelea sunt sensaţii de miros plăcut şi neplăcut, de diferite nuanţe. Cele improprii sunt compuse din olfactice şi tactile, precum e mirosul picant produs de amoniac.

Puterea de distingere a nervului olfactic este foarte mare; o cantitate de excitaţie cât de mică devine perceptibilă. Aşa, două milionimi dintr'un miligram de mosc se fac sensibile simţului odoratului, cu toate că existenţa lor nu se poate descoperi prin nici un alt mijloc, prin nici o reacţiune. De aceea se zice de un om, care vede şi înţelege lucrurile de departe, după puţine elemente şi manifestări, că are „miros fin".

5. **Sensaţiile de mişcare sau cinestezice.** – Din funcţiunile organelor motoare, şi anume ale muşchilor, rezultă două feluri de efecte psihice:

a) Sensaţii cari depind de *condiţia organică* a muşchilor, ca sensaţiile de oboseală, sfâşiere, tăere, arsură, spasme. Acestea au un caracter *pasiv* şi se produc fiziologiceşte

prin excitările particulare, provenite din natura stării muschiului, asupra nervilor sensibili aflători în muşchiu.

b) De un caracter *activ*, de mişcare, sunt cele produse cu ocazia contractării *voluntare* a muşchiului, sub impulsia unui curent nervos venit dela centru.

In sensaţiile provocate de activitatea musculară distingem prin conştiinţă următoarele momente:

1. *Gradul de contractare musculară*, prin urmare cantitatea de forţă, de energie cheltuită de noi, pentru învingerea unei rezistenţe obiective, din afară, şi care se manifestă în: greutate, tensiune sau presiune, tracţiune, pulsiune sau împingere. Aprecierea relativă a acestui grad se face sau numai momentan şi trecător, sau permanent, pe baza unui termen de măsură rămas fix în conştiinţă, în memorie. Aşa, calfele de cofetari şi de brutari apreciază din memorie, după o unitate de măsură constantă şi prezentă în conştiinţa lor, gradul de densitate necesar unei paste; persoanele ocupate cu măsurarea greutăţilor câştigă deprinderea de a cunoaşte prin conştiinţa gradului de tensiune, de presiune sau contracţie musculară, greutatea relativă a obiectelor: aşa măcelarii, impiegaţii poştali, etc.

2. *Aprecierea duratei sau continuării unui efort*, fie sub o formă de mişcare sau dinamică (tracţiune, propulsiunea), fie sub formă statică (tensiunea). Distingem prin conştiinţă dacă o contractare musculară a ţinut mai mult decât alta, şi aproximativ cât a ţinut. Şi aici măsurarea poate fi de două feluri: sau relativă şi temporară, pentru momentul de faţă, atunci când se compară două durate succesive de contracţie şi se declară care e mai mare; sau absolută, permanentă, când s'a câştigat prin exerciţiu oarecum o unitate de măsură fixă, cu care se compară şi se măsoară celelalte durate.

3. *Aprecierea repeziciunei cu care* se face mişcarea sau contracţia musculară este un element distinct de conştiinţă, alăturea cu acela al conştiinţei gradului de forţă cheltuită şi alăturea de conştiinţa duratei efortului.

Ea ne ajută la *aprecierea distanţei*, tot aşa de bine ca şi conştiinţa duratei sensaţiei. Distanţa va fi cu atât mai lungă cu cât se va parcurge, într'o unitate de timp dată, cu o *iuţeală* mai mare; după cum era cu atât mai lungă cu cât se parcurgea, cu o unitate de iuţeală dată, într'un timp mai îndelungat.

Alte sensații caracteristice în legătură cu simțul muscular.— Mușchii sunt organul specific esențial al sensațiilor de mișcare, dar pe lângă mușchi mai trebue să se considere și *tendoanele, articulațiile și oasele.* Din combinarea, în diferite proporții, a datelor senzoriale venite dela toate aceste organe rezultă întregul simț al *mișcării* sau *kinestezic*, cu diferitele lui moduri de manifestare, între cari se pot nota formele cunoscute sub numele de „simțul atitudinii", „simțul echilibrului" „simțul orientării".

6. Sensațiile organice. Cenestezia.— Sensații organice se numesc acelea cari se produc din stările diferitelor organe; ele își iau nume particulare după acele părți ale corpului sau după acele organe de unde provin. Astfel avem sensații organice ale *mușchilor,* precum sensații de oboseală, de rupere, tăetură, înțepare; sensații organice ale *nervilor,* precum dureri nervoase, oboseală nervoasă, urâtul: sensații organice ale *circulației* și *nutriției,* precum cele provenite din respirarea unui aer curat, răcoritor, ori sensația sufocării; apoi cele relative la stările organice ale canalului alimentar, precum e greața.

Sensațiile *organice* se mai cunosc și sub denumirea de sensații *interne,* căci excitația ce impresionează nervii sensibili respectivi, se găsește înnăuntrul organismului, pecând la sensațiile zise *externe,* precum auzul, văzul, etc., excitația ce atinge nervul sensibil, vine din afară. Acestea orientează asupra mediului înconjurător: cele interne asupra modului de a fi al organelor corpului.

Aceste sensații, deși în mare parte greu de distins și de localizat prin conștiință (de oarece sunt permanente și au venit în conștiință totdeauna împreună, de când a început viața organică), totuși au mare influență asupra dispozițiilor noastre sufletești. Ele constituesc *cenestezia,* adică starea afectivă generală, buna sau reaua dispoziție ce nu se datorește unor circumstanțe exterioare determinate sau unor cauze morale anumite, ci vine din modul de funcționare și din modul de a fi al organelor noastre corporale.

Sensaţiile organice constituesc, afară de aceasta, unitatea şi permanenţa personalităţii, precum şi temperamentului nostru, prin permanenţa şi constanţa lor. Când ele se schimbă, când se alterează, se schimbă şi se alterează şi starea personalităţii, aşa că unul poate ajunge să se crează un altul adică să-şi *alieneze* personalitatea sa proprie, numai din cauză că sensaţiile lui organice devin *altele*. (Alienaţie).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL XIV.

Sensațiile vizuale și auditive. Aplicații la educarea simțului de auz și de văz.

I. **Sensații vizuale.** — Sensațiile vizuale propriu zise sunt cele de *lumină* și *culoare*, datorite exclusiv simțului vederii.

Perceperea *formei* obiectelor, a direcției, distanței și mărimii vizibile nu se datorește, nici măcar în mare parte, simțului vederii, ci altui simț, și anume celui *muscular*.

La cele *șapte* culori principale, găsite în ordinea următoare în curcubeu și spectru solar: *roș, portocaliu, galben, verde, albastru, indigo* și *violet*, se pot adăoga ca date ale experienței psihice : *albul* și *negrul*, pe cari fizica le exclude dintre culori. Culorile principale, din punct de vedere psihologic, sunt: *albastru, verde, galben* și *roșiu*. Explicarea probabilă a acestui fapt pare a fi că aceste culori se găsesc la obiecte ce stau prea des în contact cu noi sau ne interesează în mare grad: *albastru* e culoarea cerului; *verdele* culoarea vegetației; *galbenul*, a lunei, soarelui, luminei; *roșul*, a sângelui, a vitalității animale.

Cum se explică producerea atâtori culori deosebite? 1. *Prin deosebirea excitațiilor.* Fiecare culoare e datorită unei excitații particulare diferite, compusă din ondulații determinate atât în numărul lor pe secundă cât și în lungimea lor.

Aşa :

	Numărul ondulaţiilor	Lung. ondulaţiilor
pentru roşu . . .	450 bil. pe sec.	6878 din mm.
portocaliu . .	472 „ „ „	5464 „ „
galben . . .	526 „ „ „	5883 „ „
verde	589 „ „ „	5260 „ „
albastru . . .	640 „ „ „	4843 „ „
indigo	722 „ „ „	4291 „ „
violet . . .	790 „ „ „	3923 „ „

Excitaţiile ce produc *roşul* şi *violetul*, adică prima cu 450 bil. vibraţii pe secundă, de o lungime de 6878 de mm. şi a doua cu 790 bil. vibraţii, de o lungime de 3923 de mm. măsoară *limitele percepţiei* sau sensibilităţii noastre cromatice. Cele ce trec de ele, nu sunt perceptibile pentru noi, poate însă pentru alte fiinţe. LUBBOCK a dovedit prin experiment că furnicile văd *ultra-violetul* (produs de o excitaţie având 912 bil. vibraţii de o lungime de 3108 din mm.)

2. *Prin deosebirea de constituţie a diferitelor părţi din organul fiziologic al vederii.* Se presupune că în retină sunt părţi susceptibile pentru anumite culori, sau cari, atinse, fac să se dea naştere la sensaţii de o culoare determinată şi anume: *roşu, verde* şi *violet*, cari ar fi astfel culorile fundamentale din punct de vedere fiziologic.

Aceste diferite puncte retiniene (bastonaşe) n'ar fi grămădite numai izolat în regiuni delimitate între ele, ci răspândite în mod inegal şi amestecate în combinaţii variate. Aşă că o excitaţie exterioară, izbind o parte oarecare din retină, după cantitatea de elemente nervoase sau bastonaşe retiniene producătoare de roşu, de verde, de violet ce se va afla acolo, va naşte, prin combinarea efectelor lor particulare, o nuanţă, un ton deosebit de culoare.

Acromatopsie. — Unii oameni nu pot distinge culorile curcubeului, fie în total, fie în parte. Această defectuozitate se cunoaşte mai mult sub numele de *daltonism*. „Daltonism" însă însemnează, mai exact, numai acel defect de vedere descris de chimistul englez *Dalton* (1794), din pro-

pria sa experienţă, şi care constă în neputinţa de a distinge *roşul:* pentru daltonişti roşul nu există. Cel ce sufere de acromatopsie *totală* vede toate lucrurile, lumea întreagă, sub o singură culoare, *cenuşiu.* In cea mai obişnuită formă de acromatopsie *parţială,* omul nu poate vedea decât *galbenul* şi *albastrul;* pe celelalte le confundă când cu prima când cu cealaltă.

Cum se explică acest fenomen? După unii, în acromatopsia totală, retina n'ar fi având decât un fel de elemente nervoase pentru perceperea culorii, după alţii nici unul. La cea parţială, probabil, lipsesc din retină *unele* din aceste elemente sau bastonaşe, din funcţiunea combinată a cărora se produceau diferite culori.

Imaginile accidentale şi culorile complimentare. — Imaginile accidentale formează un alt fenomen curios relativ la sensaţiile vizuale. Uneori, dupăce am privit un obiect oarecare, şi luându-ne ochii dela el, îi îndreptăm în altă parte, se întâmplă să vedem încă forma lui, adesea cu aceeaşi lumină şi umbră, cu aceeaşi culoare, şi atunci avem o imagine accidentală *pozitivă;* sau îl vedem cu schimbări în privinţa luminii, şi atunci avem o imagine accidentală *negativă.* In cazul acesta, unde era, în obiectul contemplat, umbră, se vede acum lumină, şi vice-versa; în culoarea schimbată se constată *culoarea complimentară* a obiectului.

Culori complimentare sunt acelea cari, combinate, dau albul şi, puse alăturea, par mai strălucitoare, mai vii. In acest raport stau:

roşul cu *albastru-verziu*
portocaliu cu *albastru cianic*
galbenul cu *indigo*
galbenul-verde cu *violetul*
verdele cu *purpuriul.*

Dacă, prin urmare, am privi, mai mult timp un obiect de culoare *verde,* imaginea accidentală sau postumă negativă, ce s'ar proecta în afară, când am întoarce ochii dela el, ar fi

purpurie. Prin aceasta se explică pentru ce *purpuriul* s'ar părea mai viu, dacă l-am privi după ce ne vom fi uitat la *verde*.

II. **Sensaţiile auditive.** — Sensaţiile auditive sunt *sunetele*, cari pot fi or *muzicale* or *sgomote*.

Sunetele se deosebesc: prin *intensitate*, *înălţime* şi prin *timbrul* lor.

Intensitatea sau forţa sunetului depinde de amplitudinea vibraţiilor; iar *înălţimea* de iuţeala lor, adică de numărul lor pe secundă. Cel mai bas sunet posibil are 16 vibraţii pe secundă: iar cel mai înalt 38 de mii.

Timbrul stabileşte deosebirea între notele cari ar avea toate celelalte calităţi egale. Aceeaşi notă, scoasă de diferite instrumente, se deosebeşte în nuanţă şi colorit muzical din cauza constituţiei materiale a instrumentului care face să varieze *timbrul*.

Timbrul s'a explicat prin analiza unui sunet simplu — adică a unui sunet care pentru noi pare a fi o simplă notă — şi s'a găsit că, în nota fundamentală a unui sunet, se adaugă şi se contopesc alte note accesorii, proprii alcătuirii particulare a instrumentului şi cari se numesc *note armonice*, fiind că se armonizează astfel cu nota principală încât, împreună cu ea, par a scoate un *singur* sunet muzical; iar în cazul când aceste sunete accesorii nu se armonizează cu nota principală, dacă nu se acordă şi nu durează egal, atunci nu se produce un sunet muzical, ci unul *sgomotos*.

Direcţia şi distanţa, ce par a se distinge câteodată cu urechea, după cum sunetul se aude mai tare sau mai slab, în realitate nu se câştigă direct prin simţul auzului ci, după cum s'a notat mai sus, prin cel *muscular*. Numai *indirect* se cunoaşte distanţa prin auz sau vedere: după tăria sunetului sau după nuanţa culorii se *induce* depărtarea cauzei lor obiective.

III. **Aplicaţii la educarea simţului de auz şi de văz.** Simţul vederii şi acela al auzului, ca simţuri superioare,

alcătuesc funcțiunile tipice ale percepției sensoriale, adică ale *intuiției*. Datele lor, formând elementele de bază ale cunoașterii lumii din afară, trebue să căutăm a le face să fie cât mai precise.

Aceste simțuri superioare pot fi perfecționate în diferitele forme ale funcțiunii lor percepționale.

Simțul auzului trebue să fie exercitat a percepe sunetele: a) în gradele lor deosebite de intensitate, putând distinge și pe cele mai slabe; b) direcția producerii lor în mediu: din ce punct al orizontului vin; c) distanța dela care vin; d) numărul și varietatea lor, când sunt mai multe în acelaș timp, precum și felul cauzelor cari le au produs: voci de om, și anume de copil, de bărbat, de femee; ori strigăte de alte vietăți; ori sonuri de instrumente, determinând numărul și felul lor; e) înălțimea sonurilor, dela cele mai desus pânăla cele mai base.

Invățământul *muzicei* este un mijloc de exercitare sistematică și de educare a simțului auzului.

Sunt și anumite *jocuri* distractive ce tind și contribuesc la desvoltarea auzului: căutarea, bunăoară cu ochii închiși or legați, a unuia care s'a ascuns și își indică locul prin un mic semn de sgomot or de sunet oarecare, dela distanțe sau din direcții variate.

Simțul văzului, de asemenea, se poate exercita, prin diferite mijloace, în direcțiile principale ale funcțiunii lui. Perceperea lucrurilor, în grade de lumină și de mărime deosebite, căutând a le distinge cât de mici și puse în cât de slabă lumină. Distingerea precisă și repede a culorilor și nuanțelor lor. Aprecierea depărtării obiectelor în raport cu mărimea lor aparentă. Prinderea și însemnarea perspectivei obiectelor în raport cu forma, poziția, distanța lor.

In general studiul *desenului după natură* ajută la educația simțului vederii, atât în redarea formelor cât și a culorilor văzute.

Asemenea şi unele jocuri, în cari se obişnueşte întrebuinţarea de *semnalizării* la distanţă, cu anumite înţelesuri, după reguli stabilite.

LECTURI

Lectură 1.

Evoluţia simţului cromatic.

E posibil ca (după depoziţiile lui MAGNUS şi GLADSTONE) omul, la început, să nu fi distins toate culorile spectrului solar, ci numai cu timpul să fi învăţat a le cunoaşte, treptat cu creşterea experienţei şi cu desvoltarea simţului vederii. GLADSTONE presupune că, în timpurile prehomerice, oamenii nu aveau ideie decât de culorile din partea extremităţii roşii a curcubeului, adică *roşu*, *portocaliu* şi *galben*, pentru cuvântul că nu se găsesc, în limba greacă mai veche, termeni corespunzători celorlalte culori. Astfel că pe atunci toţi oamenii ar fi suferit de *acromatopsie* parţială.

GRANT ALLEN a voit să controleze aceste concluzii, cercetând cum stă simţul culorilor la sălbatecii de azi, reprezentanţii aproximativi ai stării culturale şi psihice primitive; şi bazat pe relatările călătorilor, a ajuns la rezultatul că sălbatecii nu prea disting bine toate culorile. Deşi temeiul pe care se reazămă GLADSTONE şi în parte GRANT ALLEN, adică lipsa de termeni proprii pentru anumite culori, nu prea este puternic — deoarece ideia poate exista şi fără termeni; numai termenul presupus ideia, dar nu vice-versa — totuşi ceva este adevărat în această teorie, şi anume: că simţul culorilor s'a desvoltat şi se desvoltă treptat în omenire, prin exerciţiu continuu.

In seria zoologică simţul culorilor se poate constata de asemenea în *diferite grade de desvoltare*.

Aşa, chiar animalele cele mai inferioare, microorganismele (animale unicelulare), par a fi atrase sau respinse de unele culori; totuşi nu găsim la ele sistem nervos, de care pare a fi legată existenţa conştiinţei şi prin urmare a distingerii culorilor.

La *crustacee* se observă şi mai multă preciziune în distingerea culorilor căci ele au proprietatea de a'şi schimba culoarea, luând pe a obiectului pe care se aşează *(mimetism)* şi aceasta numai când îl *văd*.

Mimetismul se află și la reptile, condiționat tot de vedere. La camebon găsim chiar mimetism bilateral; dacă i se acoperă un ochiu, numai partea despre ochiul liber ia culoarea obiectului.

La *articulate*, proprietatea de a distinge culorile e și mai pronunțată; insecte, bunăoară, au mare dragoste pentru culori. Și semenele lor și plantele le atrag cu atât mai puternic cu cât ele prezintă culori mai frumoase.

Dintre *vertebrate* e destul să se amintească gustul *păsărilor* pentru culori, cari le plac și pe corpul lor și pe alte obiecte. Ele se caută, se întrec și se aleg între ele după coloritul fermecător al penelor. Unele, cum sunt corbii, nu pot rezista ispitei de a fura obiecte scumpe, diamantele, ce le fascinează prin strălucirea lor. Altele știu să se ferească de răpitoare prin *mimetism*, care se perfecționează ca și puterea răpitoarelor de a distinge culoarea obiectului de culoarea prefăcută a victimei. In ce privește celelalte animale mai superioare se știe bunioară, ce efect iritant produce asupra lor *roșul*.

Astfel, simțul culorilor crește treptat în seria zoologică, până la om, la care, asemenea, se desvoltă în decursul timpurilor.

Lectură No. 2

Compoziția sensațiilor simple.

Conștiința ne arată senzațiile ca simple. Un sunet, arătat ca simplu, de conștiință, în realitate e rezultatul *sinteză mai multor elemente acustice*. Un sunet muzical, o notă, se poate astfel considera ca o armonie, fiind compusă din comsunarea în acord a unei note fundamentale împreună cu mai multe note accesorii.

Tot așa se pot considera și sensațiile *vizuale*, bunioară cele de culoare, ca sinteză a două elemente, unul *cromatic* și altul *acromatic*. Dupăcum predomină cel dintâi sau cel de al doilea, culoarea se prezintă mai deschisă, mai ștearsă, sau mai închisă, mai concentrată.

Asemenea în sensațiile gustative, ca cele de ardeiat, astrigent, etc., s'a văzut o combinație de elemente gustative propriu zise și de elemente tactile; dupăcum în cele olfactice picante s'au găsit elemente olfactice propriu zise și un element tactil.

Lectura No. 3.

Raportul cantitativ dintre sensaţii şi excitaţii. Pragul şi maximul excitaţei. Legea lui Weber şi a lui Fechner.

Intensitatea sensaţiilor variază de regulă proporţional cu intensitatea excitaţiilor, în oarecare limite şi după nişte legi anumite.

Limita inferioară a excitaţiilor, dela care în jos nu le mai răspunde în noi nici o sensaţie, se numeşte *pragul excitaţiei;* cea superioară, dela care însuş nu mai corespunde nici o creştere în senzaţie, şi se începe chiar distrugerea organului, se numeşte *înălţimea excitaţiei.* Aşa, s. e. limita maximă a excitaţiei pentru sensaţiile auditive este 38.000 vibraţii pe secundă.

Pragul excitaţiei s'a determinat prin experienţă şi s'a găsit pentru fiecare categorie de sensaţii câte unul deosebit.

Aşa, pentru *sensaţiile auditive*, limita minimă a excitaţiei, care abea începe a fi aperceptibilă, este sgomotul făcut de o bobiţă de soc 1 mgr., căzând pe o suprafaţă de sticlă dela o înălţime de 1 mm.; pentru *sensaţiile vizuale* de lumină: o lumină cu excitaţie de 300 de ori mai slabă decât acea a lunei pline; pentru *sensaţiile musculare:* o contracţie musculară de 0,004 mm., etc.

Intre acest prag şi maximul excitaţiilor, *sensaţiile cresc în raport cu creşterea excitaţiilor*, dar nu în raporturi regulate şi simple. Dacă excitaţia se va face de două ori mai puternică, sensaţia nu va deveni de două ori mai intensă. Această întârziere de creştere a sensaţiei faţă de creşterea excitaţei e formulată în o lege psiho-fiziologică, cunoscută sub numele de *legea lui Weber.*

CAPITOLUL XV

Intuițiile de spațiu, timp și mișcare.

1. **Intuițiile de mișcare.**—Datele perceptive, provenite din funcțiunile organelor motoare, cari sunt *mușchii*, sunt de o importanță deosebită pentru explicarea formării *intuițiilor de spațiu și de timp*, precum și pentru contribuția lor, la cunoașterea lumii din afară.

Conștiința continuării unei sensații de mișcare constitue *unul*, și cel mai esențial, din factorii *ideii de spațiu* sau *de extensiune*. Ea, singură, numai, dă ideia de întindere *liniară*. prin conștiința de forță cheltuită; în colaborare însă cu sensațiile *tactile*, măsoară *distanța, suprafața, volumul, forma, mărimea*, deci ne dă toate elementele ce constituesc *ideia de spațiu*. Astfel, dacă închidem ochii și plimbăm brațul în spațiu, conștiința duratei mișcării, sau a efortului cheltuit pentru ea, măsoară *întinderea liniară*, fără ideie precisă de distanță. Aceasta din urmă se câștigă, când intervin sensațiile *tactile*, când bunăoară mâna atinge în stânga la plecare, și în dreapta la ajungere, câte un obstacol, care simbolizează în conștiința noastră limitele extremității liniei parcurse. Se face posibilă astfel aprecierea *distanței*, prin închiderea liniei în părțile indicate de sensațiile tactile.

Tot așa se ajută sensațiile musculare cu cele tactile, în constatarea *mărimii, suprafeței*, etc., mai puțin în a *formei*.

Ar fi destul cele notate până aci, spre a vedea importanța sensațiilor musculare ca elemente de cunoaștere a lumii.

Două din ideile cele mai însemnate ale experienţii şi cunoaşterii, adică ideia sau intuiţia de *timp* şi cea de *spaţiu*, se obţin cu ajutorul mai ales şi aproape special al percepţiilor musculare, sau al acestora unite cu cele tactile.

Dar afară de aceasta, sensaţiile musculare sunt în stare, mai mult decât celelalte sensaţii şi percepţii dela celelalte simţuri, a ne da ideia şi a ne convinge de *existenţa unei lumi afară de noi*, extinse în spaţiu. *Rezistenţa* ce încercăm în mişcările noastre, în desfăşurarea energiei noastre, din partea unei forţe exterioare, face să se nască în conştiinţa adâncă credinţa, că pe lângă *eul* nostru, mai există *ceva* de sine stătător, independent de noi, în univers, *non-eul* material, lumea obiectivă.

Sensaţiile venite prin celelalte simţuri ne-ar putea mai de grabă înşela; tonurile, mirosurile, datele vizuale, ar putea fi nişte păreri ale noastre fără ceva obiectiv, *fără cauză exterioară*. Şi, ca să le constatăm obiectivitatea, recurgem la sensaţiile musculare ajutate de cele tactile: pipăim, apăsăm, împingem, etc.

Rezistenţa pusă din afară forţei cheltuite de organismul nostru ne convinge atunci de existenţa cauzelor obiective ale acestor sensaţii.

2. **Intuiţia de timp. Timpul.**— Timpul este forma în care ne sunt date *toate* fenomenele vieţei sufleteşti, şi deci toate fenomenele lumii întregi, întru cât acestea sunt sau devin elemente de conştiinţă în actul cunoaşterii.

Una din condiţiile conştiinţei fiind *schimbarea*, originea *ideii de timp* se găseşte în chiar natura intimă a vieţii sufleteşti.

Când se perindă stările sufleteşti *una după alta*, urmele lăsate în memorie, în trecerea lor, dau conştiinţei *impresia* timpului, din care treptat se elaborează *ideia* timpului. Pentru realizarea acesteia, trebue revenirea relativ *periodică* în conştiinţă, a unor stări sufleteşti, cum sunt bunăoară *impresiile repetate periodic* ale diferitelor momente din zi: dimineaţa, ameaza, seara; sau ale anului: primăvara, vara, toamna şi iarna; şi altele.

Diferitele impresii, peripeţii de experienţă, cari au ocupat conştiinţa dela o stare sufletească până la revenirea ei periodică, alcătuesc materialul psihic, care umple linia timpului şi măsoară durata. Această *măsură* este psihologiceşte foarte variabilă şi subiectivă: atârnă de mulţimea stărilor sufleteşti perindate dela un punct cronometric la altul. Sub stăpânirea unor emoţii puternice, timpul trece foarte încet sau foarte repede, dupăcum acelea sunt sau nu plăcute. Şi într'un caz şi altul însă, pentru amintirea noastră ulterioară linia timpului pare foarte lungă. Zilele copilăriei ni se păreau aşa de lungi! Atâtea impresii noi le umpleau cu intensitatea lor vie.

3. **Intuiţia de spaţiu.** *Spaţiul* nu este o formă aşa de universală pentru stările de conştiinţă. Experienţele tactile, musculare, vizuale, iau forma spaţialităţii; nu tot aşa ceie auditive şi olfactice, bunăoară. Acestea nu ni se prezintă în spaţiu, nici ca fiind unele lângă altele, în diferitele raporturi ale dimensiunilor spaţiale: mai sus, mai jos; mai departe în fund, mai aproape în faţă.

In ce priveşte *origina ideii de spaţiu,* s'a arătat cum şi cât se datoreşte aceasta percepţiei tactile şi musculare.

Două consideraţii îngreuiază priceperea modului cum ideia de spaţiu s'ar câştiga numai prin experienţă sensibilă.

1. Senşaţiile, ca elemente psihice lipsite de însuşirile spaţialităţii, cum pot da naştere spaţiului? S'a recurs, pentru înlăturarea acestei dificultăţi, la hipoteza asociaţiei *chimice.*

După această hipoteză, diferite elemente psihice se combină împreună aşa, că par a da naştere unor fapte de conştiinţă ce nu se aseamănă cu niciunul din elementele asociate, adică aceste elemente par a se *contopi*, combinându-se în mod chimic, şi producând, din contopirea lor, alte stări de conştiinţă noui. Astfel pare a fi cazul în producerea *ideii de spaţiu.* Dupăcum din combinarea oxigenului cu hidrogenul rezultă apa, care nu se aseamănă cu niciunul din elementele sale componente, tot aşa şi ideia de spaţiu ar rezulta din combi-

narea unor elemente psihice, cari nu se aseamănă deloc cu dânsa. In adevăr, stările de conştiinţă, din asociaţia cărora se naşte ideia de spaţiu, precum sensaţiile musculare, tactile, etc., ca orice fenomen psihic, nu au calitatea de a fi extinse în spaţiu; aşa că, dacă ele dau prin asociaţia lor naştere la ideia de spaţiu, aceasta ar fi un exemplu de o asociaţie asemănabilă cu o *combinare chimică de elemente psihice.*

2. Repeziciunea relativă cu care fiinţele isbutesc să se orienteze în proprietăţile spaţiului, pare, apoi, a exclude ipoteza dobândirii ideii de spaţiu *numai prin experienţă individuală.* Animalele, păsările, cum se nasc, percep exact direcţiile, raporturile de poziţie, de distanţă între lucruri. Puiul, abia eşit din ou, urmăreşte şi înemereşte cu ciocul nusculiţe din sbor. Omului îi trebue mai mult timp, ca să se adapteze la diferitele proprietăţi ale spaţiului. Dar totuşi nu aşa de mult, cât s'ar cere, dacă *totul* ar atârna de experienţa lui *individuală.*

De aci două propuneri de explicare a originei ideii de spaţiu.

a) *Hipoteza nativistă.* — Spaţiul ar fi o formă *înăscută* a organizaţiei noastre psiho-fizice (KANT). Ea n'ar veni din experienţă, ci din însuşi spiritul nostru. E forma şi condiţia oricărei experienţe sensibile.

De aceea, am putea face abstracţie de toate datele empirice obţinute prin simţuri, am putea să ne închipuim că nu există culori, sunete, că nu există lucruri, că nu există lumea întreagă. Dar că nu există *spaţiul,* nu putem să ne închipuim. Ceva gol, un gol nemărginit, estins pânăla infinit, rămâne în locul universului suprimat prin închipuire. Aceasta e *forma de spaţiu* a spiritului, formă goală care aşteaptă să se toarne ceva în ea prin experienţă.

Din cauză că nu e datorită experienţei, ea nu poate fi supusă nici la schimbările şi nesiguranţele, la cari sunt expuse celelalte idei dobândite pe această cale. Ce clădeşte experienţa, tot experienţa poate dărâma; ea infirmă sau

confirmă, după numărul şi felul datelor empirice. Dar fiindcă ideeia de spaţiu nu ni-o dă experienţa, de aceea toate cunoştinţele bazate pe ea şi proprietăţile spaţiului sunt absolut sigure, necontrazise nici odată de nici o experienţă prezentă sau viitoare. Astfel sunt cunoştinţele matematice, teoremele geometriei. Aceasta este ipoteza *nativistă.*

b) *Concepţia evoluţionistă.* — Altă ipoteză, recunoscând că în adevăr numai experienţa individuală nu poate explica şi repeziciunea şi siguranţa dobândirii ideii de spaţiu, şi că pare a fi ceva *înnăscut,* din care ia fiinţă ideia de spaţiu, împacă ambele concepţii, şi pe cea nativistă şi pe cea empirică, recurgând la experienţa *genului omenesc* şi la *dispoziţiile* ereditare organice, înnăscute în constituţia psiho-fiziologică a individului, în urma acelei experienţe seculare strămoşeşti. (HERBERT SPENCER). Dacă individul capătă atât de repede şi de sigur ideia de spaţiu şi de proprietăţile lui, aceasta s'ar explica prin împrejurarea că în organismul lui psiho-fiziologic s'ar fi moştenit anume *predispoziţii,* datorite experienţei ancestrale, şi aceste predispoziţii organice ajută experienţa individului care, *singură,* ar fi insuficientă pentru a se orienta aşa de curând şi de precis în spaţiu.

La unele fiinţe aceste predispoziţii sunt mai desăvârşit organizate, vin formate gata, ca un instinct sau ca un simţ nou. La om, ele au nevoe să fie stimulate prin contactul mai repetat cu lucrurile, cu lumea din afară, ca să se deştepte şi să funcţioneze perfect. E cam tot aceea ce se observă şi la facultatea *limbajului.* Omul nu se naşte cu un limbagiu format gata pentru funcţionare; ci numai cu nişte *predispoziţii* organice, cari au nevoe de exerciţiu spre a fi puse în stare de a funcţiona, conform naturei lor virtuale.

CAP. XVI.

Imagini, Reprezentări, Iluzii, Halucinații și Vise.

I. Natura și importanța imaginilor sau reprezentărilor.

Prezentările, sau sensațiile, percepțiile devin *reprezentări* sau *imagini*, când ne revin în conștiință, fără să fie de față obiectul exterior sau excitația ce le-a produs, ci din alte cauze. Această revenire în conștiință însemnează că datele psihice corespunzătoare sensațiilor nu dispar din noi, odată cu încetarea acțiunii cauzelor ce le-au produs, ci rămân și se păstrează în organismul nostru psiho-fizic, subt o formă sau alta, și pot, în unele împrejurări, să revină în conștiință, adică se pot reîmprospăta, reproduce. Aceste reproduceri aceste *reprezentări* sau *imagini* sunt însă mai slabe, nu-au intensitatea primitivă a prezentațiilor corespunzătoare, nici însemnarea realității lor obiective.

Importanța lor pentru viața sufletească este mare. Ele constituesc fondul vieții interne, de care se servește spiritul să conceapă idei, și imaginația ca să creeze. Din ele se plăzmuesc visurile în timpul somnului și reveriile în timpul vegherii, și tot materialul bogat de imagini, când închidem ochii, în liniștea singurătății, și ne plimbăm mintea în scenele trăite, și *depărtate*, în timp și spațiu.

II. Variații în gradul de reproductibilitate mintală.

Toate prezentările venite dela toate simțurile, au într'un grad oarecare această proprietate a reproductibilității mintale sau a reviviscenții. Toate dau naștere la *reprezentări* sau *imagini*. Dar gradul reproductibilității nu este egal pentru toate sensațiile. Așa, sensațiile *vizuale* sunt, în genere, cele ce se reproduc mai ușor și totdeauna mai exact. Cele *auditive* vin în al doilea rând. Când ne gândim la o persoană cunoscută, ceea ce ne vine mai întâiu în minte și mai precis este chipul, înfățișarea exterioară, fizionomia ei, adică elementul psihic de natură *vizuală*. Apoi ne vine în minte, în al doilae plan, nu așa de viu și precis, vocea, element psihic de natură *auditivă*.

Prezentațiile venite dela celelalte simțuri: cele *tactile*, de *temperatură, musculare*, etc. sunt mai puțin și mai greu reproductibile. Când ne gândim la o portocală, culoarea și forma ei ne vin îndată în minte. Mai anevoe ne putem împrospăta cu vivacitate sensațiile tactile ce am obținut din contactul cu portocala, precum și cele gustative și olfactice. Reprezentarea vie a acestor sensații inferioare este mai rară, dar nu imposibilă.

Cele mai puțin reproductibile dintre toate sensațiile sunt cele *organice:* foamea, setea, oboseala. Când omul e sătul, nu-și poate reînprospăta în minte starea sufletească ce avea când îi era foame. De aceea, poate, „sătulul nu crede flămândului".

Dintre diferite sensații ce am încercat când am luat parte la un ospăț, acelea care revin mai anevoe, dacă revin în minte, sunt cele de saţietate, când ne-am sculat dela masă; cele de apetit de mai înainte de a ne fi așezat la masă; gustul particular al diferitelor feluri de bucate sau de vinuri; mirosurile, temperatura. Știm în general: că avem sau nu poftă de mâncare că ne-am săturat sau nu; că bucatele au fost multe și bune, sau din contră; că era cald în cameră sau răcoare, etc., dar sensațiile proprii determinate, și vii, ce co-

respund acestor termeni, nu reînviază în spiritul nostru, așa cum reînviază ca suveniruri clare, dela acel ospăț, bunăoară, melodiile cântate de muzică, accentul vocei unui comesean, sau aranjamentul sălii, ordinea persoanelor, culorile costumelor, chipurile vecinilor, florile ce împodobeau masa.

Gradul reproductibilității sensațiilor pare a sta în raport cu *utilitatea* lor, cu valoarea lor biologică.

Nu numai sensațiile se reproduc, în grad diferit, ci și *emoțiile* și atunci avem reprezentări și *imagini afective.* Unele stări afective se reproduc însă așa de greu și așa de puțin, că reproducerea lor se reduce la o simplă amintire a faptului *că le-am avut.* O durere de dinți, orcât de grozavă ar fi fost, n'o putem face să revină în conștiință. Aceasta și alte considerații au făcut pe unii psihologi să tăgăduiască existența *imaginilor afective (James).* Sunt destule alte cazuri, însă în cari emoțiile trecute revin cu mare putere de viață. Un suvenir dela un prieten iubit care a murit, redeșteaptă dureri adânci care ne mișcă până la lacrămi.

Se poate zice totuși, că în această privință se găsesc *deosebiri tipice* între oameni, și că oamenii cu caracter emoțional, *emotivii,* se disting prin o facultate mai mare de a-și reproduce emoțiile trecute.

III. Reprezentări în actul percepерii.

In percepție excitația obiectivă prezentă conține, pe lângă elementul prezentativ simplu, care se percepe, și unul sau mai multe elemente *reprezentative,* cari însoțesc și fac posibil *actul percepерii.* Auzim un sunet anumit și îl interpretăm zicând : „clopotul sună". In acest act psihic întreg avem elementul prezentativ: *sunetul* pe care îl auzim. Toate celelalte însușiri constitutive ale clopotului, precum conturul cu forma și cele trei dimensiuni, greutatea, netezimea și răceala metalului din care e alcătuit clopotul, nu ne sunt date de simțul auzului. Ele au fost câștigate prin simțul tactului și prin simțul muscular ce *nu funcționează în acel mi-*

nut. Datele acestor simțuri se redeșteaptă ca *reprezentări* în acel moment și se combină cu elemente prezentative într'un tot.

Sau cazul invers: văzând un clopot, fără să-l auzim sunând, zicem că percepem un clopot. In mintea noastră se deșteaptă atunci și scopul la care servește acel obiect, făcute ca să dea un sunet. Perceperea *depărtării* unui obiect sau unui sunet e un alt exemplu de această categorie.

Uneori, elementul reprezentativ al percepției, asociat cu cel senzorial datorit excitației actuale, deși de ordinar mai slab prin natură, devine elementul dominant al stării de conștiință perceptionale și lasă în umbră sensația cu care constitue împreună percepția integrală. Vocea unui om cunoscut, pe care nu-l vedem, deșteaptă cu atâta putere celelalte elemente constitutive ale ființei lui, sub formă reprezentativă, chipul, gesturile, apucăturile caracterului, încât suntem stăpâniți de efectul lor asupra noastră până la emoție, plăcută sau neplăcută, și ne stau în minte cu o intensitate care întrece cu mult pe a sensației auditive cauzate de vocea lui. Aceasta, deși actuală, se reduce la un simplu semn trecător al unei realități care, deși din domeniul amintirii, îi ia locul în planul întâiu al conștiinței.

IV. Iluziile și halucinațiile. — Caracterizare sumară.

Când o excitație din afară nu produce efectul său obișnuit, ci dă naștere unui produs psihic care, de regulă, corespunde altei escitații obiective, cu toatecă de altminteri omul e în stare normală, se naște *iluzia;* iar când unei sensații nu-i corespunde în realitate, ca excitație, niciun obiect exterior, când adică se produce din cauze excitătoare interne subiective, și se atribue cu toate acestea unor cauze externe, avem *halucinația.* Dacă în loc de un arbore, mi se pare că văd un om, e o *iluzie;* dacă văz un om, fără să fie nimic în loc, e o *halucinație.*

1. **Iluziile** — Iluziile se produc în cazuri ca cele următoare :

a) Când *impresia este slabă*, fie din cauza excitaţiei slabe sau a depărtării acesteia ori din cauza oboselii nervilor. De exemplu, pe când ni se pare că vedem, în depărtare, un om călare, care vine sau se depărtează în fuga calului. Apropiindu-ne, vedem că e un om care coseşte.

In cazul acesta iluzia este un rezultat al falsei interpretări date unei sensaţii. Mişcările de ridicare şi aplecare ale corpului cosaşului s'au luat drept mişcări de săltare în şea a călăreţului, din cauză că depărtarea nu permitea să se perceapă caracterele proprii ale elementelor asociate în excitaţia actuală. Această împrejurare lasă loc liber jocului de imagini, factorului reprezentativ ce se găseşte în constituirea percepţiei.

b) *Predominarea unui element reprezentativ* într'un moment al conştiinţii poate deveni, la rândul său, o cauză de iluzii. Cel care aşteaptă şi doreşte sau se teme să se întâmple ceva, ia orce mişcare, orce întâmplare, orce apariţie drept obiectul aşteptării sale.

Predispoziţia şi aşteptarea — joacă un rol principal în producerea iluziilor: Un funcţionar care supraveghea desgroparea unui sicriu, zicea că şi simte mirosul cadavrului descompus, cutoatecă sicriul s'a găsit în urmă gol. Prestidigitatorii datoresc efectele lor în mare parte acestei cauze. Ei spun de mai înainte ce au să vază spectatorii, şi aceştia cred uneori că văd în adevăr lucrul prevestit şi aşteptat. De aceea e foarte adevărat că: „Strigoii nu vin decât la cei cari îi aşteaptă".

c) *O impresie neaşteptată.* Când simţim o excitaţie, de altfel cunoscută, pe o parte a corpului *neobişnuită* cu asemenea excitaţii, suntem dispuşi a exagera cauza. Golul lăsat de un dinte scos se pare, la contactul limbei, mult mai mare decât e în realitate. Asemenea, când încrucişăm două degete d. e. arătătorul şi mediul, aşa ca partea despre degetul mare a arătătorului să ajungă în partea despre degetul mic al mediului, şi dacă introducem atunci între ele o sferă mică, se va

părea că sunt *două* corpuri în loc de unul; fiecare deget va da o sensaţie izolată, pentrucă părţile lor atinse nu sunt obişnuite a conlucra în această dispoziţie.

d) *Distanţele de timp sau de spaţiu ni* se par cu atât mai mari cu cât sunt mai pline, şi cu atât mai scurte cu cât sunt mai goale de excitaţii.

Astfel, drumul până la un munte pare mai scurt decât aceiaşi distanţă, măsurată numai din privire, pe câmpie. Aceasta din cauza multelor puncte ce întâlneşte privirea, când măsoară distanţa pe câmpie, pe şes, şi puţinelor puncte de contact ce le întâlneşte, când e îndreptată spre înălţimea muntelui.

Acelaşi lucru se poate observa în cazuri mai simple. Distanţa dintre două puncte, unite printr'o linie, pare mai mare, decât atunci când punctele nu sunt unite; linia întretăiată în mai multe părţi se pare mai lungă decât cea care nu e împărţită, deşi în realitate sunt perfect egale. Să se compare distanţele AB şi A'B' între ele şi cu CD, şi C'D', şi C"D".

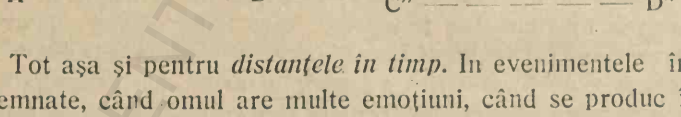

Tot aşa şi pentru *distanţele în timp*. In evenimentele însemnate, când omul are multe emoţiuni, când se produc în el multe stări sufleteşti, timpul se pare foarte lung. Să se compare o zi de examen cu una de vacanţă. Ce lungi par zilele şi anii pentru copii! Ce scurte pentru bătrâni, cărora li se întâmplă aşa de puţine lucruri noui.

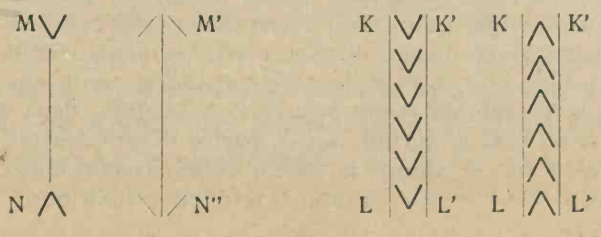

Un alt caz de iluzie este inegalitatea liniilor MN și M'N', cari sunt totuși perfect egale, precum și convergința liniilor KL și K'L', cari totuși sunt paralele.

e) Sub impresiile unei *pasiuni* suntem de asemenea supuși iluziei, de oarece pasiunea ne predispune a vedea lucrurile în conformitate cu dânsa.

Fiecare simț are iluziile sale. Iluziile unuia se controlează și se corectează cu celelalte, mai ales, în ultima instanță, de simțul tactil și muscular. Cu toate acestea, chiar simțul muscular e supus la iluziuni. Fără a mai aminti cazurile explicabile prin alterări ocazionale sau mai durabile, precum ar fi cele provocate de întrebuințarea haşişului, opiului, alcoolului 1), sau isvorâte din deranjări nervoase 2), chiar în cazuri normale se produc iluzii de mișcare în anumite împrejurări. Dacă d. e. se ține un vas cu mercuriu în mână și se lasă a se scurge mercuriul, mâna se pare că se ridică în sus: o iluziune de senzație musculară 3).

1. **Halucinațiile** — *Halucinația* provine din excitațiile interne, făcute asupra sistemului nervos central, pe când în iluzie excitațiile veneau din afară. Cauzele excitante pot fi: circulația sângelui, alcoolicele, narcoticele, slăbiciuni nervoase provenite din nutriție insuficientă. Toate acestea provoacă în nervi, și anume în regiunea lor centrală, mișcări ce deșteaptă imaginile speciale corespunzătoare.

1) *Quencey*, în „Rêves d'un mangeur d'opium" relatează iluziile sale provocate de opium. Spațiul se lărgea la infinit, clădirile și lucrurile i se păreau colosale.

2) Unui nevropat, i se părea că picioarele i se mișcă printr'un resort străin voinței sale, parcă n'ar fi fost ale lui. Alt bolnav, când călca, i se părea că pământul nu-i opune rezistență; se simțea ușor, ca și cum n'ar atinge pământul. Altul, când închidea ochii, credea că sboară în aer; uneori i se părea că brațele, picioarele, capul, se desprindeau de corp și se împrăștiau în diferite direcțiuni. (Vezi H. BEAUNIS „Le sensations internes", p. 144).

3) Alte cazuri vezi BEAUNIS op. cit. p. 143—144).

Deşi numai simple stări reprezentative sau imagini cari, prin natura lor, sunt mai slabe decât sensaţiile, ele sunt, în cazul halucinaţiei, atât de puternice încât sunt luate drept adevărate sensaţii sau percepţii, caşicum ar fi cauzate de existenţa excitaţiilor unor obiecte din afară. Omul crede atunci în prezenţa reală a lucrurilor corespunzătoare imaginei subiective.

Halucinaţiile nu sunt numai de vedere şi de auz, ci şi de gust, de tact, etc.; dar aceasta mai rar. Unii au conştiinţa de natura halucinatoare a prezentaţiilor lor, dar nu le pot înlătura.

Felul halucinaţiilor îl determină cuprinsul de mai înainte existent al vieţii psihice. Vedeniile, arătările îşi găsesc explicaţia aicea. Corpul de reprezentări relative d. e. la lumea supra-naturală, la îngeri, sfinţi, strigoi, când se produce o prea mare excitaţie subiectivă, prin concentrare de gândire sau prin abstinenţe dietetice de tot felul, îşi proiectează în afară productul său psihic, obiectul preocupaţiei sale, şi astfel se produce vedenia, arătarea — o halucinaţie.

3. **Visele.** — Visele sunt nişte halucinaţii (sau uneori iluzii) în somn, lipsite, de regulă, de conştiinţa naturei lor de halucinaţii. Rar se întâmplă în vis să ştim că visăm, dar se întâmplă şi aceasta câteodată.

Excitaţia centrală care dă naştere viselor — circulaţia sângelui şi procesul de asimilare şi desasimilare în encefal — e mai slabă decât la halucinaţiile omului deştept; căci, în cazul din urmă, ea trebue să poată învinge forţa excitaţiilor lumei reale venite prin totalitatea visurilor şi percepţiilor.

După denumirea *viselor*, se vede că elementul, *predominant* în ele este *viziunea*, adică halucinaţiile relative la simţul văzului.

Felul conţinutului viselor variază: 1) După starea organică sau după cenestezia individului, *2)* după natura excita-

ţiilor exterioare, 3), după coprinsul de reprezentări sau de idei câştigate de mai înainte prin experienţă şi 4), după sentimentul dominant din timpul zilei sau somnului.

1. *După starea organică.* — Când cineva doarme cu stomahul încărcat, cu o greutate pe piept, se produce de ordinar un vis greu, *coşmarul:* e urmărit şi nu poate fugi: vrea să ceară ajutor şi nu poate striga, etc. — Organul, care n'a funcţionat îndestul sau de multă vreme, procură adesea visului idei relative la funcţia lui. „Cui e foame, codri visează".

2. *După natura escitaţiei.* — Când auzi în somn o muzică, adesea ţi se produce un vis în care intră în combinaţie şi elemente sonore.

In cazul acesta, de multe ori fantezia măreşte escitaţia, o transformă, o exagerează. Puţină apă stropită pe fruntea cuiva, poate să-i sugereze un vis ce-l face a se crede în primejdie, gata să se înece; o floare, apropiată de nasul lui, poate să-l facă să viseze că se află într'o grădină.

3. *Coprinsul de reprezentări sau de idei condiţionează asemenea visul.* — Astfel, un om fără învăţătură nu se va visa deslegând probleme de geometrie ori de filozofie; va visa lucruri relative la ocupaţia şi la modul lui de traiu. *Vergi,* un psiholog italian, spune că după ce s'a gândit mai multe zile asupra unei probleme psihologice, a visat o soluţie despre ea.

4. Imaginile din visuri pot uneori să fie *urmate de acţiuni,* de mişcări, de manifestări externe. Atunci avem *somnambulismul* şi vorbirea în somn, *somnilocvul.* Cazurile acestea sunt mai rare, şi presupun o supra escitaţie nervoasă neobişnuită.

LECTURA

Nebunia. — Dacă aceste acţiuni, manifestări şi mişcări pe baza *halucinaţiei* s'ar face în *stare de veghere,* am avea *nebunia.* Nebunul viseză deştept ziua nămează mare.

Cauzele nebuniei sunt *ocazionale şi creditare.* Cele dintâi

sunt somatice (corporale) sau psihice.

a) Cauzele somatice: loviri de craniu, leziuni cerebrale, deranjări nervoase, viscerale; congestii cerebrale; pariziți în organism, pierdere prea multă de sânge, excesele, alcoolismul, narcoticele, etc.

b) *Cauze psihice*: mâhnirea, durerea, spaima, fanatismul, patimele, iubirea nenorocită, mândria sau mai bine zis grandomania, ambiția nemăsurată, etc.

c) *Cauze ereditare.* Nebunia, ca și celelalte boale și modificări organice, se moștenește, se transmite la descendenți, fie imediați, fie mai depărtați, ca predispoziție, așa că se pronunță îndată ce se întâlnesc împrejurări favorabile. De aceea KANT era de părere să nu se căsătorească cineva cu o persoană, în familia căreia a fost măcar un singur membru nebun.

Esquirol constată că, din 264 alienați, 150 (după altă statistică 30/100) provin din ereditate.

Facultatea de raționament nu este totdeauna atinsă la alienați. Semnul caracteristic la dânșii nu este atât deranjarea funcțiunii logice: nebunii trag adesea concluzii juste, dar din premise greșite, din *halucinații.* Astfel unul, care se crede că e de sticlă, se ferește să nu se spargă; altul, care se crede că e o baniță de grâu, se ferește să nu-l ciugulească păsările. La amândoi ideia de „a se păzi" e o concluzie justă, dar scoasă din premise false.

LECTURA

In vise lucrează și *inconștientul,* care, de multe ori, în timpul somnului, dă rezultatul activității sale sau cuprinsului său de imagini. Uneori visăm persoane necunoscute. Acestea sau le-am văzut vre-o dată, și impresia lor, păstrată inconștient în noi, se redeșteaptă în vis; ori s'au format prin combinarea elementelor obținute din observarea mai multor oameni. Alte ori deslegăm în vis chestiuni, probleme; întreținem discuții și încă într'un mod destul de original. Fiecare persoană ne apare atunci, în discuție și acțiune, cu personalitatea ei caracteristică întocmai ca într'o dramă la teatru.

Un *sentiment predominant* face să se atragă și să se combine diferitele reprezentări ce stau în legătură cu el, dând naștere unui vis, care din această cauză s'a numit *liric.*

Un exemplu de acest soi de vise îl dă JAMES SULLY (I). O

1) In scrierea sa „*Iluziile*" tradusă (din englezește) și în franțuzește.

fetiță, de vreo patru ani, călătoria cu părinții săi în Elveția. In treacăt, vizită Strasburgul unde auzi bătând celebrul ceasornic colosal, *Münster*, care face să apară chipuri mari de apostoli, arătând ora: un cocoș ce bate din aripi și cântă, și figuri în mișcare. Ajungând în Elveția, vede lanțuri de munți uriași acoperiți de zăpadă. Intr'o dimineață povestește un vis: că era pe munți de zăpadă și de acolo s'a dus și s'a plimbat prin cer, unde a văzut lucruri minunat de frumoase, întocmai ca figurile de pe ceasornic. In acest vis s'a unit între ele diferitele lucruri ce-au produs asupra fetiței cam *aceleași sentimente de admirație:* ceasornicul cu imaginile apostolilor, cerul, munții.

In vis, atenția nestăpânind spiritul, ideile curg liber, după asociațiile lor de mai înainte.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITARY

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Partea V.

PROCESELE DE CUNOAȘTERE IN STRUCTURA LOR SUPERIOARĂ.

CAP. XVII.

Asocierea stărilor de conștiință și diferitele ei forme. — Apercepția.

Introducere.

Funcțiunile vieții sufletești, fiind legate într'o unitate vitală, se presupun una pe alta; nu poți vorbi de una din ele izolat, fără să amintești, măcar în treacăt, de celelalte. Ca și în funcțiunile vieței fizice, de altfel.Nu se poate vorbi de respirație, fără să se pomenească de circulația sângelui, cu care se leagă într'o unitate vitală indisolubilă. Nu se poate vorbi de circulația sângelui, cu interes deplin, fără să amintești de nutriținne. Viața trupească este *una,* și rezultă din îndeplinirea tuturor funcțiunilor fiziologice, unite într'un scop și rezultat final unic. Așa că toate la un loc alcătuesc parcă un singur act complex. Spiritul științific le deosebește, prin analiză și abstracție, ca să pătrunză rostul încâlcit al vieței, despărțind-o în funcțiuni speciale, pe care le studiază apoi amănunțit, pe fiecare în parte.

Tot așa și în viața sufletească. Nu s'a putut vorbi de atâtea funcțiuni și fenomene psihice, fără să se pomenească adesea când de *asociația* stărilor de conștiință; când de *păs-*

trarea și *reproducerea lor*. Nici simplul act al percepерii nu se poate descrie și înțelege, fără aceste proprietăți fundamentale ale fenomenelor sufletești.

Îndreptându-ne acum atenția asupra celor două proprietăți generale ale stărilor de conștiință: *asociația lor* de o parte *păstrarea* sau *reproducerea* lor sau *memoria*, de alta, se învederează din nou *aceeași* lege a unității vitale între funcțiunile psihice.

Nu se poate vorbi de una, fără să se presupună cealaltă. Cum să se *asocieze* stări cari nu s'au *păstrat*? Și cum să se *păstreze* și să *se reproducă* în conștiință fenomene cari nu s'au *legat*? Nici nu există fenomene sufletești, cari să stea absolut izolate de restul sufletului, oarecum în afară de sistemul sufletesc întreg. Într'un mod sau altul, ele trebue să fie legate cu altele, cu cari s'au întâlnit în conștiință. În vid ele n'au putut intra și fi percepute. Vidul sufletesc este inconștiența absolută. Și inconștiența nu percepe nimic conștient.

I. Asociația și diferitele ei forme.

1. Fenomenul asociației. Caracterizarea lui.

Două sau mai multe stări de conștiință a, b, c, se zice că sunt *asociate* între ele atunci, *când una singură din ele, „a", revenind în conștiință, trage după sine și pe celelalte b, c...*

E destul să apară, dintr'o împrejurare sau alta, un singur inel, pentru ca întreg lanțul de asociații să se desfășoare, cu toate elementele psihice ce îl compun.

Văd un fluer ciobănesc și-mi aduc aminte de țară, de o excursie de prieteni, de trăsura ce ne ducea, de visitiul care mâna, de drumul neted, stropit de ploae, de atâtea lucruri, impresii, peripeții, toate legate împreună, între ele și cu impresia doinei cântate de ciobănașul cu căciula mare, care păștia oile pe muchia verde a unui deal umbrit de pădure. A fost destul să vedem fluerul coibănesc, pentruca întregul lanț de stări sufletești să se desfășoare în conștiință. În locul fluerului ar fi putut juca același rol oricare altul din inelele

lanțului de amintiri: vederea trăsurei, a vizitiului, a unuia din tovarășii de escursie, etc.

La legea asociației nu se supun numai *ideile*, reprezentările sau, în general, numai fenomenele *intelectuale;* ci toate fenomenele psihice. Nu se asociază numai idei cu idei, ci idei cu sentimente, sentimente cu sentimente, sentimente cu volițiuni, volițiuni cu volițiuni, în tot felul de combinări, până la cele mai complexe. De aceea denumirea de *asociație de idei*, dată uneori acestei legi psihice, este prea restrânsă; cea de *asociație de stări de conștiință* e mai potrivită.

II. Legea și condițiile asocierii stărilor de conștiință.

1. Două sau mai multe stări de conștiință a, b, c... se asociază între ele, *când se întâlnesc în conștiință,* când adică se produc sau *simultan* sau *imediat una după alta,* așa încât se ating în *succesiune.* Avem deci două feluri de asociații.

a) *Asociații de simultaneitate.* — Când mergem la teatru și auzind pe un actor declamând, spiritul e isbit deodată: de vorbele, de timbrul glasului, de atitudinea corpului și gesturile acelui actor, care joacă întrebuințând *deodată* toate aceste mijloace. Sgomotul pașilor lui, costumul lui, decorul scenii, lumina rampei, și parfumul spectatorilor, sensația noastră de jenă în stal ori de căldură, de sete ori de oboseală, etc., se mai pot adăuga la acelea, formând toate la un loc o rețea complexă de stări psihice ce au pătruns în sufletul nostru aproape *in acelaș timp,* și deci se leagă între ele într'o asociație de simultaneitate.

b) *Asociații de succesiune.* — Literele alfabetului, ziua și noaptea, zilele săptămânei unele după altele cu numirile lor, șirul sunetelor unui cântec, cuvintele unei poezii, etc., se asociază între ele prin succesiune, urmând unele după altele în efectele lor asupra spiritului.

Asociațiile prin simultaneitate mai iau numirea și de asociații între *contingente în spațiu;* cele prin succesiune, de asociații prin *contiguitate în timp.* Primele se nasc astfel, pentrucă, de regulă două sau mai multe stări de conștiință atunci se prezintă simultan în suflet, când vin dela ex-

citaţii de o natură extinsă în spaţiu; precum sensaţiile de culoare, formă, miros, gust, venite în acelaş timp dela o portocală, corp extins în spaţiu. Din contră sunetele (ca şi mirosurile), neiiind estinse de spiritul nostru în spaţiu, se asociază prin succesiune un timp, (ex. o melodie).

2. *Condiţiile asociaţiei.* — O asociaţie e cu atât mai *puternică.*

a) cu cât elementele ce o compun *s'au repetat* de mai multe ori în aceiaşi ordine, în acelaş raport unele către altele, fie raport de simultaneitate, fie de succesiune;

b) cu cât ne-au *impresionat* mai tare. Cine a văzut o singură dată o luptă cu tauri, un omor, o scenă tragică, chipul unui om care îşi ascultă sentinţa de condamnare la muncă silnică, nu mai uită toată viaţa lucrurile ce s'au legat în acea clipă între ele, ele s'au săpat adânc în sufletul lui prin puterea impresiilor şi emoţiilor.

c) In general, *acele elemente psihice se asociază între ele mai puţin, cari sunt mai nereproductibile, şi acele mai puternic, cari sunt mai reproductibile.* Sunt rare persoanele, cari să poată lega mai multe date olfactice, gustative, tactile, aşa încât una din ele să aducă după sine pe celelalte în conştiinţă, ex.: gustul unui fel de bucate să aducă aminte gustul celorlalte feluri ce s'au succedat la un banchet. *Una* din cauzele acestei inaptitudini relative este lipsa de repetări suficiente ale aceleaşi succesiuni.

III. Felurile asociaţiei după cuprins.

1. *Asociaţii de reprezentări sau idei între ele.*

a) Reprezentări venite dela *acelaş simţ:* auditive, în o melodie; vizuale cu vizuale, ca în curcubeu; musculare între ele, în dans, în deprinderile technice manuale.

b) Reperezentări venite dela *simţuri deosebite.* Soldatul care, văzând tresa generalului, stă pe loc, fără să vrea, şi ridică mâna la chipiu, în mod *automatic,* face aceasta pe

baza unei strânse asociaţii dintre anumite elemente vizuale şi musculare. Militarii, când execută diferite mişcări de comandă, stabilesc asociaţii între elementele auditive şi musculare.

2. *Asociaţii de reprezentări şi sentimente.* — Reprezentările se pot asocia cu sentimentele de plăcere sau neplăcere, aşa că, venindu-ne în minte primele, să se producă în noi şi cele din urmă. Culoarea neagră, întâlnindu-se adesea la doliu, s'a asociat cu durerea, ca un semn al acesteia, şi ne aduce aminte de jale, ne predispune către acest sentiment. Cea albă, din contra. O casă de o construcţie neînsemnată, de un stil comun, pelângă care unul trece indiferent, face să bată inima altuia, care o numeşte „casă părintească". Românul, când întâlneşte din întâmplare, în ţări străine, portul naţional, tresare de surpriză emoţionantă. Elementele vizuale, ce alcătuesc înfăţişarea lor, nu sunt libere şi goale, ca în mintea străinului, ci încărcate cu *ecouri emoţionale,* cari se redeşteaptă la reprezentarea lor.

3. *Asociaţii generice şi asociaţii individuale.* — Asociaţia variază dela om la om cu felul experienţei fiecăruia. Până unde se extinde asemănarea experienţelor, până acolo se întinde asemănarea experienţelor, până acolo se întinde asemănarea felului de asociaţii.

Sunt experienţe limitate la viaţă *unui singur om,* şi sunt altele cari privesc pe mai mulţi oameni la un loc, un popor întreg sau *genul omenesc întreg.*

Astfel genul omenesc asociază, de veacuri, bunăoară, de culoarea albastră culoarea cerului; de cea roşie, ideia sângelui: de verde, ideia pământului acoperit cu vegetale, iarbă, plante arbori, păduri; de negru, ideia morţii; de alb, ideia luminei, a zilei. Genul omenesc întreg asociază de cutare nuanţă de culoare şi lumină o anumită depărtare a lucrurilor. Asociază de vederea lăcrămilor, durerea; de vederea râsului, bucuria; de anumite manifestări ale chipului, anumite stări sufleteşti.

Aceste, şi altele de acelaş fel, se pot numi *asociaţii generice*

Cele mai variate sunt asociaţiile *individuale,* care se schimbă dela om la om. In privinţa asta, mai nu găseşti doi oameni, chiar fraţi gemeni de ar fi, cari să aibă absolut acelaş fel de asociaţii.

Experiment de asociaţie. — Se poate face o *încercare de experiment:* Să se pronunţe un cuvânt în faţa mai multor persoane şi să li se ceară a spune sau a scrie fiecare ce idee li s'a deşteptat în minte, la auzirea lui. Mai fiecare va găsi în conştiinţa lui altceva legat cu ideia cuprinsă în cuvântul pronunţat. Ca dovadă să noteze, bunăoară, cetitorul acestei pagini ce-i vine în minte, când aude cuvintele următoare: cuţit, cerneală, stea, iarbă, muzeu, pădure, felinar, Bolintineanu, perucă, revolver, Ardeal, fulger. Şi să întrebe şi pe cunoscuţii săi: la ce se gândesc, când aud aceleaşi cuvinte. Se va vedea deosebirea asociaţiilor individuale, de la om la om.

Asociaţii eliptice. Uneori din două sau mai multe elemente de asociaţie se întâmplă că unul se înfunecă în conştiinţă, se uită. Un exemplu tipic avem în cazul avarului. Omul strânge bani de regulă pentru îmbunătăţirea traiului, sau pentru înlesnirea vieţii multora, etc., ideia banilor (a) se asociază de ideia unor stări de conştiinţă plăcută (b), în formula (a+b). In unele spirite însă, cu timpul, începe să se uite acest scop (b) îmbunătăţirea vieţii; şi plăcerea, ce venea din aşteptarea ei, se transferă asupra banilor, adică asupra mijlocului (a). Omul adună bani pentru bani, fără să se mai gândească la scopul pentru care voia să-i întrebuinţeze. Transformă mijlocul în scop. Din formula a+b dispare *b*, sau se identifică cu *a*. Aceasta se chiamă *asociaţie eliptică.*

II. Apercepţia, natura şi aspectele funcţionale ale apercepţiei.

Apercepţia este acea operaţie mintală, prin care spiritul prinde şi *asimilează* noui fenomene psihice *(prezentări* sau

reprezentări) pe baza și cu ajutorul cuprinsului de idei câștigat până atunci prin experiență și existent în acel moment al sufletului.

Conținutul de idei, care servește actul aperceperii, se numește: „organul intelectual aperceptiv" sau mai scurt *organul aperceptiv*.

Prin apercepție, stările de conștiință, provocate de experiența momentului, fiind *determinate*, adică raportate la o anumită categorie de lucruri și fenomene, fiind *clasificate*, capătă un grad mai mare de *clarificare* și de *conștiință*, în o măsură variabilă după anumite condiții.

Apercepția poate fi privită astfel sub amândouă aceste aspecte: a) ca *proces de asimilare* intelectuală a datelor experienții, și b) ca proces de *clarificare* a gradului lor de *conștiință*.

Apercepția ca proces de asimilare psihologică.

Fenomenul *apercepției*, sub aspectul lui de proces de *asimilare* psihologică, se poate înțelege ușor prin analogia lui cu *asimilația fiziologică*. După, cum fiecare parte anatomică nervii, mușchii, oasele, extrag și își asimilează din materiile nutritive aceeace se potrivește mai bine cu substanța lor, tot astfel o excitație exterioară, o experiență nouă, un fapt, o situație, o cugetare, se primește de spirit, transformându-se după felul spritului în care pătrunde. Spiritul fiecărui om extrage și reține din escitațiile mediului exterior a ceeace convine naturei și puterii sale întelectuale. Oamenii cu specialități și preocupări intelectuale diferite, în fața aceleași scene naturale, aceluiași fenomen, vor remarca părți diferite, dupăcum apoi vor caracteriza întreaga scenă, întregul fenomen. Astfel un *naturalist*, un *agronom* și un *artist* vor nota cu totul alte caractere din acelaș peisaj natural, adică *îl vor apercepe* fiecare după spiritul său. Primul va vedea plantele cu ochiul omului de știință, căutând a le clasifica, a le determina locul ce ocupă în regnul vegetal, a constata varietățile și a le explica prin influența mediului, etc. Agronomul va observa natura pământului, aptitudinile

lui pentru creşterea şi înmulţirea unor anumite genuri de plante necesare la hrana oamenilor sau animalelor, etc. Artistul va considera armonia formelor şi a culorilor. Acesta va căuta frumosul, pecând cel dintâi, naturalistul, va căuta adevărul, iar agronomul utilul. Acelaş spectacol, trecând prin aceste trei spirite, va lăsa trei rezultate psihice deosebite, după natura ideilor ce posedă fiecare din ei, idei pe care excitaţia le deşteaptă şi pe care le asimilează.

Omul extrage din natură, aceeace se încadrează mai bine cu spiritul şi cu interesele lui; vede şi apercepe lucrurile şi oamenii după organul său intelectual. „Nu ochiul vede, ci spiritul vede prin ochiu", şi adesea nu vede decât ideile sale proprii sau numai ce le corespunde. Uneori acest proces al apercepţiei dă naştere chiar la *iluzii grosiere*. Aşa *Don Quijotte*, având spiritul plin de idei relative la viaţa cavalerească la luptele cu urjaşii şi monştrii, adesea credea că vede împrejurul său aceste lucruri ; excitaţiile exterioare, trecând prin spiritul lui, se transformau în ideile şi imaginile de care era preocupat: o simplă moară de vânt era luată drept un uriaş, şi o turmă de oi drept o armată de spirite rele. El interpreta astfel excitaţiile conform organului său sufletesc aperceptiv.

Felul şi bogăţia cuprinsului de imagini, şi de idei ale unui om, într'un moment dat, în faţa unei împrejurări a vieţii sau în faţa naturei, atârnă nu atât de *felul* şi *mulţimea escitaţiilor* în împrejurarea cărora se află, cât de *natură* şi *avuţia vieţii sale interne*, de mulţimea şi întinderea ideilor şi cunoştinţelor, de sistematizarea şi ordinea lor, cu un cuvânt: de *organismul aperceptiv*, câştigat prin studiu şi experienţă.

Instrucţiunea şi exerciţiul spiritului au, în mare parte, de scop şi de rezultat, a procura omului un organ intelectual de apercepţie; căci ştiinţa dă formule, dă legi, prin care explică, interpretează fenomenele din natură, legi şi formule, la cari se reduc casurile particulare întâmpinate în experienţă. Aşa, *psihologia* pregăteşte spiritul să aperceapă o mulţime de întâmplări ale vieţii sufleteşti, multe simpatii şi antipatii, ca nişte cazuri particulare, bunăoară, ale *asocia-*

ţiei stărilor de conştiinţă; *fizica* pregăteşte spiritual a vedea fenomenele căderii corpurilor, în acela al curgerii râurilor, al greutăţilor, al plutirii, etc., cazuri particulare ale legii *gravitaţei* universale, introduse prin instrucţie în spirite: amândouă servesc astfel de organ aperceptiv intelectual, prin care se iau şi se asimilează nişte fenomene din natură, ce rămân sau neobservate sau cu totul altfel interpretate, incomplect sau superficial şi falş *apercepute* de către spiritele lipsei de cunoştinţa acelor legi.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAP. XVIII.

Memoria și diferitele ei forme. Legile după cari se întăresc și se menţin asocierile în memorie. Funcţiunile de păstrare, reproducere și recunoaștere ale memoriei.

I. Memoria şi diferitele ei forme.

Spiritul are o proprietate de plasticitate sau de retentivitate, în virtutea căreia datele experienţei noastre *se păstrează* în noi, se *reproduc* în conștiință și *se recunosc*, adică revin cu caracterul determinat al unor fapte de experienţă *anterioară*, iar nu de *experienţă actuală*.

Această proprietate se numește *memorie* și constă din trei acte sau funcţiuni constitutive, și anume :

1) *Păstrarea*. 2) *Reproducerea* și 3) *Recunoașterea* faptelor psihice.

In ordinea expusă, *reproducerea* presupune *păstrarea;* și *recunoașterea* presupune *păstrarea* și *reproducerea*.

Dar păstrarea poate să se facă fără ca, prin aceasta, să fie asigurate și să-i urmeze și celelalte două acte. Se pot păstra fapte psihice, fără ca ele să se reproducă: rămân inconștiente. Și se pot păstra și reproduce, fără să fie recunoscute, adică fără să fie însoţite de conștiința clară că au mai fost odată în sufletul nostru. De această natură este, bunăoară, cazul unui poet englez *Wycherley*, (Sec. 17-lea), care avea o memorie foarte puternică, în ce privește păs-

trarea și reproducerea, dar foarte slabă în ce privește al treilea act, recunoașterea. Dacă citea sau i se citea de ex., o poezie, adoua zi se scula cu mintea plină de imagini frumoase, cari se coordonau, sub condeiul său, în forma unei poezii inspirate. Dar acea improvizare nu era adesea decât tocmai poezia pe care o citise cu o zi mai înainte.

Scriitorul german *Nietzsche*, care știuse odată foarte bine că ipoteza metempsihozei, eterna repetare a vieții și a tuturor lucrurilor, a fost emisă de *Pitagora*, mai târziu perdu cu desăvârșire din memorie faptul că o învățase din istoria filozofiei și credea că întâi lui i-a venit în minte această idee.

II. Legile formării și funcționării memoriei.

Cele trei funcțiuni constitutive ale memoriei — *păstrarea, reproducerea și recunoașterea* — se supun unor anumite condiții care constituesc, la un loc, *legile formării și funcționării memoriei.*

1. Funcțiunea păstrării. Condițiile păstrării.

Păstrarea e determinată de mai multe condiții. O condiție *prealabilă* este felul de alcătuire nervoasă a fiecăruia, ceeace se numește *(W. James)* „coeficientul fiziologic de retențiune". Unele spirite sunt ca ceara: tot ce le atinge întâmplător, se sapă în ele și nu se mai șterge; altele te fac mai de grabă să te gândești la gelatină, care tremură și nu lasă urme întipărite pe dânsa.

Deosebit de această observație generală introductivă, alte condiții mai sociale sunt:

a) *Interesul* ce s'a pus pe un fapt în cunoașterea lui;

b) *intensitatea impresiei* primite;

c) *Starea de libertate a spiritului* în momentul excitației;

d) *Repetarea* faptului de experiență și

e) *Legătura în care stă el cu celelalte date ale experienței.*

a) Cu cât ceva ne-a interesat mai mult, adică a fost în re-

laţie mai directă, clară şi neîndoioasă, cu viaţa, cu fericirea sau cu soarta noastră, cu atât ni se imprimă mai mult în minte tot ce ne-a făcut sau ne-a promis, prin existenţa sau acţiunea sa, o plăcere sau o durere mare, se ţine mult timp în minte.

Interesul se explică de multe ori prin specialitatea profesională a cuiva. *Mozart* auzind în capela Sixtină numai de două ori un *Miserere,* l'a putut transcrie integral acasă din memorie.

b) Când *ceva isbeşte tare spiritul,* se sapă adânc în el. Insă, pentruca excitaţia să-şi producă efectul său puternic, se cere :

c) Ca spiritul să fie liber de orice alte preocupări mai interesante, cari ar împuţina forţa surprinderii.

d) Cu cât ceva se *repetă* mai des, cu atât se adânceşte mai mult în organizaţia noastră psiho-fizică şi se păstrează mai sigur.

S'a stabilit aceasta experimental (Ebbinghaus). S'a combinat între ele silabele în şiruri de diferite lungimi, astfel însă ca să n'aibă nici un înţeles; apoi s'a încercat să se vadă în ce mod influenţează repetiţia asupra memoriei lor şi s'a observat că şirurile mai lungi trebuiau să se repete de mai multe ori; dacă pentru un şir de 5 silabe fusese destul o repetiţie, pentru un şir de 10 nu ajungeau două repetiţii şi pentru un şir de 40 nu ajungeau patru repetiţii, ci mai multe. Pelângă aceasta, s'a mai observat că repetiţia *după pauze* întăreşte mai bine păstrarea *decât cea continuă, neîntreruptă;* apoi că şirurile mai lungi, deşi cer mai multe repeţiri, se ţin în urmă mai mult timp decât cele scurte; şi că uitarea se face la început mai repede; în fine, că şirurile uitate se învaţă mai cu uşurinţă decât la început sau decât alte şiruri cu totul noui.

c) O altă condiţie pentru păstrarea elementelor psihice e *relaţiunea logică* dintre ele. Cu cât ceva se înţelege mai bine, cu atât se păstrează mai mult, fără ca pentru aceasta să fie

nevoe de atâtea repetiri, ca în cazul când nu s'ar vedea clar legătura logică dintre elementele ce-l compun.

Chiar şi numai simpla înmulţire a punctelor de legătură între un lucru şi alte date de experienţă ajută păstrarea lui în spirit; e ca-şi-cum s'ar ţese cu mai multe din firele ce alcătuesc urzeala de idei a momentului sufletesc, sau caşicum s'ar prinde cu mai multe rădăcini în fiinţa sufletului. *Mulţimea asociaţiilor* unui fapt măreşte conservarea lui în minte. De aceea obiceiul unora de a face un nod la batistă, când vor să ţină minte ceva; în chipul acesta asociază de nodul dela batistă ideia lucrului sau actului pe care voieşte să nu-l uite.

A şti să legi o cunoştinţă decât se poate mai multe cunoştinţi variate, a stabili între ele o *corelaţie* este unul din mijloacele sigure de a întemeia reţinerea acelei cunoştinţe, precum şi a celor legate de dânsa, deci unul din mijloacele sigure de a desvolta memoria.

Se înţelege că atunci când legătura între cunoştinţe nu este o simplă asociaţie fortuită sau arbitrară, ci e pătrunsă de o idee logică dominantă, când sunt unite într'un *sistem*, trăinicia lor e şi mai mare. De acea filozofia este studiul, care ajută mai temeinic la organizarea ideilor şi inteligenţilor.

2. Funcţiunea reproducerii. Condiţiile reproducerii

a) Reproducerea este condiţionată şi determinată, în prima linie, de *asociaţia* stărilor de conştiinţă. Când un element de asociaţie se prezintă în conştiinţă, întreg lanţul de stări sufleteşti, cu care el este legat, revine în minte.

b) *Ce face însă ca un element oarecare din lanţ să revină în conştiinţă? Asemănarea* lui cu un alt element psihic *prezentat* în experienţa şi intuiţia actuală sau venit, din o cauză oarecare, în minte, adus de cursul curentului de idei.

Exemple. Primul caz: Elevii cari învată *papagaliceşte*, au nevoie să li se spună începutul, ca să-şi aducă în minte

lecţia întreagă. Asemenea, auzind primele note ale unei melodii cunoscute, ne amintim şirul întreg de sunete ce compun cântecul.

Al doilea caz: Dacă vedem în camera cuiva un tablou sau o mobilă, care se aseamănă cu cele văzute de noi în altă casă mai cunoscută, se reproduc în mintea noastră, pe rând, diferitele părţi ale acestei clase.

Factorul de *prezentaţie actuală :* începutul lecţiei, al melodiei, tabloul sau mobila, fac să se renască în spirit urmele reprezentărilor *similare;* şi acestea trag după sine pe celelalte reprezentări cu cari au fost legate, prin *asociaţia de contiguitate.*

Dar se poate întâmpla ca şi o *reprezentare* să deştepte pe alta, cu care *se aseamănă,* şi aceasta din urmă să tragă după sine un lanţ întreg de idei cu care este asociată. (Ex. la cap. X. despre „atenţiune").

Lanţul de asociaţii s'a format pe baza legii de *contiguitate.* Reproducerea începutului lui se face pe baza legii de *similaritate;* iar reproducerea restului, pe baza legii de *contiguitate.*

Dece *Napoleon* ne aduce aminte de *Alexandru Macedon,* bunăoară? Fiindcă e ceva asemănător între amândoi: şi unul şi altul au fost cuceritori de ţări şi popoare. Calitatea aceasta comună face ca unul să deştepte în minte pe celălalt, adică face ca o idee rechemată în spirit prin *asemănarea* ei cu alta actuală, să tragă după sine pe toate celelalte, cu cari s'a legat prin continuitatea istorică a lui Alexandru cel Mare. Altă înfăţişare fizică, altă origină, altă educaţie, alte timpuri, alte ţări, alte moravuri, alte lupte, alte izbânzi, alte peripeţii, alt sfârşit — o mulţime de date caracteristice *deosebite* una de alta, mult mai numeroase decât notele comune.

c) Reproducerea mai e condiţionată şi de *energia organismului,* de starea de sănătate sau boală, de condiţia hranei, de vârstă, etc. Holland, coborându-se în minele din Harz, uită limba germană din cauza oboselii şi a lipsei de nutriment ; o recăpătă după repaus şi hrană. Frigurile,

copiul, sentimentele puternice desvoltă mult reproducerea. Amintesc cazul femeii, care servise într'o familie evreească şi recita, fiind bolnavă de friguri, în toiul crizei, versete din talmud, pe cari, sănătoasă, nu le putea reproduce şi nu le înţelegea.

III. Funcţiunea recunoaşterii. Condiţiile recunoaşterii.

Recunoaşterea e condiţionată de *localizarea în timp şi în spaţiu* a elementelor psihice.

Recunoaştem un fapt că a mai fost odată în conştiinţă, dacă putem să determinăm *când* şi *unde* am luat cunoştinţă de el. Când lipseşte memoriei această determinare, ea se reduce la un suvenir vag, la o amintire nehotărîtă.

Se poate ca reproducerea unor fenomene psihice să fie însoţite numai de conştiinţa generală a împrejurărilor că *ele au mai fost odată* în sufletul nostru. Această amintire este însă numai *reminiscenţă*, mai mult sau mai puţin confuză.

Ca să se poată localiza fenomenele psihice în spaţiul, condiţia esenţială este *asociaţia*, şi în special cea prin contiguitate în spaţiu sau, mai general, prin *simultaneitate*.

Ne întâlnim pe stradă cu o persoană care ne dă semne de cunoştinţă. Chipul ei nu ni se pare cu totul nou. Dar nu ştim cine e, când şi unde am cunoscut-o *(Reminiscenţă)*. E destul adesea să ne spună numele. Numele ne aduce aminte, poate că acea persoană ne-a fost recomandată de domnul cutare şi anume unde: în casa acestui domn; şi pentruce ne dusesem acolo: ca să citim, să discutăm împreună părerile unui critic asupra cutărui poet.

Dar amintirea încă nu e complectă. Când s'a întâmplat aceasta? Ne trebue *localizarea în timp*. Pentru localizarea în timp se presupune fixarea în spiritul nostru a câtorva date cronologice mai însemnate, corespunzând unor întâmplări mai principale din viaţa noastră; şi atunci, în intervalul ce desparte aceste date, aşezăm în mod aproximativ, celelalte evenimente mai puţin importante. In exemplu de mai sus.

nu e nevoe să ştim exact, ora şi ziua când am făcut cunoştinţă. E destul să putem determina dacă a fost *înainte* sau după *cutare* întâmplare memorabilă pentru noi; era *înaintea* sau *după* cutare examen ; sau pecând făceam cutare lucrare, dela succesul căreia atârna viitorul nostru, etc.

LECTURI ŞI EXERCIŢII PSIHOLOGICE

Lectura No. 1.

Reproducerea prin contrast. Cum se explică? — Ceeace e comun între cele două şiruri de fapte sufleteşti din cari unul rechiamă pe celalt în spirit, poate să fie în definitiv *o singură notă asemuitoare*, cum ar fi, în exemplul Napoleon şi Alexandru Macedon, însuşirea de *cuceritori*, comună celor doi oameni mari, restul poate să difere cu totul, să fie chiar însuşiri opuse. Aşa încât, comparând toate elementele constitutive ale celor două lanţuri de stări sufleteşti, să găsim între ele un adevărat *contrast*. Dacă am îndrepta mintea mai mult asupra acestor deosebiri, şi dacă, din o cauză oarecare, ne-am interesa mai mult de aceste deosebiri şi am fi aşa de concentraţi asupra lor încât aproape să nu băgăm de seamă partea de mică asemănare care le-a adus în conştiinţă, atunci am fi conştienţi numai de *contrastul* dintre cele două şiruri de fenomene şi ni s'ar părea că unul a rechemat în minte pe cellalt tocmai prin acest *contrast*.

Astfel s'a născut iluzia psihologică a celor cari cred că există *reproduceri prin contrast*. Eroarea este şi mai evidentă atunci când se mai vorbeşte şi de *„asociaţii prin contrast"*.

Reducând fenomenul la o schemă generală, iată cum se formulează procesul sufletesc în aceste ocaziuni.

Să presupunem două lanţuri de stări sufleteşti :

Lanţul A=a+b+c+d+f şi
Lanţul B=g+m+r+s+d

Intre aceste două şiruri de idei — unul existând sub formă de reprezentaţii latente în memorie, celalt dat în intuiţie actuală — negăsindu-se *nici un element comun*, ele nu se vor rechema în conştiinţă deloc. Efectul legii similarităţii nu se va produce.

In loc de şirul B, să presupunem însă altele, alcătuite astfel :

C=a+b+c+d+n
D=a+b+c+s+n
E=a+b+r+s+n
F=a+m+r+s+n

In şirul C, elementele a+b+c+d, date în intuiţie, fiind identice sau asemenea cele patru elemente constitutive dela începutul lanţului *A*, le vor redeştepta pe acestea, şi acestea vor trage după ele restul de idei cu cari s'a asociat în lanţul psihologic din care fac parte. Tot aşa se va întâmpla şi cu şirul D, E, F.

In şirul F este un singur element asemuit sau identic cu unul din elementele şirului A, anume *a*. Acest *a* din F va redeştepta prin similaritate pe *a* din A; iar *a* din *A*, rechemat astfel în conştiinţă, va trage după sine toate elementele cu cari se găseşte legat prin experienţă anterioară, adică pe b+c+d+f.

Dacă *interesul* şi *preocuparea momentană* a spiritului nostru sunt îndreptate asupra *elementelor comune* din lanţul A, redeşteptat în conştiinţă, şi din lanţurile C, D, E, F, prezentate în intuiţia actuală (a, a+b, a+b+c, etc.), zicem că ne-am amintit de A prin *asemănare* lui cu C. (a+b+c+d: sau cu D (a+b+c), sau cu E (a+b), sau cu F (a).

Iar dacă interesul momentului sufletesc este îndreptat asupra elementelor *diferite* din cele două lanţuri de idei, se zice, din o greşită interpretare a fenomenului, că unul a amintit pe celalt prin *contrast*; adică C, ar fi rechemat pe A prin elementul n; D prin elementul s+n; E prin r+s+n; E prin m+r+s+n, elemente prin cari *se deosebeşte* fiecare din ele de A. Asupra părţii *comune* atunci nu mai suntem atenţi, fie că este mare ca în C., fie că este mică, aşa cum se găseşte în F, reprezentată numai prin elementul a. Şi cutoateacasta, redeşteptarea în minte a lui A s'a realizat *tocmai şi numai* prin acest element *comun*, *a*.

De aci se vede că acelaş caz de experienţă poate să fie, după împrejurări, când un exemplu de reproducere prin asemănare, când unul de reproducere prin contrast, dupăcum spiritul, condus de preocuparea momentului, e atent la partea de asemănare or la cea de deosebire a celor două lanţuri.

De fapt şi strict vorbind, mecanismul reproducerilor mintale nu se pune în mişcare decât în virtutea asemănării şi a legăturii sufleteşti între ele, adică prin *similaritate* şi *asociaţie*.

A vorbi de amintiri prin contrast este impropriu și inexact, din punct de vedere științific.

Lectura No. 2.

Memoria afectivă.

Deoarece toate experiențele vieții psihice lasă în organizația psiho-fiziologică urme cari fac posibilă reproducerea lor ca *imagini*, pare natural ca și stările *afective* să se reproducă în conștiință sub formă de *imagini afective*.

De aci o problemă interesantă de psihologie. *Se pot reaminti emoțiile?*

Partea afectivă, de plăcere ori durere, câștigată prin experiențele noastre, se poate redeștepta, ca și cauzele lor, în reprezentările intelectuale?

Ca să luăm un exemplu simplu de caz elementar: ne putem reprezenta un fruct o portocală, în forma, culoarea lui; ne aducem aminte că e plăcut. Dar putem să reînviem în conștiința noastră, sub forma *actuală vie*, experiența de plăcere anumită, tonalitatea emoțională ce am avut-o la gustarea acelui fruct?

Aceasta e problema formulată general și studiată statistic de *Ribot*. S'a pus întrebări persoanelor de diferite vârste și s'a cerut răspuns în privința aceasta: dacă își pot reaminti, și până la ce grad și în ce condiții, plăcerea sau neplăcerea, emoțiile marcante din viață, dar în așa fel ca să le resimtă din nou, *să aibă* din nou acea emoție cu particularitatea ei specială.

Se găsesc două categorii mai principale de oameni, din acest punct de vedere.

1) Acei cari își amintesc precis de *împrejurările* când au avut vre-o emoție (frică, durere, extaz, disperare, îndoială, etc.); și că în acele împrejurări au avut acel sentiment; dar *nu mai resimt* acea emoție în amintire. Aceștia ar forma categoria *intelectualilor*.

2) Categoria acelora ce, reamintindu-și împrejurările, se transpun din nou în situația sufletească întreagă, retrăesc încă odată momentul și partea lui emoțională. Aceștia sunt *emoționalii*, de regulă artiștii.

Poetul *S. Prudhomme*, dacă întrerupea o poezie ce o scria sub impresia unui sentiment puternic, putea, după ani de întrerupere, să se transpună tocmai în aceeași situație emoțională și să continue poezia.

Un caz interesant e acel povestit de *Littré* despre el însuși. Când avea zece ani îi moare o soră la care ținea foarte mult. Durerea a fost intensă; partea afectivă s'a atenuat cu timpul, reamintirea venea fără tonalitatea emoțională. Dar deodată, târziu în urmă, îi revine amintirea cu aceiași tonalitate emoțională ca în momentul pierderii. Era o renaștere a unei stări sufletești complecte, cu întreaga melodie răsunătoare a emoției, ce nu se mai aude în sufletul intelectualilor.

Mai putem cita și cazuri de adevărate *halucinații afective*, adică stări de durere sau plăcere, născute în lipsa cauzei reale sau numai în supoziția ei.

Astfel, unul ce s'ar atinge de un cuțit sau de o sabie, fără să se tae, și ar avea impresia întreagă a tăerii, ar avea o *halucinație afectivă*. In scenele groaznice ale deraerii unui tren la Bârnova (în apropiere de Iași), unele persoane, cărora nu li se întâmplase nimic, simțeau, totuși, dureri imaginare, ca și cum ar fi fost sdrobite.

CAPITOLUL XIX

Boalele memoriei. Educaţia memoriei.

I. Boalele memoriei. Legea degenerării ei

In cazurile de alterare sau de degenerare a memoriei, s'a constatat că acele fapte *se uită mai întâiu*, cari au fost câştigate *mai târziu*.

Aceasta este legea *regresiunii* sau *reversiunii* (Ribot) (1). Cele care se uită mai anevoe, mai la urmă, sunt faptele de experienţă mai veche, din copilărie şi tinereţe. Când stratele nervoase, cari conţin înregistrate faptele epocei mai din urmă a vieţei, adică a unei vârste mai inaintate, se alterează, atunci reîncep sau rămân a funcţiona straturile mai vechi, acelea cari conţin acumulate faptele unei vârste mai fragede. De aci caracteristica : *laudator temporis acti*.

Dintre fenomenele intelectuale, afective şi voliţionale, acelea cari se pierd mai întâi, în cazuri de slăbiciune a memoriei, sunt cele *intelectuale;* în al doilea rând, cele *afective ;* şi apoi tocmai în al treilea, cele *voliţionale*, actele.

Cauza e deosebirea în uşurinţa de modificare şi alterare a condiţiilor fiziologice corespunzătoare acestor diferite clase de fenomene. Aşa, substanţa nervoasă a scoarţei cerebrale, unde se păstrează achiziţiile intelectuale mai înalte, — ştiinţele, artele, cunoştinţele profesionale, limbele, — ca rezultat ultim,

1) *Bibot*, Les maladies de la mémoire.

mai complex și mai nestabil al evoluției biologice, a desvoltării fiziologice, etc., e supusă mai repede la alterări decât baza anatomică a fenomenelor active fundamentale, a *cenesteziei*, anume organele vitale, viscerele, oasele, mușchii. Acestea, ca elemente mai intime, mai vechi, mai simple ale vieței corporale, sunt mai stabile, mai permanente.

Condițiile anatomice și fiziologice ale actelor devenite *habituale* sunt mai anevoe de modificat, și curentul degenerării le ajunge mai târziu, la urmă de tot. Lucrările manuale obișnuite se păstrează și se repetă mecanic, inconștient, chiar când individul a devenit incapabil și de gândire și de emoție. Aceasta ține până ajunge boala să vatăme ganglionii cerebrali, bulbul rachidian și măduva spinării.

Pierderea limbajului urmează aceeași ordine. Se uită mai întâi cuvintele propriu zise, limbajul rațional, destinat a exprima fenomenele de cunoaștere ; al doilea, frazele esclamative, interjecțiile, aceeace se numește „limba emoțională" (1); în fine, mai rar, chiar mișcările expresive, gesturile.

Și în pierderea limbajului rațional se observă o lege de trecere *dela mai nou și mai complex la mai vechiu și mai simplu.* Astfel se uită : mai întâi numele proprii ; al doilea substantivele comune ; și al treilea, adjectivele și adverbele. Acestea din urmă, exprimând ceva mai general, se repetă mai des și deci se păstrează mai bine ; din contră, particularul, exprimat mai ales în nume proprii, se întâlnește relativ mai rar în experiență.

Iluzii de memorie. — Memoria e supusă și la *iluzii.* Uneori omul crede că a și făcut un lucru ce avea numai de gând să-l facă. Alte ori crede că i s'a întâmplat în realitate, aceeace numai a auzit, a cetit, a dorit sau a visat.

1) *Max. Mueller,* Orientalist și mitolog englez (1823—1900).

II. Educaţia şi cultivarea memoriei.

S'a crezut că memoria este o facultate a spiritului, care s'ar putea *perfecţiona prin exerciţiu*, aşa, încât să fie în stare a păstra mai uşor şi mai sigur chiar alte elemente, cu totul deosebite de acelea asupra cărora a fost exercitată ; adică ea s'ar întări prin exerciţiu, aşa cum se întăresc bunăoară muşchii, cari ajung să ridice în urmă şi alte greutăţi, cu totul deosebite de acelea asupra cărora s'au exercitat. Cu memoria însă nu stă lucrul tocmai aşa ; ea ţine minte numai *ceeace* s'a gravat în ea şi poate păstra mai uşor faptele cari cel puţin *se aseamănă* cu cele existente deja în spirit.

Memoria deci nu e o facultate *generală*, în înţelesul de mai sus : ea se *specializează* din *cauze organice*, şi *din cauza educaţiei şi a exerciţiului*.

a) Organizaţia simţurilor variază la diferiţi indivizi. Unul are s. ex. mai perfecţionat organul auzului, altul al vederii ; primul va distinge mai uşor sunetele, calităţile lor, şi deci le va păstra mai bine. Cel al doilea va distinge şi va păstra mai bine culorile, formele, raporturile dintre culori şi linii. Cel dintâiu va avea memoria specială a tonurilor, a elementelor auditive ; cel de al doilea, memoria specială a elementelor vizuale.

Amândoi, la un loc, alcătuesc tipul *memoriei sensoriale*, în care intră, pelângă *memoria vizuală şi auditivă*, cea *motrice, tactilă, gustativă olfactică*.

Alăturea cu memoria sensorială, putem pune ca tip deosebit, memoria *cogitaţională* sau propriu zisă *intelectuală*, aceea care reţine mai ales ideile, judecăţile, rezultatul general al operaţiilor intelectuale, al raţionamentului, al cugetării, în afară de termenii formulării lor şi de cazurile concrete ale aplicării lor.

Deosebit şi în afară de memoria elementelor *intelectuale*, fie ele sensoriale or cogitaţionale, mai este de notat,

ca alt tip deosebit, *memoria afectivă,* care reține emoțiile, durerile, bucuriile.

b) Afară de particularitățile organizației native, influențează asupra direcției ce va lua memoria, asupra lucrurilor ce vom memora mai mult : *educația, exercițiul.* Astfel se explică memoria desvoltată ce prezintă specialiștii pentru lucrurile și fenomenele ce stau în relațiune cu profesiunea lor.

Pentru *cultivarea memoriei,* oricare ar fi coeficientul fiziologic individual de retențiune sau gradul de plasticitate cerebrală și oricare ar fi direcția profesională sau habituală în care s'ar exercita, are o însemnătate capitală *regula* și *metoda de lucru a inteligenței.*

Mulțimea și felul legăturilor dintre idei și cunoștințe, dintre stările de cunoștințe în genere, condiționează desigur în mod esențial gradul și durata lor de reținere în spirit. Dar este de remarcat, îndeosebi, că spiritul, care procedează *metodic* în observațiile, în cercetările, în studiile și însemnările sale, are în mână instrumentul cel mai perfecționat, spre a-și înmulți cu înlesnire cunoștințele în domeniile cele mai deosebite, și a le păstra și memora exact și îndelungat, fără a face confuzie între ele. Căci ceeace alcătuește adevărata bogăție a spiritului și îi dă puterea de avânt în munca pentru căutarea adevărului și sorții de isbândă în viață, nu este mulțimea incoherentă a cunoștințelor. Ingrămădirea haotică a unei întregi enciclopedii mai degrabă îngreuiază mintea, ca o povară ce o împiedică în mișcările ei firești, și-i sleește, fără folos, vigoarea rodnică, înlocuind-o cu slăbiciunea, îmbrăcată de paradă, a polimatiei sterile.

Mulțimea cunoștințelor trebue să fie cu ordine rânduită în minte, ca o armată bine organizată, așezată în linie de bătaie : fiecare categorie la locul său, având conștiință de ființa grupului din care face direct parte, precum și de unitatea imediat superioară, căruia îi aparține ; și așa mai

departe, în sus, din sferă în sferă concentrică, până la cea mai înaltă, care le cuprinde pe toate.

Aceasta este, de altfel, ordinea în care găsesc dispuse cunoștințele în orice știință organizată, fie ea o știință de clasificare descriptivă, ori demonstrativă. O astfel de armată de idei, oricât de numeroasă ar fi, se mișcă la comandă, repede, ca un singur tot. Și spiritul care ar avea cunoștințe astfel organizate, în clase de categorii bine ordonate și lămurit subordonate și supraordonate una alteia, se mișcă liber și puternic în orice direcție s'ar îndrepta pentru cuceriri intelectuale. Atunci mulțimea cunoștințelor nu-l stânjinește ; din potrivă, cu cât sunt mai multe și mai variate, cu atât îi dau o forță mai mare. Nu-l încurcă ; le stăpânește. In acest caz o mare memorie este însoțită și de o mare inteligență.

Napoleon I, al cărui geniu strategic pare a se fi aplicat și asupra propriului său spirit, pentru organizarea și disciplinarea ideilor, a fost un adevărat maestru în arta de a lucra metodic pentru înmulțirea cunoștințelor solide în toate direcțiile. „Diversele afaceri, spune el, sunt rânduite în capul meu ca într'un scrin. Când vreau să întrerup o îndeletnicire, închiz sertarul ei și deschiz pe al alteia. Ele nu se amestecă deloc una cu alta și niciodată nu se încurcă, nici nu mă obosesc".

La creșterea puterii de reținere, în limitele, firești, ale plasticității cerebrale, native, contribue nu puțin și *regula de viață*, alăturea cu metoda de lucru. Nu e fără interes pentru durata — și poate chiar pentru calitatea — achizițiilor mintale nici *ora din zi* a lucrului intelectual : dacă e noaptea ori ziua, dimineața or după prânz, în timpul mesei, or imediat după masă, sau dupăce s'a făcut digestia. Și nu e fără importanță nici *cât timp* a ținut încordarea lucrului, până în momentul când căpătăm noua impresie de căpătat.

De câte ori s'au văzut tineri lacomi de știință, citind și mâncând totodată, ori prelungind munca în silă, cu toată oboseala care îi constrângea să citească de două trei ori o perioadă, ce nu li-ar fi înfățișat nici o greutate după un re-

paus și o scurtă schimbare de ocupație! Studiul în timpul mesei împedică digestia și nu dă nici rezultate intelectuale bune. Iar lucrul prelungit dincolo de limita elasticității vioae a minții slăbește perceperea și retentivitatea; și această slăbire, repetându-se, duce la surmenaj și neurastenie, cari fac pe om multă vreme impropriu de muncă normală și rodnică.

Păzirea regulelor *de higienă,* în deobște: îngrijirea de un aer curat în camera de lucru; îngrijirea curățeniei corpului prin băi regulate; de mișcare suficientă și de somn la timp — toate măsurile pentru păstrarea sănătății contribuesc la întreținerea și creșterea puterii de memorizare.

Uitarea voluntară. — O condiție a unei bune memorii este și proprietatea de *a uita* neesențialul, spre a păstra, cu atât mai puternic, esențialul. De aceea, o înțeleaptă călăuzire a învățăturii stăruește din capul locului asupra cunoștințelor esențiale, asupra ideilor principale și nu se încurcă în amănunțimi cari încarcă și obosesc mintea.

In acest caz fenomenul *uitării* este, s'ar putea zice, *intenționat,* și procesul lui e datorit insistării voluntare asupra unor fapte de conștiință pentru păstrarea lor în paguba altora, pe cari le dislochează, depărtându-le sistematic din sfera conștiinței, înlocuindu-le treptat și statornic. La această procedare recurge omul, când vrea să uite un moment neplăcut al vieții, or să desrădăcineze din spirit, să disocieze anumite idei, preocupări, deprinderi rău-făcătoare. Indreptarea atenției încordate în altă direcție, prin studiul concentrat sau distracție impresionantă, aduce adesea rezultate apreciabile de amnezie voită. Maxima ei conducătoare este: *Non multa, sed multum.*

CAPITOLUL XX

Imaginaţia.

Imaginaţia în artă, ştiinţă şi viaţa practică. Educaţia imaginaţiei.

I. Imaginaţia şi felurile ei.

Fantazia şi imaginaţia. — Ideile căpătate prin experienţă se reproduc ori în forma, în legătura şi relaţiile în cari au fost câştigate, şi atunci avem *memoria,* — ori într'o formă, într'o ordine şi în raporturi schimbate. In cazul acesta, schimbările se pot face sau în scopul şi cu intenţia de a găsi şi reprezenta relaţiile generale şi permanente dintre lucruri, legile naturii, *adevărul obiectiv,* şi atunci avem *operaţiile intelectuale* propriu zise sau *cugetarea ;* ori independent de acest scop, pe bază unui sentiment, şi atunci avem *imaginaţia* şi *fantezia,* în înţelesul larg al cuvântului.

1. **Fantazia** — Cuvântul *fantazie* ne duce mintea la combinări, cari, de ordinar, sunt cu totul departe de a oglindi raporturile obiective ale lucrurilor din natură, la nişte combinări capricioase, străine de ordinea firească a fenomenelor. O combinaţie *fantastică,* o ideie şi o purtare „fantastică", în genere toate acţiunile şi manifestările cărora li se poate da atributul de „fantastice", par a avea de comun aceasta : că se abat dela ordinea obişnuită a modului de a fi, de a funcţiona, şi de a se manifesta al omului şi facultăţilor lui.

Puterea modificatoare a fantaziei poate merge foarte departe : ea poate creia lucruri cari nu există, chiar lucruri ce nici *nu pot* exista în natură ; combinaţii, cari, în totalitatea lor, să înfrângă legile naturii, să contrazică experienţa generală şi constantă a geniului omenesc. Astfel sunt s. ex. creaţiunile fantastice din basme, în cari se vorbeşte de cai cari nu numai că sboară, dar mănâncă jăratec, au darul vorbirii, chiar prezic viitorul ; şi de pietre ce cresc şi se prefac în stânci ; de perii ce cresc şi se prefac în păduri ; de oglinzi ce se întind şi se prefac în ape, în mări şi oceane.

La ce se reduce însă puterea de creaţie a fantaziei şi cari sunt limitele ei ? Fantazia cea mai bogată nu poate un lucru : nu poate închipui un *element* nou de experienţă simplă, adică o sensaţie nouă, care să nu fi fost experimentată înainte, să nu se fi dobândit mai înainte prin simţuri. Astfel, un orb nu poate să-şi închipue deloc culorile, un surd sunetele ; noi nu ne putem închipui cum ar fi sensaţiile fiinţelor ce ar avea mai multe simţuri decât noi. In fond, imaginaţia cea mai puternică îşi reduce funcţiunea sa la *combinarea în diferite feluri a materialurilor de idei câştigate prin simţuri.* In cea mai bizară creaţie a fantaziei nu găsim decât elemente de experienţă, altfel asociate între ele. In „calul ce mănâncă jăratec", ideia de „cal" şi cea de „jăratec", cu toate elementele psihice simple sau sensaţiile şi percepţiile ce le compun, sunt luate din experienţă. Ce e *nou,* e *legătura dintre ele,* cari aici nu numai că e nouă, dar e şi nenaturală; însă mai obişnuit e neverosimilă.

2. **Imaginaţia.** — Fantazia dă naştere şi la creaţii şi combinări ce stau în armonie cu legile naturii. Atunci productul spiritual, deşi nu-i o copie după ceva anume existent, e compus însă după analogia producţiilor naturale şi *ar putea* chiar să existe în natură. In acest caz avem *imaginaţia,* în înţelesul mai restrâns, propriu au cuvântului.

Termenul de „imaginaţie" se dă, prin urmare, funcţiunii de a combina ideile astfel, că rezultatul lor nu stă numai-

decât în contrazicere cu legile naturale şi cu ordinea firească a lucrurilor, ci stă chiar în acord cu acestea. Rezultatul final al combinării ideilor într'o operă de imaginaţie anticipează câteodată natura lucrurilor, în orice caz n-o contrazice ; poate să dea naştere unui produs ce n-a fost *până atunci* în *concret realizat* în natură, dar care ar putea să fie, e *posibil, pe baza legilor naturei.*

II. Felurile imaginaţiei. Imaginaţia în artă, în ştiinţă şi în viaţa practică.

1. Imaginaţia, prin combinaţiile ei creatoare, poate să fie de mai multe feluri, după scopul şi rezultatul la care tinde. Astfel avem o imagnaţie creatoare în poezie, în artă şi în literatură ; una în ştiinţă ; una în viaţa practică ; una în activitatea tehnică, în industrie, în arta războiului, etc.

De ordinar se crede că, numai în artă, în literatură şi poezie găsim imaginaţie. Dar în concepţiile ştiinţifice, în ipotezele grandioase ce au căutat să explice raporturile cele mai generale ale naturei, *Copernic, Kepler, Newton, Galileu,* au avut la dispoziţia lor un grad excepţional de putere combinativă, ca să ajungă la închipuirea raporturilor *posibile* dintre lucruri, la crearea de ipoteze, şi apoi la teorii pozitive şi la verificarea lor pe baza experienţei şi a observaţiei.

Un strateg, apoi, de câtă inaginaţie nu are nevoe, ca să-şi închipuiască posibilitatea diferitelor mişcări ale adversarului şi contra-mişcările armatei sale proprii, spre a para o lovitură probabilă sau spre a ataca ! Mai înainte de a se da lupta în realitate, se desfăşoară în mintea lui tot războiul, cu toate peripeţiile şi rezultatele lui. E posibil ca realitatea ce urmează acestui plan să nu corespundă combinărilor imaginaţiei, şi socotelile lui să fie zădărinicite de împrejurări neprevăzute. Nu e mai puţin adevărat că, în momentul când şi-a închipuit planul de luptă, când a văzut cu mintea mişcările trupelor şi succesiunea lor, a făcut o operaţie de cea mai vie imaginaţie combinativă. Găsim la strateg tot atâta

imaginație, ca și la poetul care cântă un războiu pe care nu l-a văzut.

Imaginația *creatoare, constructivă,* sau *combinativă* poate fi deci de mai multe feluri :

a) Ea poate fi practicată, în cazul când spiritul combină mijloacele necesare pentru realizarea unui scop practic.

Astfel e cazul inginerului care combină diferite date și elemente materiale pentru conceperea, ridicarea și construirea unui pod peste un fluviu. Acesta e cazul strategului de mai sus, al omului de afaceri, al bancherului, negustorului, antreprenorului, etc.

b) Artistică, în cazul când, sub impresia unui sentiment sau cu scopul de a deștepta o emoție, combinăm ideile și creiăm tipuri și caractere, și raporturi între ele, și ne închipuim acțiuni, evenimente, scene, tablouri ; creiăm opere de artă.

c) Științifică sau *speculativă,* când spiritul adună și combină cunoștințele posedate, în scopul de a studia și explica fenomene noui, sau în scopul de a înțelege explicările propuse de alții, de a reface în minte ipotezele sau teoriile oamenilor de știință, ale filosofilor. Dupăcum, ca să guști frumusețea creațiilor poetice, trebue să pui în lucru propria ta imaginație combinativă, tot așa, și când urmărești și înțelegi teoriile unui om de știință, ale unui gânditor.

Valoarea combinațiilor imaginative. — Felul imaginației constructive variază după natura ideilor câștigate și după predispozițiile organice ale omului. Iar valoarea și succesul ei atârnă de numărul și calitatea ideilor combinate, precum și de conștiința scopului urmărit și de energia sentimentului cu care se urmărește realizarea acelui scop.

Fără materialul suficient, combinațiile ies anemice ; fără unitatea clară a scopului, ies neorganizate ; și fără impulsul sentimentului, spiritul n'are acea „răbdare" necesară în căutarea și alegerea repetată a ideilor celor mai potrivite pentru scopul intenționat.

Legea combinării ideilor în imaginație.— Pentru ca să se producă în spirit combinațiile ideilor, trebue să se îndeplinească anumite condiții, aproape generale, în toate cazurile imaginației combinative.

Ce face de se adună din diferite regiuni ale minții anumite date, detalii, fapte, imagni? Și ce le face de se leagă, se organizează *într'un tot* armonic și sistematic? Indeplinește oare acestea omul în mod voluntar și intenționat? Ar fi o idee greșită despre funcțiunea firească a sufletului, dacă ne-am închipui acest mecanism săvârșindu-se arbitrar în spirit. Totul se produce în mod spontan în natură și noi căutăm să interpretăm natura prea unilateral, după analogia activității omenești deliberate.

Am putea să relevăm *două condiții* mai generale de funcțiune a imaginației, în virtutea cărora elementele aleargă de se combină și se unesc, întocmai cum se unesc și se combină elementele constitutive ale *unui organism unitar.*

1. Aceea ce atrage elementele de cunoaștere și experiență și le unește într'un tot armonic, e mai întâiu *unitatea de sentiment,* de simțire. *Emoția* care s'a asociat în experiențele noastre anterioare, în diferite grade de nuanțe, cu atâtea și atâtea lucruri, acte, fenomene înscrise în sistemul nostru psiho-fiziologic și păstrate sub formă de modificări nervoase și de imagini corespunzătoare, acea emoție când se produce din nou, le cheamă, le evocă, pe toate acele stări de conștiință, cu cari s'a asociat; și elementele psihice rechemate vin de se cristalizează într'un tot, în conformitate cu această emoție. Când un poet voește să descrie d. ex. un sentiment elementar și general ca frică, trebuie, în momentul acela, să aibă, sub o formă oarecare, acest sentiment; imaginația emoțională deșteaptă atunci, din experiențele lui, toate fenomenele cari s'au asociat cu frica, și poetul e în stare astfel să concretizeze *cauzele* și *efectele* fricei în întâmplări ce în adevăr pot să înfioare. (1)

1) v. Lectura, la sfârșitul capitolului.

Dacă în toate cazurile imaginației creatoare, cauza determinantă a combinației selective este sentimentul, acesta variază, în nuanțele lui, după felul diferit al imaginației: în imaginația creatoare *artistică* este sentimentul estetic, sub diferitele lui forme: frumosul, în genere, cu toate varietățile lui; în imaginația creatoare *practică*, este sentimentul efectului în atingerea unui corp determinat: câștigul, triumful puterii, al binelui, etc.; în cea *științifică* sau filosofică este sentimentul intelectual al adevărului,, interesul stabilirii unui raport evident între ideile noastre și fenomenele naturii.

2. A doua cauză e aceea ce s'ar putea numi *principiul corelației armonice a părților într'un tot*, în acord cu scopul lui final. Dacă se înfățișează în minte o singură parte dintr'un tot, sentimentul totului, sugerat de acea parte și călăuzit de sentimentul finalității, face de se adună și restul elementelor ce alcătuesc părțile constitutive și armonice ale acelui tot.

Cuvier, numai după un dinte de animal, a cărui speță dispăruse demult depe pământ, a putut să reconstituiască exact ființa întreagă. *Shakespeare* a scris „Moartea lui Cesar" cu așa exactitate de intuiție istorică, încât istoricii vieții romane, cei mai specializați, n'au găsit, în liniamente generale, nimic de modificat în ce privește concepția fundamentală a epocei lui Cesar, — ceeace e mai greu de restabilit decât amănuntele.

Și spiritul omului de știință și al poetului au lucrat, în cazurile acestea pe baza principiului *corelației armonice a părților unui tot*. Puținele date puse la dispoziția lor, au evocat altele în legătură armonică, și s'au organizat cu toate în o unitate sistematică.

III. Educația imaginației.

Educația imaginației se face în două direcții:

a) Îmbogățind-o cu un material de *imagini*, variate și frumoase.

b) Exercitând-o în funcţiunea ei combinativă.

1. Materialul de care se serveşte spiritul în opera creatoare a imaginaţiei, se obţine parte prin experienţă proprie, parte prin cultură, prin şcoală, prin instrucţiune.

De aceea, tot ce s'a făcut pentru perfecţionarea percepţiunii sensoriale, pentru exercitarea şi ascuţirea spiritului de observaţie activă şi atentă, a fost, indirect, îndeplinirea unei condiţii, spre a pregăti o imaginaţie bogată în elemente de construcţie.

Asemenea lecturile, literaturile, poezia, ştiinţa, şi tot învăţământul, înlesnit prin mijloacele de concretizare ale intuiţiei, aduce un material de imagini, de fapte, de idei cari hrănesc spiritul cu tot felul de date ce stau la dispoziţia lui în momentul operei combinative a imaginaţiei.

2. Exercitarea funcţiunii imaginative se îndeplineşte cu mijloace variate, după felul şi scopul ei.

Pentru primul fel şi grad de imaginaţie, imaginaţia *memorială,* se oferă prilejul potrivit de a o pune în funcţiune, când se cere cuiva să-şi amintească, din propria lui viaţă şi experienţă, ceva, care nu se poate să nu fie însoţit de o emoţie oarecare : casa părintească, în care s'a născut, locurile unde şi-a petrecut copilăria, tovarăşii de joc din copilărie; persoane din familie, momente impresionante din amintirile lui despre părinţi, fraţi, rude, despre primii ani de şcoală : localul, profesorii, colegii.

b) Imaginaţia *determinativă* se exercită de câte ori se face apel la dânsa, în atâtea momente ale învăţământului.

Când se citeşte frumos, impresionant, o bucată de lectură atrăgătoare, în auzul tuturor, şi este urmărită cu atenţie şi cu interes de toţi — auzitorii, — şi în toate ocaziile similare : la recitări, reprezentaţii teatrale, şcolare, etc

Când se descriu, la geografie, ţări şi regiuni nevăzute ; la istorie, momente din viaţa trecutului, persoane cari au luat parte la evenimente istorice, scene caracteristice şi hotărâtoare din faptele lor şi din raporturile dintre ele.

In toate aceste cazuri însă *controlul* din afară, despre

modul cum se îndeplineşte concretizarea determinată a imaginilor provocate prin cuvinte, este greu, pentru fiecare caz în parte; iluzoriu şi exclus pentru precizarea efectului total asupra fiecăruia. Aici este locul grijei de *auto-cultură* şi de *auto-educaţie* ale fiecăruia, pentru propria perfecţionare: să-şi caute a-şi închipui, viu şi concret, tot ce aude cetindu-se, povestindu-se, descriindu-se.

c) Funcţiunea combinativă proprie a imaginaţiei, opera ei creatoare găseşte prilejuri a se exercita, în diferite direcţii şi feluri.

1. O astfel de ocazie este aceea, când se fac, încă din copilărie, în anumite lucrări şi jocuri, tot felul de combinaţii distractive cu obiecte mici destinate acestor exerciţii educative, cuburi, piese de *mecano,* etc.

2. *Lucrul manual;* împletiturile, efectuarea lucrurilor cu forme uzuale, chiar dacă n'ar fi destinate să fie utilizabile în practică, ci ar servi numai de exerciţiu educativ al imaginaţiei creatoare, făcute din lemn, carton, lut; *modelajul, traforajul; desenul* din închipuire; toate acestea sunt bune ocazii de exercitare a facultăţii imaginative creatoare.

3. Imaginaţia creatoare *ştiinţifică* se pune în lucru, când se cere spiritului să-şi închipuiască explcaţii *probabile* ale unui fenomen natural, aşa cum cer, bunăoară, ştiinţele experimentale crearea de *hipoteze verificabile,* apoi, prin experiment.

In acelaş sens contribuie la desvoltarea puterii combinative a imaginaţiei ştiinţifice, când se caută să se plăsmuiască materiale practice pentru verficarea unei hipoteze, sau pentru exemplificarea concretă a unei legi naturale: adică, aceeace se realizează prin aparate construite de-a gata pentru acest scop, să se încerce prin mijloace mai simple şi familiare, la îndemâna oricui.

4. *Imaginaţia combinativă practică* îşi găseşte locul şi prilejul de desvoltare, în timpul vieţii şcolare, în *jocuri, sporturi,* în cari isbânda atârnă adesea de spiritul inventiv al mişcărilor cerute de împrejurările momentului; asemenea

în chibzueli de oganizare a întreprinderilor colective de *şezători, excursii, festivităţi, biblioteci şcolare,* etc.

5. Un factor esenţal în educarea imaginaţiei îl alcătueşte *criteriul selectiv* şi *călăuzitor* al funcţiunii de combinare şi de creaţie.

Direcţia în care lucrează imaginaţia este hotărâtoare pentru sănătatea mintală şi morală.

Caracterizarea imaginaţiei de *normală* sau *bolnavă* atârnă dela îndeplinirea condiţiilor unei funcţionări în acord sau desacord cu bunul gust, cu legile vieţii morale, cu cerinţele binelui, utilului, dreptăţii.

Intrucât *sentimentul* este forţa *evocatoare* a elementelor de combinat şi forţa inspiratoare a felului combinării lor în opera creatoare a imaginaţiei, pentru realzarea unui scop anumit, *grija centrală în educaţia imaginaţiei trebue să fie desvoltarea sentimentelor superioare de bine, de adevăr, de frumos, de credinţă.*

LECTURI

Lectura No. 1.

Spontaneitatea în creaţia artistică.

Punctul 1. — Arhitectul procedează la executarea unui plan de construcţie şi adună materialul, apoi începe clădirea dintr'o anumită parte şi o continuă, până o ridică întreagă şi completă, cu tot ce trebuie pentru realzarea scopului.

Dacă întrebi: cum s'a realizat acea clădire? Ţi se răspunde că arhitectul a căutat să facă şi să împreune toate părţile, după *un anumit plan* în mod intenţionat, conştient. Şi aceasta ar fi, negreşit, un răspuns întemeiat. Dar greşala începe din momentul, când ne încercăm a explica, după analogia activităţii omeneşti, şi producţiile spontane ale naturii, precum e limbajul, societatea, bunăoară, sau chiar combinarea ideilor, de care e vorba în actul şi opera de imaginaţie.

Căci să ne întrebăm, mai departe: cum s'a produs în mintea arhitectului planul acesta? Tot voinţa şi intenţiile lui au adunat diferite idei, ce alcătuiau părţile planului? Dar ar fi trebuit să aibă un alt plan, ca model, în minte, după care să-şi compună planul lui, oricât de original ar fi; şi aşa ar

merge, din plan în plan, la infinit. Planul în mintea lui se formează însă în mod *spontan;* părţile lui constitutive au venit în mod firesc, de s'au apropiat şi au alcătuit un tot.

La lucrarea combinatoare a imaginaţiei vedem atsfel mai mult caracterul *spontaneităţii* involuntare, necăutate, s'ar putea zice inconştiente. De multe ori artistul, omul de ştiinţă, rămâne uimit de ideea ce-i vine în minte. Stă în faţa soluţiei, invenţiei, descoperirii sale ca înaintea unei *inspiraţii.* Ceeace nu exclude negreşit munca anterioară, studiul riguros de mai înainte; căci *tocmai* şi *numai* elementele posedate în spirit de observaţiile şi gândirile anterioare, alcătuesc materialul oricărei combinări noui. *Ex nihilo nihil fit.*

Dar ce le face pe ele să se adune, din toată întinderea conştiinţei, ba poate chiar din inconştient? Care-i forţa de atracţie a acestor elemente, care le cheamă, le adună şi le uneşte într'un tot organic?

Punctul 2. — Caracterul mişcării de combinare a moleculelor în alcătuirea formei unui corp organic.

Dece nu ne-am pune tot aşa de bine întrebarea cu privire la creşterea *după un tip anumit* a fiinţelor organizate? Misterul nu e tot aşa de mare? Nu-i oare extraordinar lucrul acesta că dintr'o ghindă, dintr'o sămânţă pusă în anumite condiţii, după câtva timp iese, se desvoltă un arbore cu o *anumită formă?*

De unde ştiu, şi cum ştiu elementele materiale supte din pământ şi din aer, să vină şi să se aşeze după un anumit sistem, după un anumit plan de cristalizare şi să dea un tot cu o formă hotărâtă şi aproape prevăzută dinainte? Misterul acesta ni se pare chiar mai mare decât acel al închegării diferitelor idei într'un tot armonic; şi mai uimitor, fiindcă n'avem mijloace de a pătrunde înăuntru combinărilor şi mişcărilor de elemente materiale prin observaţia internă. Graţie acestui mijloc, de care putem dispune în studiul vieţei sufleteşti, putem observa condiţiile combinării ideilor în imaginaţie.

Punctul 3. — Să se compare acest proces de combnare a spiritului sub imperiul emoţiei în opera creatoare, cu acel descris în creaţiile *visului.* E în fond aceeaşi lege psihologică.

E de remarcat, şi într'un caz şi în altul, lucrarea de *disociare*, presupusă în acea sinteză. Elementele ce se adună, chemate de afinitatea sentimentului sau de unitatea scopului urmărit, se rup de fapt din alte combinări, se desfac din

alte unităţi concrete empirice, în cari se găsesc legate de împrejurările experienţei. Să se revază, ca exemplu, cazul citat al visului fetiţei, care, după ce a văzut munţi înalţi, şi catedrala din Strasburg, a visat un vis alcătuit din elementele variate, ce-i produseseră cam aceeaşi emoţie.

Lectura No. 2.

Influenţa imaginaţiei asupra voinţei şi corpului. Imaginaţia are influenţă şi asupra direcţiei voinţei; dar aceia cari, în acţiunile lor, se conduc mai mult după închipuiri, nu după cunoştinţa exactă a realităţii, se numesc *fantaşti.*

Aceştia îşi creiază uneori pe baza închipuirilor, o viaţă de fericire sau nefericire, fără nicio cauză obiectivă şi fără nici un motiv real.

Fantazia are putere şi asupra fizicului. Hipocondria şi cazurile de boale imaginare se raportează la această cauză. Un exemplu tipic de influenţă a imaginaţiei asupra fizicului îl avem în cazul lui Flaubert, care descriind efectele otrăvirii cu arsenic, a unui personaj din romanul său (M-me Bovary), simţa gustul otrăvii în gură, şi în urmă, câtva timp, a suferit o grea indigestie din această pricină.

„Un om, zice SHAKESPEARE, ar putea să ţină în mână un cărbune aprins, şi, cu toate acestea, să-şi închipue că ceiace ţine este rece, dacă în acelaş timp s'ar gândi la gheţurile Caucazului; ar putea, fără să degere de frig, să se tăvălească în zăpadă în Decembrie, gândindu-se la căldurile unei veri imaginare 1)

Se povesteşte despre scriitorul rus *Maxim Gorki*, că, fiind în închisoare, râdea de nu mai putea la închipuirea unor scene comice ale unei comedii vesele pe care o compunea şi o scria atunci. Gardianul, văzându-l că râde singur, fără nici o cauză vizibilă, era convins că Gorki înnebunise.

S'a căutat să se pună în practică, pentru folosul vieţii, această putere a închipuirii asupra stărilor sufletului şi corpului, observată în atâtea întâmplări zilnice şi constatată intenţionat prin atâtea experimente. Dacă ideia poate să facă rău, poate să facă şi bine. Fă să creadă pe un bolnav că merge spre însănătoşire, că n'are nimic, „ridică-i moralul", cum se zice mai scurt, şi vei vedea efectele netăgăduite în sensul ideii sugerate. *C'est la foi qui guérit*, zicea CHAR-

1) Citat de GUYAU în *Education et Hérédité* cap. I.

COT, introducând astfel între aforismele ştiinţei medicale cuvântul Mântuitorului: *„Credinţa ta te-a mântuit"*. O ramură însemnată a medicinei moderne caută să se rezeme pe aceste principii, întrebuinţând sistematic *sugestia*, cu sau fără hipnotism, şi *persuaziunea* pentru vindecarea multor boale. Aceasta este *psicho-terapia*.

Nu numai sugestia venită din afară, dela altul, dar şi aceea care lucrează dinnăuntru, *autosugestia*, ideia ce ne facem singuri de noi, despre puterile şi stările noastre, joacă rolul de forţă dinamică asupra organizaţiei noastre psihofizice, în bine sau în rău. Ce *crezi* despre tine că eşti, aceea tinzi a deveni.

In definitiv, şi ideia sugerată de altul numai atunci îşi produce efectul, când ne-o însuşim, când o credem, când lucrează deci ca autosugestie.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL XXI

Gândirea. Abstracţiunea. Raţionamentul.

Introducere.

Funcţiunea fundamentală a spiritului, care tinde la stabilitrea adevărului, este *cugetarea.* Iar operaţiile principale, de cari se serveşte cugetarea pentru stabilirea raporturilor adevărate între idei, în conformitate cu raporturile obiective permanente dintre lucruri şi fenomene, sau mai scurt, pentru formularea legilor naturii, sunt: *Găsirea* de *asemănări* şi *deosebiri* şi în special *judecata* şi *raţionamentul.*

Adevărul, pe care caută să-l stabilească astfel cugetarea, este o trebuinţă a vieţii noastre întregi. El serveşte a înţelege natura, fie numai pentru plăcerea de a o înţelege, şi atunci răspunde unei trebuinţe firesti a spiritului nostru, trebuinţii pur intelectuale, speculative şi filozofice. Adevărurile de acest fel sunt curat *teoretice.*

Sau adevărul serveşte vieţii noastre materiale, morale, etc. : atunci, după natur atrebuinţelor pe cari le satisface, se numeşte *practică.* Şi într'un caz şi în altul adevărul are un rost biologic.

I. Abstracţiunea. Găsirea de asemănări şi deosebiri. Clasificarea. Noţiunea. Judecata.

Funcţiunea mai generală, elementară şi primitivă a inteligenţei, funcţiunea care condiţionează pe toate celelalte,

şi care serveşte de *criteriu* al inteligenţei ori unde s'ar afla, e simplă *găsire* şi *constatare* de *asemănări şi deosebiri* între lucruri. Această elementară operaţie intelectuală pregăteşte şi face posibile pe altele mai complicate.

Găsirea şi stabilirea gradului de asemănare şi deosebire poate varia dela identitatea perfectă până la opunere evidentă, trecând prin punctele intermediare de similitudine şi de contrast. Astfel că, pe baza acestor operaţii elementare, se pot face *clase* de obiecte din ce în ce mai mari.

Clasificarea însă presupune alte operaţii mintaie. Ca să alcătuiască *clase* de lucruri, spiritul descompune lucrurile din natură în propretăţile ce le alcătuesc, le analizează şi izolează una sau mai multe din acestea, pe cari le consideră în parte, făcând „abstracţie" de celelalte. Aşa, ca să aleg la un loc obiectele *albe* şi să fac o categorie din ele, trebue să nu consider decât calitatea de *culoare*, şi să las la o parte pe cea de solidaritate, duritate, formă, greutate, gust, etc.

Asemenea, când voesc să pun de o parte lucrurile *rotunde*, sau pe cele cari servesc la *un scop* anumit (scaune, mese, etc.). Intr'un caz, consider numai *forma*, în celalt numai *scopul*, făcând abstracţie de celelalte calităţi ale lucrurilor. Ca să formăm astfel clasa meselor, nu căutăm să vedem dacă obiectele sunt de lemn, de fer, or de marmură; sau dacă au trei sau patru picioare; ori, dacă sunt pătrate, dreptunghiulare, or rotunde, etc.; ci considerăm însuşirile necesare la realizarea *scopului* determinat pentru care se face o *masă*; şi obiectele, cari le vor poseda, vor intra în această clasă.

In lucrarea *clasificării* distingem astfel, ca operaţii mai mult sau mai puţin distincte: *analiza, descompunerea, disociarea, abstragerea, compararea,* pentru găsirea elementelor constitutive ale bazei clasificării; apoi, firesce, opera constructivă de apropiere a acestor evenimente într'un tot, *organizarea clasificării.*

Noţiunea. — *Formarea noţiunii din punctul de vedere psihologic.* — Când se notează însuşirile comune la mai multe lucruri sau fenomene şi le considerăm în parte,

izolate, se formează o *ideie* comună, generală, o *„noţiune"* sau un *„concept"*.

Procesul psihologic este cel următor. Fiind date mai multe lucruri din aceiaşi clasă, partea *comună* la toate obiectele, izbind de mai multe ori sensibilitatea, se sapă mai adânc în sistemul psiho-fiziologic, şi deci se păstrează mai bine şi se reproduce mai uşor. Iar partea caracteristică a fiecărui obiect, isbind numai câte odată simţurile, va lăsa o urmă mai slabă, mai lesne de uitat. Şi astfel se formează în noi, în mod inconştient şi cu încetul, o noţiune generală, care va cuprinde în sine ceeace este comun mai multor lucrări de aceeaşi categorie.

Judecata. — Când se afirmă un raport între două idei, se face o *judecată*. Ex. *„zăpada e albă"* şi *„cerneala nu e albă"*. Noţiunea sau ideia generală de *zăpadă* se arată că se poate uni, iar că cea de *cerneală* nu, cu noţiunea sau ideia generală de *alb*. Exprimarea acestui raport de convenenţă or de neconvenenţă prin vorbire, constitue *propoziţia*, în care numele unei noţiuni e subiect, iar al celeilalte predicat. Dar judecata poate exista şi fără expresie verbală, ca la surdo-muţi.

Judecăţi analitice şi sintetice. — Uneori, ceeace se afirmă despre subiect, adică predicatul, se găseşte ca un atribut constitutiv al noţiunii subiectului, dacă i se analizează conţinutul; atunci judecata se chiamă *analitică*. Se chiamă *sintetică*, dacă predicatul adăugă la subiect o noţiune nouă, necoprinsă de mai înainte în noţiunea subiectului. In „zăpada e albă", am exprimat o judecată în care numele *alb*, dela predicat, se coprindea de mai înainte în noţiunea *zăpadă* dela subiect. Când zic însă: „zăpada este apă solidificată sau cristalizată", spun prin noţiunea predicatuiui, ceeace nu se înţelegea de sine, ca o parte cunoscută a noţiunii subiectului.

Propoziţiile sintetice adaugă deci la cunoştinţele noastre, dar tind a deveni şi ele cu timpul analitice : căci experienţa

confirmând prin repetiţie raportul de convenienţă stabilit odată prin judecata sintetică, ajunge a face din acel raport o cunoştiinţă sigură şi de domeniu comun, astfel că predicatul devine un atribut constitutiv al subiectului. Această transformare se surprinde în acţiune la unele judecăţi. Judecata, „aurul e fuzibil", cu totul sintetică odată, începe a deveni, în unele spirite, analitică, întocmai ca şi: „aurul e galben".

II. Raţionamentul. Diferite feluri de raţionament.

Când raportul dintre noţiuni nu se vede imediat, şi e nevoe de mijlocirea altor noţiuni intermediare spre a-l găsi, spiritul face o operaţie mai complexă, un *raţionament*. Voim să vedem, spre exemplu, dacă *A* este sau nu *D*. Raportul de convenenţă sau neconvenenţă nu se vede îndată; recurgem atunci la mijlocul indirect. Găsim A=B, apoi C=D şi în fine B=C; deci A=D, după acelaş principiu care în matematici ne dă axioma: două cantităţi egale cu a treia sunt egale între ele.

Când raţiunea dintre noţiunile extreme şi cele intermediare este clară, evidentă, facem un raţionament propriu zis; şi starea sufletească, ce se produce în noi, e siguranţa, *certitudinea*. Uneori însă relaţia nu e evidentă în tot lanţul şi şovăe măcar într'un loc; atunci avem *probabilitatea*, care poate să fie mai de multe grade: credinţă, bănuială sau conjectură, îndoială, nesiguranţă, etc.

Funcţiunea raţiunii, prin care se caută noţiuni intermediare, se numeşte *sagacitate*

Avem *trei feluri de raţionamente*, toate bazate pe operaţia intelectuală a generalizării şi pe credinţa în *constanta* şi *permanenţa legilor naturii*, adică pe credinţa, că ceeace este în acest moment va fi totdeauna, dându-se aceleaşi condiţii.

I) *Raţionamentul dela particular la particular.* — Un copil se frige la foc; a doua zi evită focul, bazat pe raţionamentul eşit din generalizarea faptului şi din credinţa în constanţa naturei. Se petrece atunci în spiritul lui

cam următoarea operaţie intelectuală, deşi nu lămurit formulată: „Focul de eri m'a ars; acest lucru e foc; ceeace s'a întâmplat eri, se va întâmpla şi azi, căci acelaşi lucru este acelaşi lucru (principiul identităţii). Deci focul mă va arde şi astăzi".

2. *Raţionamentul dela particular la general:* — Corpurile A, B, C, se topesc; aceste corpuri sunt metale; deci metalele se topesc. Acest fel de raţionament se numeşte şi *inductiv*.

3. *Raţionament dela general la particular:* — Toate metalele se topesc; corpul D este metal; deci D se topeşte. Acest raţionament se numeşte *deductiv* şi se mai cunoaşte în logică sub numele de *silogism*.

Mecanismul psihologic al raţionamentului. — Raţionamentul nu se face în spiritul nostru numai în mod explicit şi conştient, dupăcum îl înfăţişează şi îl explică *Logica*, bunioară:

Toate metalele sunt fuzibile,
Aurul e metal,
Deci aurul e fuzibil.

Mai des se prezintă noţiunile în ordinea următoare: *Aurul — metal — fuzibil.*

Explicaţia acestui proces spontan neintenţionat se bazează pe două legi, *legea asociaţiei* sau a *contiguităţii* şi aceea a reproducerii sau a *similarităţii*. Prin contiguitate s'a asociat, la celelalte note caracteristice cari formează conţinutul noţiunii *metal*, şi nota *fuzibil*. Se prezintă după aceea înaintea noastră *aurul;* aceasta, prin calităţile sale comune cu celelalte metale, deşteaptă în spirit, pe baza similarităţii, noţiunea „metal". Această noţiune vine cu întreaga escortă de atribute, cari o costituesc, plus acea de *fuzibilitate*. Noţiunea „fuzibilităţii", sugerată astfel spiritului, se adaugă la ideia aur, şi astfel se face sinteza *„aurul este fuzibil"*, cam după norma următoare:

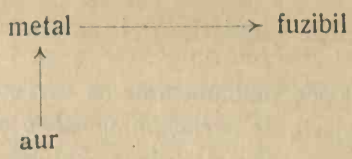

III. Erori de raţionament din cauza sentimentului.

Dintre erorile de raţionament (studiate de *Logică)* interesante pentru *psihologie* sunt mai ales cele provenite din influenţa sentimentului asupra operaţiilor cugetării.

Deşi noţiunile pot avea între ele o relaţie naturală de similaritate sau diferenţă, astfel încât spiritul, dacă ar fi liber, neînfluenţat de nimic, ar găsi un raport sigur şi clar şi ar trage concluzii neîndoioase despre convenienţa or reconvenţa lor, totuşi această relaţie nu se vede şi nu se stabileşte, ba chiar se ocoleşte de spirit, *când un sentiment puternic se opune.*

Dacă s'a asociat cu ideia *a* un sentiment de ură or de dispreţ, şi cu ideia *b* un sentiment de stimă şi de iubire, orcâtă asemănare ar exista în realitate între *a* şi *b,* inteligenţa noastră refuză a o constata şi a o stabili, din cauza antagonismului celor două sentimente opuse, cari fac să se respingă şi noţiunile corespunzătoare lor.

Dacă două noţiuni omogene se resping din cauza sentimentelor contrare ce le însoţesc, adesea noţiuni *eterogene* se atrag şi se identifică, pentrucă sunt asociate cu sentimente de *acelaş fel. Comparaţiile* între lucruri îşi găsesc, de cele mai multe ori, isvorul şi explicaţia în această cauză. Când zicem de un om că e „reptilă", „vulpe", „leu", „miel", o facem pentru că sentimentul ce el deşteaptă în noi se aseamănă cu cel deşteptat de numitele animale. (1)

1) Vezi *Lecturile* dela sfârşitul Capitolului.

IV. Rolul gândirii şi formele ei.

De două mijloace fundamentale se serveşte spiritul în funcţiunea cunoaşterii, de *percepţia sensibilă* şi de elaborarea superioară a judecăţii şi raţionamentului, sau de *gândire,* de *cugetare.*

Amândouă mijloacele se ajută şi se complectează unul pe altul. Numai percepţia sensibilă duce la rezultate, cari nu mulţumesc cerinţele minţii; datele ei sunt numai începutul răspunsului şi alcătuiesc numai materialul din care trebue să se elaboreze răspunsul la întrebările despre lume.

Deosebit de aceasta, s'a văzut că simţurile ne pot înşela, sunt supuse la iluzii. Ele ne dau uneori despre lume informaţii ce ne induc în eroare; ne prezintă s. e. cerul deasupra capetelor noastre ca o boltă ce-şi lasă marginile rotunde în jos pe pământ, la orizont; ne arată corpurile cereşti în raporturi ce nu corespund realităţii: soarele mai mic decât pământul şi mai mare decât corpurile cerului, şi toate corpurile cereşti mai mici decât pământul, împrejurul căruia se învârtesc, ca împrejurul unui centru al universului.

Operaţiile complexe ale gândirii, *raţiunea,* verificând mai cu deamănuntul şi confruntând datele experienţei, a obţinut alt rezultat ca mod de reprezentare a cosmosului.

Cunoştinţa obţinută prin simţuri pare o iluzie pelângă cea datorită gândirii, în ştiinţă, şi pe care o numim cunoştinţă *adevărată.*

S'ar părea deci că singurul mijloc temeinic de cunoaştere rămâne *raţiunea.* Totuşi, nici raţiunea, singură, nu poate îndeplini în mod desăvârşit scopul inteligenţei. Ii trebue informaţiile numeroase ale experienţei sensibile. Opera ei este de control şi confruntare, de armonizare, sintetizare şi complectare, de judecată şi de hotărâre asupra mărturiilor depuse de diferite şi repetate intuiţii şi percepţii. Dacă intuiţia singură fără cugetare este oarbă, cugetarea singură fără intuiţie e goală *(Kant).*

Formele cugetării. Cauzalitatea și finalitatea. — Întrebarea cea mai obișnuită ce-și pune rațiunea și la care se silește să caute răspuns, ca să-și îndeplinească funcțiunea sa de a *înțelege* și *explica* este: *pentru ce:*

Înțelesul întrebării însă nu e totdeauna același. Uneori întrebăm *pentru ce?* ca să aflăm *scopul* unui lucru, unei acțiuni, unui fenomen sau unei funcțiuni.

Pentru ce vine sângele la plămâni ? Ca să se oxigeneze.

Alte ori de întrebăm, *pentru ce?* cu intenția de a ni se spune cauza; și în cazul acesta, forma întrebării mai, potrivită cu înțelesul ei, mai este și *cum? Pentru ce* se oxigenează sângele în plămâni? Poate să însemneze și: în ce *scop?* așteptându-se ca răspuns bunăoară: ca să devină iarăși propriu pentru nutrirea corpului mai departe; dar poate să însemneze și: *cum se îndeplinește* oxigenarea sângelui în plămâni? cercetându-se adică atunci *cauza* firească a schimbării sângelui din vânos în arterial, fenomenele ce se petrec în plămâni pentru ajungerea la acel rezultat.

Când întrebăm de scopul lucrurilor sau al fenomenelor, preocuparea spiritului se numește *teleologică* și se naște din trebuința înăscută *a finalității*, una din formele cugetării.

Preocuparea *cauzală* este cea *teoretică*, pur intelectuală, și se referă numai la obiectivitatea naturei lucrurilor. (1).

LECTURI

Lectura No. 1.

Lupta rațiunii cu sentimentul.

Mama asociază de ideia *fiului* său cele mai frumoase și măgulitoare sentimente; și, ca orce suflet normal, de ideia *șarlatanului* și *vicleanului* un sentiment de reprobare, de dispreț, de indignare. De aceea, chiar în fața faptelor și în contra probelor evidente, ea refuză a trage, bunăoară, concluzia: „fiul meu e un șarlatan", pentrucă sentimentele ce însoțesc aceste două noțiuni: „fiul meu" și „șarlatan", se ciocnesc, se resping, și, în respingerea lor reciprocă, trag după ele și noțiunile respective.

Mai degrabă recurge omul atunci la subterfugii intelectuale înșelătoare, adesea, mai mult pentru el decât pentru

1) Vezi Lecturile No. 3 și 4 la sfârșitul cap.

alţii. Spiritul se apără atunci de neîndeplinirea justă a sarcinii sale logice prin sofisme, pe cari le dă drept concluzii sigure. Aşa, mama în exemplul de mai sus, or nu va vedea, nu va voi să vază şi să crează faptele şi probele ce dovedesc culpabilitatea fiului său. Or, dacă le va recunoaşte, va respinge concluzia naturală ca exagerată, ca falşă, ca sălbatecă.

Astfel, sentimentele vor împiedica spiritul *de a vedea ceeace* nu servă la întărirea lor, or îl silesc, să *prefacă* toate elementele nefavorabile, travestindu-le în aparenţa amăgitoare a unor elemente favorabile. Exemple de amândouă felurile se găsesc foarte multe în viaţa zilnică. Un superstiţios care nu pleacă nici odată marţea la drum, ţine minte şi povesteşte numai cazurile în cari i s'a întâmplat vreun neajuns în călătoriile începute marţea, şi le dă ca probă despre temeiul credinţei sale; dar nu vede şi nu ţine minte cazurile mai numeroase, în cari oamenii au călătorit Marţea fără nici o întâmplare neplăcută. Tot aşa cu superstiţia numărului 13 la masă.

Dacă efectul aşteptat nu se produce, superstiţiosul nu se desperează; mai bine îl aşteaptă pentru altă dată, decât să-şi schimbe credinţa. Se întâmplă cuiva altfel decât i se profetizase, s. e. bine în loc de rău? Nu face nimic: „ulciorul nu merge de multe ori la apă". Odată şi odată tot o să i se întâmple; ceeace, firesce, nu e neprobabil; şi atunci, aceasta va fi o dovadă că el a avut dreptate 1).

Lectura No. 2.

Echilibrul logic al spiritului

Adevărata sănătate mintală şi energie intelectuală constă în a găsi asemănări şi deosebiri între noţiuni şi a stabili raporturile naturale dintre ele, fără a ţine în seamă solicitările înşelătoare ale sentimentelor; şi adevăratul echilibru sufletesc îl găsim acolo unde sentimentul se supune raţiunii, estinzându-se, fără multă întârziere, dela o noţiune la alta care se aseamănă cu prima. In astfel de suflete bine organizate dacă noţiunea *a* este însoţită de sentimentul *s* şi se află că noţiunea *b* este egală cu *a*, atunci *s* trece şi asupra lui *b*.

1) Să se citească în „Misantropul" de *Molière* act. II scena V, un exemplu clasic de modul cum iubirea preface defectele în calităţi.

Se poate întâmpla însă ca *sentimentul să aibă dreptate, în contra declarațiilor hotărâte și clare ale rațiunii.* In cazul acesta desigur rațiunea n'a avut la îndemână toate elementele necesare pentru judecarea desăvârșită, exactă, a împrejurării; și în lipsa datelor suficiente și pozitive a tras concluzii greșite. Iar sentimentul, trezit de indicații, greu de formulat, pe cari experiența vieții le-a îngrămădit în treacăt, lăsând urme ce nu se percep deslușit fiecare în parte, dar se rezumă în o impresie dominantă, poate servi uneori de călăuză justă, cutoatecă nu putem traduce în limbajul rațiunii considerațiile lui, date sub formă de îndemn și de cerință hotărâtă și imperioasă.

Considerațiile lui neexperimentalte se găsesc atunci poate sub formă *inconștientă.* Declarațiile lui, nemotivate formal, dar adeverite în urmă de experiență, zicem că au fost un *presentiment.*

Acest rol de călăuză mută, care arată calea fără explicații teoretice, îl joacă în viață și *instinctul*, uneori chiar alăturea cu concluziile formale ale raționamentului.

Lectura No. 3.

Atitudinea „teoretică" și atitudinea „practică" a minții.

In definitiv și în preocuparea teoretică și în cea practică gândirea caută *să creeze un sistem de idei*, din toate elementele de cunoaștere concludente, având în fața sa, ca criteriu de orientare, aceiaș ordine obiectivă de fenomene, independente de voința noastră. Numai *punctul de vedere* se schimbă dela atitudinea teoretică la cea practică. In considerarea teoretică sau cauzală se privește lanțul fenomenelor naturale, așa cum ne sunt date în legăturile lor statornice, neschimbătoare: a+b+c+d... Fenomenul *a*, care produce în mod permanent pe *b*, se zice că este *cauza* lui *b;* iar *b*, care urmează tot așa în mod statornic după *a*, se numește *efect.* La rândul său *b*, pentru aceleași cuvinte, este cauza lui *c*, iar *c*, efectul lui *b;* și așa mai departe.

Rolul inteligenței se îndeplinește atunci, când isbutește să găsească unui fenomen din natură (b) adevărata lui cauză, adică alt fenomen din natură (a), cu care stă în legătură indisolubilă, așa că, dându-se unul (a), urmează inevitabil celalt (b) în aceleași împrejurări. Când se dă (a), și nu urmează (b), atunci inteligența caută *cauza* neurmării în pre-

zența perturbătoare a altor fenomene interpuse între *a* și *b*. Așa că principiul cauzalității rămâne neclintit. Tot ce se întâmplă, trebue să aibă o cauză, fie că o cunoaștem or nu: *legea cauzalității universale*. Când o cunoaștem zicem că putem să *explicăm* fenomenul, că i-am găsit *legea* și că îl *înțelegem*.

Și tot atunci putem și să utilizăm natura pentru folosul nostru, *prefăcând cauza în mijloc și efectul în scop* sau „supunându-ne legilor naturei". *Naturam non vincimus, nisi parendo (Bacon)*. Căci atâta putem, cât știm: sau, după formula lui *Aug. Comte: Savoir, c'est pouvoir*.

Astfel sufletul, până și în cele mai înalte manifestări ale lui, se găsește funcționând în plin, din toate facultățile lui. Înțelegerea lumii, opera inteligenții, este pas cu pas urmată de folosința ei practică cerută de voință. Și simțirea și tonul afectiv al sentimentului, răsună continuu, ca un acord al vieții sufletești în mișcare. Dacă mulțumirea ne umple sufletul când marile cerințe ale mai-binelui, formulate de voință, se îndeplinesc în ori ce act de cucerire și de stăpânire a naturei, ea nu lipsește nici atunci când spiritul, în activitatea lui *pur teoretică*, a smuls necunoscutului o taină, a îmbogățit știința omenească cu un adevăr. Căci, după spusa cunoscutului vers al poetului:: *Felix qui rerum potuit cognoscere causas!*

Lectura No. 4.

Principiile înăscute ale gândirii

Deosibit de formele *cauzalității* și *finalității*, găsim în funcțiunile creatoare ale gândirii, în rațiunea teoretică sau practică, anumite *principii* înnăscute, primitive, universale, cari formează baza naturală a orcărei operațiuni intelectuale, dela cea mai elementară — stabilirea de asemănări și deosebiri — pânăla cele mai înalte și complexe.

Aceste principii sunt: 1) *principiul Identității*, fără care nu se poate închipui și îndeplini nici cea mai simplă funcțiune mintală de discernământ, și care se formulează în diferite feluri, reductibile la acelaș înțeles, anume: *A este A;* sau : *Ceeace este, este.*

Aceasta este formula pozitivă a principiului.

2) Când el se exprimă sub formă negativă: *A nu este non A*, poartă numele de *principiul contradicției*, care se socotește ca *al doilea principiu*, înăscut al rațiunii. Acesta a mai

fost formulat: „același lucru nu poate să fie și să nu fie, în același timp și în aceleași condiții". (Aristotel).

3) Când aceiași formă fundamentală de gândire se găsește formulată: *Ceva este, or nu este;* sau: *Este A or non A* — atunci ia numele de: *principiul terțiului exclus.*

La aceste trei *principii* axiomatice, necesare, universale, se reduce în ultima analiză, temeiul absolut al oricărei cugetări. Ele călăuzesc mintea în funcțiunile ei, chiar când nu sunt cunoscute teoretic și aplicat, ca norme logice inconștiente, ce es la iveală, cu lumina lor hotărîtoare, numai în cazuri de mare nevoie ale dubiului și controversei.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITAR

CAPITOLUL XXII

Inteligența.

Grade de inteligență. Măsurătoarea inteligenței. Aplicare: alcătuirea unui „test"

A. Diferite tipuri de inteligență.

1, *Analitic și sintetic.* — Inteligențele se deosebesc după felul funcțiunilor lor fundamentale, în modul de apercepere și elaborare a experiențelor.

Cea mai elementară funcțiune a inteligenței fiind găsirea de *deosebiri* și de *asemănări* între lucruri, prima și cea mai profundă diferențiare a inteligenților o constitue predominarea caracteristică a uneia din aceste două feluri ale activității intelectuale. Sunt spirite cari prind mai repede și mai obișnuit *deosebirile,* altele mai mult *asemănările.*

Perceperea diferențelor, discernământul sau discriminarea formează caracteristica spiritului *analitic,* care observă lumea în mod critic, *descompunând* totul în elemente, date și părți constitutive ale lui.

Această particularitate funcțională alcătuește tipul intelectual *analitic,* numit și *logic.*

Perceperea habituală a asemănărilor caracterizează spiritele cu dispoziții mintale către apropierea lucrurilor în sisteme, *compunând* unități noi ale realității, pe baze de similitudini și de analogii noi descoperite între ele.

Aceste particularităţi ale spiritului caracterizează tipul intelectual *sintetic,* cunoscut şi sub numele de *intuitiv.*

2. Deosebit de aceste tipuri intelectuale fundamentale, se pot distinge altele, după felul caracteristic al *percepţiunilor* şi al *imaginilor dominante* în spirit.

Tipul vizual, auditiv, şi *motor* sau *cinestezic.*

Unii oameni au o predispoziţie organică pentru perceperea, reţinerea şi reproducerea sensaţiilor şi percepţiilor *vizuale:* tipul vizual.

Alţii au predispoziţii pentru perceperea şi reprezentarea mintală a sonurilor: *tipul auditiv.*

Alţii pentru cele de mişcare: *tipul motor* sau *cinestezic.*

Determinarea tipului intelectual perceptional, se poate face *experimental.* Scriem pe un tablou un număr de litere, despărţite în careuri, şi le citim tare unei sau mai multor persoane, arătând pe rând literele citite. După ce a stat tabloul înaintea lor câteva minute, îl depărtăm şi le cerem a reproduce *din memorie* literele pe rând şi a observa în acelaş timp mijlocul de care s'au servit în reproducere. Cine îşi aduce aminte de litere, urmărind cu mintea tabloul, ca şi cum l-ar vedea înaintea lui, aparţine *tipului vizual;* cine îşi aduce aminte de numele literelor, ca şi cum le ar auzi citite din nou, şi le reproduce ajutat de acest mijloc, este *tip auditiv;* cine repetă încet, în minte, articulaţia necesară pentru *pronunţarea* numelui acelor litere, făcând uşor mişcările corespunzătoare, e din *tipul motor.*

B. Măsurătoarea în psihologia inteligenţii, „Testul"

In două direcţii şi înţelesuri s'a încercat să se introducă măsurătoarea în studiul inteligenţei:

1. In scopul de a se determina gradul de desvoltare al inteligenţei în general, într'un caz dat.

2. Spre a determina, cu oarecare preciziune numerică, starea şi felul de manifestare a unei anumite funcţiuni.

Prima grijă şi marea greutate în măsurarea fenomenelor vieţei psihice stă în fixarea unei *unităţi de măsură,* care să îndeplinească, măcar cu o aproximaţie admisibilă, condiţiile *unităţilor* întrebuinţate în măsurătoarea materiei şi a fenomenelor fizice.

Mijlocul de care ne servim în psihologie pentru a constata prezenţa sau gradul unui fenomen mintal, se numeşte *test.* (1)

1. Incercări de măsurătoare s'au făcut, mai ales, pentru determinarea desvoltării mintale a *copiilor de şcoală,* şi anume spre a se vedea, dacă ea corespunde gradului caracteristic desvoltării mintale *al diferitelor vârste.*

! Prin metoda întrebuinţată, numită *„scării metrice,"* BINET caută a se aşeza în o scară de valori erarhice, rezultatele măsurătorii, după răspunsurilor obţinute la *teste,* sau la probe. (2)

Exactitatea ştiinţifică a măsurătorii inteligenţii e condiţionată de greutăţile alcătuirii „unei scări metrice" cu *teste* cari să corespundă sigur unui anumit grad intelectual şi numai lui.

Dacă „testele" sunt prea simple, aşa că la ele pot răspunde şi copii de o vârstă mai mică decât aceea care se caută a se determina prin ele; sau dacă sunt prea grele, rezultatele scării metrice nu mai corespund exact erarhiei naturale a realităţilor psihice; şi atunci copii studiaţi par or prea inteligenţi şi precoci pentru vârsta lor, or întârziaţi.

Aşa, bunăoară, s'a făcut observaţia că *'testul* pentru vârsta de trei ani, de a şti să arăţi diferitele părţi ale figurii, e prea simplu: mulţi copii răspund la el înainte de trei ani; asemenea cel pentru 8 ani, de a numi 4 culori; şi cel pentru 11 ani, de a critica o frază absurdă. Alte teste sunt prea grele, ca cel pentru 12 ani, de a indica deosebirea între

1) Cuvânt englezesc, însemnând *probă, criteriu, încercare, examen.*

2) *Lectura* la sfârşitul Cap.

cuvinte cu înțeles apropiat ca *sărăcie* și *mizerie*, *mândrie* și *pretenție*. *(H. Delacroix).*

In general, totuși, anchetele întreprinse de investigatori din diferite țări au ajuns, în privința aceasta, la concluzii concordante, ca aceasta, s. e. că: *dintre copii normali numai jumătate au inteligența obișnuită vârstei lor; un sfert dintre ei sunt precoci, alt sfert întârziați,* cu un an sau doi.

II. **Măsurarea unor funcțiuni intelectuale.** Incercările de măsurare a *diferitelor funcțiuni* intelectuale și stări psihice, *în parte,* precum: măsurarea *memoriei,* a *atenției,* a *percepției sensoriale,* a *fatigabilității mintale,* a *sugestibilității,* etc., au dus la unele rezultate cu un caracter de precisiune mai apreciabil.

Experiențele făcute cu aparate, uneori complicate, fiind mai greu de reprodus în condițiile obișnuite școlare, deși dau rezultate mai exacte, se vor aminti acele experiențe, mai simple, cari se pot repeta, ori unde, fără dificultățile implicate în instalări speciale de aparate.

Măsurarea memoriei. — 1. Se iau 5—6 rânduri de *cuvinte,* având fiecare rând 5—6 cuvinte, și se citesc tare sau se arată câtva timp, apoi se cere să se reproducă din memorie.

2. Pentru memoria *frazei:* Se citește un număr oarecare de fraze, unele mai scurte, altele mai lungi, și se cere să se reproducă din memorie.

Omisiunile în reproduceri privesc calificarea memoriei; adăugirile întâmplătoare dau indicii asupra imaginației.

3. Se prezintă o figură geometrică, ceva mai complicată, și se cere în urmă să se reproducă din memorie pe hârtie.

Măsurarea atenției. — 1. Se cere să se șteargă o anumită literă într'o pagină de tipar.

Este în acelaș timp un exercițiu de atenție și o determinare a gradului ei.

2. Pentru determinarea gradului de *concentrare a atenției.*

In timpul unei operații ca cele de mai sus, se produc excitații, destinate a distrage atenția. Continuitatea lucrului dă măsura puterii de concentrare.

3. Pentru determinarea întinderii *câmpului de atenție.* In timpul unui lucru făcut cu atenție, se citește ori se povestește ceva, de care trebue să-și dea seamă cel ce lucrează, reproducând ce a ascultat în timpul lucrului, fiind atent la două lucruri deodată, sau în repede trecere de atenție dela unul la altul.

Se poate complica experimentul cu mai mult de două lucruri de atenție deodată.

Fatigabilitatea, puterea de muncă și efectul exercițiului.

1. Se dă un număr mare de cifre, în unități până la 10, și se cere să se facă adunarea lor, continuu; din 5 în 5 minute, la sunetul unui clopoțel, se face un semn, ca să se vadă cât s'a adunat în fiecare 5 minute.

Se constată o diferență a iuțelei de lucru. Pe când unul a adunat s. e. 120 de cifre, altul a adunat 384.

2. Ca să se constate *efectul exercițiului,* se lasă să treacă un timp dela o adunare la alta, și se observă cu cât a sporit deprinderea dela un calcul la altul.

Exercițiul sporește puterile de lucru, până la o limită, dela care mai departe nu mai adaugă nimic la repeziciune. Dacă după prima adunare puterea de muncă crește s. e. cu 25%, după a doua crește numai cu 15%, după a 3 numai cu 6%.

3. *Fatigabilitatea,* care variază dela individ la individ, asemenea se poate determina numeric, măsurând gradul ei cu, durata timpului de lucru, după ceasornic. Unul, după un sfert de ceas, nu mai poate aduna, altul ține mai mult.

Măsurarea percepției sensoriale. — Experiențele de determinare cantitativă, cele mai simple și mai ușor de repetat și de verificat, se fac în domeniul ce servește de bază elementară inteligenții, în domeniul *percepției sensoriale.* Astfel se încearcă prin experiment *puterea apercepțională* [illegible] diferite.

1. *Experienţe cu privire la simţul olfactic.* — Spre a determina gradul puterii de sensaţie olfactică, se ia un număr de sticle cu acelaş parfum, divers concentrat: într'una un parfum de zece ori mai slab sau mai tare ca în alta, numerotându-se sticlele, spre a se şti în fiecare ce tărie are parfumul. Dupăce se amestecă sticluţele, se cere să se clasifice după tărie. Cel cu miros fin va stabili exact ordinea de intensitate a excitaţiei.

Durata perceptibilităţii olfactice, iar se poate nota experimental, măsurând cu ceasornicul, cât a ţinut perceptibilitatea excitaţiei olfactice.

2. *Pentru sensaţiile tactile.* — Se ia două cartoane pătrate cu laturea unul de 0.048 şi celalt de 0.50 şi se cere să se determine prin pipăit, cu ochii închişi, care din cele două cartoane este mai mare. Ori se prezintă două monede de 1 leu, care se difere în ce priveşte vechimea, una mai roasă ca alta, şi se cere să se determine prin tact care este mai groasă.

3. *Pentru sensaţiile vizuale.* — Se prezintă două linii, una de 0.09 şi alta de 0.10 şi se cere să se determine numai din ochi, în ce raport stau lungimile una către alta. Ori se ia o linie şi se cere a se împărţi în 5, 6 părţi *egale* din ocih şi în urmă se măsoară cu un compas pentru verificare.

Să se determine, numai din ochi, de câte ori un arc dat, intră în o circomferinţă; ori să se ia a 5-a, a 12-a parte din circonferinţă, asemenea numai din ochi.

4. *Cu privire la motilitate.* — Să se încerce a se trage două linii paralele drepte, orizontale, dar cu *mâna liberă* şi astfel ca vârful condeiului să nu se vadă, să fie ascuns în o foae de hârtie, aşa ca să nu se bage de seamă încotro merge condeiul, ci numai prin călăuzirea *motilităţii* să se tragă linia orizontală paralelă. Să se tragă asemenea linii în sens vertical.

5. *Cu privire la simţul timpului.* — Să se încerce a-şi da seama cineva, numai prin sensaţii, dacă a trecut un sfert sau o jumătate de ceas, dela timp dat.

Să se provoace sensaţii de diferite ordine, dar de durate egale, şi să se întrebe cât a ţinut fiecare.

S'au făcut experienţe de felul acesta asupra lui ZOLA. S'a prezentat o excitaţie de culoare (o parglică roşie), una de formă (nişte călimări), una de mişcare (un lanţ care se învârtea după deget). Fiecare din aceste sensaţii a durat 10 minute. Intrebat, care i s'a părut că a ţinut mai mult, Zola a răspuns că cea de culoare, apoi cea de formă şi apoi cea de mişcare. Deci a fost impresionat de sensaţia cromatică; căci timpul nu e ceva obiectiv absolut, ci se măsoară după sensaţiile noastre 1).

LECTURI

Lectura No. 1.

1) Redăm această *lectură* în original ca aplicaţie a principiului *corelaţiei studiilor*, servind ca exerciţiu incidental, de limba franceză.

Echelle metrique de l'intelligence

3 mois. — Avoir un regard volontaire.

9 mois. — Faire attention au son. Saisir un objet après contact ou après perception visuelle.

1 an. — Discerner les aliments.

2 ans. — Marcher. Exécuter une comission. Indiquer ses besoins naturels.

3 ans. — Montrer son nez, son oeil, sa bouche. Répéter deux chiffres. Enumérer les personnages et objets d'une gravure. Donner son nom de famille. Répéter six syllabes.

4 ans. — Donner son sexe. Nommer une clef, un couteau, un sou. Répéter trois chiffres. Comparer deux lignes et indiquer la plus longue.

5 ans. — Comparer deux boîtes de poids différent et indiquer la plus lourde. Copier un carré. Répéter une phrase de dix syllabes. Compter quatre sous simples. Recomposer un jeu de patience formé de deux morceaux.

6 ans. — Distinguer la main droite et l'oreille gauche. Répéter une phrase de seize syllabes. Faire une comparaison

1) V. Lectura No. 2 la sfârşitul Cap.

d'esthétique. Définir des objets familiers par l'usage. Executer trois comissions. Dire son âge. Distinguer le matin et le soir.

7 ans. — Indiquer des lacunes des figures. Donner le copmte de ses doigts. Copier une phrase écrite. Copier un losange. Répéter cinq chiffres. Décrire une gravure. Compter treize sous simples. Comparer deux objets de souvenir. Ecrire sous dictée. Nommer quatre pièces de monnaie.

8 ans. — Faire une lecture et en conserver deux souvenirs. Compter de 20 à 0, en descendant. Comparer deux objets de souvenir. Ecrire sous dictée.

9 ans. Donner la date complète du jour. Indiquer les jours dela semaine. Définir mieux que par usage. Faire une lecture et en conserver six souvenirs. Rendre la monnaie sur vingt sous. Ordonner cinq boîtes d'après leur poids.

10 ans. — Enumérer les mois de l'année. Reconnaître les neufs pièces de notre monnaie. Composer deux phrases dans lesquelles se trouveront trois mots donnés. Répondre a huit questions d'intelligence.

12 ans. — Critiquer des phrases absurdes. Mettre trois mots en une phrase. Trouver plus de soixante mots en trois minute. Donner des définitions de mots abstraits. Reconstituer des phrases désarticulées.

15 ans. — Répéter sept chiffres. Trouver trois rimes à un mot donné. Répéter une phrase de vingt-cinq syllabes, Interpréter une gravure. Resoudre un problème psychologique.

Lectura No. 2.

Determinarea gradului de sugestibilitate

Prin sugestibilitate, în sensul cel mai larg al cuvântului, se înţelege facultatea de a se impresiona de a căpăta sensaţii, idei, sentimente, porniri noui şi iresistibile, fie dela alt om. — prin cuvânt, gest, pe baza simpatiei, a încrederii câştigate sau a deprinderii şi rutinei — fie dela împrejurări şi lucruri conjurătoare.

S'a căutat a se determina *gradul de sugestibilitate.*

Experimentele cele mai valabile din punct de vedere ştiinţific în privinţa aceasta, s'au făcut pentru sugestibilitatea *obiectivă.* In adevăr, e greu să se determine gradul de sugestibilitate al cuiva, când sugestia vine dela o *persoană*, căci se poate ca unul să fie refractar la sugestia venită dela cu-

tare sau cutare om: atârnă de raportul dintre cele două persoane, atârnă de credința și încrederea uneia în alta, de mulți factori sufletești, ce nu se pot găsi totdeauna la fel între două suflete. De aceea, experimentele s'au făcut cu *obiectele*.

I. Iată un mijloc pentru determinarea gradului de sugestibilitate. Arătați cuiva o linie de o mărime oare-care, trasă pe un carton, apoi ceri să-ți caute una identică ei pe un tablou, unde se găsesc mai multe linii de diferite lungimi, și toate paralele, dela cele mai mici, până la cele mai mari; căutarea se va face ori având înainte modelul, ori numai din memorie.

Sugestia se produce în modul următor: Se arată mai întâi o linie, două, trei, cu lungimi cari în adevăr se găsesc în tablou; omul, cu care se face experimentul, le caută și le găsește pe toate, pe rând. Apoi, la un moment dat, se arată o linie de o lungime ce nu se găsește în tablou, de ex. mai lungă decât toate; și atunci spiritul, sugestionat de cazurile anterioare, crede că o găsește, și omul îți indică pe tablou o anume linie, care în realitate e mai scurtă decât cea arătată.

Sugestia s'a făcut prin deprinderea căpătată dela sugestiile anterioare.

2. Se poate însă constata sugestibilitatea și mai ușor, prin alt mijloc. Se prezintă mai multor persoane un disc de o greutate anumită, de ex. 55 gr. și cu un diametru de 3 cm. Dupăce s'a perceput bine greutatea discului prin simțul muscular, se prezintă alte discuri cu diametre mai mici, însă de diferite greutăți, variind între 15 și 80 gr., și se cere a se alege, din aceste diferite discuri, acela ce se pare că are aceeași greutate cu discul de probă. Ceeace se întâmplă mai întotdeauna e faptul că se alege un disc cu mult mai ușor decât cel de probă; spiritul e pornit a crede în iluzia că un corp mai mic, când are aceeaș greutate cu alte corpuri mai voluminoase, e mai greu decât în realitate. Și astfel se determină ca egale în greutate corpuri de greutăți foarte deosebite. Așa de ex. s'a ales odată un disc ce n'avea decât 25 gr. și s'a dat ca fiind egal cu discul cel de probă de 55 gr.

3. Însă un experiment și mai isbitor e următorul. Se ia un număr oarecare de flacoane mici etichetate, și se prezintă uneia sau mai multor persoane, spunându-se că în fiecare e un parfum deosebit, de mărgăritare, trandafiri, iasomie, violete, etc., dar în cantitate așa de mică încât trebue să fie

cu multă atenție ca să perceapă felul de miros. In realitate, în flacoane, afară de unul, două, nu se pune decât apă. Persoanele sugestionate au găsit în fiecare flacon câte un parfum, chiar acolo unde nu era decât apă.

4. Un alt experiment instructiv și interesant se face sub pretext de a proba gradul *minimum de perceptibilitate*, anume care e excitația cea mai mică, pe care o poate percepe cineva.

Se ia un tub închis la o parte, deschis la cealaltă: în partea închisă a tubului se află o roată, care, face un sgomot destul de simțitor, când se învârtește. Se invită unul să introducă degetul în partea deschisă a tubului și e prevenit că, la fiecare învârtitură a roții, are să încerce niște excitații foarte mici, dar de o natură nedeterminată, pe care tocmai trebuie s'o determine el. Pentru aceasta i se recomandă să fie cu mare băgare de seamă. I se spune că, cu cât roata se va învârti mai mult, cu atât excitația va deveni mai puternică. In realitate însă nu e nimic. Se introduce degetul, se învârtește roata, și după un număr oarecare de învârtituri, începe a simți: unul căldură, altul comoție electrică, etc. Se notează numărul învârtiturilor de roată, precum și felul excitațiilor declarate. Gradul de sensibilitatea stă astfel în raport invers cu numărul învârtiturilor roții.

Așteptarea este care determină excitațiile în sugestie, ca și la halucinații.

BCU IASI CENTRALA

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Partea VI.

VIAȚA AFECTIVA.

CAPITOLUL XXIII

Plăcerea și durerea. Emoțiile primare și origina lor. Expresiunea emoțiilor.

Introducere

Viața afectivă o alcătuesc *emoțiile* și *sentimentele*, adică acele stări sau manifestări ale sufletului, numite și stări *afective*, prin cari se simte că ceva este prielnic sau vătămător vieții.

In cazul întâiu, ele se produc în conștiință cu un caracter de *mulțumire* sau de *plăcere;* în al doilea, de *nemulțumire* sau de *durere.*

Stările afective sunt *primare*, datorite organizației *ereditare* și primelor raporturi ale omului cu lumea din afară; și *superioare*, datorite experienței mai înaintate a vieții individuale și sociale, ca sentimentul *moral, național, religios, estetic.*

I. Plăcerea și durerea. Cauzele lor.

a) *Ce este durerea și plăcerea?*

In loc de definiții. — Fiindcă în clasa fenomenelor psihice intră toate stările sufletești, cari alcătuesc viața afectivă

(numite în general şi *sentimente),* şi conţin grade şi nuanţe de *plăcere* sau de *durere, mulţumire* sau *nemulţumire,* ar trebui să începem prin a lămuri şi a defini *plăcerea* şi *durerea.*

Sentimentul, însă, ca element primar şi simplu al sufletului, cum e durerea şi plăcerea, nu se poate defini. Tot ce ne rămâne de făcut, în această privinţă, e să arătăm *împrejurările în cari se produce,* or cari însoţesc sau urmează, ca rezultat şi efect, aceste sentimente.

Astfel, definiţia lui *Spinoza* „Laetitia est hominis transitio a minore ad majorem perfectionem" e o descriere a împrejurărilor în care se produce bucuria.

Plăcerea se poate zice că este acea stare sufletească, pe care omul *tinde* a o căuta, a o păstra şi mări — definiţie dată cu privire la stările de voinţă corespunzătoare şi însoţitoare. Sau: este acea stare psihică ce desvoltă energia, forţa de expansiune a fiinţei noastre psiho-fizice. In adevăr, plăcerea e însoţită şi urmată de o sporire a vitalităţii : se poate considera ca semnul şi efectul acesteia. De aceea se numeşte starea *stenică.* (Kant).

Durerea este starea sufletească contrară: aceea pe care omul *tinde* a o micşora, alunga, evita şi care deprimă vitalitatea, scade energia psiho-fizică; e deci *astenică.*

Orice sentiment am considera de bucurie întristare, mândrie, entusiasm, frică, curaj, speranţă, curiozitate, aşteptare, răbdare, etc., toate au sau o nuanţă de durere sau una de plăcere; astfel că toate sentimentele se pot împărţi în două categorii : *plăcere şi durere. Plăcerea ar fi ecoul creşterii, iar durerea al scăderii vitalităţii.*

b) Cauzele stării de plăcere sau de durere.

Cari sunt cauzele acestor stări sufleteşti?

Din mai multe izvoare primordiale se nasc plăcerile şi durerile:

1. *Din mișcările spontane.* — Le găsim mai întâi ca *produs al activității spontane.* Sistemul muscular e astfel alcătuit, că elaborează mișcarea, nu numai în urma unei excitații, dar și dela sine. In acest din urmă caz, mișcarea e un produs al unui excedent de vitalitate. Excedentul se traduce, în partea cunoștinței, printr'o cerere de activitate.

Când această cerere se îndeplinește, faptul de conștiință ce se naște, e plăcerea; când nu se îndeplinește, este un sentiment de jenă, de neliniște, de nemulțumire.

2. *Din exercițiul organelor.* — Al doilea izvor ce stă în mai apropiată legătură cu izvorul activității spontane, e trebuința de exercițiu a diferitelor funcțiuni ale vieții. Ori ce funcțiune normală a diferitelor organe trupești este un izvor de plăcere. Aceasta se aplică atât la simțurile speciale, precum și la sistemul muscular. Ochiul, urechea, organele în genere au nevoe de a se exercita: lipsa de exercițiu e o cauză de nemulțumire. Șederea mult timp în întuneric e de nesuferit, fiindcă nu se dă posibilitatea unui exercițiu normal organului vederii. Tot așa pentru auz: o prelungită tăcere absolută devine, în cele din urmă, penibilă.

Cele spuse pentru simțuri, se aplică și la celelalte forțe sau facultăți sufletești; a gândi, rațional, a închipui, a simpatiza, a lucra, — deși aplicarea lor e mai puțin vizibilă aici.

3. *Elementul afectiv în senzațiile speciale.* — Să distingem însă acele plăceri, curat și simplu ale *exercițiului,* de plăcerea ce produc direct *senzațiile* speciale.

In această privință sunt grade. Astfel senzațiile de gust, de miros, au evident un element afectiv mai isbitor (amar, dulce, miros plăcut, et.,) decât cele vizuale sau auditive, culorile și sunetele.

Totuși, este neîndoios că *sunetele* prin ele însele produc plăcere. Armonia sonurilor e datorită modului cum sunetele au *afectat* organizația noastră. Și nu e greu de indicat existența părții afective și în senzațiile *vizuale;* culorile

plac prin ele însele; lumina însăşi este o cauză de plăcere. Aceleaşi scene sau vederi de cinematograf plac mai mult când sunt colorate *(Kinemacolor'*. Probabil, excitaţiile culorilor şi ale luminii produc plăcere din cauza unui stimulent organic, din cauza desvoltării, într-un grad mai mare, a sentimentului vitalităţii. Astfel se explică dece unele culori se numesc *calmante* şi altele *iritante*. Albastrul linişteşte, roşul din contră excită.

4. *Elementul afectiv în sensaţiile organice.* — Însă izvorul cel mai primitiv şi fundamental al vieţii afective îl găsim în plăcerile sau neplăcerile *sensaţiilor organice* propriu zise. Acestea sunt de două feluri : unele periodice (somnul, foamea, setea), altele accidentale : sentimentele de oboseală sau stimulare musculară ori nervoasă, precum şi celece se raportă la sistemul de organe al funcţiunii de circulaţie, de nutriţie, de respiraţie ; deasemenea sensaţiile de căldură şi de frig, şi cele numite de *Bain* „alimentare", şi cari se produc din contactul alimentelor cu organele interne, cu stomacul, intestinele. (Bunioară desgustul).

Iată dar cel puţin *patru* izvoare sau *cauze* de stări afective, datorite organizaţiei şi funcţiunilor, cu cari vine în viaţă fiinţa omenească.

Un *al cincilea* izvor ar fi *reprezentările,* ideile şi combinările lor; dar aceasta formează o cauză mai depărtată, derivată.

Plăceri şi dureri pozitive şi negative. — Plăcerile şi durerile s'au împărţit în două categorii : pozitive şi negative

Prin plăcere pozitivă s'ar înţelege o creştere de energie şi vitalitate; prin plăceri negative, o scădere de durere, un minus de suferinţă. Durerea pozitivă ar fi un plus de durere, adăugat la starea actuală a conştiinţii; durere negativă, un minus de plăcere.

De notat e efectul deosebit al acestor stări afective asupra funcţiunilor sufleteşti.

Aplicaţii la educaţie. Plăcerea desvoltă funcţiile mintale şi

trupești ; de aci aplicații cu privire la educația omului. Ce mijloc de stimulare mintală e plăcerea ! Ea rezultă din înțelegerea lucrurilor ; și cauza atenției se reduce la interesul întreținut de plăcere.

II. Emoțiile primare și originea lor.

A). Primele stări emotive, după cum s'a văzut mai sus, se datoresc organizației însăși, cu care se naște omul. Astfel sunt:

a). Cele venite din *stările organice*, fie periodice, ca foamea, setea; fie accidentale, ca oboseala mușculară or nervoasă.

b). Cele ce însoțesc *senzațiile speciale*.

B). *Emoțiuni primare*, propriu zise, acelea care au apărut mai timpuriu în conștiința individului sau în viața speței, sunt: *frica, mânia, simpatia* și *iubirea* și *sentimentul eului* sau al personalității.

Frica se manifestă înaintea altor sentimente la copii. *Darwin* o constată după 2 luni. Alții și mai timpuriu.

Supărarea, mânia, vin după frică (în a doua și a patra lună).

Dragostea, simpatia, afecția, chiar dela a doua lună, după unii; după alții dela a 10-a. In ori ce caz, înainte de un an copilul înțelege afecția și o exprimă, prin un surâs de simpatie.

Aceste trei sentimente *frica, mânia, afecția*, cele mai primitive, se constată și la animale. Celelalte două, *personalitatea și iubirea*, par a fi mai specific omenești.

Câteva observații privitoare la unele din sentimentele primare.

Frica. — Frica e o emoție ce se naște cu ocazia percepерii sau reprezentării *unui rău posibil.* — In definiție intră și *expresia ei:* acea atitudine pe care o iea organismul în fața unui pericol. Frica se *exprimă* prin paloare, tremurarea mușchilor superficiali și fixitatea corpului. De ordinar energia se concentrează în atenția îndreptată asupra

obiectului amenințător, atenție exprimată prin fixitatea privirii, dusă până la fascinație. Unele animale rămân pe loc, încremenite, așteptând moartea, fără să încerce a înlătura pericolul [1]).

Mânia. — Sentimentul mâniei iese din pornirea combativității, un auxiliar al instinctului de conservare, și se produce când personalitatea e atinsă de un pericol real și actualizat, nu numai reprezentat în imaginație.

Aci stă una din deosebirile dintre frică și mânie. Afară de asta, frica nu conține decât elemente deprimante. *Mânia, revolta, are și ceva stenic în sine;* neplăcerea e temperată de un isvor de mulțumire, *care iese din încordarea forțelor active.* In momentul mâniei, corpul iea înfățișarea încordată a acțiunii combative. Mușchii feții se accelerează; gura e strânsă, semn al hotărârii și energiei. Figura oamenilor de natură combativă, ce au stat cu lumea în luptă dârză și îndelungată, poartă întipărită această expresie permanentă.

Simpatia. — Sentimentul de *simpatie* se produce în noi, când vedem sau *ne închipuim* starea *altor* persoane. Prin *simpatie, reproducem* în sufletul nostru stările sufletești, ale *altora, fie bucuriile,* fie întristările lor, întrucât existența lor se poate cunoaște după manifestările lor exterioare; *și compătimim* cu ei, când ei pătimesc, și ne bucurăm cu ei, când ei se bucură [2]).

Gradul de simpatie variază:

a) După gradul de asemănare și de apropiere sau de afinitatea în constituția psiho-fizică a ființelor ; căci aceasta determină *gradul și posibilitatea înțelegerii* între ele.

1) Vezi Lectura No. 1 la sfârșitul capitolului.

2) Limba nu are termen propriu pentru acest al doilea act sufletesc. Reproducerea în noi a durerii altora, e mai deasă și mai fidelă, (compătimirea), a bucurii lor, („combucurarea"), mai rară și mai puțin curată. Numai în intimitate sinceră și la ființe de un caracter adevărat nobil se găsește această ultimă proprietate.

Pentru ca cineva să oglindească starea sufletească a altuia, trebue mai întâi să poată *şti ce se petrece* în acesta, *să-l înţeleagă*.

b) După mulţimea şi varietatea experienţelor noastre personale, după intensitatea memorării şi uşurinţa reproducerii lor.

Sentimentul „Eului".

Sentimentul „*Eului*" sau al *personalităţii* se naşte din modul cum se oglindeşte fiinţa cuiva în spiritul lui propriu, sau în mintea altora.

1. Când din comparaţia, voită ori involuntară, cu alţii, omul are impresia superiorităţii, se naşte în conştinţa lui sentimentul valorii „*eului*" propriu, al *personalităţii*.

In cazul contrar, sentimentul deprimant al scăderii, al *umilinţei*.

In primul caz, se naşte uneori un sentiment mai uman şi un fel de *milă*, o simpatie pentru persoana care a ocazionat, prin inferioritatea sa, satisfacerea egoismului personal. Dar alteori, după temperamentul şi educaţia omului, sentimentul superiorităţii se manifestă prin maltratarea celor învinşi, şi atunci poartă numele de *orgoliu*, *mândrie*.

In celce se simte întrecut, se naşte, de asemenea faţă cu fiinţa superioară, după temperament şi educaţie, sau *invidia* sau *emulaţia*.

2. Din modul cum se oglindeşte *eul* cuiva în mintea altora, este formulat în calificative care exprimă valoarea lui în ochii acelora, precum: *onorat*, *venerat*, *preţuit*, ori *dispreţuit*, *nesocotit*. Conştiinţa că este obiectul de stimă şi de respect pentru alţii, deşteaptă în om senimente plăcute: dureroase, în caz contrar.

Când o *persoană* anumită este *vuluntar* cauza unui rău material sau moral, se naşte în om *necazul*, supărarea, furia; şi din contra *recunoştinţa*, când acea persoană e cauza unui bine. Dacă aceste afecte se repetă şi devin deprinderi, se naşte *ura* sau *iubirea*.

III. Expresiunea emoţiilor.

Emoţiile se traduc în afară prin diferite mişcări, gesturi, şi prin schimbări în funcţiunea organelor intime ale vieţii vegetative şi în unele glande; toate acestea fiind determinate de o legătură organică între sentimente şi anumite modificări fiziologice.

1. *Modificările fiziologice în producerea emoţiilor.* La expresia emoţiilor servesc, în prima linie, *muşchii feţii,* dispuşi împrejurul ochilor, gurei şi nasului. Aceştia sunt cei mai mobili şi trădează emoţiile prin diferite combinaţii de contractare şi relaxare. Apoi organul vocal, *glasul,* cu timbrul şi intonaţia lui, cu tot coloritul de tonalitate emoţională, e unul din semnele sigure şi foarte importante ale emoţiilor.

Asemenea e *diafragma.* Contracţiile acestui muşchiu provoacă puternice expansiuni ale râsului vesel, sgomotos, precum şi inspiraţiile mai adânci ale plânsului, ale melancoliei, în mişcările ce alcătuesc suspinul.

Organele ce se impresionează în momentul emoţiei sunt:

Glandele lacrimale. — In timpul unei mari dureri, aceste glande, escitate de curentul nervos, secretează lichidul sărat şi amar, ca şi starea sufletească de mâhnire, lacrima, într'un mod cu totul involuntar cutoatecă la mari artişti şi artiste aceasta a ajuns un act aproape voluntar.

Organele digestive. — Emoţiile vesele, stimulante, activează digestia şi chiar asimilarea, căci „cel mai bun tonic e bucuria". Din contră, în stările deprimante, funcţiunile digestive sunt în scădere; de aici „slăbiciunea" în mâhniri mari.

Inima, plămânii.

In special *plămânul,* după discripţia lui *Charles Bell,* e un organ ce ia parte foarte mare şi complicată în exprimarea emoţiilor. Se poate găsi descripţia funcţiunii acestui aparat, reprodusă după Bell, în partea I-a a scrierii lui *Al. Bain, „Simţurile şi Inteligenţa".*

2. Gesturile.

Emoţiile se arată în afară prin anumite mişcări, prin *gesturi,* cari variază dela o emoţie la alta, şi cari servesc de semn caracteristic al lor, alcătuind *expresiunea* lor naturală.

Darwin [1]) pune trei principii, la baza cărora s'ar fi îndeplinind mişcările de exprimare a emoţiilor.

a) *Principiul asociaţiilor utile.* — Expresia emoţiei ar fi constând în mişcări sau gesturi, cari folosesc individului, din vreun punct de vedere în momentul emoţiei, sau au folosit vre-odată şi au devenit reflexe.

Când vezi ceva neplăcut, oribil, închizi ochii, întorci capul. Asta este expresia sentimentului de neplăcere sau de desgust, alcătuită din mişcări menite a face să înceteze vederea spectacolului; deci mişcări *utile.* Mai târziu, în alte împrejurări, e destul să ţi se prezinte o propunere, pe care să fii nevoit a o respinge energic, or să ţi se descrie o scenă îngrozitoare, pentru ca, involuntar şi fără necesitate, deci automatic, să faci acelaş gest; întorci capul şi închizi ochii.

Această explicare a mişcărilor expresive e numită de Darwin: *principiul asociaţiei deprinderilor utile.*

b) *Principiul anti-tezei.* — Când se produce o emoţie *contrară* celei experimentate şi exprimate astfel, atunci şi *gesturile* pentru exprimarea ei sunt *contrare* aceleia. Dacă ţi se face o propunere acceptabilă, avantajoasă, pe care vreai să arăţi că o primeşti bucuros, deschizi ochii dând din cap, ca şi cum ai dori s'o vezi în realitate acolea, înaintea ta. Mişcarea opusă celeia din cazul propus mai sus.

Pisica, ameninţată de câine, ia mişcările ce i-ar fi prielnice pentru *apărare* sau *atac:* îşi înclină spinarea turtindu-se la pământ, îşi tuleşte urechile, coada o lasă în jos şi îşi

1) In opera sa *L'Expression des émotions* chez l'homme et les animaux (trad. din englezeşte).

bate cu ea şoldurilede deopaprte şi de alta ; părul i se sburleşte, îşi arată colţii. Când e mângâiată de stăpân, atitudinea e *contrară :* spinarea se ridică bombată în sus, coada se înalţă perpendiculară, urechile stau drepte, părul nu se sburleşte, deşi, prin bombarea spinării, pare a se ridica puţin.

c) *Principiul asociaţiei directe.* — Al treilea principiu este al *asociaţiei directe.* El explică toate mişcările de expresie, cari nu cad în nici-una din categoriile de mai sus, şi se datoresc *numai constituţiei insăşi a sistemului nervos.* O durere mare albeşte părul; frica provoacă tremurături. Manifestările acestea se compun din acte cari nu prezintă nici o utilitate.

LECTURI

Lectura I.

Experienţe în legătură cu expresia emoţiilor.

S'a plecat dela faptul unei legături organice determinate între o emoţie şi o stare sau modificare fiziologică şi s'a căutat să se producă or să se modifice emoţia, producând, pe cale experimentală, anumite schimbări fiziologice în corp.

Expresiunea emoţiilor făcându-se or prn modificări organice interne, ori prin gesturi şi mimică, experienţele s'au făcut în două direcţii :

a) *Producerea sentimentelor prin modificări organice.*

Problema experimentală s'a pus astfel : Se ştie că, întristarea, frica, bucuria, mânia, nerăbdarea, au de corespondent fiziologic modificări musculare şi vaso-motoare determinate cari alcătuesc natura lor fiziologică.

Intristarea, de exemplu, corespunde unei *slăbiri a inervaţiei* şi *unei relaxări,* paralizări, a sistemului *muscular voluntar.* Omul trist are în general o atitudine deprimată, apăsată par'că de greutatea durerii. Circulaţia este mai înceată ; înfăţişarea obosită, palidă ; funcţiunile cerebrale lente, fără energie. Aceasta corespunde unei *contractări a sistemului vaso-muscular.* Volumul vaselor sanguine e redus prin contracţie musculară, pecând sistemul muscular e relaxat, în toate sentimentele *astenice.*

La *sentimentele stenice* (bucuria, mânia), se constată din contră, o creştere în *contractarea muşchilor voluntari ;* şi de

aici încordarea ţeapănă, poziţia dârjă de atac ; şi, în acelaş timp, o *relaxare a sistemului vaso-motor ;* din această cauză, vasele sanguine îşi măresc calibrul şi o cantitate mai mare de sânge ajunge la creer şi în toate părţile sistemului vieţii de relaţie.

Acestea sunt cele două elemente ale naturii fiziologice a simţimintelor. Din acestea *dr. Lange* (din Copenhaga), pune mai mare importanţă pe *contracţia sistemului vaso-motor* considerând-o ca mai primitivă şi fundamentală. El caută a întemeia aceasta prin experienţe familiare. Dacă se apasă carotidele, omul simte ameţeală, slăbire, deprimare, pe care o îndepărtează încetând apăsarea şi dând drumul sângelui la creer. Dacă se apasă aorta mai mult timp şi tare, se întâmplă scăderea vitalităţii în partea inferioară a corpului, care cade în paralizie şi nesimţire. Chestia e de interes mai mult fiziologic.

Ştiindu-se acestea, s'a pus întrebarea : *dacă s'ar provoca, în mod artificial, aceste modificări fiziologice determinate, prin o substanţă oarecare, nu s'ar produce şi sentimentul corespunzător ?*

Exemple luate din experienţă par a justifica această aşteptare. Haşişul, are proprietatea de a da sentimente de furie, îndrăzneală, curaj.

Pe dealtă parte, sunt alte mijloace fizice ce se întrebuinţează spre a *tempera* anumite emoţii, ba chiar spre a face pe om impropriu de emoţie. Astfel *duşurile reci* produc o modificare fiziologică contrară mâniei ; *bromura de potasiu* împiedică modificarea de relaxare ori contracţie a sistemului vaso-motor, şi deci opreşte producerea unei emoţii.

b) *Producerea sau modificarea sentimentelor prin acţiune asupra manifestărilor lor.*

Temperarea manifestării în afară a emoţiilor duce treptat la potolirea emoţiei însăşi. Reţinerea expresiunii comprimă şi, câte puţin, suprimă sentimentul.

Şi din contră, manifestarea şi expresia unui sentiment, luate ca punct de plecare iniţală, tinde a duce treptat la producerea chiar a sentimentului.

S'au făcut experienţe cu hipnotizaţii : li s'a dat o atitudine de mânie, revoltă, rugăciune, şi s'a văzut imediat producându-se sentimentul corespunzător acelei atitudini : apoi, odată cu acel sentiment, veneau şi celelalte manifestări secundare, modul de a se comporta, în toate detaliile lui particulare. Un

gest deci sugerează, chiar celui ce-l face, sentimentul corespunzător. (1)

c) *Experienţe pentru determinarea unui sentiment.*

S'au făcut experienţe pentru *determinarea simpatici.*

Spre a proba gradul şi felul de *simpatie*, *Biné* şi *Henri* au recurs la următorul mijloc: în o colecţie de diferite ilustraţii, reprezentând scene din viaţa din Buchara (Asia), a introdus o fotografie reprezentând un omor. Colecţia a fost dată să fie văzută de mai multe persoane, spre a constata gradul lor de impresionabilitate simpatică. Unele nici n'au remarcat fotografia, altele s'au îngrozit de dânsa, altele s'au interesat de felul omorului, ca oameni de meserie.

Lombroso, arătând fără veste criminalilor obiecte ca: pumnal, cuţit, puşcă, vin, ştreang, a constatat că circulaţia sângelui, palpitaţiile inimei, respiraţia îşi modifică iuţeala.

Lectura II.

Reciprocitatea raportului de corespondenţă dintre sentiment şi expresiunea lui.

Sunt interesante, în această privinţă, constatările a doi buni observatori psihologi făcute asupra lor înşişi.

„Am observat adesea, zice *Burke*, că imitând înfăţişarea şi gesturile persoanelor mâniate, blajine, speriate, îndrăzneţe, ajungeam fără voie să-mi îndreptez spiritul în direcţia sentimentului a cărui expresie mă încercam să o reproduc; ceva mai mult, sunt convins că e foarte greu să eviţi acest rezultat, chiar atunci când te-ai sili să desparţi sentimentul de gesturile cari îi corespund". Iar *Fechner* spune: „*Când* merg în urma unei persoane, pe care n'o cunosc, şi imitez cât pot mai exact atitudinea şi umbletul ei, obţin cea mai curioasă impresie de simţire ce trebue să aibă însăşi acea persoană".

Dupăcum manifestările de politeţă au de efect, în cele mai multe cazuri, producerea sentimentelor sociale şi a dispoziţiilor sufleteşti inter-umane: tot aşa şi manifestarea sentimentelor contrare produce dispoziţii sufleteşti de sentimente antisociale. *James Sully* are dreptate când spune că expresia mâniei, des repetată de un copil întăreşte dispoziţiile organismului de a reacţiona în acest fel mai repede şi la cea dintâi

1) Vezi Lectura No. 1 la sfârşitul Cap.

ocazie: descărcarea aproape a oricărei alte ondulații emoționale se face tot pe acel drum obișnuit și bătătorit.

Ca *aplicație pentru fericirea vieței* s'ar putea încerca să se vadă, dacă, luând o înfățișare veselă, zâmbitoare, nu se înseninează sufletul propriu. Ar sta atunci aproape în puterea noastră, să dăm sufletului, cu voință și prin repetare, deprinderea și înfățișarea veseliei. Zâmbetul se resfrânge asupra sufletului și-l face să vază viața *sub prizma unei bune dispoziții* de fericire.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL XXIV

Sentimentele superioare. Sentimentele de adevăr și de frumos. Educația lor.

Introducere.

Sentimente superioare sunt acele sentimente care se nasc din raporturile sau funcțiunile cele mai înalte ale vieții sufletești, individuale și sociale.

Astfel sunt: 1) *Sentimentele logice*, născute din funcțiunile inteligenții în căutarea adevărului, numite de aceea și sentimente *intelectuale* sau ale *adevărului*.

2) Sentimentele *morale*, născute din raporturile omului cu viața socială colectivă, numite și sentimentele *binelui*, *dreptății*, *umanității*.

3) Sentimentele *estetice*, numite și ale *frumosului*.

4) Sentimentul *religios*, născut din raportul conștiinței omenești cu divinitatea.

5) Sentimentul *național*, născut din raportul natural al omului cu viața neamului din care face parte.

I. Sentimentele adevărului sau intelectuale.

Sentimentele intelectuale, cari însoțesc căutarea adevărului, sunt plăcute sau neplăcute, dupăcum funcțiunea inteligenții se apropie sau se depărtează de scopul ei, după cum se crede că *adevărul* se atinge or nu.

Sentimentele intelectuale se nasc în diferite împrejurări şi sunt de mai multe feluri.

1. Când fenomene izolate se recunosc ca fiind cazuri particulare ale unei legi generale, când adică ele se *explică*, se simte o mulţumire, o plăcere pur „intelectuală". E natural deci ca aceste sentimente să fie mai puternice şi mai variate la spiritele culte, căci acestea posedă mai multe principii generale, la cari reduc fenomenele particulare, prin cari adică le *apercep*.

Neputinţa de a pricepe, de a reduce fenomenele particulare la o regulă generală bine cunoscută — când aceasta se simte ca o trebuinţă — e o cauză de neplăcere, de durere „intelectuală".

Prin „sentiment al adevărului" (presentiment) se înţelege uneori o bănuială, lipsită de spiritul argumentării şi motivării, despre ce este sau va fi. Aceste supoziţii trebuesc supuse la proba observării directe, spre a deveni din bănueli, convingeri. Ele nu trebue să determine necondiţionat opinia noastră despre lucruri şi oameni, şi încă mai puţin să conducă activitatea.

2. *Surpriza, mirarea, curiozitatea.* — *Impulsiile activităţii intelectuale* în căutarea *adevărului*, cari duc la plăcerea de a cunoaşte, le găsim sub formă de *surpriză, mirare şi curiozitate.*

In *surpriză* spiritul nostru se isbeşte de ceva neaşteptat, pentru care atenţia nu era pregătită: şi atunci mişcarea de adaptare a organului aperceptiv pentru prinderea escitaţilor neaşteptate produce o emoţie.

Emoţia e şi mai accentuată, când în surpriză e şi *mirarea;* când adică acel lucru sau fenomen mai are şi proprietatea de a fi ceva rar, neobişnuit, neînţeles, miraculos. In cazul acesta putem distinge două împrejurări:

a) Dacă mirarea nu e prea mare, dacă nu e prea accentuat elementul miraculosului — se naşte trebuinţa de a înţelege. Spiritul simte o lacună, cauză de neplăcere, care

trebue înlăturată prin complectarea cunoştinţei. Deci *mirarea* poate, în adevăr, să fie considerată ca *începutul filosofiei.*

b) Însă câteodată elementul miraculosului e aşa de mare şi de puternic, încât copleşeşte sufletul şi aproape face să se uite posibilitatea şi necesitatea cercetării. Ba se simte chiar o plăcere de a lua miraculosul ca atare. *„Credo quia absurdum"*

Curiozitatea e de aseminea un impuls universal către cercetare. Adesea curiozitatea e aşa de puternică încât pentru trebuinţa de a afla, se uită interesul personal al conservării.

O formă superioară a impulsului de a cunoaşte este *trebuinţa cauzalităţii* şi a *finalităţii.* Pentru ce este cutare lucru? Cum se aplică? La ce serveşte în lume? Iată întrebări ce şi le pune chiar mintea copiilor, la tot pasul.

Poate că plăcerea adevărată nu e numai în *cunoaşterea* şi *posedarea* adevărului cât şi în *căutarea lui.* Se pare că afirmaţia lui *Lessing* că dacă i s'ar da deagata adevărul ultim, după care spiritul omenesc umblă de veacuri, ar preferi plăcerea de a-l căuta, e întemeiată pe un adevăr psihologic. Astfel şi vânătorul nu vrea vânatul de-a gata, ci vânătoarea.

3. După gradul şi natura *apropierii* inteligenţii de adevăr, se nasc diferite feluri şi nuanţe de sentimente logice, precum: sentimentul *evidenţei* şi al *certitudinei,* sentimentul *nesiguranţei,* al *îndoelii,* al *presupunerii* şi *bănuelii,* al *credinţei,* al *verosimilităţii,* al *probabilităţii,* al *stringenţii* şi *concluzivităţii logice,* al *contrazicerii,* al *absurdităţii,* al *incognoscibilului, etc.*

II. Sentimentele estetice sau ale frumosului.

1. *Natura sentimentului estetic.* — Lucrurile din natură ne plac şi ne atrag din două cauze :

a) Pentrucă sunt favorabile intereselor vieţei noastre, d.

ex. apa, fructele, aerul, pâinea, etc. In cazul contrar ne displac.

b) Independent de folosul ce ne-ar aduce, deci în mod *direct* şi *dezinteresat,* precum: un răsărit ori un apus de soare, luna pe un cer senin, conturul unor munţi înalţi la orizont, cântecul privighetorii. In cazul acesta, sentimentele se numesc *estetice,* iar lucrurile şi fenomenele ce le produc, se numesc în general *frumoase.*

După împrejurări, uneori fenomenele estetice se numesc *sublime;* alteori produc un efect de înveselire manifestat prin râs, şi se numesc *comice* [1]).

Sentimentele estetice însoţesc cu deosebire percepţiile şi reprezentările vizuale şi auditive, precum şi combinările lor. Iar lucrurile mai capabile de a le deştepta în noi sunt producţiile naturei organice şi ale unor activităţi omeneşti, anume ale *artelor frumoase,* precum: poezia, muzica, pictura, sculptura, arhitectura.

Primele două arte prezintă efectele lor sub formă de *succesiune* în timp, celelalte trei sub formă de *simultaneitate,* sau de extensiune în *spaţiu.* Ele se deosebesc de artele industriale *utile* prin faptul că acestea au ca ţintă efectuarea mijloacelor de satisfacere a trebuinţelor născute din instinctul de conservare şi de bună stare a vieţii.

2. *Condiţiile genetice ale sentimentului estetic.* — Ca să producă efecte estetice, lucrurile trebue să îndeplinească anumite condiţii de *formă,* de *cuprins* şi de *asociaţie.*

a) Condiţiile formale, sunt: simetria, proporţia, ritmul, unitatea în varietatea, adevărul, etc., toate cerute de nişte trebuinţe ale organizaţiei noastre psiho-fizice. Aşa *simetria,* în privinţa aranjării părţilor în linie orizontală, *proporţia,* pentru liniile verticale, se bazează amândouă pe cerinţile simţului organic de echilibru al corpului.

1) Vezi Lectura No. 1: „Sublimul şi Comicul", la sfârşitul capitolului.

Necesitatea *ritmului* e bazată pe cerinţele unui simţ organic, şi decurge din natura mişcării periodice, ritmice, a funcţiunilor noastre vitale, precum bătăile inimii, pulsaţia, respiraţia. Când se iuţeşte sau se încetineză ritmul acestor funcţiuni, se presupune o modificare corespunzătoare în suflet, provocată bunăoară de emoţii. El creşte sau scade proporţional cu vitalitatea. De aceea şi în arte (în poezie, în muzică) un ritm vioiu, repede, sau domol, încet, porneşte din sentimente deosebite şi provoacă sentimente estetice corespunzătoare în ascultători.

Condiţiile formale se mai numesc şi *factori direcţi* în producerea emoţiilor estetice.

b) *Cuprinsul* sau ideia lucrului ori a operii de artă impresionează şi mai tare. Condiţiile formale pot fi îndeplinite, fără ca obiectul să placă, dacă îi lipseşte coprinsul, adică viaţa internă, *expresia*. O figură, oricât de regulate ar fi trăsăturile ei, ne lasă reci, dacă nu ne manifestă nimic din viaţa intimă. Din contră, ne mişcă în mod plăcut, dacă exprimă ce are sufletul mai demn, mai înalt : pornirile simpatice, iubirea, sentimentele morale.

Omul este cel mai superior obiect al artei. Celelalte fiinţe şi lucruri din natură primesc în mare parte valoarea estetică, întrucât sunt considerate ca *simbolul* unei stări din sufletul omenesc. Astfel, vorbim de stejarul „falnic şi mândru", pentrucă statura lui dreaptă ne aminteşte atitudinea omului energic, care nu se pleacă în faţa adversităţilor vieţii. El simbolizează în ochii noştri energia. Asemenea vorbim de salcia „plângătoare", care îşi pleacă jalnic ramurile către pământ, pentrucă umilita ei închinare pare a însemna slăbiciunea sufletească a unui om, a cărui inimă, frântă de durere, dă întregei fiinţe înfăţişarea deprimării. Salcia simbolizează, astfel, durerea, melancolia, şi se găseşte la locul ei pe morminte, în cimitire.

c) *Asociaţia* contribuie mult la valoarea estetică a lucrurilor. Multe lucruri şi fiinţe ne impresionează, fiindcă vedem în ele încorporate oarecum emoţiile noastre, durerile sau fericirile trecute, adică fiindcă s'au legat de ele

ceva din amintirile vieţii noastre. Astfel sunt locurile unde am trăit, persoanele cu cari ne-am petrecut copilăria şi tinereţea.

III. Educaţia sentimentelor de adevăr şi de frumos.

1. Desvoltarea sentimentului adevărului.

Pe două căi se poate căuta desvoltarea sentimentului adevărului.

a) Inmulţind ocaziile în cari acest sentiment se produce în mod firesc.

b) Inlăturând piedicile cari se opun la îndeplinirea justă a funcţiunilor spiritului menite a stabili adevărul.

Pe calea cea dintâiu, se folosesc prilejurile exerciţiului mintal desfăşurat în scopul căutării adevărului.

Şcoala şi ocupaţiile particulare oferă atâtea ocazii de acest fel. Orice problemă de matematici, de psihologie, de filozofie, de morală, fie dată în cursul studiului scolar, fie luată liber or impusă dela sine spiritului dau inteligenţei impulsiuni de acţiune pentru căutarea adevărului, pe baza datelor, a faptelor şi a legilor gândirii.

E o plăcere intelectuală, asemenea, a stabili, din analiza operilor unui scriitor, trăsăturile caracteristice ale autorului, o plăcere incomparabil mai mare decât a le găsi deagata formulate într'o carte şi de a le învăţa pe din afară.

Şi tot aşa, e o plăcere intelectuală, care sporeşte sentimentul adevărului, a căuta şi nota manifestările caracteristice ale unui personaj din un roman sau din o dramă, şi a construi din ele tipul psihologic al personajului şi a explica prin el desfăşurarea evenimentelor povestirii sau desnodământul fatal al dramei şi al tragediei.

E un exerciţiu mintal plin de atracţie a aduna exemplare tipice de plante sau de a face alte colecţiuni de lucruri menite a învedera caracterele specifice ale unei categorii sau despărţituri anumite din o clasificaţie.

E un exerciţiu frumos al sentimentului adevărului a res-

punde drept, fără ocoliri şi ascuzişuri, la întrebări despre cauzele unei fapte greşite proprii, sau despre cauzele cari au împiedicat îndeplinirea unei datorii.

E şi mai frumos şi plăcut a urma concluziile logice ale spiritului care recunoaşte dreptatea şi meritul altuia, chiar dacă aceasta ar însemna a pronunţa, ca urmare indirectă, o judecată de proprie inferiorizare.

Dar acest sentiment al adevărului se apropie, se confundă chiar, cu sentimentul moral al dreptăţii, şi are de luptat, pentru izvodirea lui, cu piedici pe cari vine vorba mai jos.

b) *Sentimentul adevărului,* ca să se producă, are de luptat uneori cu greutăţi venite din partea altor sentimente, cari se opun la îndeplinirea funcţiunilor intelectuale pentru stabilirea adevărului.

Se întâmplă atunci *o luptă a raţiunii cu sentimentul* (1).

Adevărata sănătate mintală şi energie intelectuală constă, cum s'a arătat în a găsi asemănări şi deosebiri între noţiuni şi a stabili raporturile naturale dintre ele, fără a ţine seamă de solicitările înşelătoare ale sentimentelor; şi adevăratul echilibru sufletesc îl găsim acolo unde sentimentul se supune raţiunii, extinzându-se, fără muită întârziere, dela o noţiune la alta care se aseamănă cu prima. În astfel de suflete bine organizate, dacă noţiunea *a* este însoţită de sentimentul *e* şi se află că noţiunea *b* este egală cu *a*, atunci, *s* trece şi asupra lui *b*.

2. Educaţia sentimentului estetic.

Educaţia estetică presupune un germen înăscut al simţului frumosului, care caută să se exteriorizeze prin diferite manifestări, chiar la copil.

Aşa copilului îi place să „desemneze" fiinţele, lucrurile pe care le vede or le închipueşte, în modul şi cu mijloacele lui de o imperfecţiune caracteristică, de altfel.

(1) Vezi *Lecturile dela Cap. XXI.*

Îi place să priceapă și să reproducă succesiunea *ritmică* a *sonurilor* și a *mișcărilor*, originea și baza artelor de mișcare (dinamice), ca muzica, dansul.

Îi place a urmări și imita combinările de întâmplări în imaginația basmelor, a povestirilor, punctul de plecare al creației *poetice*.

Educația nu are decât să caute a desvolta și călăuzi funcțiunile acestor porniri înăscute, ca să perfecționeze fondul *naturei estetice* a omului.

Școala având de scop cultura *generală*, nu va fi vorba de o educație *artistică* profesională, ci numai *general estetică*.

Educația estetică în școală se poate realiza prin mai multe mijloace și în diferite împrejurări:

1. *Mediul înconjurător al școalei:* aspectul clădirii, al claselor, curățenia, aranjamentul și ordinea mobilierului, tablourilor, obiectelor, ornamentelor, etc., fac o impresie educativă.

2. Atenție deosebită și constantă trebue să dea fiecare înfățișării sale externe, și a lucrurilor ce-i aparțin: hainele, cărțile, caetele, pupitrul, să fie curat ținute, cu grije neîntreruptă, fără a mai vorbi de curățenia mâinilor și a corpului.

3. Dintre materiile de învățământ, sunt unele cari influențează *direct* asupra formării simțului estetic, precum: *desemnul*, *muzica*, *lucrul manual*.

Toate mijloacele de educație fizică au și un efect de normalizare asupra înfățișării estetice a corpului, începând de la *atitudinea* normală a șederii elevilor în bănci, până la exercițiile *gimnastice*, *jocurile*, *sportul*, *dansul*.

4. Toate celelalte studii pot influența, unele mai direct, altele mai indirect, sentimentul estetic, exercitându-l și normalizându-l.

In primul rând și în mod evident acest rol îl au *literaturile*, perfecționând gustul literar, aperceperea frumosului în *poezie*.

Indirect, nu sunt lipsite de această influență nici *științele naturale*, relevând frumusețile naturei în plante, animale,

minerale; nici *geografia*, prin descrierea regiunilor pitoreşti ale pământului, nici chiar *matematica*.

Să privim chestia educaţiei sentimentului estetic şi din alt punct de vedere mai general.

In ideia *educaţiei* intră, când e vorba de *educaţia sentimentului estetic*, în mod mai evident şi necesar, ceva din ideia de *normativ*, de *ideal*.

Caracteristica sentimentului estetic, ca independent de interesele vieţii, ca desinteresat, cum e frumuseţea formei şi culorii unei flori, or frumuseţea unui răsărit şi apus de soare, etc. nu înseamnă că lucrurile, fenomenele, excitaţiile ce produc sentimentul de frumos, n'au deloc, *nici un fel de legătură cu viaţa*.

S'a discutat mult, în Estetica filosofică, raporturile dintre *frumos şi util*. Unii gânditori le-au identificat, susţinând că atunci când zicem, bunioară, de un drum drept, şi neted că e *frumos*, înţelegem că e bun pentru circulaţie, că e folositor.

Şi s'a adus în sprijinul acestei păreri explicaţia deosebirilor sentimentului de frumos la diferite popoare. De ex. locuitorii din Sumatra găsesc frumoasă arhitectura unor clădiri, cari nouă ni s'ar părea bizare: case spânzurate pe stâlpi înfipţi în pământ, aşa că poţi trece şi sta sub ele. Stilul acesta arhitectonic le place acelor locuitori, fiindcă forma aceasta *le apără viaţa* de două primejdii: fiarele sălbatice şi cutremurile dese. Utilul s'a prefăcut, în conştiinţa lor, în frumos.

Alţi filosofi, ca *Herbert Spencer*, au definit frumosul un *fost util*, luând ca exemplu castelele medievale în ruină, resturile de fortăreţe, de temple antice, etc., cari dau privelиştilor un aspect pitoresc.

Din aceste păreri şi discuţii rămâne că raporturile dintre frumos şi util, chiar dacă nu sunt hotărâte de identitate, nu sunt cu totul fără legături cu viaţa. Şi că un sentiment es-

tetic *normal* nu poate, *nu trebue*, în nici un caz, *să contrazică legile și interesele vieții.*

Aci stă *ideia normativă a educației sentimentului estetic.*

a) Sub forma ei *negativă*, această idee de căiăuzire *critică* cere sufletului să se deprindă a *respinge*, ca inferioare și vătămătoare, acele impresii înșelătoare de plăcut, cari sunt produse de lucruri, de fenomene și excitații, ce, prin efectele lor naturale, pot face rău vieții sufletești sau organice.

Pe o sferă mai înaltă, astfel de cazuri de efecte pseudo-plăcute și pseudo-estetice se găsesc în acele producții literare, de calitate inferioară, elaborate din interes pur comercial, pentru câștig, cari speculează natura ușor excitabilă și inflamabilă a sensibilității tinere sau oțioase, cu povești și descrieri atâtătoare de simțuri și dau naștere la abateri dela viața normală, la detractări nervoase.

b) Sub forma sa *pozitivă*, principiul normativ al desvoltării sentimentului estetic cere ca plăcerile curate de frumos să se caute în acele fenomene, în acele lucruri și excitații, cari, cel puțin, nu pervertesc prin nimic gustul cu efecte dăunătoare, sunt în adevăr *desinteresate* și *odihnitor* recreative, cum sunt frumusețile spectacolelor naturei, ale artei muzicale, arhitectonice, ale poeziei, literaturei, sculpturii și picturii, distinse prin o puritate și înălțime de sentimente și de idei.

In al doilea rând, și cu un grad superior de efect educativ, sunt acele creații de frumos, în diferite arte, cari prin efectul moral, general biologic, măresc sentimentul vieții omenești morale, sănătoase, desvoltând simpatia, mila, solidaritatea umană și națională, spiritul de dreptate și de jertfă.

Lectura.

Sublimul și comicul.

Sublimul. — Starea sufletească din momentul când admirăm o statuă, o floare, în liniile ei elegante, grațioase și zicem că e frumoasă, e o stare de contemplație liniștită, senină,

admirativă, care se deosebește de starea sufletească ce avem, când privim cerul într'o noapte înstelată și admirăm măreția extraordinară a naturei, a forței universale transformate în atâtea forme răspândite în spațiul infinit; sau când, de pe malul mării, ne uităm în depărtări nețărmurite; când imensitatea mișcătoare a valurilor urlă agitată de o furie îngrozitoare. Atunci admirația noastră e nuanțată de un element de umilință și de teamă. Atitudinea sufletească e aceea din fața extraordinarului, neașteptatului, neînțelesului și o exprimăm zicând că spectacolul ce o produce, e *măreț, sublim.*

In sentimentul sublimului, al mărețului, se poate distinge astfel un element de neliniște amestecat cu plăcere, pe când în sentimentul frumosului plăcerea pare a fi mai curată. Neliniștea, jena, umilința, elementul relativ dureros din *sublim*, se explică prin faptul că acel spectacol covârșitor nu-l putem coprinde cu mijloacele mărginite ale percepției noastre sensibile, cum e infinitul cerului înstelat; sau prin faptul că fenomenul contemplat e susceptibil de a fi considerat ca o cauză de distrugere posibilă a existenței noastre. Asta se constată mai evident în fața privelișteî înspăimântătoare a arderii unui oraș, unei păduri în flăcări sau a une vijelii groaznice pe mare. Ceva din fiorul instinctului de conservare amenințat aruncă în conștiința noastră un element de spaimă, care, amestecat cu sentimentul de admirație, dă, ca rezultat final, mărețul, sublimul.

Comicul — Ce împrejurări provoacă râsul?

Nu e vorba de cauzele fizice, cum e gâdilatul, sau de râsul provocat uneori de o buuă stare fiziologică, etc., ci de râsul provenit din cauze psihice, și anume în special din acelea cari alcătuesc comicul, ridiculul.

Problema aceasta psihologică a fost de mult atacată. Soluția ei nu este ușoară.

De ordinar comicul pare a decurge dintr'un *contrast*. Un tânăr „ferchеș", gătit la modă, tocmai când trece mai fudul prin fața unei societăți, alunecă și cade. Un ginere, care era așteptat pe peronul gării de multă lume adunată să-i primească, se coboară din vagon îmbrăcat în haine negre, dar încălțat numai în ciorapi albi. In timpul călătoriei adormise în tren și un farsor îi aruncase ghetele pe fereastră. Un bătrân galant se apleacă să ridice de jos batista unei doamne, și nu mai poate să se ridice în sus, singur, cu batista. Un clown se opintește din toate puterile să sară peste un obstacol, și, când ajunge în goana mare în dreptul obstacolului,

deodată se oprește liniștit și trece alături, având aerul unui om care se plimbă, indiferent. Condiția contrastului, spre a produce râsul, în aceste împrejurări, este ca întâmplarea neașteptată să nu fie un accident nenorocit.

Când se fac preparative grozave în contra unei primejdii, care se dovedește în urmă că era închipuită sau de o însemnătate disproporțional de mică, ne vine să râdem.

Asemenea când vedem un luptător strașnic stând nepăsător și neclintit la silințele de a-l trânti ale altui luptător inferior, care se svârcolește și se sbuciumă și asudă în zadar, și pe care voinicul adversar îl aruncă la pământ cu o simplă scuturătură de umăr. Râsul crește cu cât se repetă de mai multe ori, una după alta, aceeași scenă.

Când unor pregătiri și încordări excepțional de mari urmează acte sau rezultate neînsemnate, iar ne vine să râdem. *Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.* Tartarin, vestitul și hazliul „tueur des lions" înarmat până în dinți, împușcă, în cele din urmă, un leu orb domestic.

Asemenea când o putere, în adevăr mare, e zădărnicită în efectele ei de împrejurări cu totul neînsemnate, dar greu sau imposibil de înlăturat. O simplă muscă încăpățânată, care vine mereu de se așează pe nasul unui orator serios și-l silește să facă repetate mișcări involuntare și inutile spre a o goni, poate stârni râsul asistenților.

In toate aceste cazuri vedem un fel de contrast: contrast între ce vrea cineva să fie, să facă, etc., și ce este, ce face, în realitate; contrast între două situații ce nu se potrivesc, dar vin împreună; contrast între ceva mare ce se așteaptă și ce se întâmplă de fapt.

CAPITOLUL XXV

Sentimentele superioare.

(urmare)

Sentimentul moral, național și religios. Educația lor.

I. Sentimentul moral.

Sentimentul moral este un sentiment de *simpatie* întins asupra cât se poate mai multor ființe. Prin ele se oglindesc în noi stările de bucurie ori de mâhnire, de plăcere ori de durere, nu ale unei singure ființe sau ale unui grup restrâns, ci ale societății întregi, ale patriei, neamului sau omenirii. Astfel încât *tot ce produce* sau *tinde* a *produce* o bună stare, o *fericire generală,* deșteaptă în noi a plăcere; din contră, se naște în noi un sentiment de durere, decâteori vedem sau ne închipuim că ceva produce, ori tinde a produce pentru societate o scădere de fericire, o sporire de durere.

Deci sentimentul moral se deșteaptă în noi la realizarea, la vederea ori la ideia binelui și dreptului.

Când voința și acțiunile omului, tind la fericirea generală, se naște în el un sentiment de satisfacere : plăcerea înaltă a datoriei împlinite, a *cugetului împăcat.* In cazul contrar, se naște *mustrarea cugetului,* starea penibilă a *remușcării,* însoțită de sentimentul rușinii și căinței, și de dorința de a repara răul sau de a'l espia prin pedeapsă.

De asemenea, când voința și acțiunile *altora* stau în armonie cu scopul și idealul moral, se naște în noi, pelângă sentimentul de aprobare, o tendință către răsplătire cu *laudă* și recompensă față de acele persoane ; în caz contrar, pelângă sentimentul de desaprobare o tendință către desaprobare sau pedeapsă.

Sentimentul moral, care se naște astfel la realizarea, la vederea sau închipuirea fericirii generale, s'a desvoltat în omenire treptat, și la nici un individ nu se găsește, dela început, sub o formnă desăvârșită și cu siguranța de funcțiune a unui instinct. Omul se naște numai cu *germenul* lui, cu natura *simpatică*.

Simpatia din care își trage originea sentimentului moral, este ecoul emoțional al instinctului de conservare a speței. Deși germenul lui este sădit în constituția nativă a omului, sentimentul moral are nevoe de educație, ca să se desvolte.

2. Formarea sentimentului moral.

Influențele și împrejurările, prin cari se desvoltă sentimentul moral din simpatie, le găsim în familie, în societate, în stat, în școală.

a) *In familie.* — In familie, în afară de raportul dintre soți, omul se găsește sub trei feluri de raporturi :

1. Un raport de superior către inferior : al tatălui către copii ;

2. un raport de inferior către superior : al fiului către părinți ; și

3. un raport de egal către egal : al fraților între ei.

Acestea sunt, de altminteri, toate raporturile imaginabile, în cari un om poate sta față cu altul în lume.

Din fiecare decurge o adaptare psihică, sub forma unui sentiment simpatic.

In *primul raport*, omul, ca părinte, învață sentimentul desinteresării, al grijelor generoase și altruiste, al jertfei personale.

In *al doilea,* se învaţă sentimentul de iubire al pietăţii şi al recunoştinţii.

Părintele, în funcţiunea şi rolul său special, dă ajutoare şi îngrijiri, fără a aştepta şi a spera atunci o întoarcere. Se jertfeşte. Nu împrumută; dăruieşte. Nu face binele pe baza reciprocităţii, nu porneşte dela maxima comercială : *do ut des.*

Copilul, la rândul său, neputincios, slab şi sărac, primeşte darul, fără a se gândi atunci că e obligat să-l întoarcă. Singurul răspuns la binefacerile primite stă numai în sufletul său, în sentimentul de iubire, de recunoştinţă.

In *al treilea raport,* dela egal către egal, se învaţă sentimentul şi deprinderea reciprocităţii, a dreptăţii. Fraţii îşi fac între ei şi aşteaptă unii dela alţii servicii.

Aceste diferite forme ale sentimentului moral se nasc în mod natural, *neintenţionat,* într'o familie normal organizată.

Dar simpatia se educă şi iea o direcţie determinată şi prin influenţele *intenţionate* ale familiei, şi anume prin pedeapsă şi recompensă, laudă şi critică, aprobare şi reprobare. Astfel, se laudă acţiunile cari convin binelui şi interesului general ; se desaprobă acelea cari, dictate de egoism, fie reflectat, fie nereflectat, tind a contrazice interesele sociale şi naţionale.

Copilul asociază în spiritul său de cele dintâi acţiuni un sentiment de plăcere, care-l face a înclina către realizarea şi repetarea lor iar de acţiunile opuse asociază un sentiment de neplăcere; care-l hotărăşte a le evita, spre a evita şi pedeapsa.

Puterea de influenţă a laudei şi *a desaprobării* se explică şi prin *simpatie* şi prin *egoism.*

Pe cale *simpatică.* Individul, lăudat sau desaprobat, vede în laudă şi în desaprobare manifestarea unei stări sufleteşti plăcute sau neplăcute, aflătoare în sufletul celui care laudă sau desaprobă. Prin simpatie, îşi oglindeşte în suflet starea psihică a semenului său. Aşa că lauda, fiind semnul unei

stări de satisfacţie în cel care laudă, va produce *prin simpatie* o stare de satisfacere şi în cel lăudat. Desaprobarea, din contră, din aceleaşi cauze, va produce o stare de nemulţumire în cel desaprobat.

Pe cale *egoistă*. Aprobarea şi desaprobarea sunt semnele exterioare ale opiniei altora despre valoarea noastră personală. Instinctul de conservare ideală se simte în laudă, confirmat şi înălţat; în desaprobare, din contră, atins, deprimat. De aci urmează în cazul întâiu o plăcere, în cazul al doilea o durere.

Dacă se însumează plăcerile şi durerile, produse de laudă şi reprobare, şi pe cale simpatică şi pe cale egoistă, se vede ce mare înrâurire poate avea intenstatea lor asupra determinării balanţei psihice şi în special asupra direcţiilor de mişcare a voinţii:

b) *In societate.* — Aceste influenţe, prin aprobări şi desaprobări, se exercită nu numai în familie, dar şi în societate; ba aici pe o scară mai întinsă. Ca şi familia, societatea aprobă, prin aceea ce se numeşte *opinia publică*, actele ce i se par că tind a-i fi folositoare, dezaprobă pe cele ce au tendinţa de a-i vătăma interesele. Cu timpul, acestea capătă o forţă repulsivă, cele dintâi o forţă atractivă.

Un sentiment puternic, care pare supranatural, ne abate dela răul indicat de familie şi societate şi ne atrage spre binele obştesc. O mulţumire sufletească ne mângâe, când am reuşit a fugi de cel întâiu — de rău — sau a face pe cel de al doilea — binele.

Astfel, *conştiinţa*, în ambele ei funcţiuni de *prevenire* şi *răsplătire*, începe.

c) *In stat* se continuă mai departe, cu mijloace şi mai puternice, formarea sentimentului de respect pentru dreptate, pentru binele justificat al altora, al tuturor, prin pedepse fixate de *lege* şi aplicate de forţa publică în contra celor ce calcă prescripţiile interesului şi binelui general.

d) In *şcoală* se desvoltă sentimentul moral sub forma lui de manifestare ca sentiment de *solidaritate* şi *simpatie*

socială în raporturile cu colegii, și ca sentiment de *răspundere* și de *supunere* la *legi* și *regulamente*, toate premergătoare și pregătitoare pentru viața de mai târziu în societate și în stat, ca om și cetățean.

Astfel crește și se desvoltă sentimentul moral cu caracterul său *autoritar*, împrumută dela tonul de comandă al legii paterne, civile sau sociale; astfel începu a răsuna în om acel *trebue categoric*, pe care îl pronunță totdeauna un scop înalt și ideal unui mijloc indispensabil. Astfel își iea sentimentul moral forma de *imperativ categoric* în dictarea cerințelor sale.

Sentimentul moral se întoarce asupra și în contra omului, când acesta i-a călcat cerințele; și îl silește să se ridice și să desaprobe pe ceilalți semeni ai lui, când aceștia nu respectă regulele ce condiționează viața și fericirea socială. Și dupăcum omul mustrat de conștiință, dorește pentru alinarea sufletului o pedeapsă, pe care și-o dă uneori singur; tot așa, când ceilalți membri din societate se abat dela regulele dreptății și umanității, simte în el puternica tendință și impulsie de a răspunde răului cu răsplătirea penală.

Aceasta se manifestă prin desaprobarea, în diferite grade de revoltă și de asprime; se manifestă prin căutarea mijloacelor legale de pedepsire a vinovatului.

Conștiința povățuește înainte de a se face acțiunea; îndeamnă sau interzice; apoi judecă și pedepsește, când consiliile ei se disprețuesc și nu se ascultă. Mustrările și mângâerile ei se simt cu atât mai adânc și mai viu, cu cât natura morală a cuiva e mai delicată și mai înaltă.

Cel ce greșește, cu siguranța că nu va fi pedepsit de nimeni nici chiar de conștiința sa,este pe panta cea mai repede a degenerării și distrugerii sale, ca ființă socială. Alunecă în prăpastie, orbit de o iluzie. Căci în realitate, natura lui este pedepsită chiar din momentul primei lui abateri dela drept și onest; se pervertește; răul devine treptat fire; și, prin deprindere, caracterul deviază, decade.

Celce face acte bune, conformându-se conștiinței sale juste, fără să se gândească și să aștepte la recompense; celce merge neclintit pe calea ideală a dreptății și umanității, și crede în isbânda finală a binelui, chiar dacă n'ar vedea toată viața acel sfârșit; acela e călăuzit de un sentiment moral, care face din moralitate o religie. Ființa lui își găsește rea-

zimul vieţii în legile ce cârmuesc lumea morală, ca nişte puteri supraomeneşti şi eterne. Increderea în ordinea şi armonia morală şi universală, chiar când învederarea acestora trece peste mijloacele perceptibilităţii empirice, ridică sentimentul moral la înălţimea sentimentului religios.

3. Educaţia sentimentului moral.

O importanţă şi o atenţie deosebită trebue să se dea *exercitării sistematice a sentimentelor* superioare — caracteristica şi podoaba fiinţei omeneşti în evoluţia vieţii pe pământ.

Şcoala dă numeroase ocazii pentru desvoltarea sentimentelor *morale*. Ele trebuesc căutate şi folosite, la tot pasul.

a) Sentimentul moral este supus unei evoluţii, unei desvoltări datorite influenţelor educative. El nu apare format gata, dela naştere. Dacă lipsesc condiţiile de desvoltare, rămâne într'o fază inferioară, aceea de simpatie mărginită la un cerc restrâns de fiinţe.

Dacă omul nu ar creşte şi nu ar trăi în societate, unde găseşte în mod natural condiţii proprii pentru desvoltarea simpatiei, atunci şi germenul înăscut al sentimentului moral s'ar atrofia prin lipsă de exerciţiu, întocmai cum s'ar atrofia dispoziţia pentru vorbire în aceleaşi împrejurări. Omul nu se naşte, în această privinţă, decât cu *predispoziţii* către moralitate, precum se naşte cu predispoziţii pentru vorbire. Aceste predispoziţii trebuesc cultivate, întărite, spre a ajunge în stare de funcţii organice; şi precum sunt oameni, cari, născuţi cu defecte de vorbire, ajung, prin exerciţiu sistematic şi metodic, dacă nu tocmai *Demosteni*, în orice caz capabili de o vorbire cu şir şi cu rost; tot aşa se poate să se facă dintr'un om cu dispoziţii rele, cel puţin un om de omenie, dacă nu un erou moral.

Dispoziţiile înăscute pe de o parte, *educaţia* şi *influenţa mediului* pe de alta, *condiţionează gradul de desvoltare al*

conștiinței morale. „Prin exercițiu devenim mai buni" *(Democrit).*

Cel mai puternic și mai neadormit supraveghetor al omului, călăuza cea mai sigură este sentimentul moral. „Căci este clar că acela care numai prin lege e împiedicat de a face răul, tot face răul în ascuns; pecând nu e probabil ca acel care din convingere își îndeplinește datoria, să săvârșească ceva rău, fie în public, fie în ascuns". *(Democrit).*

b) Privitor la *educația sentimentului moral în școală.*

Sentimentul moral se desvoltă decâte ori se dă ocazie să se exercite dispozițiile de simpatie, de solidaritate socială, de milă, de răspundere, de umanitate, de dreptate.

Aceasta se poate realiza în diferite moduri și împrejurări.

1. La toate obiectele de studiu, dar mai ales la cele literare, morale, istorice, sociale, când se aprofundează momentele cari pot pune în funcțiune o formă de manifestare a simțului moral. Judecarea și aprecierea caracterelor personajelor literare sau istorice, a faptelor și urmărilor lor pentru mediul social, pentru omenire ; admirația pentru naturile eroice; stimularea aversiuni reprobatoare pentru manifestările nedrepte ale caracterelor abuzive ; provocarea simpatiei imitative pentru pornirile de jertfă, găsesc prilej să se producă la toate studiile culturii generale.

Dintre ocaziile mai speciale pentru exercitarea simțului moral, notăm următoarele :

2. Când elevii încearcă a se clasifica singuri, drept, nepărtinitori, fie la diferitele studii și dexterități, fie după unele însușiri morale—bună colegialitate, sinceritate, curaj, putere de muncă, ținere de cuvânt, exactitate, blândețe, modestie, etc., — căutând a da fiecăruia locul ce merită. *Suum cuique.*

3. Când se organizează comitetele de școlari, cu însăr-

cinarea de a judeca singuri anumite cazuri de greşeli ale colegilor, sub forme de *tribunale* şcolare.

4. Un mijloc de intensificare a sentimentului moral este deprinderea de a'şi cerceta fiecare gândurile, intenţiile, faptele, notându-le, cât mai des şi regulat, în anumite *caete personale* intime, ca o spovedanie către sine însuşi.

II. Sentimentul naţional.

Sentimentul naţional este acea formă a sentimentului moral, care se naşte din conştiinţa solidarităţii naturale a omului cu neamul din care face parte şi de care se simte legat prin origine şi limbă, prin tradiţie istorică şi amintirile trecutului, prin credinţă şi aspiraţii comune.

Conştiinţa solidarităţii, care stă la baza sentimentului de familie, atât de puternic în orice suflet normal, se întinde, în sentimentul naţional, cu aceleaşi caractere psihologice, asupra neamului întreg.

Naţiunea este familia cea mare a omului.

Dragostea de neam, având obârşia psihologică din care porneşte şi sentimentul moral — simpatia întinsă asupra unui cerc mare de fiinţe umane — are afinităţi de natură şi cu sentimentul religios, crescând din aceiaşi factori sufleteşti : pietatea, recunoştinţa, admiraţia, încrederea.

In conştiinţa naţională intră, pe de o parte, sentimentul pietăţii şi al recunoştinţei faţă de neam, admiraţia pentru virtuţile lui, încrederea în misiunea şi în puterile lui ; iar pe de altă parte, acele elemente de conştiinţă cari fac legătura firească a fiinţei noastre trecătoare cu fiinţa neperitoare a neamului : unitatea de origine şi de limbă, comunitatea tradiţiilor şi aspiraţiilor.

Solidaritatea cu trecutul poporului e baza sentimentului naţional ; cinstirea însuşirilor lui morale superioare şi slăvirea oamenilor lui mari şi a eroilor lui constituesc semnul şi expresiunea lui.

Temeiul cel mai adânc al dragostei de neam, din care por-

neşte impulsul datoriilor naţionale şi cetăţeneşti, este cunoaşterea vieţii poporului dela cele mai îndepărtate începuturi ale ei, urmărirea pas cu pas a peripeţiilor prin care neamul a trecut dealungul veacurilor, luptele ce a dus şi suferinţele ce a îndurat ca să-şi păstreze fiinţa.

Concretizând adevărul psihologic în exemplul istoric al poporului român, una din condiţiile sentimentului naţional e cunoaşterea împrejurărilor istorice cum a ieşit el deasupra din vălmăşagul valurilor popoarelor barbare, năvălitoare, înfruntând vijelia vremurilor, biruind de atâtea ori ceasul rău al morţii, isbutind a-şi păstra, sub prăpădul tuturor primejdiilor, fiinţa sa latină curată, limba şi legea sa strămoşească.

Deşi rupt în bucăţi de neamuri străine, inferioare lui prin origine şi structură morală, poporul român şi-a păstrat sufletul, unul şi acelaş, pretutindeni şi totdeauna, un suflet nobil, demn, mărinimos, credincios tradiţiei străbune, mândru de obârşia sa înaltă, încrezător în drepturile şi în steaua ursitei lui. (1)

Limba, datinele, obiceiurile, credinţele, amintirile vieţii, solidaritatea cu trecutul tradiţiile, formează *elementul static,* materialul primar constitutiv al conştiinţei naţionale. Când acestea se alterează ori dispar, unitatea conştiinţei naţionale încetează şi naţiunea, ca atare, piere.

Peste elementele statice ale sentimentului etnic, vine elementul sufletesc *dinamic :* — ideile, sentimentele, tendinţele, — cari trezesc energiile vitale comune în faţa realităţilor vieţii şi le îndreaptă către scopuri conştiente, dictate de necesitatea afirmării şi desvoltării istorice.

Ideile ce se impun timpului nostru cu autoritatea unor condiţii de vieaţă naţională, formând elementul de unificare a cunoştinţelor sunt următoarele patru:

1. Ideia statului *naţional românesc unitar.*
2. Suveranitatea politică *indivizibilă.*

1) Vezi Lectura No. 1 la sfârşitul Capitolului.

3. Forma de guvernământ *monarhic*, cu *dinastie ereditară*.

4. Credința religioasă străbună.

III. Sentimentul religios.

Esența sentimentului religios constă din două elemente principale :

1. *Conștiința slăbiciunii și a nimicniciei noastre*, față cu o putere supra-omenească și eternă, de care atârnăm noi, ființe microscopice și de o zi.

2. *Încrederea* în dispozițiile bune ce are pentru noi acea putere stăpânitoare.

Considerând istoria și originea religiilor, găsim două trebuințe sufletești, cari au făcut pe om să recurgă la închipuirea unor forțe vii supranaturale, unor divinități cârmuitoare ale lumii :

1. Necesitatea de a-și *explica* natura și fenomenele sau puterile ei.

2. Necesitatea de a *supune* și *utiliza* acele puteri pentru interesele și dorințele lui.

In primul caz, se *explică* lucrurile, atribuindu-le voinței și intenției unui spirit ; în al doilea, se utilizează puterea lui, se recurge la atotputernicia lui, spre a determina înlăturarea fenomenelor neplăcute sau producerea celor dorite, când nici unele nici altele nu stau în puterea omului, precum: boalele, schimbările meteorologice, cosmice, întâmplările viitorului, ș. a.

Fiind date condițiile *naturale permanente*, în cari se produce sentimentul religios, se poate zice că acesta e un fenomen sufletesc esențial, *inseparabil de existența și situația omului în natură. (1)*

Sentimentul religios se desvoltă cultivând acea conștiință religioasă care constă din respect și admirație; din teamă

1) Vezi *Lectura* 2, la sfârșitul Capitolului.

şi iubire, din pietate şi smerenie faţă de puterea supremă care cârmuieşte viaţa noastră şi lumea aceasta, cu toate legile şi idealurile lor.

Dar şi *instrucţia* religioasă, precum şi practica obişnuită a cultului extern sunt importante, ca mijloace necesare pentru acest scop.

Instrucţia religioasă luminează mintea asupra legăturilor dintre om şi divinitate şi înţelegerea acestor raporturi înlesneşte simţirea, care alcătueşte fondul conştiinţei religioase.

Apoi deprinderea cultului religios, a merge regulat la biserică, a asculta rugăciunile şi cântările înălţate de sufletul omului credincios către atotputernicia bună ce se îngrijeşte de soarta lumii şi a oamenilor; a repeta în gândul şi inima noastră imnurile de laudă şi de mulţumire ce le trimite conştiinţa omenească recunoscătoare către puterea supra-omenească ce coprinde totul şi pe toate şi de care atârnăm şi noi şi nemărginirea firii, dela începutul veacurilor şi fără sfârşit, în veci, însemnează a deprinde sufletul nostru să se apropie de tainele credinţei şi de lumina binefăcătoare a divinităţii.

Treptat-treptat, rugăciunile şi închinăciunile, însoţite de ideile morale şi religioase ale cultului, deşteaptă în suflet ecoul adânc al credinţei adevărate, sincere şi călduroase, care înalţă inima şi curăţă cugetul, linişteşte şi dă încredere în noi şi în ordinea morală a lumii.

LECTURA

Lectura No. 1.

Cunoaşterea pioasă a unui trecut dramatic şi glorios, încoronat de un prezent visat de atâtea generaţii ce au luptat şi unele au pierit pentru el, aprinde în suflete candela tainică a unui cult, care inspiră pornirile jertfei, aruncă în calea vieţii lumina călăuzitoare a unui ideal, şi face din datoria către patrie şi neam cea mai sfântă dintre datorii, şi cea mai dragă şi mai uşoară dintre toate, chiar când ea ne cere sacrificiul suprem al vieţii.

In adâncul cugetului stă pentru acest cult credinţa că tot ce închinăm din gândurile şi faptele noastre acestui neam, o facem pentru împlinirea unei dreptăţi supreme, la care îl îndreptăţesc fiinţa lui morală, însuşirile alese ale naturii lui sufleteşti.

Şi prin inteligenţa lui limpede şi fină, care licăreşte în atâtea cunoştinţe juste despre lucruri, oameni şi popoare, în atâtea zicători şi probleme populare; şi prin strălucita manifestare a sentimentelor lui superioare, cari se traduc în atâtea creaţii minunate ale artei naţionale, în cântecele lui, în stilul caselor lui, în portul lui, în danţurile lui, făcând să răsară şi să se isvodească frumosul sub toate formele, în toate prilejurile obişnuite ale vieţii; şi mai ales prin înţeleapta cârmuire a voinţei lui, prin distinsa alcătuire a caracterului său cumpănit, omenos, răbdător, îngăduitor, dar drept şi neclintit în rostul chibzuit al mersului său cuminte, — poporul român reprezintă un exemplar de elită al genului omenesc, apropiat de acea ce reclamă dela natura omenească legea morală supremă a Dreptăţii şi a Umanităţii.

Faţă de celelalte popoare, ospitalitatea şi toleranţa lui sunt proverbiale.

Dar în acelaş timp, se ridică şi poate servi ca pildă în ce priveşte înţelegerea fenomenelor încâlcite ale lumii politice, aşa de complexe. In turburarea haotică a prefacerilor politice de după războiu, când capetele multor popoare înconjurătoare au fost ameţite de zăpăceala bolşevismului, simţul politic al poporului român a rămas neclintit şi a stat, încă odată în istoria Europei, ca sentinelă apărătoare a liniştei mondiale, stingând focarul anarhiei încuibate la Buda-Pesta şi păzind hotarele la Nistru, cari nu sunt numai hotarele României despre Răsărit, ci sunt hotarele Europei întregi despre barbaria anarhiei sovietice.

Recunoştinţa către neamul căruia aparţinem are un fond şi un temeiu înalt moral. Oamenii lui mari, eroii lui au servit o cauză morală a omenirii întregi. Recunoştinţa către neam se resfrânge asupra lor şi ne cere să-i cinstim şi să-i slăvim.

Noi ne vedem viaţa noastră naţională cu ochii sufletului nostru propriu, nu cu ochiul străinului indiferent de tot ce nu-l priveşte direct pe el. Martiriul lui Horia, Cloşca şi Crişan, bunăoară, chiar dacă nu are pentru un occidental caracterul unui eveniment de însemnătate internaţională, stă în altarul recunoştinţei noastre româneşti ca o icoană sfântă, alături de chipul radios de glorie măreaţă al unui Ştefan

cel Mare, pe care și străinătatea a fost nevoită să-l slăvească, numindu-l „Atletul Creștinătății".

Oamenii mari și eroii neamului au fost, cu drept cuvânt, considerați ca soli ai geniului național, ca trimiși ai Providenței pentru îndeplinirea hotărârilor ei divine, în desfășurarea treptată a vieții unui popor către isvodirea destinului său istoric.

Cultul lor inspirat de instinctul geniului național, are ceva din religiozitatea slavei aduse voinței divine.

Lectura No. 2.

Sentimentul religios nu piere; i se poate aplica și lui aforisma *nihil interit*. Este însă adevărat că el se schimbă treptat cu desvoltarea inteligenței și a culturii în genere, și deci i se poate aplica și cealaltă parte a cugetării citate: *omnia mutantur*.

Modificările lui atârnă de ideia ce-și face omul despre forța supraomenească, în dependența căreia se simte; atârnă de felul și natura determinată a puterii, pe care o recunoaște ca supremă în lume.

In formele superioare ale religiei, cum este creștinismul sau cum se găsește în concepțiile spiritelor filosofice, puterea supra-omenească, ce cârmuiește lumea, e închipuită ca spirit infinit, etern, atotputernic, care se află pretutindeni, vecinic de față, vecinic viu, activ, conștient în orice clipă și în orice loc. El este viața și sufletul lumii. Viețele și sufletele omenești sunt din el și în el. Și fiindcă el este spirit, spiritul nostru se poate pune în relație directă cu el. Sentimentul intim al acestei legături dintre cugetul nostru și divinitate este esența religiozității.

„Sentimentul religios poate fi numit, cum spune Höffding, *un sentiment al vieții cosmice*. In adevăr, dupăcum sentimentul vieții noastre organice ne dă acea dispoziție fundamentală, care corespunde în noi funcționării organismului nostru, tot astfel sentimentul religios exprimă modul cum viața noastră afectivă e determinată de cursul evoluției universale, de puterea a toate creatoare și cârmuitoare, de Divinitate.

CAPITOLUL XXVI

Boalele sentimentelor. Pasiuni și Patime. Fobii. Pasiunea și Rațiunea.

I. Pasiunile.

Pasiunea a fost deosebită de emoție prin *intensitatea* ei, prin *durabilitatea* ei.

Emoția e un fenomen afectiv de moment : vine și trece cu împrejurarea care a cauzat-o. Pasiunea e o stare emoțională care persistă, revine cu stăruința unei inclinațiuni sau a unei deprinderi și trebuințe sufletești, ca o stare cronică și habituală.

Când vezi un om nevoiaș în mizerie, ești mișcat, ai o stare de emoție, și cauți să-i dai un ajutor. Dacă această situație se repetă, sentimentul de milă sau emoție corespunzătoare crește prin repetare, și treptat devine o trebuință sufletească de a căuta să alini suferința omenească. Și atunci actul de a face bine celui în mizerie nu se îndeplinește numai ocazional, când întâmplarea ți-a scos înainte un caz individual, ci cauți dinadins ocazii, te interesezi de existența și condițiile diferitelor categorii sociale de oameni în suferință și mizerie. Starea afectivă ce stăpânește atunci sufletul, nu este o stare trecătoare, de moment, e durabilă, e puternică, a devenit o trebuință. Aceasta este *pasiunea:* în cazul de față, pasiunea binelui, a filantropiei.

Pasiunile se nasc, astfel, din sentimente des repetate, cari stabilesc o deprindere emoţională, cu tendinţe şi cerinţe violente de satisfacere.

Pasiuni „bune şi rele", după natura morală a obiectului lor. — Pasiunile, după natura şi calitatea morală a obiectului lor — cari se resfrâng în mod firesc şi logic asupra valorii lor, — sunt *bune* sau *nobile* şi *rele* sau *josnice*. Se mai pot numi şi *sănătoase* şi *bolnave*.

Bune sau *nobile* sunt acele pasiuni cari tind la conservarea individului şi a societăţii, şi la perfecţionarea vieţii omeneşti în general, precum: pasiunea ştiinţei, a artei, a onoarei, a binelui, a dreptăţii, a libertăţii, etc. Acestea sunt pasiuni *sănătoase*.

Rele sau *josnice* sunt acele pasiuni cari tind, din contră, la slăbirea şi distrugerea vieţii individuale sau sociale, precum: invidia, intriga, răsbunarea, şi toate câte alcătuesc formele variate ale viţiului: beţia, lăcomia, fumatul, avariţia, jocul de cărţi, etc. Acestea sunt pasiuni *bolnave*.

Caracterizarea pasiunilor în *bune* şi *rele*, *nobile* şi *josnice*, după felul efectului lor asupra vieţii individuale şi sociale, se bazează pe fapte luate din natura lucrurilor, cu care se ocupă ştiinţa în genere. Aspectul *etic* sau *moral* al fenomenelor sufleteşti, considerate în raporturile lor cu viaţa întreagă, este tot aşa de natural şi de obiectiv ca şi aspectul lor *fiziologic*, în raporturile lor cu fenomele fiziologice corespunzătoare.

Psihologul, studiind sufletul sub toate raporturile, face când i se prezintă *ocazia* şi necesitatea o cere, legături când cu fiziologia, când cu etica sau cu morala. Legăturile între aceste ştiinţe, ca între toate ştiinţele cari, dealtfel, studiază diferite aspecte ale *aceleiaşi* realităţi obiective, sunt firesti, şi corelaţia lor chiar necesară, pentru unitatea logică a inteligenţii.

Patimele şi *pătimaşii* stau, „dincolo de bine şi de rău", cum zice Nietzsche, ca şi crimele şi criminalii, ca şi nebunia şi nebunii. Dar omul de ştiinţă, ca om *întreg* în faţa *realităţii* întregi, nu uită în studierea lor, chiar dacă nu le apro-

fundează ca specialist, că între celelalte însuşiri constitutive ale lor, se află şi cele *morale*, adică tocmai acelea cari fac din *crimă* să fie *crimă*, din minciună *minciună*, etc.

„Pătimaşul", poate fi, „dincolo de bine şi de rău", dar omul normal, nu; şi nici omul de ştiinţă mai ales, face din ştiinţă şi un mijloc de educaţie umană.

II. Boala pasiunilor: patimile.

Starea anormală de boală, la pasiunile *rele*, se vede lămurit în forma lor degenerată în *patimă*.

Nuanţa deosebirii de înţeles dintre *pasiune* şi *patimă* se învederează în vorbirea obişnuită. Alteeva se înţelege când se spune de cineva că vorbeşte cu *pasiune* şi alt-ceva când se spune că vorbeşte cu *patimă*.

Limba românească face această deosebire în întrebuinţarea cuvintelor *pasiune* şi *patimă*. Se zice *patima* „jocului de cărţi" *patima* „beţiei", *patima* „fumatului", etc.; dar nu *patima* „libertăţii", *patima* „adevărului", *patima* „frumosului" etc. Iar „pasiunea" nu se întrebuinţează în combinări ca: *pasiunea hoţiei*, *pasiunea lăcomiei*, etc.

Cuvântul *pasionat* nu implică numaidecât nuanţa *dislogistică*, de blam, ce se găseşte în *pătimaş*.

Pentru preciziunea limbajului ştiinţific, este bine a se ţine seamă de această specializare de înţeles indicată de uzul comun.

Patimele sunt pasiuni *degenerate* prin obiectul lor, dar mai ales prin gradul lor, de intensitate escesivă; Pasiunile, cât de înflăcărate, nu pierd din vedere ideia scopului, nici semnele de prevestire ale pieirii. Patima e oarbă; ea suflă şi stinge, ca o vijelie internă, farul intelectului.

O caracteristică specială a patimilor, în care se învederează starea lor patologică, e, că ele întunecă raţiunea, *iau mijlocul drept scop*, caută şi susţin mijlocul, chiar când acesta *nu mai corespunde scopului natural* şi când nu-l mai poate realiza, ba chiar când lucrează *in contra* lui; iar „pătimaşul" sau „împătimatul" nu vede nimic din toate aceste urmări; sau, dacă le vede, ori le tăgăduieşte, ori le

justifică, ori se declară incapabil de a lucra altfel. De aceea se zice că e orbit și sclav; și de aceea patima se aseamănă cu nebunia și este o adevărată boală.

Caracterele *patimei* se pot învedera în exemplul *avarității*. Strângerea banilor are de scop rațional posibilitatea unui trai mai bun, mai liniștit și mai comod. Avarul iea însă *mijlocul* — strângerea banilor — drept *scop;* și adună banii numai pentru plăcerea de a aduna bani. Viața lui nu devine, cu chipul acesta, nici mai liniștită, nici mai ușoară. Ca și săracul, sgârcitul e lipsit, adesea, chiar de cele necesare existenții; rabdă de foame, de frig, renunță la satisfacerea trebuințelor. Astfel, „împătimat" după *mijloc,* lucrează *în contra scopului.*

Cu oarecari schimbări — „mutatis mutandis", — se poate vedea aproape același resultat final și la celelalte patimi, după gradul de tărie al acestora.

III. Felurile pasiunilor și patimilor, după obiectul lor

După obiectul lor, pasiunile și patimile se împart în: *individuale,* relative la *eul* nostru; în *speciale* sau *altruiste.* relative la alte persoane: și în *intelectuale,* relative la *idei.*

Prima categorie conține: pasiuni sau patime relative la *conservarea eului nostru fizic sau moral.* Acestea, începând dela cele mai de jos, mai animalice, provocate de cerințele funcțiunilor înăscute ale organismului, sunt (considerând mai ales nuanța lor de degenerare în *patimă):* lăcomia (1). izvorâtă din necesitatea hrănirii; *beția,* din a băuturei; *violența, lenea și patima jocurilor de cărți, de noroc,* din necesitatea mișcării, a repauzului și a recreerii; *lașitatea* și *temeritatea,* din instinctul de apărare și conservare; *ava-*

1) Ar putea servi ca un bun exercițiu psihologic căutarea caracterelor patimei în *lăcomie, beție,* etc., după norma analizei ce s'a făcut *avarității,* precum și descrierea și caracterizarea acestor stări sufletești, în forma lor mai temperată și lucidă de pasiune.

ritia, din impulsul către proprietate, ca mijloc mai sigur pentru întâmpinarea trebuinţelor şi pentru înlesnirea vieţii. etc. Asemenea: *vanitatea, orgoliul,* din sfera vieţii morale.

A doua categorie, pasiunile sociale sau altruiste, are ca tip, sub forma de patimă, iubirea sau ura exagerată, *neraţională* pentru o persoană sau pentru un grup de persoane. d. e. iubirea nechibzuită de fii („slăbiciunea" care răsfaţă sau alintă), de familie (nepotismul), de patrie (şovinismul). Toate aceste patime sunt forme *degenerate* ale pasiunilor corespunzătoare, cari constau în dragostea adevărată, ce poate merge până la sacrificiu, dar vede şi înţelege adevăratul interes fie al unei fiinţe, fie al familiei sau al patriei. Şi atunci pasiunea iubirii de patrie se numeşte *patriotism;* al iubirei de neam *naţionalism.*

In a treia *categorie,* a pasiunilor intelectuale, găsim: pasiunile studiului, adevărului, frumosului, religiei. Să se facă deosebire şi aci, între iubirea *raţională* de adevăr sau *pasiunea* unui om de ştiinţă (ex. *Darwin),* şi patima veracităţii. Impătimatul spune adevărul, chiar atunci când vatămă, nu numai lui dar şi altora. Astfel ar fi medicul, care ar spune bolnavului gradul de gravitate al boalei, din „respectul adevărului". Cu aceasta nu se atinge, din contră se înlătură scopul veritătii: binele, folosul general. (1)

Patimele ca atari nu sunt conduse de raţiune, ca mijloace alese pentru realizarea idealului moral, care este fericirea universală. Tot ce funcţionează în sensul acestui ideal, e bun şi drept; e degenerat şi absurd tot ce lucrează în contra lui. De aceea, numai sentimentele şi tendinţele binefăcătoare societăţii, neamului, omenirii întregi, adică cele *morale,* nu pot decădea în categoria patimelor, deşi pot deveni *pasiuni;* căci ele sunt expresia celei mai înalte, mai raţionale şi mai armonioase adaptări a individului la legile ce cârmuesc natura lui de fiinţă simţitoare şi socială.

1) Vezi: Lectura la sfârşitul capitolului.

IV. Efectele pasiunii şi patimei.

Efectele pasiunii şi patimei asupra sufletului sunt remarcabile; dictează judecăţii şi raţiunii, silesc spiritul să caute argumente pentru justificarea lor; atenţia devine improprie pentru tot ce nu stă în legătură cu ele. Apercepţia şi imaginaţia văd toate în sensul lor. Starea pasională, şi mai ales cea „pătimaşă", devine astfel un izvor de iluzii şi de halucinaţii. După gradul ei de tărie, se apropie mai mult sau mai puţin de manie, de ideia fixă.

Patima, în special, se poate asemăna cu o boală.

V. Fobiile.

Un grad mai accentuat, în sensul patologic, sunt *fobiile*. In stare de *fobie*, individul simte o repulsiune, o *aversiune* irezistibilă şi cu totul nejustificată pentru anumite lucruri, situaţii, acţiuni.

Astfel, unul se fereşte cu groază să treacă pe o piaţă publică: *agorafobie*. Altul simte oroare a pune mâna pe clanţă, ca să deschidă o uşă, etc.

Aceiaşi stare de suflet, de pornire nestăpânită, cu putere tiranică, absurdă, se învederează şi în situaţii mai complicate. *Fobiile* se găsesc în toate sferele de manifestări ale activităţii omeneşti.

VI. Pasiunea şi raţiunea.

Grija omului, în ce priveşte normalizarea şi echilibrarea vieţii sale sufleteşti, este de a-şi supraveghia regulat sentimentele, de a le raporta la scopul lor raţional biologic, atât din punct de vedere individual cât şi social, şi de a căuta să le îndrepteze către o formă ideală, în măsura intensităţii şi în valoarea obiectului lor.

1. Mai întâiu de toate, trebue să-şi înfrâneze *pasiunile*, ţinându-le în limitele dictate de interesele raţionale ale

vieții, ale binelui, și dreptului; și să lupte hotărît în contra tendinților de a degenera în *patimă*.

Ca *mijloc preventiv* în contra patimelor și pasiunilor covârșitoare este *evitarea împrejurărilor* și *cauzelor* ce pot să le provoace.

Ca *remediu:* a) să se îndrepteze atenția și activitatea spiritului în altă direcție.

b) să se reflecteze asupra originii patimilor și asupra consecințelor lor pentru noi și pentru ceilalți oameni;

c) să se pună mândria în învingerea lor;

d) să se schimbe mediul fizic și mai ales cel social.

2. Sentimentele se intensifică:

a) prin atenția ce le dăm când apar în conștiință.

b) prin rechemarea lor voluntară, intenționată și repetată în amintire.

Iar un mijloc, destul de efectiv, spre a le face să se nască, uneori, este a încerca să realizăm modalitatea obișnuită, firească, a expresiunii lor.

Pe aceiași cale se poate isbuti a scădea intensitatea unui sentiment sau chiar a-l suprima:

a) *oprind expresiunea* lui naturală în afară; și

b) căutând a actualiza *expresiunea sentimentului contrar.*

Literatura. Pasiunea degenerată în patimă

Un tip de *împătimat* după căutarea adevărului, după studiu, este Ungurul *Mentelli*, filosof, matematic. Trăind la Paris într'o cocioabă infectă, care i se dăduse de milă, Mentelli tăiase din bugetul său tot ce nu era absolut necesar pentru vieață. Cheltuelile lui, *exceptând cumpărarea de cărți*, se ridicau la 15 centime pe *zi*, din care *5* pentru *hrană*, și *10* pentru *iluminat:* căci el lucra *20 ore pe zi*, întrerupându-se numai o singură zi, pe săptămână, când trebuia să dea o lecție de matematică, din venitul căreia își reînnoia proviziile pentru traiu. Apa pe care și-o aducea singur; cartofii pe cari îi cocea la lampă; uleiul pentru alimentarea acesteia; pâinea

neagră soldățească; asta era tot de ce avea el nevoie. Noaptea dormea într'o cutie, în care ziua își vâra picioarele învelite în lână sau fân. Un fotoliu vechiu, o masă, un ibric, o oală de tinichea, o bucată de cositor îndoită fără meșteșug și servind de lampă, compuneau tot restul mobilierului. *Mentelii* suprimase cheltuiala spălatului, suprimând albiturile. Era murdar, ca un călugăr italian. O bluză de soldat, cumpărată dela cazarmă și pe care n'o părăsea niciodată, pantaloni de pânză, o caschetă de piele și niște colosali papuci de lemn *(sabots)* îi compuneau tot costumul. La 1748 ghiulelele aliaților, căzând în jurul chiţimiei unde locuia, nu-l tulbură deloc. „Ce am eu cu ghiulele și ghiulele cu mine?“ răspunse el persoanei care-l sfătuia să se depărteze; „lasă-le să cază și lasă-mă în pace“. *Mentelli n'a lăsat nici-o lucrare, nici-o urmă după lungile lui cercetări*“.

(Letourneau). Physiologie des passions, p. 70.

Partea VII

VOINȚA

CAPITOLUL XXVII

Actul voluntar.

1. Natura actului voluntar.

Formele actului voluntar propriu zis încep decând impulsiile active, cu aparatul lor motor, sunt provocate, nu cu prilejul unei percepții actuale, *ci cu prilejul unei idei,* reprezentând în special *un scop.*

Voința, în înțelesul propriu și restrâns al cuvântului, coprinde *totalitatea volițiunilor reprezentative și cogitați-onale,* derivate, în ultima analiză, tot din cele prezentative, baza experiențelor individuale. Deosebirea dintre voliținile prezentative și cele reprezentative stă numai în gradul de energie al manifestărilor lor, iar nici-de-cum în natura acestora. Să se compare s. e. intensitatea sentimentului și tendinței către acțiune, când vedem un șarpe și când numai ni-l închipuim. In ambele cazuri ni se produce un sentiment de neplăcere, de frică și repulsie, și o tendință de a fugi; dar, pecând, în cazul din urmă, manifestarea se reduce poate cel mult la întoarcerea capului, în primul caz se traduce prin o adevărată fugă.

Evoluția și formarea voinței constă tocmai în desvolta-

rea impulsiilor şi tendinţelor *reprezentative,* astfel ca acestea să egaleze, să contrabalanseze şi chiar să întreacă, la nevoe, pe cele prezentative. A desvolta voinţa însemnează a o face să se conducă de arătările raţiunii, chiar dacă inclinaţiile şi trebuinţele ar împinge-o să acţioneze altfel.

Procesul transformării voliţiunilor prezentative, senzoriale, în reprezentative, de idei.

Procesul de fortificare a voliţiilor reprezentative se observă şi la celelalte animale, capabile de reprezentări şi de memorie. Un căţel, singur în cameră, vede o bucată de carne, şi, din îndemnul sensaţiilor de miros, cari deşteaptă în el pofta, se repede şi o mănâncă. Stăpânul îl surprinde şi-l bate. Dacă se repetă această scenă, câinele învaţă a asocia, prin contiguitate, de luarea bucăţii de carne ideia durerii. Indatăce se fixează această legătură în minte, se produce mai târziu în animal o luptă internă între elementele prezentative, — sentimentele şi tendinţele născute la vederea cărnii, — şi elementele reprezentative, — cortegiul de sentimente neplăcute şi tendinţa de fugă la amintirea stăpânului cu biciul în mână. (1)

Lupta se dă între stările prezentative şi reprezentative: Victoria unora sau altora arată în ce fază de desvoltare se află voinţa. Când învinge cerinţele sensoriale, se zice că animalul este neîncercat, imprudent, încă slab; când învinge îndemnul ideilor, se zice că e prevăzător, experimentat, stăpân pe sine.

Dacă primele constituesc „ispita", cursa, cele de al doilea formează *voinţa proprie,* dictată de un interes mai durabil, de un calcul mai circumspect, de *înţelepciune.* In primul caz animalul trăeşte numai în prezent; în al doilea, se estinde şi în viitor; în primul, e sclavul momentului, al impulsiilor nestatornice; în al doilea, e stăpân pe sine; emancipat de sub influenţa oarbă a tentaţiilor actuale, lucrează conform raţiunii, e *liber.*

1) Vezi *Lectura* No. 1, la sfârşitul Capitolului.

Numai acțiunile acestea reflectate, intenționate, se numesc *acte voluntare,* isvorâte din voință propriu zisă; pe când celelate acte, isvorâte cu ocazia unei sensații sau percepții, se numesc *relativ involuntare.*

2. Isvoarele empirice ale actului voluntar.

a) Primul isvor al faptului voluntar îl constitue chiar actele spontane și instructive.

Ceeace s'a săvârșit odată involuntar, neintenționat, se poate repeta în urmă cu voință și intenție. Atunci ne servim de *amintirea* actului, așa cum l'am săvârșit înainte. Actul, rămas în mintea noastră sub formă de *reprezentare,* se poate reproduce în mișcări corespunzătoare. Ba ceva mai mult; reprezentarea unei mișcări are tendința de a da naștere mișcării închipuite. Atunci avem *acțiune ideomotoare.* Din mulțimea actelor săvârșite întâmplător, neintenționat, în mod instinctiv sau spontan, omul alege în urmă pe cele cari i-au adus o mulțumire și le repetă din memorie, și le combină între ele după trebuință.

Acțiunea *ideo-motoare,* așa de importantă pentru înțelegerea elementului empiric al voinței, se poate constata experimental într'un caz foarte ușor de încercat.

Dacă ținem vertical și în echilibru un fir de ață, de care se atârnă o mică greutate, și ne *închipuim* numai că ața oscilează, bunioară dela stânga spre dreapta, vom vedea în adevăr că, după câtva timp, *se produce această mișcare.* Mișcarea am produs-o chiar noi, fără să vrem și fără să știm, adică a produs-o aparatul nostru motor, care s'a adaptat *ideei* noastre de mișcare. Astfel se explică desigur și fenomenul, în aparență așa de extraordinar, al „maselor jucătoare", și, probabil, acele aruncări nebunești în prăpastie, provenite din ideia căderii.

b) *Acte imitative.* — Un alt isvor însemnat de reprezentări motoare și deci de acte voluntare este *imitația.* Un act de imitație e acela ce se face cu ocazia prezentării sau,

mai caracteristic, a *reprezentării* unei acțiuni săvârșite de altă persoană. Perceperea sau închipuirea acțiunii altuia dă naștere unei acțiuni similare din partea privitorului. Un exemplu tipic de act datorit imitației e cel observat la privitorul unui joc de biliard. Adesea privitorul face mișcările jucătorului, fără să-și dea seama, prin un fel de simpatie motoare. Tot așa, unii asistenți la o descripție vie repetă mișcările buzelor și chiar ale mâinelor povestitorului.

E interesant a se nota cam decând încep copiii a face mișcări curat imitative, dar *amintirea* actelor altuia, pentrucă de aici se poate data epoca decând încep a funcționa reprezentările ca factor însoțitor al activității, deci primele manifestări de voință *reprezentativă* sau *propriu zisă*. (1).

c) *Disociarea și combinarea mișcărilor voluntare.*

Mișcările câștigate fie prin acte spontane și reflexe, fie prin acte de imitație sau de experiență proprie, alcătuesc materialul motor, de care ne servim în săvârșirea de acte mai complicate și noui.

Dupăcum spiritul are facultatea de a diferenția și de a combina ideile în vederea scopului de a oglindi adevărul sau frumosul, în raționament și imaginație, tot așa se pot *disocia* și *combina* între ele *reprezentările* mișcărilor, în vederea realizării unui scop practic, prin compunerea, mai întâi mintală, a actului corespunzător.

Astfel sunt combinările motoare, pe cari le închipuește și le execută, bunăoară, prestigitatorul, pianistul, jongleurul, călărețul, etc.

Ca să se poată săvârși acte voluntare noui, compuse anume pentru un scop determinat, trebue însă neapărat să se facă pe o scară mai întinsă, ceace era necesar și la combinarea ideilor în raționament: *să alegem elementele*, luptând cu asociațiile lor anterioare, să le disociem, și să păstrăm și să unim numai pe cele trebuincioase. In această

1) Vezi *Lectura* No. 2, la sfârșitul capitolului.

selecție de idei și de acte, *oprind* intrarea elementelor nechemate, facem o *inhibiție*.

Inhibiția ajută deci operația ce tinde a desface o asociație anterioară inutilă pentru un caz nou, și a elimina mișcările concomitente, sau superflue în o anumită împrejurare. Astfel, s. e. mișcările inutile pe cari le fac în general copiii de a scoate limba când scriu, ori acelea pe cari le făcea la începutul carierei de orator, marele Demostene, când vorbea : se suprimă prin repetata lor oprire, prin *inhibiție*.

3. Forme superioare de voință.

Voința începe, treptat, a lua forme dinceînce mai superioare, cu cât individul ajunge a acționa nu după îndemnurile schimbătoare ale momentului, ci după un plan de acțiune chibzuit în mintea lui.

In această direcție, se poate ajunge la forme de voință din cele mai complexe și mai înalte. Una din aceste forme superioare este aceea a unei voințe care se caracterizează prin *organizarea sistematică, unitară a ideilor și sentimentelor relative la aceiași țintă,* urmărită cu plan, cu metodă, cu perseverență. Negreșit, înmulțirea cunoștințelor, sau a motivelor de acțiune, poate fi prin ea însăși o condiție a desvoltării voinței; însă, faza în adevăr superioară a voinței se realizează numai când cunoștințele (și sentimentele corespunzătoare) sunt polarizate către o țintă unitară, când sunt legate într'un tot organic. Atunci avem ca motiv superior, puternic, de acțiune, nu numai o ideie sau chiar mai multe, izolate, ci un *sistem întreg de gândiri și de sentimente,* țesute între ele, așa că alcătuiesc un organism sufletesc solid cristalizat, pe principiul *unui scop final.* Acest scop poate fi orice ocupație ce absoarbe o mare parte din viața unui om : știința, arta, gloria, câștigul, patria, națiunea ; toate acestea pot să atragă în jurul lor, ca centru, și să organizeze o mulțime de idei relative la aceiași țintă.

Astfel se nasc scopurile permanente, de diferite ordine de idei, din cari unele, poate, chiar nerealizabile într'o singură

viață omenească. Atunci *mai multe vieți de oameni* se acordă într'un tot unitar de voințe ce lucrează în aceiași direcție, către același scop final, pus ca ideal superior, pentru care se clădește necontenit, grămădindu-se acte și sisteme de acte. Astfel *aspirațiile mari naționale* concentrează împrejurul lor, ca ideal comun, voințele și viețele adevăraților patrioți într'o întreagă generație, ba și din mai multe generații succesive, alcătuind voința istorică a unui popor.

Atârnă de împrejurări native ori educative alegerea acestor scopuri, în vederea cărora se organizează voințele individuale. Cele tari și sigure pe ele sunt viețele și voințele astfel organizate pe baza unui principiu trainic, comparate cu viețele și voințele ce se risipesc zi cu zi, fără scop mai durabil, voințe „amorfe" psihologicește și anarhice, supuse la amăgirea inspirațiilor momentane, legate de perindarea schimbătoare a împrejurărilor, fără țintă pe marea întinsă a posibilităților omenești, fără o busolă, fără o stea fixă, fără o cârmă în bătaia încâlcită a valurilor și a vânturilor!

Dar o astfel de voință superioară, organizată pe baza unui principiu mai permanent, se câștigă, cu oarecare luptă; și, în această luptă, se simte conștiința efortului făcut pentru alegerea sau respingerea motivelor, după cum se potrivesc sau nu cu ținta, cu scopul final.

4. Localizarea și diferențiarea mișcărilor voluntare.

Actul voluntar, fiind caracterizat, în consituirea lui întreagă, prin însoțirea și determinarea lui de o reprezentare sau ideie, aparține prin natura lui psiho-fiziologică, actelor *ideo-motoare.*

Locul în sistemul nervos central, unde se elaborează mișcările voluntare, este în centrul de funcțiune al actelor săvârșite pe baze de reprezentări intelectuale, anume *stratul cortical cenușiu* al creerului.

Scoarța cerebrală prezintă o diferențiare histologică remarcabilă, alcătuind adevărate organe corticale, cu funcțiuni diferite. Combinările variate ale acestor funcțiuni diferențiate, corespund gradului și modurilor de complexitate ale funcțiunilor sufletești.

LECTURI

LECTURA No. 1 — **Procesul transformării voliţiunilor prezentative în reprezentative.**

Ne putem reprezinta acest proces în mod grafic (Fig. A). Carnea (C), lucrând ca excitaţie (a), provoacă în animal sensaţiile de miros, de văz, reprezentaţiile de gust, etc., însemnate toate prin *b* care deşteaptă elementele afective şi tendinţele voliţionale corespunzătoare, plăcerea, pofta, etc. Acestea deslănţuesc în mecanismul organismului forţele active, îndreptate în afară, şi însemnate în figură cu *d*, ca tendinţă de reacţie în contra excitaţiei *a*, şi actul urmează :

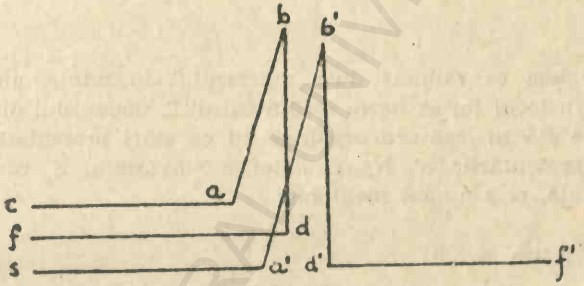

FIG. A

carnea este luată şi îmbucată, *d f*. In acel moment soseşte altă excitaţie *d*, stăpânul cu biciul (S), constituită asemenea din un grup de prezentaţii şi reprezentaţii asociate şi însemnate prin b'. Stăpânul provoacă în animal durerea, bătându-l. Acest sentiment desleagă funcţia altor muşchi, corespunzători altor tendinţe, cari au de scop de a fugi de durere *d' f'*.

Să presupunem că această experienţă, singură sau repetată, a reuşit a împiedeca pe câine să mai înhaţe carnea neacoperită şi nepăzită, chiar fiind flămând, figura *A* devine figura *B*

Deşi avem stările reprezentative a, b, d, datorite lui C, care e de faţă, acestora nu le urmează actul ultim legat de ele, d, f. Acest act se produce numai ca închipuire, ca un *pium*

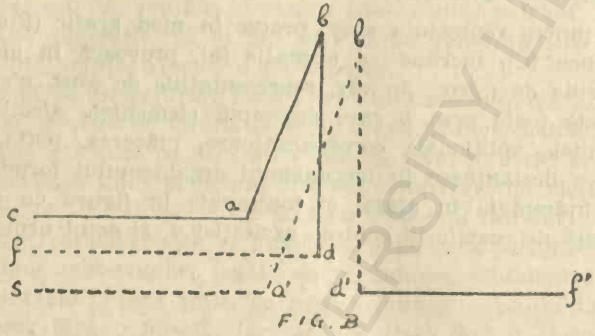

FIG. B

desiderium ce rămâne doar representat în minte, nu realizat. In locul lui se naşte însă actul d' f', opus celui dintâiu, şi care stă în legătura organică nu cu stări prezentative, ci cu reprezentările a', b', d', datorite stăpânului S, care nu e de faţă, ci e numai închipuit.

LECTURA No. 2.

S'a pus multă atenţie, ca să se precizeze *începutul şi felul mişcărilor curat imitative*. Rezultatul observaţiilor a variat negreşit şi dela observator la observator, şi dela copil la copil; însă o medie oarecare se poate stabili. *Preyer* notează că cel dintâiu act, pe care l'a văzut imitându-se pela a 15-a săptămână a vieţii copilului, a fost actul de a mişca buzele, *fuguindu-le*.

E de observat că mişcările *imitate* se deosibesc în precizie de mişcările făcute spontan. Aceiaşi mişcare, făcută de copil din propria lui impulsie, se săvârşeşte mai repede şi mai corect, decât dacă e luată după un model şi reprodusă.

In a 58-a zi, s'a constatat încercarea de-a imita sunetele „buna ziua"; după câteva ascultări cu atenţie ale acestor sunete, copilul făcu o sforţare uriaşă, roşindu-se tot, şi isbucni, în cele din urmă, un strigăt de *buuu*... îndelungat. Tocmai pela a *10-a lună* a vieţii începe imitarea actelor ceva

mai grele. O fetiță, la vârsta de treisprezece luni, a imitat mișcările *actului de a coase*. Pela a 18-a lună se vede începutul unei imitații de *cântece*, deosebit de acele cântece improvizate de copil cari, fără a fi muzicale, sunt de o armonie îngerească, atunci când, jucându-se cu mânuțele, cu piciorușele, își gângurește singur doina sufletului său nevinovat.

Mai târziu, cam pela a 19-a lună, copilul poate să imiteze lucruri mai grele, de ex. mișcările și zgomotele făcute de unele animale domestice, de câine, etc. Incepe asemenea a imita, cu mișcările lui stângace, dar adorabile, actul de a stinge un chibrit sau o lumânare. Sunt interesanți mai târziu, când se încearcă a reproduce mișcări, al căror rezultat e pentru ei o taină, ceva transcendental, de ex., mișcările necesare spre a face să sune o trâmbiță, un corn de vânătoare. Observația directă și reînoită a acelor mișcări echivalează cu farmecul unei descoperiri, pentru vârsta lor.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL XVIII

Deprinderi. Automatism.

1. Deprinderile şi automatismul.

Deprinderile. — Mişcările repetate dau naştere la acel rezultat psihofiziologic numit *habitudine* sau *deprindere.*

Habitudinile sunt acţiuni familiare disproporţionat de complexe faţă cu excitaţia ce le provoacă. Astfel e mersul, un act complicat, câştigat prin un exerciţiu, la început destul de anevoios, şi care, în urmă, se desfăşoară în toată complexitatea lui, în mod *automatic,* numai la simpla excitaţie a unei sensaţii tactile ori motoare ce servă ca punct de trecere dela o serie de contracţii musculare la alta.

2) *Automatismul.* — Actul de habitudine, cu toată alcătuirea lui complicată, are aparenţele unui act reflex. De aceea s'a şi numit „act reflex secundar". El e cu atât mai perfect, cu cât s'a repetat mai des în acelaş sens. Atunci se formează acea stare organică de *automatism,* care face să se săvârşească repede şi uniform acţiuni chiar complicate, în urma unei obişnuite excitaţii slabe. Automatismul face să se nască în organism un fel de *inclinaţie,* către săvârşirea actului deprins.

2. Inclinaţiile.

Inclinaţiile sunt de două feluri: *înăscute* şi *câştigate.*

Inclinaţiile înăscute sunt predispoziţii isvorâte din firea

cu care se naşte individul. Ele fac să ne placă, dela început,îndeletnicirea cu unele lucruri mai mult decât cu altele.

Astfel de ex. unul se naşte cu o structură nervoasă care îi dă o „aplicare pentru muzică". *Mozart*, în vârstă de 8 ani, compusese şase sonate; la zece ani, o operă bufă; Haydn, la treisprezece ani, o leturghie; *Rossini*, la şaisprezece ani, o simfonie; etc. Alţii se nasc cu o structură de o sensibilitate delicată a simţului vederii; le place să privească şi să alcătuiască felurite combinări de linii şi forme; Pictorul *Cimabue*, fiind copil, îşi umplea cărţile, pe cari le studia în silă, cu figuri de cai şi de oameni. *Giotto*, păstor în copilăria sa, desemna pe nisip fel de fel de obiecte.

Ceeace se face din pornire naturală, se face cu drag; şi ce se face cu drag, se face adesea cu spor şi cu succes. Şi astfel se explică *talentele* particulare pentru diferite ocupaţii.

Inclinaţiile câştigate isvorăsc din deprindere, *din exerciţiu*. Explicaţia fiziologică a formării lor o dă o lege biologică înăscută. Orice acţiune lasă în organism o urmă, care, crescând prin repetarea acţiunii, dă naştere unei *dispoziţii* organice. Inclinaţia câştigată cere a fi satisfăcută, şi produce plăcere când se satisface.

Se vede aici cât e de adevărat că *obiceiul devine o a doua natură*. Ne putem deprinde chiar cu lucruri ce, la început, ne-au fost neplăcute. Multe din plăcerile activităţilor profesionale, mulţumirile muncii cerute de diferite cariere, decurg din această sorginte. Este de cea mai mare importanţă a ne gândi, în faţa oricărei acţiuni ce facem pentru prima oară, dacă ar fi folositor şi demn să se transforme în obiceiu; şi când nu va fi, s'o evităm dela început: *principiis obsta*.

3. Importanţa deprinderilor în vieaţă.

Odată câştigat actul *reflex secundar*, fixat în organism sub formă de *automatism*, e greu să-l desfaci şi să schimbi curentele nervoase motoare, dându-le o altă combinaţie.

De aceea habitudinile împiedică noile formaţii, şi le împiedică cu atât mai mult, cu cât stau mai direct în conflict unele cu altele.

De aici importanţa biologică a deprinderilor, pe de o parte, iar pe de alta, valoarea lor *etică* şi *pedagogică*. Dacă este adevărat că deprinderile câştigate modifică natura individului, aşa încât alcătuesc o *a doua natură*, e de o mare însemnătate de a şti ce *deprinderi* trebue să câştigăm noi înşine, sau trebue să facem pe alţii să câştige.

Preocuparea aceasta se aplică la toate felurile de activităţi şi de manifestări sufleteşti. Căci nu se câştigă habitudini numai de asociaţii între senzaţii sau percepţii auditive, vizuale, musculare, ci şi *habitudini* şi *automatisme intelectuale, emoţionale, voliţionale*, cari se fixează prin exerciţii, prin experienţă.

Astfel se desvoltă în om *un mod de a gândi, un mod de a voi*, chiar întrucâtva deosebit de cel înăscut şi primitiv. Astfel creşte o fiinţă nouă, o natură *secundară*, datorită influenţei exerciţiului, deprinderii, şi care poate să stea în acord sau în conflict cu cea primară, instinctivă. De aci cauze de fericire sau nefericire, de armonie sau discordanţă intimă.

E un mare noroc pentru om, când educaţia poate să clădească opera sa ideală, fără a'i contrazice şi a'i apăsa prea mult pornirile individuale înăscute; când, din contră, se ajută de ele şi se întemeiază pe ele.

In viaţa practică de toate zilele, dela cele mai mici lucruri până la cele mai mari, deprinderile pot fi de mare ajutor or pot fi piedici supărătoare, dupăcum lucrează în sensul intereselor şi scopurilor noastre folositoare ori în contra lor.

Indeplinirea bunelor reguli şi sfaturi de higienă, diminiaţa, pentru îngrijirea şi întărirea corpului, este asigurată numai dacă actele recomandate au devenit, prin repetare, la

început intenționată, automatice, și decurg dela ele însele, involuntar. Așezarea la un loc al lor determinat a lucrurilor de îmbrăcăminte, seara la culcare; a celor de trebuință la lucru zilnic, cărți, caete, servietă, etc., e o mare economie de timp, care s'ar pierde, cu destulă pagubă și enervare inutilă, în căutarea obiectelor împrăștiate în toate părțile.

Omul „ordonat" și cel „desordonat" sunt produsul bunelor deprinderi de mici acte folositoare zilnic, sau al lipsei lor. În raporturile cu oamenii sunt deprinderi de civilitate cari întreţin legăturile, ca aceea, bunioară, de a răspunde la scrisorile primite, de a întoarce la timp împrumuturile și serviciile etc. Lipsa acestor deprinderi face să se nască neîncrederea, care duce la slăbirea sau ruperea relațiilor sociale.

Decât folos este în viață deprinderea, dacă și-o câștigă cineva, de a'și nota zilnic, odată și alături cu micile cheltueli de gospodărie, câte o întâmplare a zilei, fie numai de interes particular, sau public. Insemnările acelea, cât de scurte și de mărunte, oglindesc gestiunea bugetului casei și ajută la reconstituirea momentelor trecute.

CAPITOLUL XXIX

Boalele voinţei. Libertatea voinţei şi educarea ei.

1. Libertatea voinţei.

1. Înţelesul psihologic al *„voinţei libere"*. — Când acţiunea nu urmează imediat excitaţiei, aproape ca o mişcare reflexă sau automatică, şi se lasă timp spiritului să cântărească urmările diferitelor reacţiuni posibile, consultând datele experienţelor anterioare relative la legătura cauzelor dintre fenomene, avem un act de *voinţă liberă.*

2. Deliberarea. — Actul voinţei libere se îndeplineşte în urma unei *deliberări,* în timpul căruia omul se sustrage de la tirania legii automatismului.

Când judecă şi compară diferitele acţiuni posibile ca răspunsuri potrivite împrejurărilor, şi alege pe aceea care corespunde mai mult caracterului, intereselor, raţiunii, demnităţii, onoarei, binelui, dreptăţii, sufletul se emancipă şi de sub puterea excitaţiei prezente (ispita), şi din lanţurile automatismului deprinderilor, şi din jugul robiei pasiunilor şi al patimilor, şi se *hotărăşte* independent de sugestiile şi de impulsiile lor. Ţinând seamă de *majoritatea* datelor experienţei şi ale raţiunii, nu de minoritatea impulsivă şi tumultoasă a unor momente de valoare inferioară, *hotărârea* luată, în urma *deliberării,* exprimă tendinţa generală adevărată a *sufletului întreg.*

In conștiința de concentrare a sufletului ce însoțește luarea hotărârii, ne simțim liberi, considerăm acțiunea corespunzătoare ca în adevăr *a noastră* și ne recunoaștem *responsabili de ea.*

Acesta e singurul înțeles rațional și științific ce se dă „voinței libere".

Voința se numește liberă, nu pentrucă nu e determinată de nimic, după cum susține teoria „indeterminismului" sau *al liberului arbitru absolut*, ci după *felul motivelor* ce o determină. Și un om se zice liber, nu pentrucă, pus în absolut aceleași împrejurări interne și externe, ar fi în stare să se hotărască și să lucreze când într'un fel, când într'altul, neinfluențat de nimic, de niciun motiv, (după cum își închipue iarăși *indeterminismul)* — căci astfel de oameni nici nu există — ci pentrucă (și atunci când) *lucrează conform hotărârii sale interne*, nesilit de altă cauză externă, fie aceea fizică sau o voință străină.

3. Determinarea voinței. Conflictul între motive. — In toate cazurile voința e *determinată* de anumite motive. Sentimentul libertății isvorăște din faptul că noi, intern, ne simțim că urmăm hotărârile *noastre* proprii, în anumite împrejurări.

Dacă împrejurările s'ar schimba, ne-am simți inclinați către motive, pe cari le alegem conform unei situații. Această schimbare *posibilă* deasemenea sugerează sentimentul libertății.

Forța sau valoarea motivelor atârnă totdeauna de *cantitatea* de mulțumire și bine ce ele aduc ori promit individului și intereselor lui morale. Considerații de avuție, de glorie, de sănătate; de onoare și putere, de demnitate și poziție socială, de simpatie sau dreptate, de frumos sau adevăr, etc., în scurt: considerații referitoare, direct sau indirect, la conservarea personală sau la cea socială, la conservarea materială sau ideală, răsar pe rând ori se ridică mai multe aproape în același timp, se compară, se

ciocnesc în lupta sufletească. Şi, după calculul consecinlor bune şi rele ale fiecăruia din aceste motive, precum şi după caracterul individului, învinge în deliberare când unul, când altul şi face să se încline balanţa psihică într'o direcţie sau alta.

Uneori lupta nu se dă numai între elementele psihice *conştiente*, ci între acestea şi tendinţele răsărite brusc şi violent din adâncimile obscure ale *inconştientului*, cari ne fac atunci impresia unei invazii de forţe străine ce ne ameninţă şi ne răpeşte libertatea.

4. Determinismul. Legea cauzalităţii aplicată la acţiunile omeneşti. — In toate împrejurările vieţii, acţiunea omului nu se naşte *din nimic*, ci se raportează la o cauză determinată.

Acest adevăr îl formulează teoria *determinismului*, care reduce hotărârile şi acţiunile la nişte cauze anumite, bazându-se pe fapte de observaţie şi pe adevărata natură a sufletului.

Determinismul este o aplicaţie la natura omenească a *legii cauzalităţii universale*, care zice: *fiecare fenomen îşi are cauza sa; aceleaşi cauze, în aceleaşi împrejurări, produc aceleaşi efecte*.

Pe credinţa în această lege a cauzalităţii universale, aplicată la om, se bazează *posibilitatea relaţiilor dintre oameni*. Aceste relaţii n'ar fi cu putinţă, dacă oamenii n'ar şti, cam la ce fel de acte se pot aştepta dela semenii lor. Fără astfel de presupuneri, întemeiate pe cunoaşterea caracterului individual, nu s'ar putea face deosebirea dintre un amic, de la care ne aşteptăm de regulă la bine, şi un vrăjmaş dela care ne aşteptăm la contrar. Promisiunile date n'ar lega pe oameni şi n'ar face să se nască aşteptări. Legile, cu ameninţările şi sancţiunile lor, şi toate instituţiile sociale, menite a preveni sau a îndrepta răul, n'ar avea nici un sens, fără credinţa că voinţa omului e *determinabilă*, influenţabilă, modificabilă. Omul se încrede însă, de fapt, în *statornicia relativă a caracterului* semenilor, aşa încât uneori e în

stare să prezică și gândurile și vorbele și manifestările altuia pe care îl cunoaște de aproape.

Lectură.

De adevărul legii cauzalității nu se mai îndoiește nimeni, când este vorba despre fenomenele lumii fizice. Raportul cauzal este susținut, asemenea, cu probele dinceînce mai numeroase și mai temeinice, și în ce privește fenomenele psihice. Și aci fiecare fenomen își are cauza sa constantă; și aci, aceleași cauze produc, în aceleași împrejurări, aceleași efecte. Prin urmare, și aci *se pot prevedea* fenomenele, ca în lumea fizică.

Dacă se va pune înaintea noastră o cantitate de iarbă de pușcă uscată și ni se va prezenta un chibrit aprins, ca să-l apropiem de dânsa, știm de mai înainte ce se va întâmpla. Prevedem efectul, întemeiați pe stabilitatea sau constanța legilor naturii. De asemenea, dându-se un om cu temperamentul violent, liber și puternic (un Achille s. e.), știm sigur, că în cazul când i s'ar aduce vre-o insultă, isbucnirea reacției lui răsbunătoare va fi tot așa de inevitabilă, ca și explozia ierbii de pușcă, la contactul flăcării unui chibrit.

S'ar putea întâmpla, negreșit, ca, în unele cazuri, prevederea noastră să nu se realizeze; ca omul nostru violent să rămână într'o liniște aparentă, în fața unui atac supărător. Dar această greșală ni se poate întâmpla și în judecățile privitoare la lumea fizică. Și prevederea noastră despre explozia ierbii de pușcă poate să nu se realizeze. De ce n'a urmat atunci efectul așteptat? E de vină inconstanța legilor naturei?

Nu; ci ignoranța noastră despre împrejurările în care se găsea pusă cauza. Într'un caz s. e. nu știam că iarba a fost umedă; în celălalt, că poate omul era preocupat de o durere, de un sentiment mai puternic și mai serios decât acela al insultei prezente; sau că face poate planul și medita ocazia cum și când să isbească pe adversar mai grozav, ca să-l nimicească; sau era altă cauză în joc, pe care n'o cunoaștem.

2. Boalele voinței.

Voința este bolnavă, când unul din factorii constitutivi ai actului voluntar normal și complect nu funcționează or funcționează insuficient sau greșit.

Exemple tipice de cazuri patologice în funcționarea voinții sunt cele cunoscute (din studiul lui *Th. Ribo, Les maladies de la volonté):* O persoană având nevoe să bea un pahar de apă, nu putea să întinză mâna ca să ia paharul de pe tava pe care i se adusese; sau aceea care, trebuind să iscălească un act, nu putea duce condeiul din mână pe hârtie să facă actul semnării.

In cazurile acestea, se vede clar că factorul constitutiv al voinței, care nu-și îndeplinește funcțiunea, este acel activ, motor. Factorul intelectual, cu motivarea actului, există; asemenea cel afectiv, dorința de a lua paharul și de a-și astâmpăra setea, sau de a pune condeiul pe hârtie și de a scrie. Lipsește numai *îndeplinirea mișcăriior* necesare pentru efectuarea gestului dorit, — fără a fi vorba de o stare de paralizie. Căci acțiunea, în cele din urmă, după lungi ezitări și întârzieri, se poate îndeplini.

Ca termen general, astfel de cazuri de boală a voinții se cunosc sub numele de *abulie.*

Dar, după cauzele și condițiile *abuliei,* se pot constata mai multe feluri de greutăți sau imposibilități în săvârșirea actului voluntar. Uneori defectul funcțional se află în sfera intelectului, în nehotărârile minții, în neputința de a se decide într'un fel sau altul, în o direcție sau alta, din o prea lungă, nesfârșită deliberare, lipsită de operația unei însumări, unei concluzii. Calculul considerațiilor *pro* și *contra* nu se mai isprăvește. Unii au explicat astfel, *abulia* lui Hamlet, bunioară.

Și ceeace se întâmplă din un exces de îngrămădire a motivelor, în conflict unele cu altele, se poate întâmpla și din *lipsa* de motive hotărâtoare, din o lacună a operațiilor mintale capabile de a procura considerații pentru o acțiune or alta. Rezultatul e inacțiunea, apatia. Aceiași *irezoluție* ca și în cazul abuzului de deliberație neconcludentă.

Și în latura efectivă se pot găsi cazuri de funcționare defectuoasă, prin *exces,* ca în extaz; prin *insuficiență,* ca în melancolie; sau *anomalie.*

Un caz tipic de perturbare a manifestațiilor voinței prin *anomalie afectivă* este acela al oamenilor care nu pot trece prin piețele publice, din o teamă nestăpânită, irezistibilă și irațională. *(Agarofobia).*

Impulsivitatea către acțiune, prin exces, duce asemenea la o stare în desacord cu forma unei activități normale. Din dorința de manifestare activă, necârmuită și neînfrânată, omul începe multe și de toate, fără a isprăvi nimic; vecinic neastâmpărat, dară neconcentrat, își cheltuește energia în toate direcțiile, fără a atinge hotărât nici o țintă. E o stare de *hiperbulie,* mai mult decât *abulie* obișnuită.

Ce lipsește rezorturilor active ale voinței este, pe de o parte, *înhibiția* selectivă a impulsiilor, puterea de a alege și a înlătura sugestiile clipei și pornirile ce abat dela drumul croit; iar, pe de altă parte, puterea de susținere a unei hotărâri, de concentrare asupra mijloacelor demonstrate, înțelese ca potrivite scopului urmărit — unui *anume* scop ales și preferat față de multe altele posibile.

3. Educația voinței.

Acțiunea practică a educației, presupune un *scop* de atins și *mijloace* potrivite pentru atingerea scopului.

Scopul de urmărit în favoarea voinței, este de a obține, prin o formă superioară a funcțiunii active a sufletului, cea mai bună adaptare a omului la viața întreagă, individuală și socială.

Cunoscând cei trei factori constitutivi ai voinței complecte și normale, *factorul intelectual, afectiv și activ-motor,* și cunoscând defectele voinței bolnave și slabe, se indică direcțiile în cari trebue îndreptată acțiunea educativă pentru perfecționarea voinței.

Trebue realizată o funcționare deplină *a factorului intelectual, în deliberare; a celui emotiv, în judecarea și aprecierea mobilurilor; a celui activ-motor, în realizarea mișcărilor de adaptare finalistă,* cerute de concluziile de-

liberării suficiente şi de criteriul de apreciere al sentimentului, în hotărâre.

Toate aceste elemente psihice ale factorilor ce alcătuesc funcţiunea voinţei, pot şi trebue să se desvolte, prin exerciţiu provocat şi condus din afară, sau iniţiat şi susţinut din proprie intenţie *(în auto-educaţie)*.

Deliberarea suficientă e condiţionată de deprinderea minţii, căpătată prin exerciţiu şi control propriu, de a examina şi cântări *urmările* actului, din toate punctele de vedere şi în toate direcţiile posibile, atât pentru viaţa noastră din prezent şi din viitor, cât şi pentru viaţa colectivă, a familiei, a neamului.

Sentimentul, normalizat în funcţiunea lui de apreţiere, trebue să capete *deprinderea de a judeca valoarea acţiunii* după urmările ei asupra diferitelor sfere de vieaţă individuală şi socială, în ordinea lor erarhică: urmările asupra aşezării vieţii individuale de viitor, sau asupra veţii întregi a omului, să fie valorificate mai presus de cele privitoare numai la momentele trecătoare ale prezentului; urmările asupra familiei, mai presus de cele relative la vieaţa individuală; urmările asupra vieţii neamului sau asupra structurii de bază a ţării şi a statului, mai presus de cele relative la familie.

Iar când, după apreţierea valorii mobilurilor, deliberarea s'a încheiat cu o hotărâre, *acea hotărâre să treacă în stare de realizare,* prin desfăşurarea acţiunii ce duce la scop. Să nu şovăiască în abateri şi ezitări cari slăbesc energia, risipind-o pe drumul dintre hotărâre şi realizare, ca în cazurile patologice sau aproape patologice de voinţă *bolnavă* sau *slabă*.

Acest plan de condiţii pentru o funcţionare complectă a voinţei normale, trebue să stea clar în conştiinţa celui care voeşte să-şi perfecţioneze voinţa sa proprie or să contribuiască la perfecţionarea voinţei altuia; să fie socotit şi reamintit ca un program de mijloace pentru realizarea scopului dorit.

In actul deliberării să se întărească, până la automatism psihic, operaţia de valorificare a motivelor, după erarhia sferelor vitale la care se raportează acţiunea. Cu cât se va simţi mai puternic aversiunea pentru jertfirea unor interese superioare de vieaţă, faţă de altele mai inferioare; cu cât sentimentul normal de apreţiere dreaptă va fi mai viu în conştiinţă, cu atât impulsiunea motrice a sufletului va porni şi va susţine voinţa mai sigur spre ţinta arătată de raţiune.

Cauza pricipală de perturbare a voinţei, şi în contra căreia trebue întărit sufletul din vreme şi sistematic, este *ispita.*

O cauză de plăcere, străină, poate chiar opusă scopului urmărit de acţiunea hotărâtă, sau o promisiune de încetare a unei dureri, iese înainte, din întâmplare ori intenţionat, ca preţ, sau condiţiune a opririi în loc sau abaterii dela calea dictată de raţiune. Preţul greşelii poate fi o plăcere de moment, ca urmare firească a ei, or o învoială tacită şi chiar pe faţă, în caz de conrupere intenţionată. Atunci omul slab de voinţă sau *„slab de îngeri"* cedează, îşi vinde conştiinţa pentru un „blid de linte", pentru bani, pentru onoruri şi demnităţi, pentru lux şi confort fizic, pentru satisfacţii ale instinctelor inferioare, cu cerinţi senzuale puternice.

Omul cu voinţă întărită în contra ispitei, omul cu voinţa *tare,* trece netulburat, în tot cazul biruitor peste încercările seducţiunii. Este cunoscut cazul clasic de conrupţiune, când Ispititorul, diavolul, arată Mântuitorului toate bogăţiile şi splendorile lumii, zicându-i: „Toate acestea ţi le voi da ţie, dacă te vei închina mie", „Înlături, satană" a fost răspunsul Mântuitorului.

Sau cazul lui *Fabricius* (Consul roman în 282 în. Hr.). Trimis să trateze răscumpărarea prizonierilor cu regele Pyrrhus, învingător, acesta a voit, în zadar, mai întâi să-l

cumpere, ca să rămână în slujba lui, apoi să-l înspăimânte cu arătarea bruscă a unui elefant, necunoscut pe atunci la Romani. „Nici bestia ta nu mă sperie astăzi, cum nici aurul tău nu m'a ispitit eri" a spus liniștit Fabricius. Refuzând și sfertul de împărăție ce-i dăruia Pyrrhus din admirație, regele, uimit, a mărturisit: „Mai degrabă s'ar întoarce soarele din calea lui, decât Fabricius din linia justiției și a onoarei".

Puterea de rezistență în fața ispitei se câștigă greu, dar se câștigă, prin exerciții voite, fie plănuite și conduse de altul, fie de noi înșine, la orice vârstă. Cu cât mai de vreme, cu atât mai bine.

Lectură.

Exercițiul de voință se reduce la lupta cu o *plăcere* sau cu o *durere*. Astea sunt cele două pârghii de îmboldire a voinții. Asupra lor trebue căpătată stăpânirea, pentru formarea unei voințe tari.

E afară o zi splendidă, bună de plimbare. Se dă la teatru o piesă vestită, cu actori buni. Se anunță un film cu obișnuitele trâmbiți și surle ale reclamei de cinematografe. Ești liber, nimic nu te împiedică. Poți să ieși la plimbare, or să te duci la teatru, sau la cinematograf. Stă înaintea ta o distracție plăcută. Și te scoli. Dar nu! Rămâi acasă. Nu pentru că ai de făcut ceva mai de seamă și mai urgent. Rămâi, ca să faci *orice*, numai să nu cedezi, de astădată, unei dorințe care a pus stăpânire pe tine, tiranic. Vrei s'o învingi tu pe ea. Și o învingi. Un exercițiu de voință cu urmări folositoare în multe alte ocazii din viață.

Ai o durere fizică. Te înțepi. Cazi, ți-ai scrântit piciorul. Prima expresiune a durerii e să te vaeți. Te gândești că această manifestare e un reflex, de nici un folos în cazul de față. Și ți se pare comic. Reții strigătul, țipătul, cu voință. Ești supus unei operații, la care nu se poate face anestezie: o venisecțiune, arderea unui furuncul cu termo-cauterul. Rabzi cu voință, nu țipi, nu strigi. Cel mult strângi din dinți și din pumni. Ai trecut biruitor criza torturii hirurgicale, cât timp ai fost conștient. In somn, poate automatul reflexelor să dea drumul manifestărilor durerii rămase la'tent,

prin geamăt inconştient. Cât ai fost treaz, ai învins, prin voinţă, tiranja reflexului durerii. Rezistenţa voinţii contribue la câştigarea stăpânirii asupra durerii, a stăpânirii de sine.

Educaţia spartană caută, în bună parte, să deprinză pe copii cu durerea.

Cine nu e jucăria plăcerilor şi a durerilor, e un OM LIBER, *pe care nu-l poate învinge şi stăpâni nimeni şi nimic.*

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Partea VIII.

PSIHOLOGIA DIFERENȚIALA ȘI VIEAȚA SOCIALA

CAPITOLUL XXX

Temperament. Caracter.

I. Temperamentul.

Felul de exteriorizare a voinței, ca reacțiune la împrejurările vieții, la excitațiile lumii din afară, variază dela om la om, în ce privește *intensitatea, durata, tonalitatea* afectivă a manifestării active. Unul reacționează repede și vioi; altul încet, domol; unul, puternic; altul, slab; unul e tenace, perseverent; altul lăsător și ușuratec. Iar din punctul de vedere al tonalității afective, atâtea nuanțe diferite individuale: unul vesel și glumeț, altul posac și ursuz; unul afabil și blând, altul rece și aspru, etc.

Dispoziția felului de manifestare, deosebită prin intensitate, durată, tonalitate afectivă a reacțiunii, se numește „temperament".

Temperamentul e condiționat de felul *iritabilității nervoase* înăscute, deci de natura anatomică și fiziologică a centrelor nervoase cari hotărăsc natura reacțiunilor la excitațiile din afară, precum și de felul de constituire și de funcționare al *organelor vieții vegetative,* din care iese fondul afectiv al cenesteziei.

Felurile temperamentelor. — Din punct de vedere mai special al felului iritabilității nervoase, s'au distins demult *patru temperamente*, (explicate fiziologicește în mod deosebit de *Gallenus, Haller, Kant, Wundt*, etc.), și anume : *flegmatecul*, cu reacția înceată și slabă ; *sanguinul*, cu reacția repede și slabă ; *melancolicul*, cu reacția înceată și puternică ; *cholericul*, cu reacția repede și puternică.

Deosebit de această împărțire a temptramentelor după intensittea și durata reacțiunii, s'au încercat altele cari au pus între notele constitutive ale grupului și pe aceea a *emotivității ;* și altele cari au adăugat și note luate din sfera *intelectualității*, precum aceea dacă individul are s'au nu dispoziții reprezentative.

S'au distins, astfel, pelângă flegmateci, melancolici, sanguinici, cholerici, și alte categorii ca : *emotivi* sau *sentimentali*, cari se „aprind" ușor ; și *nervoșii*, impusivi, violenți, schimbători. Și altfel, mai puțin precizate.

Schimbări de temperament datorite modificărilor organice. — Uneori, condițiile fiziologice, cari determină felul temperamentului, provin din *schimbări organice* datorite unor alterări relativ durabile. Boalele de ficat, de stomac, etc., provoacă anumite modalități de manifestare, cari pot fi deosebite de cele anterioare boalei. Legătura dintre felul reacțiunii și starea cenestezică e așa de strânsă, că indispoziția organică de moment — indigestie, foame, oboseală — se traduce prin o tonalitate afectivă evidentă în felul manifestării cuiva : se zice atunci de el că a fost indispus. Această modificare organică trecătoare nu constitue nici măcar o *schimbare* — cum ar produce-o, bunăoară, o boală mai durabilă — precum temperamentul însuși, care e condiționat fiziologicește, cum s'a spus, de o anumită alcătuire nativă.

Uneori, când se observă o schimbare, de natura celor arătate mai sus, în modul de manifestare al unui om, se zice, prin o confuzie de termini, că el *și-a schimbat* caracterul. Intre caracter și temperament însă e o deosebire de

înțeles, din punct de vedere științific, cum se va vedea mai departe.

Pelângă fondul organic al temperamentului, ceeace decide asupra felului caracteristic de manifestare al omului, este *educația*. Toate influențele, fie intenționate ale familiei, ale școlii, ale societății, și Statului, sau întâmplătoare și capricioase ale vieții și ale mediului, contribuesc a determina în individ o modalitate particulară de reacție la împrejurările din afară.

Felul particular de reacție al omului este, deci, rezultanta celor doi factori: intern sau ereditar, datorit temperamentului înăscut organic, și extern sau educativ. Cantitatea de influență a fiecăruia din acești doi factori, variabilă dela individ la individ, se amestecă în proporții neterminabile.

Factorul educativ poate pleca și din *voința proprie a individului*, când acesta își pune înainte un mod de a fi, un ideal de care tinde a se apropia, luptând adesea cu impulsiile dispozițiilor ereditare.

II. Caracterul.

1. *Deosebirile dintre temperament și caracter.* — In *temperament* rezidă constanța modalității de manifestare numai în ce privește oarecum *ritmul* și *tonul* reacțiunii, datorite felului iritabilității nervoase, și timbrului cenestezic al funcțiunilor vegetative. Temperamentul hotărăște deci numai modul *cum* va acționa omul, nu și *ce*, nu și *direcția în care va acționa.*

Directivele activității omului în viață se determină de alte rezorturi ale organismului psiho-fiziologic, anume: pe deoparte de alcătuirea organelor *vieții de reacțiune*, de predispozițiunile *psihice* înăscute, de felul funcțiunii sufletești predominante; și apoi, de altă parte, de *deprinderile sufletești* căpătate prin educație.

Constanța directivelor de manifestare activă a omului o hotărăște aceeace alcătuește *caracterul lui.*

2. **Natura caracterului şi felurile caracterului.** *Caracterul* este forma unei individualităţi sufleteşti, care se distinge prin modul *relativ constant* de a răspunde activ la excitaţiile lumii exterioare, deci prin modul de a se determina, de a voi ; este *deprinderea voinţei* de a funcţiona după o normă condiţionată şi imprimată parte de factorul înnăscut al inclinaţiunilor organice, parte de factorul influenţelor educative venite dela mediul fizic şi moral, parte chiar dela voinţa raţională a individului.

Felurile caracterelor după funcţiunea psihică predominantă. — *Caracterele se împart,* după faţa psihică eşită mai în evidenţă sau după facultatea predominantă, în caractere *active, emoţionale* şi *intelectuale.*

Caracterele *active,* întreprinzătoare, în continuă mişcare, aventuroase chiar, iau decizii repezi şi caută a le transforma îndată în acte. Marii generli, omenii de stat şi cuceritorii se disting prin acest caracter.

Emoţionalii se consumă în contemplarea pasivă a stărilor lor sufleteşti de mulţumire sau durere, vecinic se plâng sau tresaltă de bucurie, se complac în închipuirea fericirilor viitoare aşteptate din întreprinderi ce au de gând a le săvârşi, dar pe cari nu le vor începe poate deloc: se tem şi vorbesc cutremurându-se de apropierea unor evenimente, pentru întâmpinarea şi evitarea cărora însă nu fac nici o mişcare.

Intelectualii analizează într'una şi caută a înţelege, a-şi explica întâmplările prin care trec. Timpul şi energia consumată în reflecţii e pierdută însă pentru acţiune. Până să-şi dea seama de cauza unui eveniment, de felul cum îi impresionează, de urmările urmărilor eşite din faptele cerute atunci imperios de împrejurări, oportunitatea şi eficacitatea actului dispare.

Predominarea necondiţionată a oricărei facultăţi rupe echilibrul ce caracterizează un suflet normal şi bine cumpănit, şi împiedică adaptarea mai complectă şi sănătoasă la condiţiile vieţii.

Dacă emoționalii și intelectualii păcătuesc prin o apatie relativă, activii nechibzuiți pot cădea în aventuri absurde, ridicule și periculoase, în „donchișonade".

Caracterele se mai pot împărți și denumi după *felul ideilor, al sentimentelor și al voliților* sau *manifestărilor predominante.*

a) Așa, după *felul ideilor* ce deșteaptă de regulă în ei sentimente cu porniri către acțiune, oamenii se împart mai întâiu în *caractere egoiste* și *altruiste. Ceeace interesează* pe egoist, *obiectul* la care *se gândește*, care deșteaptă în el sentimente și al cărui bine *îl voește* cu intenție și conștiință, este chiar *el, ego* sau *eul său*, în opunere cu orice altă ființă sau lucru din natură. Ființa *lui* și binele *lui* le are în *minte*, în idee, când lucrează, nu ale altora. Altruistul, din contră : *obiectul care „îl interesează"*, la care *se gândește*, al cărui bine îl *voește*, nu este *eul său*, ci al *altor ființe.*

Obiectul la care se gândește cineva sau mai general *ideia* ce desleagă sentimentul și acțiunea, decide de felul naturii și de denumirea caracterului... Unul se numește „om de cuvânt", când *ideia* „de a nu se ține de vorbă" este la el însoțită de o nemulțumire mult mai intensă, decât satisfacția eventuală ce ar isvorî din neținerea de cuvânt. Altul se zice „vanitos", când *ideia* că „este lăudat sau blamat de lume" produce în sufletul lui o plăcere sau durere mult mai adâncă, decât ideia ce are singur despre valoarea sa reală. „Invidiosul" simte durere la *ideia* că „altul e fericit" ; „calomniatorul", o plăcere *a ști* că „meritele reale ale cuiva se vor întuneca de bârfelile ce se vor răspândi în contra lui", și așa mai departe.

b) *După felul sentimentelor dominante*, provenite din experiența vieții și din concepția despre lume mai mult decât din temperament, găsim *caractere optimiste și pesimiste.*

Când se vorbește însă de caractere *vesele* sau de carac-

tere *triste, posomorâte,* se confundă adesea caracterul cu temperamentul.

c) *După felul voliţiunilor...* — Dintre toate varietăţile de caractere determinate de felul voliţiunilor dominante, cele mai însemnate şi interesante sunt cele privite din punct de vedere *etic.*

Se face şi aici confuziune între caracter şi temperament, când se vorbeşte, după felul *reacţiunii,* de caractere indolente, apatice, sau domoale, flegmatice ; sau violente, iuţi; sau în fine energice, — după cum manifestarea activă se face cu greu şi puţin, sau încet şi durabil, sau repede şi trecător, sau puternic şi durabil.

Caracterul moral. — Din punctul de vedere moral, caracterul este *deprinderea voinţei* de a se hotărî în acord cu *principiile legii morale,* şi de a acţiona după norma dictată de conştiinţă şi de raţiune.

In această privinţă, există un caracter bun, unul rău şi altul schimbător. Adeseaori când se zice de cineva că „n'are caracter", se înţelege că nu-l are pe cel bun ; în realitate el tot are pe unul din celelalte două caractere ; anume : sau deprinderea de a se determina şi a lucra *în opunere* cu regulele dreptăţii şi binelui general, cu alte cuvinte cristalizarea voinţei după tiparul *răului ;* sau lipsa de consecvenţă, de energie internă, de statornicie într'un principiu determinat de activitate, fie bun, fie rău. Prin excluderea acestora din categria caracterelor, limba exprimă repudiarea lor de conştiinţa morală, care le desprețuește şi le respinge pentru urmările lor antisociale.

Oeprinderea voinţei de a se hotărî şi manifesta în acord cu idealul moral se numeşte *virtute.* Deprinderea contrară, *viţiu.*

Virtutea este o calitate a personalităţii, a voinţii, care face din un om un isvor permanent de bine pentru societate, căci *deprinderea* bunelor acţiuni, este fapta lăudabilă

intrată în obiceiul voinței, este binele devenit *ființă, habitudine* (habitus), adică principiu constant de acțiune.

După direcția și felul acțiunilor, în care s'a căpătat deprinderea de a lucra conform principiului moral, ia și virtutea un nume special: *cumpătare, prudență, curaj, veracitate, devotament, umanitate, patriotism.*

CAPITOLUL XXXI

Viaţa sufletească după mediu şi rasă, după sex şi vârstă.

I. Diferenţierile vieţii sufleteşti individuale după mediu şi rasă.

1. *Diferenţierile după mediu.* — Mulţimea varietăţilor atâtor grupe şi unităţi colective de oameni, ca rase, popoare, răspândite pe suprafaţa pământului, a fost explicată de unii prin diversitatea naturală iniţială, dela origine, a felurilor lor de a fi; de alţii, prin influenţa mediului, exercitată asupra unei unităţi originare a familiei umane, care, emigrând în diferite direcţii pe suprafaţa pământului, şi-a schimbat înfăţişarea fizică şi, corespondent cu dânsa, şi firea sufletească, după influenţa noului mediu geografic în care s'a aşezat să trăiască şi la care a trebuit să se adapteze.

Lăsând la o parte consideraţiile aduse pentru susţinerea celor două hipoteze, ceeace ne interesează aci, în special, este marea lege biologică şi morfologică a *adaptării la mediu*, de care s'a servit DARWIN spre a explica *originea speţelor*, complectând-o cu teoria *selecţiunii naturale*, cu legea efectelor morfologice ale *uzului* şi *ne-uzului* organelor, după cerinţele mediului.

Pentru priceperea fenomenelor vieţii omeneşti colective, se dă *mediului* şi influenţelor lui un înţeles mai larg, coprinzând nu numai *acţiunea agenţilor fizici externi*, temperatura, humiditatea, sau uscăciunea, presiunea barometrică, etc., ci şi acţiunea factorilor *morali şi sociali* ai moravuri-

lor, legilor, tradiției, credințelor, educației, etc., (toate studiate într'o știință specială, numită *mesologie* de *Bertillon*, demograf francez, 1821—1883).

Influența mediului asupra vieții psiho-fizice a omului se verifică, bunăoară, la o primă și repede privire, prin unele însușiri generale căpătate de poporul român din adaptarea lui la condițiile fizice ale regiunii geografice unde s'a format și la natura peripețiilor istorice prin cari a trecut. Trebuind să lupte cu intemperiile disproporționate ale unei clime caracterizate prin diferență neobișnuită între asprimea iernelor geroase și arșițele verilor, uneori tropicale, poporul român a căpătat acea putere de rezistență fizică extraodrinară, care a fost admirată de toată lumea la țăranul român, soldatul erou din timpul războiului mondial. Iar din lupta lui cu puhoiul, de secole, al năvălitorilor barbari, cari au trecut ca un prăpăd vilejios prin țara lui, poporul român și-a înscris în mentalitate înțelepciunea proverbială: *apa trece, pietrele rămân,* pe care optimismul lui nu vrea să o schimbe nici când, uneori și pe alocurea, apa nu s'a scurs toată și de tot, odată cu trecerea puhoiului.

Felul regiunii geografice dă omului o dispoziție particulară de spirit. Alta este mentalitatea locuitorilor dela munte și alta a locuitorilor dela mare, mai ales a celor care trăesc mai mult în singurătatea valurilor, a orizontului apelor fără hotar.

O țară frumoasă, cu climat dulce, cu pământ roditor, care par'că dă totul deagata locuitorilor, predispune către indolență, moliciune, contemplație. Ce muncă îndârjită a trebuit, din contră, să se desfășoare, ca să se transforme nisipurile Brandenburgului în pământ cultivabil. Și efectul acestei încordări îndrăznețe de voință a rămas în caracterul Prusienilor. Se știe apoi, ce școală de energie întreprinzătoare a exercitat teritoriul *Olandei* asupra sufletului locuitorilor, cari au trebuit să-și apere țara de invazia valurilor furioase ale mării Nordului, al cărei nivel era mai sus decât țărmurile locuite; ba ceva mai mult, pelângă

zăgazurile dunelor apărătoare, au început și dus lupta de lărgire a teritoriului, cucerind părți din întinsul mării, și prefăcându-le, prin diguri și secare, în *„polderi"* în teren arabil și mai ales în livezi de păşune.

Lectură.

Luând „mediul" nu numai în înțeles fizic, ci și moral, social, se poate învedera influența lui asupra diferențierii sufletului individual și în acele modificări tipice datorite ocupațiilor profesionale.

Indeletnicirea îndelungată și obișnuită cu îndeplinirea obligațiilor unei cariere sociale, fie de ordin spiritual ca profesoratul, advocatura, magistratura, medicina, preoția, diferitele arte frumoase, fie de ordin material, economic, industrial, ca meseriile și breslele de diferite categorii imprimă spiritului anumite habitudini, comune celor de aceeași profesiune. Aceste trăsături caracteristice fac să se deosibească un om de o profesiune oarecare, de alt om cu altă profesiune, prin un anumit mod de a gândi, de a înțelege și judeca lumea, de a vorbi și reacționa. Așa că se poate concepe și elabora, dupăcum de altfel s'a și făcut, o *psihologie particulară* a fiecărei specialități: psihologia advocatului, a omului de știință, a omului de stat, a pictorului, a actorului, a lucrătorului cu mâna, în ateliere mici sau fabrici; a soldatului, a servitorului cu luna ori cu ziua, etc.

In altă ordine de idei, de o importanță culturală superioară, s-a găsit că până și *manifestațiile superioare ale spiritului* sunt supuse influenței mediului, și s'a căutat să se explice particularitățile lor deosebite, după țări.

Astfel *Hyppolit Taine,* unul din filosofii însemnați ai sec. 19-lea (1828—1893) și a întemeiat celebrele lui studii asupra istoriei literaturii, artei, în parte a filozofiei și vieții politice (a Franței), pe legăturile acestora cu *rasa,* cu *momentul* și *mediul.* Principiile formulate în la *„Philosophie de l'art"*, le-a aplicat apoi la explicarea, în particular, a artei în Italia, în Țările de Jos, în Grecia.

2. **Diferenţierile după rasă.**— Omenirea se găseşte diferenţiată în *rase,* cunoscute sub numiri, fie după culoarea lor dominantă, fie după regiunea geografică, unde îşi au sediul sau obârşia, fie din amândouă punctele de vedere : rasa albă, galbenă sau mongolă, neagră şi Caucasiană. Etiopiană, Americană.

Rasele, caracterizate prin deosebiri de înfăţişare fizică şi manifestări sufleteşti, prin trăsături comune de limbaj, obiceiuri, credinţe, ocupaţii, se diferenţiază, la rândul lor, în grupări însemnate din cari cele mai interesante pentru studiul psihologiei sunt *popoarele.* Cercetările făcute pentru cunoaşterea sufletului diferitelor popoare şi adunate în o ordine sistematică au constituit ştiinţele *etnografice* cari explică particularităţile etnice.

Diferenţele individuale sufleteşti după *rasă,* sau, în ultimul înţeles, după *popoare,* se reduc la punerea în lumină a trăsăturilor psihice dominante cari alcătuesc caracterul distinctiv sufletesc al poporului din care face parte un individ anume. (Etno-psihologie).

La notele sumare date, cu prilejul studiului *eredităţii,* asupra caracterului etnic al câtorva popoare, e necesar să adăugim, spre complectare, însemnarea câtorva însuşiri caracteristice ale poporului român, datorite fie eredităţii fie experienţii lui seculare. Aceasta se va face mai potrivit, când va fi vorba de „Cultura naţională" Cap. 44.

II. Diferenţierile sufleteşti după sex.

Diferenţierile vieţii sufleteşti individuale după sex, se pot despărţi în două categorii: diferenţieri derivate din natura deosebită a organizaţiei psiho-fizice la bărbat şi la femee; şi diferenţieri datorite influenţelor educative, organizaţiei şi cerinţelor sociale, după timp şi loc.

Cele dintâi diferenţieri, bazate pe natura structurii fiziologice şi psihologice, sunt universale şi permanente.

Cele de al doilea, datorite condiţiilor variabile ale me-

diului social, gradului de desvoltare şi felului de alcătuire a vieţii colective, sunt diferite şi schimbătoare după loc şi timp.

Ceeace diferenţiază şi caracterizează hotărât *natura femeii,* este structura ei psiho-fiziologică, alcătuită în vederea scopului biologic al *maternităţii.*

Privită dintr'un punct de vedere mai înalt decât simplu naturalist, dintr'un punct de vedere uman şi ideal, menirea de a fi *mamă,* menirea de a fi creatoare de vieaţă omenească nouă, este o funcţiune vitală de un caracter superior evolutiv, care hotăreşte destinul şi valoarea vieţii şi desvoltarea societăţilor omeneşti. De aceea respectul de *mamă,* în orice suflet normal omenesc, domină centrul afecţiunii pioase şi se ridică, la unele popoare, până la înălţimea simbolică a unui cult.

Nu se pot preciza, în amănunte, diferenţele vieţii sufleteşti a femeei de aceea a bărbatului. Câteva trăsături caracteristice, în linii mari, s'a încercat a se formula, confirmate în general de observaţiunea manifestărilor.

Despre partea naturei *fiziologice,* s'a notat la femee o mai mare *precocitate* decât la bărbat. Fetele, la care creşterea se accentuiază pela 13—14 ani, ating maturitatea pela 20 de ani; pecând băeţii, a căror creştere se accentuiază pela 16 ani, ajung la maturitate ceva mai târziu, după 20 de ani. Femeile se pare că au o mai mare rezistenţă la boale şi se bucură de o mai mare longevitate.

Lăsând la o parte deosebirile caracteristice despre partea organizaţiei fizice, şi oprindu-ne mai mult asupra diferenţierilor specifice ale vieţii sufleteşti, după sex, e de notat că ceeace s'a remarcat, în general, ca funcţiune psihică dominantă *la femeie* este cea afectivă, *sentimentul.* Această constatare corespunde, dealtfel, ca ehou şi corelat psihic, cu întreaga finalitate a organizaţiei menite a îndeplini sarcinile de jertfă ale *maternităţii,* îngrijirile de fiecare clipă ale pruncului abia născut, privaţiunile şi oboselile de zi şi de noapte pentru paza vieţii şi sănătăţii copilului,

toate pornite din impulsii irezistibile ale naturei şi toate răsplătite cu o comoară nepreţuită de emoţii, de mulţumiri, cari îşi găsesc culmea în fericirea sacrificiului.

De aceea femeia, care n'a fost dăruită de soartă cu trudele, însoţite de delicii nemăsurate, ale maternităţii, îşi simte, în bună parte, ştirbită plinătatea rostului *biologic* dictat de firea alcătuirii fiinţei sale, şi atunci, fluxul natural al emotivităţii, născut din structura sa nativă, negăsindu-şi calea de revărsare în sfera vieţii de griji pentru copii, cărora le-a fost predestinat, caută să se cheltuiască în alte direcţii. Şi trebue exercitată o supraveghere şi un control serios pentru canalizarea revărsării afective spre scopuri folositoare şi vieţii individuale, şi familiei, şi societăţii.

Deosebit de sentimentele derivate din funcţiunea de jertfă a maternităţii, şi cari se disting prin o nuanţă de caracter moral, un alt sentiment, precumpănitor deosebeşte sufletul femeii: *sentimentul estetic.* O atenţie chibzuită asupra frumosului în înfăţişarea personală a femeii nu surprinde, pare naturală. La bărbat ar părea afectate deplasată. Dar şi aci, e necesară o măsură dictată de bunul simţ şi de raţiune, care condiţionează, de altfel, şi *bunul gust.*

In cadrul concluziei mai generale, notate mai sus, că la femeie predomină funcţiunea afectivă, iar la bărbat cea logică, s'a remarcat, în amănunte, că băieţii întrec fetele la matematici şi la ştiinţele fizice; iar fetele se disting la studiul botanicei şi al higienei, precum şi în tot ce are legături cu aplicaţiile practice ale vieţii de familie. Fetele arată mai multă inclinaţie pentru ordine, prind şi reţin mai bine amănuntele, au în general funcţiunea memoriei mai pronunţată. Băeţii sunt mai capabili să se ridice la cauzele lucrurilor. Predominarea logică la băeţi şi sentimentală la fete se constată şi în deosebirea interesului lor la studiul *istoriei.* Băeţii urmăresc mai mult mişcările sociale şi economice, fetele mai mult evenimentele impresionante şi pitoreşti.

III. Diferenţierile vieţii sufleteşti după vârstă. (Copilăria, adolescenţa, maturitatea, bătrâneţea).

Observaţii psihologice pozitive duc la afirmaţia unui principiu teoretic: sufletul individual evoluează, dela naştere până la sfârşitul vieţii, trecând prin forme particulare distincte, după vârstă.

Ca faze ale desvoltării sufleteşti individuale, nu precizate în limite fixe de ani, s'au deosebit: *copilăria, adolescenţa, maturitatea* şi *bătrâneţea.*

Trecerea dela înfăţişarea psiho-fizică a unei vârste la alta nu se face deodată, la termen fix, bruscă, precisă.

Fiecare din vârste prezintă, apoi, între punctul său de începere şi cel de trecere în faza următoare, nuanţe de caractere deosebitoare, de creştere şi descreştere treptată a particularităţilor ei constitutive, ca în orice caz de evoluţie normală.

Copilăria. — Lăsând deoparte faza copilului de curând născut şi a pruncului în leagăn, *copilăria* propriu zisă, depela 3—4 ani la 13—14 ani, prezintă două sau trei faze distincte.

In *prima fază*, de pela 3—4 ani la 6 ani copilul caută să îşi exercite dispoziţiile primordiale, pornite din cerinţele constituţiei organice înăscute, treptat cu apariţia funcţiunilor lor. Este faza *activităţii spontane* şi *instinctive*, pe baza impulsiunilor senzoriale, izvor de impresii şi de cunoştinţe despre lumea înconjurătoare.

Fazele următoare, *a doua* (depela 5—6 ani la 10—11) şi *a treia* (de aci înainte până la 13—14 ani) se pot caracteriza mai întâi prin facultatea dominantă a *plasticităţii* sau *retentivităţii* — a puterii de *memorizare*. Cele trăite în această vârstă nu se mai uită.

O altă funcţiune mintală de remarcat este *fantazia*. Ma-

---

1) Asupra *Copilăriei* se va reveni la Cap. XXXVIII, intitulat *„Date privitoare la psihologia copilului"*.

nifestările ei se constată în diferite direcţii de creaţie spirituală, până şi în acele încercări interesante de a-şi explica lumea prin construcţii inspirate de tendinţa antropomorfică (2). (Multe din ele adunate de JAMES SULLY în cartea lui *Despre Copilărie).*

2. *Adolescenţa* începe cu primele manifestări ale pubertăţii şi sfârşesc cu perioada de creştere în înălţime, cu creşterea taliei. Cuvântul însuşi *adolescere* însemnează *creştere.*

Timpul creşterii, cam între 14—20 ani, variază, mai întâiu după sex. Fetele prezintă oarecare precocitate.

Schimbările sufleteşti ale acestei vârste sunt însemnate.

Intrarea sufletului *în adolscenţă* e un punct critic în desvoltarea individuală. E un adevărat „cap al furtunilor" în vieaţă. O repede schimbare se petrece brusc în toată firea individului, şi în cea psihică şi în cea fiziologică, şi în toate direcţiile vieţii sufleteşti: şi în inteligenţă, şi în voinţă şi în sentiment. Până aci, sufletul îşi urma un drum drept si liniştit de desvoltare, având ca centru al vieţii întregi, aproape exclusiv, în orice caz vizibil dominant, *eul* propriu.

Nimic care să-l tulbure. Vârsta adolescenţii aduce cu sine orizonturi noi. Porniri şi direcţii noi de vieaţă ies la iveală.

Altruismul adolescenţei. — Emoţionalitatea trece impetuos în tendinţă *altruistă, în simpatie,* dusă pânăla jertfirea de sine, cu un avânt de fatalitate, care ia înfăţişarea supranaturalului, a misteriosului. E vârsta cea mai generoasă care pune cel mai puţin preţ pe interesul propriu individual, vârsta care, pentru o idee, pentru un sentiment, indiferent dacă e concretizat în o fiinţă ori e abstract, îşi sacrifică totul.

Din o statistică, de alfel nu tocmai completă, făcută de

2) Aplicaţiile practice privitoare la *educaţie*, să se vază în Cap. XXXVIII.

un sociolog american, se constată că din 252 de cazuri de convertiri religioase, 138 s'au făcut asupra persoanelor în vârstă cam de 15 ani. Dacă statistica ar fi fost mai completă, s'ar fi găsit că numărul convertiților ar fi fost și mai mare între 15 și 18 ani.

Acestei impetuozități emoționale îi trebue o hrană și o cârmă. Acestea se pot găsi, amândouă, în cantitatea de emoții ce dau literaturile, studiile morale și sociale.

Raționalismul adolescenței. — Adolescența e vârsta *independenței intelectuale, a raționalismului.* Individualitatea caută să se organizeze în toate direcțiile, să devină *o personalitate:* își ascultă sentimentele, își întreabă propriile sale gânduri. „Tânărul" puber începe a fi *rațional*, în sensul că nu recunoaște în adâncul sufletului, ca stăpân hotărâtor, decât rațiunea, convingerea. Pecând copilul avea chiar nevoie de *autoritate,* neputând fi singur susținătorul său propriu intelectual, adolescentul se emancipează treptat intelectual și caută o normă de viață proprie, după indicațiile forului său interior.

Spre a satisface cerințele acestei porniri de raționalizare a vieții, se oferă în prima linie, incontestabil, *filozofia.*

Activismul adolescenței. — Din însăși natura sufletească a vârstei, se mai ivește o pornire, menită a tempera vijelia emoțională și impulsiile voluntariste ale adolescenții: *activitatea* productivă manuală, *munca* „în atelier". Descărcarea escesului de vitalitate al vârstei caută a se îndeplini și prin lucrări uzuale de atelier, și prin lucrări de artă, desemn, pictură, modelaj; și prin munca în laborator; și prin exerciții libere intelectuale, organizate în societăți culturale. La acestea de adaugă, fără îndoială, escelentul mijloc al jocurilor, al exercițiilor corporale.

Notăm câteva precizări de amănunt, remarcate de unii scriitori. In perioada aceasta de turburare psihică, fetele devin timide, rușinoase, rezervate, iar altele autoritare, cicălitoare, cochete. *(Voisin).*

La băeți, mai ales, înflăcărarea sentimentală se manifestă și sub forme de ambiții. Un școlar scria în caetul lui intim: „Vreau să fiu sau Cezar sau nimic: *aut Caesar, aut nihil*". Alt școlar, și acesta era *Victor Hugo*, scria: „Vreau să fiu sau Chateaubriand sau nimic". La cei mai mulți ambiția se ridică numai până la pretenția de a fi socotiți și tratați ca oameni „mari". De aceea și caută minorii de 15—16 ani să facă tot ce li se pare că ar isbuti să-i ieа lumea de oameni maturi: fumează, fac pe blazații, pe scepticii, pe atotștiutorii, disprețuind ce se cere „copiilor" să știe și să învețe.

3. **Maturitatea.** — După vârsta adolescenței, urmează *tinerețea*, cam depela 20—25 ani la 30—35 ani, și *maturitatea*, depela 35—40 ani pânăla intrarea în vârsta *bătrâneței*. Delimitarea precisă, și aici, ca pretutindeni în procesul evolutiv al transformațiilor vieții, nu se poate face la date fixe. Maturitatea și premergătoarea ei, tinerețea, însemnează faza realizării depline a liniilor de creștere și de formațiune, care închee sistemul bio-psihologic al ființei umane.

In copilărie și adolescență acest sistem era în proces de creștere și de formațiune; în bătrânețe, și anume în faza ei de declin sistemul vital bio-psihologic își desfășoară calea regresivă, către disoluția finală.

Intre aceste două perioade ale vieții, cu anumite caracteristice ale lor particulare stă epoca tinereții și a maturității, ca expresiune a unui stadiu de încheiere și de ajungere la o formă cerută de tendințele biologice finaliste ale organismului psiho-fiziologic.

Psihologia maturității este psihologia generală obișnuită a omului format și normal, luat din categoria mijlocie a culturei comune. Această psihologie generală a maturității se iea ca termen de bază și de comparație, când se alcătuește psihologia obiectivă comparativă a copilăriei, adolescenții, ori a omului anormal, alienat, sălbatec etc.

In cadrul psihologiei generale a maturității se obțin sinteze de varietăți psihologice, când se studiază particulari-

tăţile psihice caracteristice ale unui individ anume, luat aparte, or acelea ale maselor colective, sau ale diferitelor profesiuni speciale, sau modificările de intensitate şi direcţie a activităţii după temperament şi caracter.

4. Bătrâneţea. — Bătrâneţea, în aspectul ei normal, firesc, prezintă vieaţa în o fază de o supremă înfăţişare umană, cu atât mai impresionantă, că ea precede, în mod fatal, sfârşitul existenţei pământeşti. Întocmaĭ cum natura se împodobeşte, toamna, cu priveliştea frunzelor galben-roşiatice ale copacilor, cari, înainte de a cădea scuturate de viscolul iernei, au răpit şi ascuns, parcă, în aureola coloritului lor, ceva din razele soarelui, pe care în curând nu-l vor mai vedea, astfel bătrânul strânge în sufletul său, cu lăcomia vieţei ce se stinge, splendorile raţiunii ce au format apanajul mândru al demnităţii umane, în acea privelişte unică de cumpănenie echilibrată a minţii şi a caracterului, care se chiamă *înţelepciune*.

In sufletul bătrânului, furtuna patimilor, care întuneca lumina judecăţii, deslănţuia pornirile egoismului şi tulbura cumpăna dreptăţii şi omeniei, se potoleşte. Dorinţa unei reculegeri după sbuciumul vieţii, trebuinţa unei linişti premergătoare odihnei din urmă, pun sufletul în afară şi mai presus de sfera frământărilor zilei, şi îndreaptă cugetul spre contemplarea celor neperitoare din trecut şi din viitor.

Când sănătatea unei vieţi normale a păstrat integritatea funcţiunilor sufleteşti, atunci bunele deprinderi ale îndeplinirii îndatoririlor şi regulelor raţiunii transformă fiinţa umană într'un automatism viu, şi bătrâneţea devine o cristalizare concretă, statornică, a normelor vieţii, păstrată de natură şi pusă înaintea vârstelor mai tinere, spre completare şi imitare.

Automatismul viu al bătrâneţii sănătoase şi încă în vigoare, nu are caracterul unor simple reflexe de reproducere şi repetare a celor înregistrate până atunci în sistemul psiho-biologic, el îşi adaptează bogăţia datelor experien-

ţei, prin o creare de noui reacţii, la împrejurările noui şi adesea complicate ale împrejurărilor vieţii individuale şi colective. Căci, deosebit de bogăţia datelor experienţei, ceeace face superioritatea alcătuirii unui suflet ajuns la plenitudinea şi coronamentul vieţii lui de cugetare şi de acţiune, este *dinamismul* bunelor *regule de funcţiune*, cu deprinderea de a se adapta la împrejurări noui, prin conceperea şi crearea de noui mijloace adaptate scopului. Automatismul bătrâneţii sănătoase este un *automatism creator*.

Bătrâneţea a fost ilustrată în istoria omenirii, prin exemplare glorioase ale cugetării şi acţiunii. *Socrate*, când a fost osândit la moarte şi a băut cicuta în închisoare, la vârsta trecută de 70 ani, pentru ideile lui neînţelese de contemporani, era în toată vigoarea geniului său filosofic. *Platon*, elevul lui, era încă în plină activitate la 80 de ani, ca şi filozoful modern *Kant*. Chimistul francez *Chevreul*, la 97 de ani scria lucrări însemnate (*Considérations générales* sur les méthodes scientifiques, 1883) şi la 100 ani făcea comunicări în *Academia franceză*. Iar în ordinea activităţii practice, aşa de complexe, ca aceea a cârmuirii popoarelor, sunt atâtea exemple de bătrâni, în trecut şi în timpurile mai noui. Amintim pe *Clemenceau*, care la vârsta de 76 şi 77 de ani a cârmuit Franţa în epoca sbuciumată a Războiului mondial; *Masaryk* (născut 1850) care dela 1918, la vârsta de 68 ani şi până azi când are 85 de ani, conduce destinele Republicei Cehoslovace; şi Mareşalul *Hindenburg* (născut la 1847) care a murit la vârsta de 87 de ani, în plină activitate de cârmuitor al Germaniei, ca Preşedinte al Reichului.

Inevitabila uzură a organismului aduce, treptat cu trecerea anilor, la unii mai curând, înainte de 70 de ani, la alţii mai târziu, semne de slăbire a puterilor şi funcţiunilor vitale. Fără a se inferioriza încă facultăţile superioare ale spiritului, încep scăderile puterilor fizice, ale funcţiunilor simţurilor, ale vederii, auzului, etc. Memoria se supune legii regresivităţii; bătrânul, care povesteşte, cu amănunte

vii, întâmplările petrecute mai de mult, uită curând pe cele recente.

Sentimentelor de admirație și recunoștință, ce avem în fața bătrâneții viguroase și încă creatoare, urmează acum un sentiment de duioasă pietate, când vedem cum se stinge, cu încetul, una câte una din armonioasa comoară a însușirilor, scoborând pas cu pas scara ce duce treptat la intrarea fatală în întunericul de veci al neființei pământești.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL XXXII

Evoluția individuală. Eul și formarea personalității.

Individualitatea și personalitatea.

Omul se prezintă ca o unitate psiho-fiziologică, cu anumite date organice și dispoziții sufletești, unele comune tuturor oamenilor, altele diferite dela om la om.

Toate aceste caractere psiho-fiziologice, la un loc, alcătuesc *individualitatea* umană.

Când sentimentul acestei unități individuale este actualizată în conștiință, și când manifestarea ei este îndreptată spre forme de valoare morală ideală, se realizează *personalitatea.*

Personalitatea este o formă psihologică superioară individualității.

Individualitatea se naște ; personalitatea se formează.

I. Datele evoluției individualității.

Individualitatea este baza psiho-fiziologică din care crește și se ridică *personalitatea,* cu sentimentul conștiinței de sine și cu conștiința raporturilor vieții sociale și morale.

1. *Datele ereditare.* — Datele constitutive esențiale ale individualității, cari condiționează evoluția și diferențierile ei, le dă, *ereditatea.*

Prin *ereditate* omul și ființele organice, în genere, moș-

tenesc și reproduc în ființa lor, în totul sau în parte, modul de a fi al antecedenților. Caracterul familial se transmite atât fizicește cât și psihologicește. Copii moștenesc în substanța nervoasă, pe care le-a transmis-o părinții, predispoziții latente în cari stă înscrisă posibilitatea formelor de vieață, așa cum a fost trăită de părinți, ori de moși și strămoși mai îndepărtați. Dupăcum se moștenesc particularitățile fizice, exterioare, sau predispozițiile de longevitate, de fecunditate, de boală ; și dupăcum se moștenește structura internă nervoasă, cantitatea și distribuția vaselor sanguine, cantitatea și structura mai intimă a mușchilor, tot așa se moștenește și ceeace se numește, cu un singur cuvânt, *suflet*. Atât în părțile lui bune, cât și în cele rele, omul vine pe lume cu o individualitate proprie, cu anumite însușiri și dispoziții înăscute.

2. *Datele empirice ale individualității. „Eul"*. — Dupăcum nu ajungem la cunoștiința despre existența unei lumi deosebite de noi și afară din noi decât treptat, prin experiența mai special a simțului mușcular, tot așa și conștiința individuală, conștiința de noi sau de *eul* nostru se desvoltă treptat, prin experiență, nu apare dela început în ființa noastră sufletească.

Conștiința *eului* nu trebue să se confunde cu simțul intern, care ne face să fim conștienți de fenomenele psihice în genere. Conștiința *eului* e mai mult decât simpla conștiință psihologică. Conștiința generală, echivalentă cu însuși sufletul cunoscut sau cunoscibil, este conștiința *dată ;* Conștiința *eului* este conștiința „conștientă" de conținutul *său* și de funcțiunile *sale*, ca *ale sale*. Una este, s'ar putea zice, „conștiința obiect"; cealaltă, „conștiința subiect".

Copilul, la început, n'are conștiință clară despe *eul* său ; în sufletul lui e o confuzie între ce este *el* și *non-el*, între „intern" și „extern", nediferențiate încă prin hotare precise.

Chiar mai târziu el vorbește despre sine în a treia per-

soană : „Ionel vrea pere", în loc de *„eu* vreau pere". Dacă ni se pare că am avut totdeauna ideia și conștiința de *eul* nostru, cauza e că ne-am trezit cu ele gata formate și că nu putem, prin amintire, să reconstituim geneza lor ; căci, înainte de al treilea an al vârstei copilărești, amintirile noastre sunt de abia fragmentare și incoherente. Deci numai în mod hipotetic ne putem închipui formarea ideii despre *eu* și a conștiinței de sine.

Chiar corpul, acest simbol extern al *eului,* nu e dela început cunoscut în extensiunea lui în spațiu și în relația părților lui unele cu altele. Copilul își *descopere,* s'ar putea zice, topografia și limitele corpului, care, ca materie, face parte integrantă din lumea materială externă, extinsă în spațiu. Acea inspecție serioasă ce face el adesea mâinilor și picioarelor nu are poate, uneori, alt scop, decât de a delimita în spațiu porțiunea de materie care aparține corpului său, persoanei sale fizice, deosebind-o de restul lumii materiale infinite. Prin sensații musculare și tactile și mai ales prin sentimentul de *durere și plăcere* isvorât din această experiență, își mărginește copilul în spațiu dinceînce mai mult, mai precis, mai conștient, sfera determinată proprie, a *eului* său fizic.

Când atinge și lovește cu mâna o parte a corpului său propriu, are, pelângă o sensație musculară și tactilă a mânii, încă una în partea corpului atinsă sau lovită ; și încă, deosebit de aceasta, un sentiment — bunăoară de durere. Acest sentiment nu se produce însă când atinge masa de alături, și nu se produce acea *dublă* sensație musculară și tactilă, anume una în mână, alta în masă. De aici conștiința unei deosebiri între aceste două obiecte, între piciorul lovit și masa lovită. Tot așa, dacă își pipăe obrazul, simte sensații atât în mâna pipăitoare, cât și în obrazul pipăit ; dacă pipăe însă masa, simte numai prin mână ; prin masă, nu. De aici : piciorul, obrazul, se arată ca fiind mai apropiate de *el,* mai *în el, ale lui ;* masa dimpotrivă străină, indiferentă.

La determinarea individualităţii conştiente de sine şi la formarea conştiinţei *eului* contribuesc şi alte elemente însemnate de experienţă psihică. Când copilul se uită la mână şi voeşte s'o ducă la gură, vede că mâna se îndreaptă către gură, dându-i în acelaş timp nişte sensaţii particulare de mişcare; dar, dacă se uită la un portret din perete şi vrea ca portretul să se mişte către el, vede că acela stă indiferent ; nici nu vine, nici nu-i produce acele sensaţii particulare de mişcare. De aici conştiinţa înstrăinării portretului şi conştiinţa că mâna îi aparţine. Şi aşa mai departe.

Prin urmare, la câştigarea ideii şi conştiinţii *eului* contribue şi *sentimentul energiei cheltuite,* al *inervaţiei,* de care e însoţită orice mişcare, precum şi *relaţiile de acord între mişcările corpului şi voinţă,* în opoziţie cu alte corpuri, cari nu se supun voinţei.

Mai ales în *voinţă* rezidă elementul de bază al constiinţei de noi înşine ; căci voinţa exprimă raportul individului faţă cu lumea, fie raport de inferioritate, fie de superioritate. Ea constată şi existenţa lumii exterioare, ca forţă deosebită de noi, prin rezistenţa ce face acea forţă străină în contra desfăşurării energiei noastre proprii. Această experienţă, care ne dă cunoştinţa existenţei unui *ceva* afară de noi şi deosebit de noi, înlesneşte şi formarea conştiinţei de noi înşine, ca individualitate proprie. Căci aceste două cunoştinţe se condiţionează şi se presupun una pe alta.

Conştiinţa unităţii şi identităţii individuale. — Faptele psihice trecute şi prezente, orcât ar fi de deosebite între ele, au o calitate comună : conştiinţa că au fost sau că sunt *ale noastre,* că s'au petrecut sau se petrec *in noi.* Deşi din copilărie până la bătrâneţe încercăm multe schimbări, ne rămâne ceva constant şi permanent: conştiinţa de *noi,* a individualităţii şi personalităţii noastre, conştiinţa că *tot noi* suntem acea persoană care a trecut prin atâtea schimbări şi că acele diferite faze ne aparţin tot *nouă.* Se află deci în noi *un* fir care leagă între ele diferitele momente ale

vieții sufletești, dându-le o unitate, constituind *permanența și identitatea* conștiinței de noi înșine.

Lectură.

Ce formează această *unitate* și *identitate*, care estinde *eul* nostru, ca *unul* și *același*, asupra întregii serii de fapte psihice altâtu de deosebite între ele și pe baza căreia ne simțim responsabili de ele?

Diferitele stări de conștiință nu apar în *vid*, când se produc în noi; chiar și cele dintâi date de experiență tot găsesc un fond psihic deja existent, găsesc acel concert psihic surd al *sensațiilor organice*, născute odată cu începerea funcțiunilor fiziologice, deci *odată cu viața*; și astfel se leagă, se împletesc cu acestea.

Constanța și *permanența* modului de a fi și de a funcționa ale diferitelor organe fiziologice, constanța, și permanența constituției noastre organice sau a *cenesteziei* noastre, iată *condiția primă*, cea mai esențială a constanței și permanenței *eului* sau a personalității noastre *(Ribot)*.

O alterare parțială mai durabilă a unui organ aduce cu sine o alterare în natura individului și în conștiința lui de sine. Așa, o alterare a simțului muscular, deci a sensațiilor corespunzătoare, face să se creadă omul, când ușor ca fulgul, când greu ca plumbul sau cu un volum colosal, or foarte mic. *Anestezia cutanee* (lipsa de sensibilitate a pielei) îl face să se creadă de sticlă, de piatră, de lemn.

Poetul *Nicoleanu*, în starea lui de alienație, era convins că are gât de lemn, pe care dorea să-l tae. Un soldat, în urma luptei dela Austerlitz, se credea chiar mort: când vorbea de corpul lui, vorbea ca de un cadavru. Alții cred că n'au stomac sau că n'au intestine, se simt goi înlăuntrul lor, din cauza alterării modului de a fi al acelor organe.

Dacă se face o alterare mai generală și permanentă, rezultă o *alienație* definitivă a *eului:* individul se crede cu totul alt om.

II, Diferențierile individualității.

In toate sferele manifestărilor sufletești, se găsesc accentuate *deosebiri de structură și de funcțiune psihică*, prin

cari se caracterizează individualitatea particulară a fiecărui om.

a) *In sfera intelectuală.*

Începând chiar dela funcțiunile intelectuale elementare, dela percepție, se constată inclinația și aptitudinea deosebită a unora pentru o anumită categorie de intuiții, bunăoară pentru cele vizuale, pentru culori și forme; alții au predilecție, cu înclinații și aptitudini pentru percepția sonurilor. Și așa mai departe.

Materialul acesta intuitiv de cunoaștere duce la o reprezentare particulară a lumii din afară, care se oglindește, astfel, în mod deosebit în spiritul fiecărui individ, după diferența *materialului* de idei întrebuințat în elaborarea concepției despre lume.

Dar și *felul elaborării* datelor elementare de cunoaștere contribue mult la diferențiarea individualităților din punctul de vedere intelectual.

Unul este predispus și apt a combina ideile în raționamente, pentru oglindirea, în raporturi de noțiuni, a raporturilor obiective dintre fenomele lumii ; altul a combina datele experienței, spre a crea opere de imaginație.

Și în aceste două direcții, numai, câte alte varietăți mintale.

In direcția cugetării : unul operează în explicarea lumii, plecând dela date particulare și ridicându-se la legi generale (spiritele inductive) ; altul, din contră, pornește dela general și privește lumea sub categoria legior ei dominante. (Spiritul deductiv).

Iar creația *imaginației* în câte alte diviziuni și subdiviziuni nu-și găsește aplicația. Privind chiar numai creația artistică, deosebit de cea științifică și de cea practică : unii crează în direcția artelor plastice (pictori, sculptori), alții în acea a artelor dinamice (muzicanții, poeții). Și în fiecare din aceste categorii de arte, în pictură, în sculptură, în muzică, în poezie câte modalități deosebite de creație !

b) *In sfera emoționalității.*

Și tot așa de multe și de mari sunt variațiunile individualităților în sfera vieții emotive.

Unul e predispus către sentimente de întristare, altul către veselie ; unul e fricos, altul nu știe de frică. Și între acestea tot felul de grade. Unul are sufletul dispus la milă, la simpatie ; altul e mai rece și mai indiferent pentru durerile străine.

La unul găsește ecou tot ce atinge viața patriei, a neamului ; tot ce privește binele, dreptatea ; la altul pătrunde mai repede impresiile frumosului, sau emoțiile credinței ; sau cerințele și dragostea adevărului.

Fiecare suflet e astfel conștient că vibrează mai mult la excitația unei anumite idei.

Și în ce privește *gradul* emotivității, variația individuală este încă și mai mare.

c) *In sfera voinții.*

In sfera voinții, numai considerând mulțimea și varietatea pornirilor, instinctelor, temperamentelor, caracterelor, vedem în câte direcții deosebite se poate manifesta individualitatea.

Porniri ale conservării individuale, ale conservării speciei, instinctului de proprietate, de imitație, de răsplătire, de curiozitate, de joc, de sociabilitate ori de timiditate, etc. se combină în proporții diferite, în structura sufletească a fiecărui om.

Combinând apoi varietatea *direcțiilor* de manifestare cu aceea a *intensității* manifestărilor, ajungem la o infinitate de tipuri active, cari își găsesc realizarea în alcătuirea individualităților.

III. Personalitatea. Formarea personalității.

Personalitatea este o formă superioară a individualității, privită din două puncte de vedere: *psihologic* sau *psiho-liziologic* și *moral-social.*

a) *Personalitatea psiho-liziologică.*— Personalitatea psi-

ho-fiziologică e determinată de conștiința *unității „eului"* individual, simțit ca unul și același, cu toate schimbările momentelor vieții.

Sentimentul identității personale e condiționat de permanența felului de a fi al stărilor organice.

Când alterările organice sunt mai profunde, omul se simte *alt* om, capătă altă *personalitate:* se crede rege, mitropolit, general, D-zeu.

Uneori alterările organice nu rămân nici ele statornice, se schimbă; atunci se schimbă și noua personalitate, și lasă loc alteia, sau chiar celei dinnaintea ei. In cazul acesta se produce fenomenul patologic al *dublei* chiar *triplei personalități,* alternante. Un bolnav, care își pierduse personalitatea proprie și se credea ofițer locotenent, după câtva timp și-a înstrăinat și această nouă personalitate și luase pe aceea de călugăr. Dar nici pe aceasta nu o păstră permanent. Ci le avea pe amândouă, alternativ.

b) *Personalitatea moral-socială.* — Personalitatea în sens *etic,* este forma cea mai înaltă de cristalizare ideală a individualității, este ținta supremă către care tinde desvoltarea vieții sufletești, și caracteristica proprie a ființei și demnității umane. Personalitatea, în înțelesul acesta propriu și pozitiv, are la baza sa *conștiința raporturilor vieții individuale cu viața socială și cu idealurile ei,* precum și cu valoarea acestora în lume.

In sensul ei complect, personalitatea conține toate atributele sufletești superioare morale și intelectuale, ale omului ca ființă rațională și socială.

Modul de manifestare în viață al personalității este aceea de *autonomie* morală, în care omul se conduce după legea conștiinței proprii, dictate de idealul moral.

Diverse forme ale personalității. In liniile ei mari, caracteristice, personalitatea umană, ca expresiune a idealului moral-social în o individualitate concretă, tinde către reali-

zarea unei *forme comune, universale*, ca și cerințele idealului moral.

După sfera ideală în care se realizează, însă, personalitatea ia diferite forme de constituire și de diferențiare.

Astfel, se poate vorbi de o personalitate *morală*, în sensul restrâns al cuvântului, de o personalitate *religioasă*, de o personalitate *politică*, de o personalitate *artistică*, etc.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL XXXIII

Determinarea aptitudinilor în vederea orientării şcolare şi profesionale. Vocaţia. Portretul psihologic şi fişa individuală psihologică.

I. Determinarea aptitudinilor în vederea orientării şcolare şi profesionale. Vocaţia.

Atât pentru binele individual cât şi pentru folosul social, e natural ca oamenii să fie îndrumaţi din vreme spre acele ocupaţii profesionale, pentru cari au *aptitudine,* au înclinaţii naturale şi îndemnuri ale trebuinţei lor sufleteşti interne, adică *vocaţie;* iar carierele să fie ocupate de oameni meniţi de natură şi formaţi prin educaţie pentru ele.

Fără a formula afirmaţii prea categorice prin diagnosticări prea amănunţite, se pot spune că tipurile *obiective,* de observatori, sunt mai mult destinate către îndeletnicirile ştiinţei; cele *subiective, contemplative,* numite şi „literare", mai mult către sfera literelor; şi natural, tipul *practic,* către îndeletniciri tehnice.

Diagnosticarea însuşirilor individuale caracteristice, oricât ar fi de întemeiate pentru constatările momentului prezent, *nu poate prejudeca hotărât viitorul,* — mai ales dacă e vorba de determinarea vocaţiei — când individul se află în faza copilăriei şi chiar a adolescenţei, vârsta încă supusă schimbărilor evolutive a desvoltării sufleteşti.

Aptitudinile, cari apar de timpuriu, nu persistă toate la toţi oamenii, dela o vârstă la alta. Pecând la unii se accen-

tuează cu insistență, la alții scad în puterea lor de manifestare.

Pedealtă parte sunt naturi individuale, în cari dispozițiile și aptitudinile caracterstice, dominante, apar relativ târziu în desvoltarea lor psihică, dar atunci se impun prin intensitatea inclinațiilor și prin destoinicia manifestărilor. Cazurile de oameni mari, cari, în copilăria și tinerețea lor, nu au lăsat prin nimic să se vadă taina ascunsă a pornirilor și talentelor lor de mai târziu, nu sunt puține.

Din punct de vedere al școlii, faptul existenței tipurilor sufletești cu aptitudini deosebite, a întărit ideia necesității de a căuta să se adapteze învățământul, pe cât mai mult posibil, la felul de a fi și de a funcționa al diferitelor suflete individuale.

Instituirea de *clase* diferite pentru categorii sufletești diferite ar fi o concluzie logică, greu însă de realizat în practică. Ea rămâne ca sugestie științifică, menită a inspira talentul didactic și pedagogic, în darea instrucțiunii și în preocupările cerute de realizarea educației: *a ține seamă, adică, pe cât posibil, de felul naturilor individuale și de personalitatea elevilor, de tipurile lor psihologice.*

Tipurile psihologice.

Pentru determinarea aptitudinilor în vederea orientării și activității școlare, un mijloc premergător și pregătitor este de a se determina diferitele *tipuri psihologice,* după diferențele de constituție psihică și după modurile de funcțiune sufletească prin care se caracterizează fiecare.

După funcțiunea psihică la care se raportează caracterizarea indivizilor, se disting tipuri *intelectuale,* tipuri *voliționale,* tipuri *emoționale,* cu diferite varietăți.

In sfera funcțiunilor *intelectuale* (deosebit de cele arătate la cap. 22), s'au distins:

a) tipuri de *imaginație:* vizual, auditiv. *(Ribot);*

b) tipuri de *asociație,* și anume:

1. *sintetice:*

după *cauzalitate* (exemplu: oboseală-muncă);
după *finalitate* (ex., umbrelă-ploae);
după *contiguitate* de timp şi de loc (ex., Constanţa-mare); etc.

2. analitice:

prin *supra-ordonare* (ex., ochiu-organ);
prin *sub-ordonare* (ex., culoare-roşu), etc.

Şi alte diviziuni şi sub-diviziuni tipice de asociaţie (Evard).

c) Asemenea, tipuri de *memorie*, tipuri de *atenţie*, tipuri de judecată, etc., după predominarea unui mod de manifestare a acestor funcţiuni intelectuale.

Determinarea câtorva tipuri. — Se poate încerca determinarea unor tipuri de inclinaţii intelectuale, în şcoală, asupra elevilor aceleiaşi clase.

1. Se vor da s. ex., *mai multe subiecte* de compoziţie, ca cele următoare (propuse de *Binet*), lăsându-se elevilor *libertatea de a-şi alege* subiectul de tratat.

a) descrierea unei întâmplări la care au luat parte: o excursie, o serbare, etc.

b descrierea unui obiect prezent: o floare, un tablou, etc.

c) un subiect de compoziţie, cu material de invenţie imaginativă, proprie: moartea unei păseri, unui câine, etc.

d) o cugetare morală de desvoltat: *nu trebue să te mânii.*

e)o problemă morală, sub formă de anecdotă: „Un copil a săvârşit cutare greşală. Ce ai face, dacă ai fi tatăl

Chiar după natura subiectului ales se poate constata o indicaţie asupra direcţiei de gândire, asupra inclinaţiilor intelectuale ale elevilor.

Dar şi mai mult din cuprinsul compoziţiei, ca în cazul următor.

---

1) *Alfred Binet.* Les idées modernes sur les enfants (p. 263 sq.).

2. Se va da *acelaş subiect tuturor,* şi se va cerceta materialul de fapte, de idei, de imagini, de sentimente, prin cari se disting elevii, alcătuind tipuri sufleteşti, deosebite.

Dacă subiectul este, bunioară, descrierea unei excursii, unul ne spune numai ce a *văzut,* înşirând obiectele, fiinţele întâlnite; altul va spune numai ce a *făcut* el; altul caută să pătrundă în sufletul celor din prejur, în scopurile şi intenţiile lor; ce a fost mai frumos, ce a fost mai trist, etc.

Se pot determina astfel, în linii mari, câteva tipuri psihologice:

tipul *obiectiv,* sau *observator, realist* sau *pozitiv;*

tipul *subiectiv,* sau *imaginativ,* sau *visător, contemplativ.*

Iar, după alte încercări şi probe:

tipul *practic,* priceput şi dispus la lucrări de arte manuale de tot felul, şi pentru care lumea materială se prezintă ca prilej de a-şi arăta destoinicia şi puterea lui asupra ei;

tipul aşa zis *literar,* înclinat la îndeletniciri intelectuale, de un fel ori altul, dar lipsit de orice îndemânare practică manuală.

Legăturile de corelaţie între diferitele dispoziţii psihice. Însuşirile şi aptitudinile caracteristice ale unui tip psihologic au, cu celelalte dispoziţii constitutive ale unui individ, legături de corelaţie mai mare sau mai mică, după gradul lor de afinitate.

Bunioară, aptitudinea la *desemn* poate înlesni ocupaţiile cu lucrări manuale; cu geografia, prin elaborarea hărţilor; cu geometria, prin construirea figurilor geometrice, etc., mai mult decât cu studiul istoriei, sau al limbilor.

Prin natura lor, însă, aptitudinile individuale tipice nu au raporturi de absolută exclusivitate.

Unul care are aplicaţii la muzică or la matematici, la desemn sau la limbi, nu însemnează că prezintă o incapacitate hotărâtă în celelalte direcţii de ocupaţii.

Pe lângă tipurile *unilaterale,* cari se disting prin talente

speciale, cu excluderea altor aptitudini, există *tipul mijlociu* și *tipul armonic*, cu o combinație echilibrată de aptitudini în diferite direcții.

Această îmbinare armonică de destoinicii, uneori pronunțate, poate să provină sau dela natură sau să fie rodul acțiunii voite a omului, efectul *muncii*. O bună dispoziție naturală, neglijată, rămâne pe loc, nedesvoltată, și e întrecută de o aptitudine relativ mai mică, dar exercitată statornic și sistematic, până la aparența talentului, a virtuozității.

Indicații și sugestii pentru determinarea vocației. — Din datele obținute prin mijloacele întrebuințate pentru determinarea tipurilor psihologice se adună elemente ce se pot interpreta și construi ca *indicații* pentru determinarea vocației.

Un mijloc mai direct, deși nu cu mult mai sigur, nici acesta, ci tot numai ca o sugestie în sensul căutării vocației, sunt *anchetele* instituite în acest scop.

Se cere elevilor să răspundă la întrebări ca următoarele:

1. Ce gândește și ce ar dori să devină, când o fi mare? Ce carieră i-ar plăcea să îmbrățișeze.

2. Ce studiu îl atrage și-l interesează mai mult? Și ce îndeletnicire practică sau „desteritate"?

3. Cu ce-i place să se ocupe când e liber, în sărbători sau în vacanță?

Și alte întrebări de felul acesta.

II. Portretul psihologic și fișa individuală psihologică.

Un mijloc și o îndrumare pentru realizarea raporturilor dintre aptitudini de o parte și profesiuni și învățământ de alta, este *utilizarea cercetărilor* psihologice asupra individualităților, fie pentru *cunoașterea de sine*, fie pentru alcă-

tuirea de *portrete* și *fișe* psihologice ale persoanelor studiate.

In *fișele psihologice* se însemnează, la rubricele destinate diferitelor funcțiuni sufletești, cu diviziunile și subdiviziunile lor, felul de manifestare particulară al cuiva.

In *portretul psihologic* se încearcă a se face sinteza unitară sufletească a unei persoane, după datele culese asupra diferitelor lui manifestări și aptitudini.

Caetul personal de introspecțiune psihologică este indicat pentru adunarea observațiilor asupra sa însuși, necesare la *cunoașterea de sine*.

Cunoașterea propriului suflet, după, cum s'a constatat și repetat în tot studiul psihologiei, este isvorul fundamental al cunoașterii vieții sufletești în genere.

Este, în acelaș timp, un mijloc de orientare și de îndrumare a omului în viață.

Caetele personale psihologice prezintă astfel un interes îndoit: teoretic și practic.

Notă îndrumătoare la fișa psihologică.

Este de mare folos și pentru precizarea noțiunilor psihologice, și pentru reținerea lor, și, în general, pentru deșcoltarea interesului pentru studiul psihologiei, a avea înainte un tablou de categoriile principale ale unei „fișe psihologice individuale", cu indicația câtorva „teste" întrebuințate la determinarea particularităților variate ale diferitelor funcțiuni sufletești. Elevii, ajunși a poseda un material oarecare de cunoștințe psihologice, pot fi îndrumați și se pot exercita singuri în determinarea particularităților psihologice individuale, fie ale colegilor de clasă sau ale elevilor mai mici din clasele inferioare, aplicând „testele" și notând în rubrica specială rezultatul obținut, spre a înjgheba treptat tabloul unei „fișe" complecte.

După norma indicată la fixarea câtorva categorii de funcțiuni ale inteligenței (atenția, memoria, imaginația) se pot schița formele particulare și ale celorlalte funcțiuni sufletești, ca un exercițiu psihologic propriu, căutând în studiul capitolelor respective *punctele principale spre a alcătui* rubricele *în cari s'ar însemna diferențierile individuale caracteristice.*

I. Inteligența.

I. *Orientarea generală a spiritului.* — Spirit 1) observator și obiectiv, 2) subiectiv, 3) emoțional, 4) superficial.

Testul determinativ:

Se prezintă un tablou timp de 10 minute. Apoi se cere să scrie fiecare asupra lui ceva.

Tipul *observator* și *obiectiv* notează exact cuprinsul tabloului; uneori mărginindu-se, exagerat la o simplă enumerare seacă a detaliilor.

Tipul *subiectiv*, interpretează tabloul, face o compoziție cu elemente din imaginația proprie.

Tipul *emoțional* își scrie, în legătură cu tabloul, amintirile și impresiile sale personale. E original, dar se depărtează de realitatea obiectivă.

Tipul *superficial* nu reproduce nici realitatea, exact și complect; nici nu pune nimic din fondul său subiectiv.

II. *Atenția.* — Felurile: spontană-voluntară; persistentă-mobilă; slabă-intensă; concentrată, distributivă.

Test pentru atenția *concentrată* îndelungat asupra unui obiect. (Indicat și pentru altă ocazie).

Se dă o pagină de ziar ori de revistă și se cere să se taie din cuvintele textului o literă oarecare. La fiecare minut sau jumătate de minut se dă un semnal și elevul sau elevii fac atunci un semn, până unde au ajuns; și se continuă tot așa înainte, timp de 10 minute.

Suma literelor omise or greșit tăiate proporțional cu suma totală a literelor textului; arată puterea de concentrare și de durată a atenției.

Textele pentru *atenția distributivă*, sau puterea de a îndrepta spiritul în două sau mai multe direcții *deodată*.

Face un calcul și în același timp ascultă o poveste.

Desemnează, în același timp, cu dreapta un cerc și cu stânga trage o linie.

Se spun zilele săptămânii, în ordin obișnuit sau *invers*, făcând un semn, bunioară ridicând brațul or închizând ochii când pronunță anumite zile; Marți, Vineri; etc.

Numără tare 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, și când pronunță 1 face 7 lovituri în masă la 2 face 6, la 3-5 etc.

III. *Memoria.* — Felurile: rapidă, înceată; durabilă, fugitivă; fidelă, inexactă; mecanică-inteligentă. Vizuală, auditivă, cinestetică. De persoane, de date, de localități.

Teste determinative.

Se citește un șir de numere sau de litere, or amestec de numere și litere, — *fără înțeles* — și se cere să se reproducă după câteva minute, sau după un interval de timp mai lung.

Sirul în loc să fie *spus*, e scris și reprodus *verbal*.

Pentru *memoria de repetiție imediată*. Se repetă în minte, timp de 10 minute, versuri citite, și se reproduce.

Sau numere și date, — asemenea.

IV. *Imaginația*. — Felurile: sensorială, intuitivă; ideală, intelectuală, abstractă; reproductivă — combinativă; vioae — slabă; bogată — săracă.

Mijloacele determinative: Pentru imaginația *intuitivă*. Din părți izolate să se facă un tot.

Imaginația intelectuală. Din cuvinte date, masă — grădină — vânătoare — să se construiască fraze.

Se complectează un text, din care lipsesc părți.

Se continuă să se complecteze o frază începută.

Ex: O carte bună..... (este o comoară).

Când cad frunzele toamna....

Biografia oamenilor mari....

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

XXXIV

Simbolurile. Limbajul. Formarea limbajului. Funcțiunea socială a limbajului.

I. Simbolurile.

1. *Natura simbolului. Rolul și necesitatea lui în viața socială.* — Viața sufletească, oricât de închisă ar fi ea în conștiința individuală, unde nu poate pătrunde direct observația externă, se exprimă în afară, uneori în mod natural, neintenționat; alteori cu voie, intenționat, prin semne cari o fac înțeleasă de sufletele semenilor ce alcătuesc mediul social-uman.

Acel *semn,* prin care se exprimă în afară o stare sufletească, nu este starea sufletească *însăși,* care rămâne, în sine, ca starea subiectivă, inabordabilă observației directe *din afară;* ci este un indiciu reprezentativ al ei, sub o formă sensibilă, deci accesibilă observației externe. Este un *simbol.*

Simbolul este orce semn concret sau perceptibil care reprezintă sau evocă ceva ce nu se prezintă sau nici nu se poate prezenta în intuiția sensibilă. O coroană simbolizează regalitatea, monarhia; crucea, o credință; un steag, — tricolorul — o națiune.

Rolul simbolului în viața socială a omului este de a traduce în afară, prin semne perceptibile și inteligibile, stările de conștiință ale individului. El face astfel posibile raporturile interumane.

Necesitatea lui este o cerință a vieții sociale.

2. Varietatea simbolurilor. — Semnele prin cari se exprimă stările de suflet — *simbolurile* lor — variază după felul stării sufletești și după cuprinsul lor.

Sentimentele au, de regulă, expresiunea lor naturală. Lacrămile simbolizează durerea; țipătul, spaima, etc. Și fiecare emoție, bucuria, mânia, se traduce prin o anumită înfățișare a corpului.

Gestul, mimica, apoi diferitele lor semne și combinări de mișcări, caută să indice și alte stări sufletești decât sentimente. Un gest poate să indice un lucru absent, prin o imitație de mișcare sugestivă: s. e. făcând mâna în formă de cupă, se sugerează ideia apei. Surdo-mutul se face astfel înțeles schițând, prin gesturile lui, ceeace se poate sugera, forma sau trăsătura caracteristică a lucrurilor și persoanelor.

Pentru exprimarea formelor mai abstracte și superioare ale inteligenței, pentru *idei, noțiuni, concepte,* a trebuit să se recurgă la semne, cari nu au asemănări de raporturi naturale cu ceeace indică și însemnează ele: anume la *cuvinte.*

Raportul dintre cuvânt și dintre lucrul și ideia pe care le designează — s. e. raportul dintre cuvântul „scaun" și *obiectul* sau *ideia* de „scaun" — este cu totul artificial și arbitrar, comparat cu semnul durerii (lacrămile) cu gestul, etc.

Cuvântul îndeplinește astfel rolul de *simbol* al unei idei, sau al unei noțiuni.

II. Limbajul.

1. Semnul exterior al noțiunilor. Cuvântul. — Noțiunile nu au reprezentant material în natură, ca sensațiile, intuițiile și percepțiile, cari se raportează la ceva particular și determinat. *Omul abstract* s. e. nu se poate arăta trăind, mișcându-se, ci se poate arăta totdeauna numai indivizi

anumiți, cari, pelângă notele *comune tuturor oamenilor*, mai prezintă altele particulare, *proprii numai lor*.

Semnul exterior al cuprinsului de idei ce formează noțiunea „om", este numai cuvântul „om", pronunțat sau scris. Se asociază astfel de un complex de reprezentări sau de o noțiune. o percepție auditivă sau vizuală, adică niște sunete, *cuvintele*, sau niște semne, *literele*.

Mulțimea noțiunilor cere înmulțirea semnelor exterioare sau a vorbelor cari să le reprezinte.

De aci nu urmează însă că nu pot exista idei fără limbaj. Surdo-muții, animalele, nu vorbesc; și cu toate acestea ele stabilesc asemănări și deosebiri între lucruri și fenomene, și formează noțiuni; ba chiar caută a da o explicație lucrurilor și fenomenelor, deci cugetă, după gradul forțelor lor intelectuale.

Un surdo-mut numit *Ballard*, institutor în Washington, povestește, în auto-biografia sa, despre mersul inteligenței sale, din copilărie, fapte cari confirmă această independență relativă dintre limbă și cugetare.

„Am, — spune el, — o amintire vie de plăcerea ce simțiam la privirea diferitelor scene prin cari treceam, observând fazele deosebite ale naturei, atât însuflețite cât și moarte, deși nu puteam începe vre-o convorbire, din cauza infirmității mele. In timpul acestor preumblări, cu doi sau cu trei ani înaintea inițierii mele în rudimentele limbei scrise, începui a-mi pune însu-mi întrebarea: *Cum s'a făcut lumea aceasta?* Când se prezintă spiritului meu această problemă, mă pusei a o medita mult timp. Curiozitatea mea se deșteptă și relativ la chestiunea: care a fost originea vieții vegetative, precum și cauza existenței pământului, soarelui, lunei și stelelor.... Vrâsta mea era atunci între opt și nouă ani." (1)

2. Limbajul. — Limbajul, în înțeles larg, nu constă numai din cuvinte, ci din *orice fel de manifestări exterioare*

1). Un extract din această curioasă și instructivă auto-biografie se găsește la pag. 266—79, vol. I, din opera „Principles of psychology" (1899) a lui WILLAM JAMES.

sau de semne destinate a simboliza niște stări sufletești. Astfel cuvântul, gestul scrierea hieroglifică sau fonetică sunt atâtea feluri deosebite de limbaj.

Există deci o facultate generală a limbajului, care determină toate aceste moduri de expresie și care se poate defini: *„facultatea de a stabili o relație constantă între o ideie și un semn, fie aceasta un sunet, un gust, o figură sau un desemn de orice fel"*. (BROCA).

In acest sens, e adevărat a zice că și animalele și copiii și surdomuții își au limbajul lor, adică sistemul lor de semne, prin cari își exprimă intenționat ideile, dorințele, sentimentele, în general stările lor psihice.

III. Diferitele feluri de limbajuri

Limbajul este de mai multe feluri. — Mai întâiu, *limbajul natural* și *limbajul convențional.*

a) *Natural,* e limbajul când starea sufletească găsește, în semnul ce o exprimă, manifestarea sa spontană, necăutată, neînvățată, impusă chiar de organizația omului sau animalului; astfel strigătul, plânsetul în durere, râsetul, gudurarea în bucurie, etc. Acest limbaj este de o asemănare constantă la aceiași clasă de ființe, care se înțeleg între ele, fără a fi trăit dela început împreună.

b) In *limbajul convențional* se alege intenționat un semn care a simbolizat întâmplător o stare sufletească, și se întrebuințează regulat și sistematic pentru exprimarea acelei stări.

Bunioară un copil sau un animal face o mișcare, scoate un sunet oarecare și vede că acestei manifestări a urmat satisfacerea unei dorințe. Acel sunet sau acea mișcare se repetă apoi dinadins, de câte ori copilul sau animalul voește să i se satisfacă aceeași dorință. Un papagal, văzând pe masă nuci, care îi plăceau foarte mult, scoate acelaș sunet, imitându-se pe sine însuși. Dar se imită și semnul făcut de alt animal, care a dobândit, prin un semn oarecare, mulțumirea unei trebuințe. Un animal văzând pe altul că

obţine dela stăpânul său de mâncare sau altă favoare, de câte ori se manifestă într'un chip anumit, va imita însuşi intenţionat acea manifestare, dacă doreşte să aibă şi el aceeaşi favoare.

Manifestarea poate fi un gest, un ton, o articulaţie, etc. care simbolizează sau exprimă fie stări psihice mai mult afective şi voliţionale, fie, în prima linie, fenomene intelectuale.

Limbajul convenţional este deci, la rândul său, ori *emoţional* ori *intelectual*.

c) *Limbajul emoţional* se mai poate numi *imperativ*, întrucât starea subiectivă a individului se manifestă cu pretenţia hotărâtă de a fi satisfăcută; şi *indicativ*, întrucât se indică, prin acele semne, şi cauza stării sufleteşti ori mijlocul satisfacerii.

Acest limbaj emoţional sau indicativ-imperativ îl vedem la copilul care întinde mâna spre a cere şi a lua un fruct, o jucărie, învaţă a da din cap în semn de afirmare şi aprobare sau de negare şi respingere 1), asemenea şi la papagalul care-şi apleacă gâtul ca să fie scărpinat; la câinele care atinge cu laba mâna stăpânului la masă, spre a-i cere de mâncare.

d) *Felurile limbajului intelectual.* — Limbajul intelectual este şi el de mai multe feluri, după gradul de complexitate al fenomenului psihic de conştiinţă pe care îl exprimă. Cel mai simplu şi mai elementar, găsit la copiii mici când încep să vorbească, precum şi la animale, este limbajul *denotativ*, care constă din un sistem de semne determinate pentru simbolizarea particulară a obiectelor, calităţilor sau actelor.

1) ROMANES spune că fiul său învăţase dela doică a da din cap pentru *nu*, a face semn de aprobare pentru *da* şi a-şi agita mâna pentru *adio*, la vârsta de opt luni şi jumătate, executând toate aceste gesturi indicative în mod corect şi potrivit. „*L'Evolution mentale chez l'homme*", p. 158.

Furnicele, albinele, păsările, mamiferele, în genere, posedă această facultate a comunicării precise de idei anumite. *Romanes* observă un câne care veni să deştepte în casă pe altul, atingându-i nasul într'un chip particular; câinele deşteptat alergă atunci îndată, împreună cu tovarăşul său, afară în curte, după un alt câine străin, despre trecerea căruia nu putea şti, la început, nimic prin sine însuşi. Un papagal botezase şi striga pe vizitiu cu numele de: „La două ore şi jumătate", pentru că auzise adesea dela stăpânul său zicând vizitiului aceste vorbe, cari, pentru el, constituiau un simplu semn *denotativ*.

Când se extinde semnul *denotativ* la alte obiecte, persoane sau acte similare, generalizându-l la o clasă întreagă, avem limbajul *connotativ*. Un papagal, văzând un câine şi auzindu-l lătrând, imită lătratul lui, şi întrebuinţă apoi acest sunet imitativ ca semn destinat a denota la început *numai acel câine;* dar după aceea, îl aplică pentru indicarea *oricărui câine*, a unui câine în genere.

Limbajul connotativ devine *denominativ*, când extinderea numelui la o clasă întreagă se face pe baza unei comparaţii riguroase, sistematice, complecte pentru obiectele ce pot şi trebue să primească, cu drept cuvânt logic, acea *denumire*. „Cel dintâi cuvânt pe care copilul meu, spune *Romanes*, învăţase să-l pronunţe (după tată şi mamă), a fost *stea* („star" englezeşte). Puţin după aceea copilul extinse semnificarea lui la toate obiectele cu lumină strălucitoare, lumânări, becuri de gaz, etc. Aici se află desigur perceperea unei similitudini sau analogii, şi cuvântul „stea" „*star*", după, ce a fost la început denotativ, începea să devină connotativ.

Pentru spiritul astronomului, însă, această extensiune, făcută de copil, nu se bazează pe o asemănare de *caractere esenţiale*. Astronomul nu dă numele de *stea* la *orice* corp strălucitor, nici măcar la toate corpurile cereşti; deosebeşte riguros între adevărate *stele* şi între planete, comete, etc.; şi când aplică termenul de *stea* cu preciziune la clasa

corpurilor cereşti scânteietoare, cu lumină proprie, întrebuinţează limbajul *denominativ*.

Astfel 1) diferitele feluri de limbaj se pot reprezenta în schema următoare:

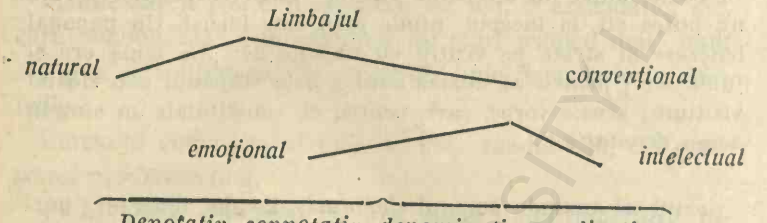

III. Formarea limbajului la copil

Mecanismul vorbirii în desvoltarea sufletească a copilului.

Mecanismul psihologic individual al limbajului se poate urmări *în fazele de desvoltare a limbajului la copil*, decând începe să *vocalizeze* şi să arate interes pentru sonurile auzite sau emise de el însuşi, decând începe apoi să *articuleze*, imitând încet şi greu, la început, pe cei din jurul lui, până la întrebuinţarea cuvintelor învăţate dela mediul familiei sau create chiar de el.

O fetiţă de un an şi zece luni crease cuvântul *„buia"* pentru exprimarea sensaţiei de temperatură, în genere, şi pentru *cald* şi pentru *rece*. Diferenţierea înţelesului n'a întârziat mult şi *Didi* a adoptat pentru rece, prin imitaţie, *ece*.

Formarea de cuvinte proprii se realizează or prin inventarea deantregul, pe bază onomatopeică: *ham-ham*, câinele; *buf*, cade jos; *hopa*, în sus; ori prin reproducerea schimbată a cuvintelor auzite: *(di-dii* pentru *dă'mi; azu*, obrazu), schimbare care merge uneori până la o adevărată

(1) Simplificând clasificaţia lui *Mivart*, modificată de *Romanes* în L'Evolution mentale chez l'homme", p. 8.

creaţie: *caliporto,* în loc de portocală; *concu,* pentru creion; etc.

Când un cuvânt e întrebuinţat pentru altul, mai greu de pronunţat, se dovedeşte în mintea copilului, uneori, stabilirea unei asociaţii cauzate între lucrurile corespunzătoare; aşa, ca să taie *unghia* cu *foarfecile,* copilul zice *unghe,* când cere *foarfecile,* cuvânt pe care nu-l poate pronunţa.

Uneori un singur cuvânt e întrebuinţat pentru exprimarea unui şir de idei, unei întregi gândiri. Cuvântul *bu-bu,* care înseamnă bomboane, pus în combinaţie sugestivă cu alte lucruri şi gesturi, a căutat să exprime cu totul altceva şi mai mult: astfel copiliţa, aducând mamei pantofii de oraş şi zicând *bu-bu,* îi spunea, eliptic dar, coprinzător: „încalţă-te şi dute să-mi aduci bomboane".

Legea mecanismului psihologic individual al limbajului.— Ceeace se observă, în linii isbitoare, la copil, rămâne ca o lege statornică pentru *mecanismul psihologic al limbajului* la orice vârstă. Fiecare om are, în adâncul cugetului, nuanţe personale de înţeles pentru cuvintele întrebuinţate în general de uzul comun. La fondul obştesc al limbajului creat de sufletul social, fiecare adăugă pe acel al gândirii sau al experienţei sale emoţionale, care dă aceluiaş cuvânt o diferenţiare de aspect psihic, întocmai cum orice om, deşi are, în trăsături generale, înfăţişarea tipică a genului omenesc, precum şi pe aceia a rasei şi a familiei, prezintă totuşi, deosebit de acestea şi peste acestea, unele caracteristice individuale cari îl deosebesc de toţi ceilalţi oameni, chiar de cei mai apropiaţi membri ai familiei.

IV. Funcţiunea socială a limbajului.

Limbajul se poate considera ca un fenomen al vieţii sociale. Limba nu este rezultatul reflexiunii şi al creaţiei individuale. Ea este produsul social al vieţii colective a poporului care se serveşte de ea. In ea se exprimă toată ex-

perienţa de azi şi din trecut a unui popor; în ea se oglindesc ideile şi credinţele lui, obiceiurile şi sentimentele lui, datinile şi tradiţiile lui, trecutul şi tendinţele lui.

Ca organ al sufletului unei naţiuni, limbajul e supus schimbărilor şi evoluţiei pe care le încearcă experienţa şi evoluţia naţiunei însăşi.

Astfel cuvintele îşi schimbă uneori înţelesul, treptat cu noile împrejurări şi date ale vieţii sociale. O „peniţă" de scris, care odată era chiar o pană veritabilă din aripa unei paseri oarecare, a ajuns să însemneze un obiect mic de metal fabricat spre a fi pus într'un toc pentru scris. Uzul comun a dat numelui lui *Napoleon* înţelesul unei monede de aur; şi or fi oameni din popor cari nici nu-l cunosc cu alt înţeles; apoi schimbându-i forma prin reducere în *pol*, a ajuns să însemneze o sumă de 20 lei, indiferent dacă e în hârtie monedă, sau metal.

Legile schimbării înţelesului cuvintelor *(legile semantice)*, se înfăţişează, prin urmare, ca legi determinate de fenomenele vieţii sociale. Asemenea şi legile *emisiunii* sonurilor şi *pronunţării* (legile *fonetice)*, cari depind de particularităţile organice ale diferitelor popoare.

CAPITOLUL XXXV

Boalele limbajului. Cultivarea limbajului.

I. Boalele limbajului.

Ca să se înțeleagă *boala limbajului*, e necesar să ne dăm seama mai întâi de *funcțiunea lui normală, de mecanismul* lui natural.

A. Mecanismul limbajului.

Mecanismul vorbirii se poate considera din două puncte de vedere: *fiziologic și psihologic.*

Din punctul de vedere fiziologic (care își găsește lămurirea mai amănunțită la locul respectiv din știința *fiziologiei*), mecanismul vorbirii constă din anumite funcțiuni ale organelor destinate vorbirii.

Organele fiziologice ale vorbirii sunt: *laringele, coardele vocale, cavitatea bucală, limba, buzele, mușchii faciali.*

Aerul, trecând prin laringe și isbind coardele vocale, produce *sunetul* vocii, care ia diferite variații de *timbru*, după felul rezonanțelor născute în cavitățile gâtlejului și nasului. Apoi, după diferitele poziții ale limbei, și după felul deschiderii gurii, etc., se produc acele sunete determinate, numite *vocale și consonante.*

Combinarea sunetelor vocale și consonante între ele alcătuesc cuvântul, ca produs *fizic sonor;* iar asociarea cuvintelor de anumite coprinsuri sufletești, pe cari le *simbo-*

lizează, constitue limbajul, al cărui mecanism ia aspectul *psihologic.*

Aspectul psihologic al mecanismului vorbirii, ca adaptare a funcțiunilor acesteia la scop, se poate considera:

1) In raport cu gândirea; și

2) In raport cu viața sufletească individuală.

1) *Mecanismul vorbirii în raport cu gândirea* se vede în *operația identificării ce se îndeplinește în întrebuințarea cuvintelor ca simboluri ale ideilor.* Când se întrebuințează cuvintele ca simboluri ale ideilor, mintea se servește de operația stabilirii de *asemănări* și *deosebiri.* Astfel, când s'a format, oricât de vag, ideia generală a unei categorii de obiecte, și i s'a dat simbolul exterior al unui *nume,* orice lucru nou, neobservat până atunci în particularitatea lui, dacă întrunește aceleași condiții, primește acelaș nume, în virtutea asemănării.

Aceasta s'a observat într'un caz citat de *Taine:* Unui copil i se spunea, decâteori vedea o flacără ori focul: *ça brule,* și el asociase astfel de impresia luminii eticheta: *ça brule.* Acelaș copil, din jocurile lui cu frații și părinții, asociase numele *coucou* de faptul ascunderii.

Intr'o seară vede soarele apunând, și, arătând cu degetul, se întoarce către cei din jurul lui și le spune: *Ça bule coucou.* Identificarea în mintea lui e evidentă, pedeoparte între *soare* cu lumina și flacăra, căreia îi zicea „Ça bule" și, pe dealtă parte, între actul de *a apune* soarele și actul ascunderii sau *coucou.* Deci „soarele apune" = *ça bule coucou.*

Raportul vorbirii cu gândirea se constată în cazuri mai complicate de *judecată.*

Cuvintele nu se întrebuințează *izolat,* în vorbire, ca elemente de sine stătătoare ale gândirii. In limba vie, cuvintele sunt părți organice integrante ale unei judecăți, ale unei gândiri, care se exprimă prin propoziții întregi, prin o frază.

In construirea frazei, fiecare fel de cuvânt are un raport de expresiune particulară a unei funcțiuni sufletești.

In *substantive* se exprimă sinteza însușirilor lucrurilor; prin *adjective,* anumite calități particulare, dominante, cel puțin în momentul vorbirii. *Verbul* exprimă, prin *modurile* lui, starea sufletească de dorință (optativul), de comandă (imperativul), de supoziție și hipoteză (prezumtivul), etc., sau, prin alte forme ale conjugării lui, ideia de *timp:* prezent, trecut, viitor.

Toate formele declinațiilor, toate particulile, prepozițiile, conjuncțiile, etc. corespund unor anumite raporturi mintale, pe care le exprimă.

In raport cu viața sufletească individuală, mecanismul vorbirii prezintă cazuri interesante.

Cuprinsul psihic al cuvintelor stă în raport cu experiența vieții, în general, și cu cea individuală în special. Cuvintele nu simbolizează numai idei și noțiuni. In ele sunt depuse și înțelesuri emoționale, bune și rele. Cuvântul *minciună* nu conține numai notele expuse în o definiție logică, el exprimă un sentiment de desaprobare; cuvântul *eroism,* din contra, de laudă.

Legăturile de idei și de sentimente, grămădite de experiența vieții în cuvinte și cari alcătuesc structura și fizionomia lor psihologică întreagă, nu sunt aceleași la toți oamenii; *variază după experiența individuală a fiecăruia.*

O experiență simplă poate să învedereze această diversitate de relații și de cuprins psihologic ale aceluiași cuvânt la mai mulți oameni.

Să se ceară (cum s'a făcut cu ocazia constatării asociațiilor de idei), ca fiecare să noteze repede ce idei și ce sentimente îi sugerează, pe rând, un șir de câteva cuvinte. Se va vedea, la fiecare om, alte ecouri emoționale și alte apropieri intelectuale.

B. Boalele limbajului.

Boalele limbajului provin din două cauze: *fiziologice* şi *psihologice.*

1) *Cauzele fiziologice.* — Cauzele fiziologice ale boalelor limbajului sunt deranjările şi leziunile centrului nervos cortical, unde sunt localizate funcţiunile vorbirii. O localizare a vorbirii a fost fixată de *Broca* în a treia circonvoluţiune stângă, care poartă numele lui.

Teoria fiziologică mai cunoscută a centrului vorbirii constă în hipoteza localizării lui în centrele corticale, unde se produc şi se păstrează diferite feluri de imagini verbale: acustice (ale cuvintelor auzite), vizuale (ale cuvintelor scrise), motoare (ale cuvintelor articulate, pronunţate). Aceste centre, prin legăturile nervoase dintre ele, constituesc „zona limbajului", care condiţionează unitatea fiziologică a funcţiunilor vorbirii. Când unul sau mai multe din aceste centre sunt alterate, sau când sunt alterate legăturile dintre ele, se produc boalele limbajului, sub diferitele lor forme cuprinse sub numele general de *afazie.*

Poate să existe o afazie *auditivă,* una *vizuală,* alta *motoare,* după centrul cortical care e atins. Unul pierde uzul şi înţelesul cuvântului auzit; altul al semnelor scrise; al treilea, putinţa articulării cuvintelor. Şi aceste forme variate de *afazii* sau de boale ale limbajului au şi ele multe alte diferenţieri de alcătuire şi înfăţişare, după felul şi gradul alteraţiilor nervoase corespunzătoare şi după combinările lor.

2) *Cauzele psihologice.* — Se observă mai întâi un raport general de corespondenţă între insuficienţele inteligenţei şi acelea ale limbajului. Indivizii aşa zişi „întârziaţi" şi proştii se caracterizează şi prin modul de a vorbi, pronunţând şi întrebuinţând rătăng puţinele lor cuvinte.

Diferitelor boli mintale le corespund alterări diferite ale funcţiunilor vorbirii. Unii întrebuinţează cuvinte obişnuite

sau create de dânșii, în înțelesuri necunoscute decât de dânșii, și în raporturi speciale cu sentimentele și stările lor de halucinație și delir. Alteori înșirarea vorbelor, fără legătură între ele, nu are nici măcar legătura cu stările lor sufletești. E o simplă descărcare verbală automatică, provocată de stări fiziologice, sau de asonanțe, de asociații sonore, de sugestii vizuale, de senzații motoare, însoțite de multe ori de o gesticulație și de o mimică incoherentă. Unii din aceia cari au revenit la starea normală, au spus că toate manifestările verbale sau de expresiune, în starea lor patologică, se făceau fără voia lor.

3) *Diferite feluri de afazii.* — Se pot determina următoarele cazuri mai caracteristice de boale ale limbajului, sau afazii.

I. Pierderea capacității de a articula și pronunța cuvinte cunoscute: *afazie motrice* („afemia", după *Broca*).

II. Pierderea capacității de a recunoaște cuvintele scrise: *„cecitate verbală"*.

III. Pierderea capacității de a recunoaște cuvintele auzite ori de a numi obiectele cunoscute: *surditate verbală.*

IV. Pierderea capacității de a scrie: *agrafia.*

II. Cultivarea limbajului.

Limbajul fiind un sistem de simboluri în scopul comunicării oamenilor între ei, spre a-și face, unii altora, cunoscut cuprinsul lor sufletesc, perfecționarea limbajului trebue să urmărească aceste două ținte:

1) *Inmulțirea simbolurilor*, ca oglindire cât mai largă și clară a realității.

2) *Perfecționarea mijloacelor de exteriorizare* cât mai complectă a cuprinsului sufletesc prin cuvântul scris sau vorbit.

1. *Inmulțirea simbolurilor* clare ale limbajului se realizează prin bogăția vocabulelor referitoare la cât mai va-

riate sfere ale realității lumii materiale și lumii spirituale, la lucruri, fenomene, acțiuni de tot felul.

Intreaga instrucțiune, primită prin școli și câștigată prin experiență proprie, contribue la aceasta.

Cuvintele, ca simboluri adevărate, ca să nu fie cuvinte *goale*, trebue să cuprinză în ele un *înțeles hotărât*.

Cuvintele referitoare la lucruri și fenomene materiale trebue să se fi asociat, prin *intuiție*, de lucrul sau fenomenul pe care îl numește, fie direct, arătându-se lucrul; fie indirect, în imaginea lui.

Cuvintele referitoare la idei și fenomene spirituale, în general cuvintele *abstracte*, trebue să se fi lămurit prin o *definiție* clară, verificată prin *exemple*.

După constatările observatorilor înțelegători ai raporturilor omenești, cele mai multe neînțelegeri dintre oameni se datoresc faptului că, în discuțiile lor, nu dau cuvintelor toți, același înțeles.

Din cauză că prin același cuvânt unul înțelege ceva, altul altceva, oamenii se ceartă între ei când, în fond, se constată, la urmă, că ei gândesc la fel. Altă dată cred că sunt de acord, când în realitate, se constată că altceva a înțeles fiecare prin afirmațiile sale.

Cuvintele bazate pe lucruri văzute și pe definiții lămurite ajută real înțelegerea dintre oameni, înțelegere în sensul că cel puțin fiecare pricepe ce anume gândește și exprimă prin cuvinte semenul său, independent de faptul dacă este sau nu de acord cu el. Și acesta este în definitiv rostul firesc al limbajului.

Fiecare din multele sfere ale realității fiind alcătuită din anumite lucruri și fenomene diferite, se poate spune că își are limbajul său propriu. Și asta nu numai în sferele atâtor specialități științifice, unde întâlnești ici limbajul *juridic*, dincolo limbajul *medical*, apoi cel *filosofic* sau *filologic* ori *teologic*, etc. ci și în atâtea numeroase sfere ale specialităților activității practice, (limbajul, pictorului, muzicantului, arhitectului, etc.) sau industriale și technice, cu diferi-

tele lor bresle, (limbajul agricultorului, viticutorului, horticultorului sau al fierarului, lemnarului, automobilistului, aviatorului, etc.). Fiecare cu termenii și expresiile lor, semnificând lucruri, unelte, operații, pe cari trebue să le înveți și să le știi, dacă ai nevoe și dorești să te înțelegi cu specialistul ori să vorbești de ceeace se atinge de sfera unei specialități oarecare.

Această necesitate logică se evidențiază chiar în cazul, mai de aproape cunoscut, al limbajului *psihologic* de care se ocupă cursul de față. Cel ce a învățat Psihologia, vede cu câtă stângăcie de expresii vorbește de lumea fenomenelor psihice, unul care nu s'a orientat în terminologia științei sufletului. Confuzia din capul lui, trecând în cuvinte, produce confuzie în capul ascultătorului sau cititorului. Avea dreptate *Boileau* să zică:

Ce que l-on comprend bien, l-on énonce clairement,
Et les mots pour le dire arrivent aisement.

2) A doua condiție esențială de îndeplinit a unui limbaj cultivat este *perfecționarea mijloacelor de exteriorizare sufletească,* prin cuvântul vorbit sau scris.

Pentrucă se adresează înțelegerii și simțirii semenilor, prima însușire ce trebue să aibă limbajul, fie rostit ori scris, este *claritatea.*

Intre cerințele *clarității,* comune celor două feluri de limbajuri, se notează, în special pentru limbajul rostit, cerința clarității în *pronunțarea* cuvintelor, a fiecărui cuvânt în parte și a legăturii dintre ele: *dicțiunea.* Orcât fond interesant ar avea de exprimat un vorbitor, dacă vorbele lui se pronunță repezit unele peste altele, fără relief propriu deosebit pentru fiecare, dacă se încalecă și „se mănâncă", mai tot rostul cuvântării se pierde în bolboroseala incoherentă a vârtejului sonor și aproape nearticulat.

Insușirea **dicțiunii** clare se capătă prin exercițiu, fie în clasă, când se raportează, cu vorbe proprii, conținutul re-

zumat al unei lecturi, al subiectului unei opere literare, etc.; fie în acele societăţi şi şezători organizate de elevi pentru cultivarea deprinderilor literare, ştiinţifice, or pentru funcţionarea tribunalelor şcolare, aşa de folositoare şi pentru desvoltarea simţului dreptăţii, a sentimentului cetăţenesc, dar şi pentru exercitarea cuvântului, în condiţii de spontană manifestare şi de improvizaţie călăuzită de regulele unei cuvenite discipline mintale.

Se va căuta să se evite, în toate exerciţiile de vorbire, acele gângăniri, **ăăiri** plicticoase, repetări inutile de cuvinte, fără rost, caracteristice primelor încercări de rostire ale începătorilor, şi cari rămân, dacă nu se coectează la timp, ca nişte *ticuri*, adesea ridicule, ale stângăcii în vorbire.

Pelângă însuşirea fundamentală a claritătii, un limbaj cultivat se distinge prin calităţi *estetice* de formă frumoasă, prin noblepa stilului, prin figuri retorice cari fac impresie.

Aceste însuşiri se pot dobândi studiind pe marii maiştri ai cuvântului, analizând discursurile lor, în diferitele genuri de elocvenţă arătate în partea respectivă a literaturii ce se învaţă în liceu.

Numai cât se poate obţine, însă, din experienţă proprie, prin *exerciţii de cuvântare* în împrejurări abordabile tineretului şcolar, numai atât înaintează real buna deprindere a unei vorbri clare şi frumoase.

Contribue mult la împodobirea cuvântărilor, citaţiile, puse la locul lor, din autorii clasici, din proverbe populare, din marii scriitori români şi străini moderni.

De aceea se recomandă, în orice caz, învăţarea pe de rost a fragmentelor alese din operele frumoase ale literaturei, în genere. Utilizarea lor vine, ca elemente impresionante, fie în ocaziile necăutate, ale unei improvizaţii, pe neaşteptate, fie în cursul unei dizertaţii pregătite.

CAPITOLUL XXXVI

Psihologia colectivă. Omul primitiv. Omul cult. Cultura națională.

I. Omul primitiv.

Dela apariția lui pe pământ, ca ființă deosebită de toate animalele cele mai apropiate de el, sub aspectul înfățișării lui externe, *omul* și-a afirmat superioritatea prin însușiri și manifestări cari au făcut din el o categorie nouă a evoluției universale și a puterilor creatoare ale naturei.

Prin puterea lui de stăpânire a naturei fizice, omul primitiv se ridică deodată sus, deasupra tuturor viețuitoarelor pământului, în o sferă superioară biologică, aproape deosebită de obișnuitele categorii zoologice.

„Din momentul în care prima piele a fost întrebuințată la acoperit; în care prima spangă rudimentară a fost lucrată spre a servi la vânat; în care focul a fost folosit pentru prima oară la prepararea mâncării; în care prima sămânță a fost sămănată or ramura plantată, — o mare revoluție se îndeplinea în natură, o revoluție care nu-și găsește asemănare în niciuna din vârstele istoriei pământului; căci o ființă apărea care nu era, în mod necesar, nevoit să se schimbe după schimbările uinversului, — o ființă care era în o măsură oarecare superioară naturei, întrucât știa cum să-i controleze și să-i reguleze acțiunea, și putea să se ție în armonie cu ea, nu prin o schimbare produsă în corpul

său, ci prin o reacțiune a inteligenței". *(A. R. Wallace)* (1).

In aceste prime manifestări ale puterii și stăpânirii omului asupra naturii se găsesc germenii din cari au început a se înfiripa mai târziu, treptat, primele forme de civilizație materială. In ordinea vieții spirituale, caracteristice ființei omenești, trebuesc căutate manifestările rudimentare în direcția acelor preocupări cari, sub forma lor superioară la omul cult, se numesc *religie,* credința în existența unor puteri supra-umane cari cârmuesc universul; sau o afirmare, cât de vagă, a simțului *de adevăr,* de *frumos,* de *drept* și *virtute,* — noțiuni din sfera *moralității;* sau o trebuință de a înțelege lucrurile și fenomenele lumii, nu pentru a le utiliza, ci numai pentru a le înțelege — apariția instinctului intelectual al cauzalității, al *filosofiei.*

1

Hipotezele construite pentru înțelegerea vieții omului primitiv, au luat ca temeiu resturile găsite în cavernele perioadei cuaternare, de când se socotește mai precis apariția omului, și s'au complectat lămuritor cu analogii din viața **sălbatecilor** de azi.

In caverne s'au găsit resturi adunate și studiate de arheologia preistorică, în cari se văd urmele începuturilor de manifestare a simțului frumosului: desenuri și săpături de sculptură pe oase, pe piatră, pe pereți, reprezentând, în mare parte, chipuri și scene de animale sălbatice. Unelte de uz practic și de gâteală; pietre lucrate pentru aruncat și lovit; vase de bucătărie, căni și cupe de băut, oale sepulcrale, din cari cele de fier și de bronz, din epoca neolitică, destul de bine lucrate și chiar frumoase. Ele ne permit să ne închipuim ceva din preocupările sufletești ale omului primitiv, cu privire la viața lui domestică, la luptele lui pentru existență, la trebuințele superioare ale simțului estetic și la sfera supra-sensibilă, stăpânită de fenomenul morții și de închipuirea soartei omului după moarte, vagi urme de începuturi ale unei credințe religioase, ale unei metafizici, unei mitologii și filosofii.

Pentru sugestii complimentare luate din viața sălbatecilor, s'a ales, în special, ca teren de observații, populațiile

(1) Naturalist englez (1828-1913), în *Natural Selection (1870).*

din **Tasmania**, ca unele ce au trăit mai izolate de restul omenirii, în stare de incultură sau de cea mai joasă cultură, fără animale domestice (câini, etc.) fără agricultură, îmbrăcaţi în piei de animale, putând să numere pe degete până la 5. Cred în persistenţa duhului celui mort, îi pun la groapă armele ca să-i servească; dar nu s'a putut preciza dacă mintea lor concepe un spirit superior, cârmuind natura.

Treptele de propăşire ale omului primitiv s'au realizat prin trecerea dela starea nomadă a traiului din vânat şi pescuit, la starea aşezată locului, ocupându-se cu lucrul pământului, desvoltând meşteşuguri industriale şi creând, pentru nevoile vieţii în comun, instituţii sociale, politice. Astfel, pornirile reflexe de răsbunare personală pentru răutăţile dintre oameni, s'au prefăcut treptat în reguli de judecată a societăţii pentru apărarea membrilor ei; iar viaţa patriarhală a dominaţiei absolute, exercitate de capul familiei, s'a transformat în sisteme de viaţă colectivă, în cari autoritatea supremă a trecut la un *şef* comun, numit mai târziu rege. Asemenea şi germenii credinţelor religioase au prins a se lămuri şi concretiza în ritual sistematic, cu personal destinat îndeplinirii regulelor cultului, preoţi de diferite grade şi atribuţii.

Dar cu acesta, din stadiul primitivităţii preistorice, ne apropiem de starea de cultură a omenirii, aşa cum o prezintă istoria, dela primele constatări ale ei.

Conservarea şi transmiterea *scrisă* a vieţii omeneşti, spre deosebire de cea numai verbală a tradiţiei şi a legendei, constitue unul din semnele remarcabile, hotărâtoare, ale *culturei.*

II. Omul cult.

Propăşirea omenirii se realizează în două direcţii:

a) ca stăpânire asupra naturei fizice;

b) ca înţelegere a legilor vieţii sociale şi adaptarea la ele.

In legătură cu aceste două direcţii în omenire se pot distinge două culturi:

a) Cultura *materială,* externă, — cu tendinţe materialiste;

b) Cultura *spirituală,* internă, cultura *morală* sau *social-umană,* — cu tendinţe idealiste.

Cultura materială, externă, constă, în mare parte, în mulţimea şi perfecţiunea mijloacelor de conservare, de susţinere, de uşurare şi rafinare a vieţii: locuinţa, alimentaţia, căile de comunicaţie, mijloacele de locomoţiune, etc.

Cultura spirituală, internă, constă în satisfacerea trebuinţelor sufleteşti superioare, de adevăr, de frumos, dar mai ales de adaptarea la *raporturile normale ale vieţii sociale,* şi la raporturile *supra-terestre cu divinitatea.*

Criteriul adevăratei culturi umane.

După ce se cunoaşte *omul cult?* Care este adevăratul *criteriu* al culturei omeneşti, semnul de care ne servim ca să recunoaştem pe *omul cult,* în înţelesul strict al cuvântului

E buna lui stare materială?

Numai un spirit prea de tot simplu şi superficial poate lua îmbrăcămintea ca semn de cultură, or palatul în care locueşte cineva, ori bogăţia de care se bucură. In haine frumoase se poate îmbrăca şi un om de nimic. Palate pot avea şi hoţii; bogăţiile pot fi grămădite şi prin mijloace necinstite, cari atrag şi merită dispreţul, nu stima.

Dar chiar unele calităţi spirituale, ca ştiinţele şi artele cari, la prima vedere, stârnesc admiraţia, îşi dovedesc caracterul lor *condiţional,* îndată, ce ni le închipuim concretizate în individualităţi lipsite de însuşirile constitutive ale adevăratei culturi umane.

Un om învăţat, fie el cât de mare ca om de ştiinţă; ori un artist talentat, fie el oricât de însemnat în specialitatea lui, ca muzicant, ori ca pictor, ori ca literat, poet, roman-

cier, dramaturg etc., dacă nu-i om de omenie, în raporturile lui cu oamenii, dacă nu are respect de sine şi de drepturile altuia; dacă e gata să-şi vânză conştiinţa şi totul pentru onoruri, pentru lux şi confort personal; dacă e fără nici o credinţă fără nici un ideal de viaţă, fără nimic sfânt, — un astfel de învăţat sau artist, cu tot geniul lui, îl socotim nedemn să intre în relaţii cu noi şi cu familia noastră. Ne place, cel mult să-l admirăm de departe ca specialist de seamă. Şi atunci numai dacă prin tendinţele operelor lui nu loveşte în temeliile vieţii sociale şi de stat. Un intelectual, un artist, un literat pervers, cu cât e mai talentat, cu atât e mai primejdios şi rău făcător pentru ordinea şi propăşirea normală a vieţei sociale. In loc de admiraţie, talentul lui deşteaptă sentimente de desgust şi de oroare.

Lipsa însuşirilor de solidaritate socială naţională; lipsa simţului de răspundere şi de demnitate umană; lipsa idealului cârmuitor de viaţă superioară cu perspective de mai multă armonie şi dreptate în omenire; indiferenţa pentru tot ce nu priveşte câştigul, succesul, înaintarea lui personală; laşitatea faţă de scopurile şi luptele pentru mai multă moralitate în lume, — îl esclud pe omul de ştiinţă şi pe artist din sfera condiţiei *sine qua non* a culturei omeneşti, esenţiale şi supreme.

Din potrivă, un om chiar fără multă învăţătură, un ţăran „simplu după vorbă, după port" (aşa cum se prezenta *Mircea* în faţa lui *Baiazed* din *Satira III* a lui *Eminescu*), dar a cărui vorbă e sfântă; un om de credinţă şi dreptate, căruia poţi să-i încredinţezi fără grijă tot ce ai mai scump şi e gata să înfrunte orice primejdie pentru viaţa şi dreptul ameninţat al altuia; un astfel de om, în care domneşte simţul viu al legăturilor lui cu societatea şi naţiunea, oricât ar fi de jos în erarhia treptelor sociale după avere şi învăţătură, posedă nobleţa superioară a sufletelor alese, comoara de bunătate a umanităţii, *către care se îndreaptă, ca ţintă ideală, toate silinţele şi străduinţele propăşirii omeneşti şi toată evoluţia naturală a omenirii.*

Om cult, în înțelesul strict și esențial al cuvântului, este acela care se distinge prin *nobleța inimei și a caracterului,* adică prin rolul dominant al *sentimentelor morale* sub diferitele lor forme, și prin statornicia deprinderilor de a se purta în acord cu ele, ceeace constitue caracterul moral.

Inteligența poate servi numai ca mijloc de orientare în realizarea acestui scop. *(La culture de l'esprit ennoblit le coeur. VOLTAIRE).*

III. Cultura națională.

Cultura națională se poate lua:

1. In înțeles *static,* sociologic, arătând în ce constă, într'un moment dat, cultura națională a unui popor.

2. In înțeles *dinamic,* educativ: arătând ce se poate face pentru desvoltarea însușirilor caracteristice bune, creatoare de cultură, ale unui popor.

In nici unul din aceste înțelesuri nu ne putem ocupa aci de cultura națională a diferitelor popoare. In sfera interesului intelectual, pentru noi, stă cultura națională a poporului român, în legătură cu studiul psihologiei și cu preocupările educative ce însoțesc expunerea acestei științe.

Cultura națională a poporului român o luăm în înțelesul dinamic, al desvoltării ei pe baza particularităților etnice ale firii poporului român.

Ce va să zică a cultiva? A cultiva însemnează, în general, a pune o ființă în condiții normale mai bune de desvoltare și funcționare, în vederea realizării unui scop.

Când este vorba de cultura unui popor, de *cultura lui națională,* însemnează, după definiție, a pune acel popor în condiții normale mai bune de funcționare și desvoltare a aptitudinilor caracteristice firii lui, în vederea unui scop, care nu poate să fie altul decât acela al *realizării* ființei sale și al *menirii sale în lume.*

Realizarea ființei etnice, adică actualizarea dispozițiilor caracteristice ale naturei etnice, presupune întâi, cunoaș-

terea lor, al doilea concordanța lor cu un ideal de viață umană în genere. Căci nu se poate cere *a priori*, să se actualizeze orice dispoziții firești, chiar când ele ar contrazice legile armoniei și evoluției morale a omenirii. În cazul acesta, cultura unui popor trebue să caute, mai întâi de toate, reprimarea și suprimarea pornirilor contrare umanității, deci, într'un sens și în o măsură, modificarea unor trăsături caracteristice ale naturei etnice.

Din acest punct de vedere, cultura națională a poporului român stă, din fericire, în o situație aproape privilegiată, prin *acordul prestabilit între tendințele native ale caracterului etnic și cerințele superioare ale evoluției vieței morale în omenire.*

Însușirile cu care este înzestrat sufletul poporului român sunt datorite parte unei eredități fericite, parte unei bogate experiențe a vieții lui sbuciumate.

Moștenirea psihică îi vine din isvoarele îmbinate ale celor două suflete de popoare ce stau la obârșia poporului român; **sufletul roman** și **sufletul dac.**

Poporul roman, cuceritor și cârmuitor de atâtea popoare cari alcătuiau întinsul lui imperiu cu hotare în Europa, Asia, Africa, a dat din sufletul său, care a creat și a înzestrat civilizația omenirii cu ideia de *Drept* și de *Lege*, a dat spiritul de ordine, disciplină, legalitate, echilibru politic, și acea atitudine de demnitate personală și de mândrie națională, ecou al stărilor dominante din caracterul poporului-rege, și care a ținut poporul român dârz și drept și încrezător în destinul său, chiar când valurile vremilor vitrege aduceau asupra lui năvăliri trecătoare, sau apăsările vreunei tiranii prădalnice mai durabile.

Sufletul **dac** avea unele frumoase însușiri, demne de admirația lumii. Poporul dac era lăudat de toți pentru virtuțile lui; el credea în nemurirea sufletului, credință, care a pregătit de minune sufletul pentru înțelegerea și primirea creștinismului. Și se constată, din mulțimea scenelor tragice cari au sfârșit cucerirea Daciei, că Dacii, între robie și moarte, preferau moartea, și se lepădau de viață ca de

o povară, când vedea sau credeau că li se răpește libertatea.

Dar, pelângă însușirile lui alese, de ordine morală și religioasă, poporul dac suferea de un mare neajuns în viața lui **politică.** Dacii nu erau uniți, trăiau desbinați, în neînțelegere continuă unii cu alții, și se uniau doar cu străinii în contra celor de un neam cu ei, în contra lor înșile.

Lipsa conștiinței și solidarității etnice le-a adus peirea. Acest defect al constituției lor pshice a avut urmări dezastruoase în vicisitudinile vieții poporului daco-roman, de la începuturile închegării lui până târziu, în decursul istoriei.

Inainte de a se fi consolidat și cimentat fuziunea celor două suflete, dac și roman, în o unitate de conștiință etnică pe temeiul unei discipline politice, s'a întâmplat marele eveniment al retragerii legiunilor romane, de către Aurelian, dincolo de Dunăre. Legătura de coheziune, care ținea la un loc, în proces de fuziune, sufletul celor două popoare, sub autoritatea geniului politic latin și sub imperiul forței legiunilor romane, a încetat. Poporul daco-roman și-a pierdut legătura părților lui ținute la un loc de forța romană, s'a desagregat în mai multe unități disparate, mici domniate, desbinate, printre cari au putut să se strectoare popoare străine, ba unele din ele, ca Ungurii, să se așeze ca stăpâni.

Duhul acesta rău al neunirii a durat până după înființarea celor două principate, Muntenia și Moldova, cari au stat adesea în luptă unul cu altul.

Dar din adâncimile structurei sufletești a poporului român, unde dormita în subconștient, poate chiar în inconștient, instinctul politic al celuilalt suflet moștenit în alcătuirea dela obârșie a sufletului românesc, **instinctul politic de unire disciplinată al poporului roman,** a început să se trezească, sub loviturile ananghiei provocate de urmările desbinării. Glasul imperativ al unirii Românilor, care a dictat mai intens închegarea celor două principate, la început separate, și-a tălmăcit tot înțelesul în gestul de o clipă, tras ca un fulger de sabia lui Mihai Viteazul deasupra orizontului neamului românesc, pe care l-a unit sub un singur sceptru în hotarele strămoșești ale vechii Dacii, ca semn și program al destinului său istoric. **Geniul roman,** care trăia în **unitatea graiului latin** a poporului român, și-a luat precăderea în conștiința lui, aruncând în um-

bră și învingând încă odată pe cel dac, a cărui meteahnă conținea germenul peirii. Porunca „unirii", pe care o striga vocea inspirată a lui Mureșanu:

Români din patru unghiuri,
„Uniți-vă în cuget, uniți-vă în simțiri".

s'a îndeplinit, trecând din viața spirituală, unde dăinuia demult, în cea politică. Și după unirea celor două Principate în 1859 s'a realizat, ca un ordin al naturii lucrurilor care e totuna cu ordinul providenței, „Unirea" tuturor Românilor în 1918.

In cadrul culturii românești, ca o condiție vitală a existenței și viitorului ei, stă în primul rând consolidarea „unirii", care pune poporul român în situația ce trebuia să fi fost punctul de plecare al începutului vieții lui istorice.

Însușirile sufletești caracteristice și creatoare de cultură ale poporului român. — Cari sunt *forțele sufletești caracteristice și creatoare de cultură ale poporului român*, azi, însfârșit, definitiv constituit în națiune întregită, cu stat unitar național, liber?

Trebue să amintim, în primul rând, acele însușiri fundamentale, de ordin moral, cari condiționează valoarea întregului sistem de mijloace și manifestări ale oricărei culturi naționale, în cadrul desvoltării armonice a omenirii.

In primul loc, simțul cumpănit al dreptății, în raporturile cu celelalte popoare: niciodată n'a râvnit la bunul altuia, nici odată n'a pornit război de cotropire în contra vecinului. Toate războaiele poporului român au fost războaie de apărare sau de redobândire a unui drept cotropit.

„Eu îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul", zicea Mircea lui Baiazed *(satira III a lui Eminescu)*.

Și, în aceiași ordine de idei, *simțul echilibrului politic*, care îl ține drept în calea legalității, îl ferește de aventurile pornirilor către înnoiri și răsturnări nechibzuite, judecate aspru în proverbele experienței lui istoice („schimbarea domnilor, bucuria nebunilor").

Pe aceeaș linie de importanță capitală stă altă însușire morală, *omenia,* acel respect de sine și de om, acea tradițională *ospitalitate,* cu care își deschide Românul casa oricui bate la ușa lui, o noblețe de suflet, care nu se schimbă nici atunci când nu e înțeleasă, și recunoscută. Și ceeace e mai rău, nici atunci când „cel poftit" intră ca să-l prade. Prin această atitudine morală, cel din urmă țăran dă dovada unei adevărate, înalte culturi interne a sufletului.

Alături cu sentimentul moral ocupă, în constituția psihică românească, un loc remarcabil *sentimentul frumosului.* După creațiile lui în toate direcțiile frumosului, se poate spune că în sufletul românesc trăește un pronunțat simț artistic. Pretutindeni, în jurul său, radiază, chiar în lucrurile de mică importanță, manifestările acestei trebuințe de frumos: în cusăturile și desemnele depe costume, în ornamentarea caselor, în acele frumoase încondeeri ale ouălor de Paști, etc.

Trebuința estetică se confirmă, pe o scară și un grad mai mare, în creațiile superioare ale diferitelor arte.

Architectura populară a creat un stil care deosebește casa românească de clădirile tuturor celorlalte populații străine conlocuitoare în hotarele țării românești, Ungurii, Secuii, Sașii, etc. Cerdacurile și pridvoarele cu coloane, creații architectonice izvorâte din trebuința de a sta în natură, și tot odată *lângă* și *în* casă, trebuință care, în forma cea mai elementară, caută să se satisfacă măcar printr'o simplă *prispă,* dar adesea prin cerdacuri, pridvoare, etc., a servit de motiv inspirator artei architectonice culte, care a realizat frumusețile stilului românesc dela țară în construcții savante la orașe.

Poezia populară, apoi, e neîntrecută de nicio altă poezie populară din lume. *Muzica* populară, asemenea, atât de variată, dela dansurile sglobii pânăla doinele duioase, a stârnit admirația cunoscătorilor melomani, și poate servi, cum a și servit, ca motiv de inspirație creațiilor muzicale superioare.

Pentru complectare, notăm şi *manifestările intelectuale* ale poporului român, în care se oglindeşte, cu atâta bogăţie de observaţie, firea lumii înconjurătoare, dela proprietăţile lucrurilor depe pământ, plante, animale şi oameni pânăla configuraţiile stelelor şi fenomenele cerului, încât specialiştii au putut alcătui, după datele lor, adevărate ramuri de boatnică, zoologie, cosmografie populare; precum şi o etno-psichologie, în care adevărul despre caracterul neamurilor înconjurătoare sau cunoscute prin traiul comun cu ele, se îmbină şi se colorează cu o fină ironie muşcătoare — ecou natural, ca moştenire, al geniului satiric roman *(„Satyra* verro tota nostra est", zicea *Horaţiu).*

Menirea culturii naţionale. — Cu forţele creatoare caracteristice geniului naţional şi cu elementele de cultură rezultate din funcţiunile lor naturale se deslueşte drumul desvoltării şi ţinta lui pusă de legile şi trebuinţee firii etnice.

Menirea istorică a poporului român şi a culturii lui naţionale, este de a realiza, pe baza predispoziţiilor sale, a concepţiilor sale şi credinţelor sale, pe baza idealului său de viaţă şi aspiraţiilor sale în lume, *o cultură superioară, la înălţimea de valoare a marilor culturi din istoria desvoltării universale a omenirii.*

IV. Psihologia colectivă. Conştiinţa naţională.

Când se ţine seamă de fondul psihologic comun în o unitate colectivă umană, într'un grup de oameni, într'un popor; când se adună în o sinteză credinţele lui dominante, obiceiurile, tradiţiile, datinele lui, natura sentimentelor lui morale, religioase, estetice, aspiraţiile lui în lume şi modul lui de a le realiza, caracterul lui, se alcătueşte un fel de portret unitar al *sufletului colectiv,* al grupului de oameni sau al poporului. Se face astfel *psihologie colectivă.*

Din psihologia colectivă a unui popor, rezultanta cea

mai înaltă, care exprimă esența sufletului etnic și constitue puterea lui de conservare, de afirmare și de înaintare în lume, este *conștiința națională.*

Conștiința națională este, pentru un popor, ce este coeziunea moleculară pentru un corp fizic. Acele corpuri sunt mai rezistente la loviri și pot sfărâma pe altele, cari posedă o coeziune moleculară mai mare.

Elementele psihice care alcătuesc conștiința națională sunt de diferite grade de importanță.

In ele intră: *conștiința unității* de origină, de limbă, de credință religioasă; a unității de voință, de aspirații în lume, de afirmare a concepțiilor morale, a drepturilor sale raționale, cu respectul drepturilor raționale ale altora.

Conștiința puterilor sale de creație și a felului caracteristic al funcționării și al produselor lor, în cadrul civilizației omenești.

Conștiința solidarității cu trecutul, cu prezentul, cu viitorul neamului.

Cu trecutul, prin tradiții, obiceiuri și prin tot ce distinge viața poporului de viața altor popoare, cântecele, dansurile, costumele naționale. Amintirea și sărbătorirea marilor personalități ale neamului și a marilor evenimente din istoria lui.

Conștiința solidarității cu prezentul: cu legile fundamentale ale statului; cu tot ce tinde la intensificarea unității sufletești a Românilor din toate părțile României Mari.

Conștiința solidarității cu viitorul neamului: cu aspirațiile lui de propășire națională, cu întărirea cuceririlor dobândite prin luptele seculare ale românismului: ideea statului național unitar românesc pentru asigurarea stăpânirii neamului românesc pe tot întinsul pământului strămoșesc, și pentru asigurarea desvoltării lui libere și depline, după legile firești ale vieții lui etnice și după cerințele idealului său în lume.

LECTURA

In sfera culturii spirituale se poate distinge **o erarhie** între funcțiunile și aspirațiile superioare ale vieții sufletești:

a) acele funcțiuni sufletești cari se pot considera ca aparținând mai mult vieții individuale, din raporturile ei cu lumea: raportul intelectual de adevăr în sine și raportul emoțional desinteresat, de frumos; și

b) acele funcțiuni cari nu se pot concepe și realiza decât considerând pe om nu ca indvid izolat, ci ca parte dintr'un tot, cu care constitue unitar un sistem superior de viață: solidaritatea lui vitală cu ființa socială națională și umană, ceeace alcătuește fondul și esența *vieții morale;* și legătura conștiinței individuale cu sistemul ordinei cosmice supra-omenești, cu spiritul cârmuitor al lumii, ceeace alcătuește esența *vieții religioase*.

Viața morală și viața religioasă, cu scopurile și normele lor ideale, constituesc la un loc ținta supremă și criteriul suveran al culturei sufletului uman, ajuns la culmea evoluției lui naturale. In ele se realizează aspirațiile de înălțare a pornirilor specific umane; în ele se concretizează, clarificându-se, trăsăturile caracteristice superioare ale omului ca ființă rațională și socială.

Celelalte realizări ale funcțiunilor intelectuale, știința, filosofia, technica; sau ale instinctului estetic, artele — sunt **mijloace,** cari își măsoară valoarea după modul și gradul adaptării lor la idealurile vieții morale -religioase.

Tot așa, ba încă în o proporție mult mai mare, și elementele constitutive ale culturei externe, materiale.

Aceste două feluri de culturi, cultura materială și cea spirituală de caracter subordonat, de-o parte, și cultura supremă; cultura propriu zisă, sau prin excelență, adică, cea morală și religioasă, de altă parte, deși pot să se găsească mergând paralel, totuși nu se presupun numaidecât una pe alta. Poate să existe una fără cealaltă.

Se poate concepe și se pot arăta exemple, de culturi materiale superioare, de popoare cu palate, cu drumuri excelente, cu atâtea și atâtea mijloace de locomoțiune, căi ferate, avioane, etc., și totuși lipsite, sau având în grad inferior desvoltate, acele însușiri sufletești cari fac posibilă și condiționează viața morală, însușiri de simpatie umană, de iubire și solidaritate umană, de respect al vie-

ţii şi dreptului altuia, de cultul binelui, legal în adâncul sufletului cu o credinţă reală în ordinea şi cârmuirea morală a lumii.

Ceva mai mult, la aceste bogăţii grămădite pentru confortul vieţii fizice, elemente ale culturii materiale, se poate închipui, ca adaus de splendoare, o stare înfloritoare a ştiinţei a technicei, a artelor. Şi totul, şi ştiinţa şi technica să fie mijloace de distrugere, în scopul unor interese egoiste ale unui popor cu tendinţe războinice şi cu un caracter cuceritor şi prădalnic.

In cazul acesta, avem o cultură materială şi una spirituală **secundară,** dar nu avem cultură adevărată, cultura propriu zisă, care constitue apanagiul de elită al umanităţii.

Şi din contra, ne putem închipui un popor de o nobleţă sufletească ideală, un popor blând, primitor, ospitalier, milos, gata să-şi deschidă uşile şi braţele orcui ar veni la căminul lui; un popor respectuos de dreptul şi avutul altuia şi care n'a căutat niciodată să năvălcască hotarele vecinului ca să răpească ceva, o palmă de pământ, un popor din adevărata lui moşie strămoşească, care n'a făcut niciodată război de cucerire, ci numai de apărare şi de redobândire a dreptului său străvechiu. Un popor plin de omenie şi de respect al ordinii bazate pe lege, deci o adaptare la idealul culturei sufleteşti către care merge şi se sileşte să se îndrepte propăşirea omenirii. Şi totuşi acel popor, din punct de vedere al culturii materiale externe, să stea mai pe jos. Şi cu toată inteligenţa lui ageră, să nu fi ajuns a desvolta o stare de înaintare a ştiinţelor, din cauza piedicilor venite din partea popoarelor ce au năvălit peste hotarele lui şi nu i-au lăsat răgazul necesar şi liniştea spirituală cerută de condiţiile unei îndeletniciri ştiinţifice rodnice.

De acest popor se poate spune că are **cultură umană superioară,** deşi se găseşte mai jos pe linia culturei exterioare materiale şi chiar, în parte, pe cea a culturei spirituale secundare.

Acesta este cazul **poporului român.**

Partea IX.

NOȚIUNI DE PEDAGOGIE.

CAPITOLUL XXXVII

Educație și pedagogie. Deprinderile. Educație și mecanizare.

I. Educația și pedagogia.

1. *Educația.* — Educația e influențarea conștientă, făcută cu plan și cu metodă asupra individului uman, spre a-l forma în vederea realizării unui ideal.

Nici un termen din această caracterizare nu poate lipsi. Dacă influențarea s'ar face asupra individului uman în mod *inconștient, neintenționat,* acest fel de influențare ar eși din cadrul educației. Mediul cosmic influențează sistemul nervos, psihofizic, în mod inconștient, dar această influențare nu este „educație". Influența conștientă de moment dar fără intenția unei lucrări cu șir, încă nu poate fi socotită ca propriu zis educativă; spre exemplu înrâurirea ce poate avea asupra noastră o convorbire. Educatorul trebue să aibă un *plan* mai dinainte determinat, și o *metodă* hotărâtă în educație; trebue să știe efectul firesc al fiecărui mijloc educativ întrebuințat de el și dacă duce la scopul final sau se abate dela el. Această influență intenționată, făcută cu plan și cu metodă, trebue să se facă apoi asu-

pra *omului*, nu asupra animalelor, pentrucă altfel educaţia se numeşte *dresare*.

2. Pedagogia. — Pedagogia este *ştiinţa educaţiei*, o ştiinţă practică.

Pedagogia, ca ştiinţă, contsă din o sumă de adevăruri sau de cunoştinţe sigure, adunate şi concentrate în jurul aceleiaşi probleme de interes practic — problema educaţiei.

In această definiţie se cuprinde mai ales partea teoretică a pedagogiei.

In partea ei practică, pedagogia se prezintă ca o *sumă de regule şi legi naturale*, sistematizate şi puse ca mijloc pentru realizarea scopului fundamental al educaţiei.

Ştiinţele auxiliare ale pedagogiei. — Pedagogia, ca orice ştiinţă practică, recurge, ca sistem de mijloace şi de scopuri, la anumite ştiinţe teoretice.

Arta educaţiei, având a lucra asupra omului, educatorul va trebui să cunoască negreşit natura omenească, deci ştiinţele ce se raportează la aceasta: *antropologia* şi în special *psihologia*.

Mai departe, având a forma omul după un *ideal*, va avea nevoe de ştiinţa ce arată scopul vieţii, de *etică*. Etica decide asupra valorii tuturor lucrurilor, deci şi asupra scopurilor de realizat.

Două ştiinţe fundamentale, două izvoare esenţiale vor nutri dar ştiinţa practică a pedagogiei; *etica*, pentru fixarea scopului educaţiei; *psihologia*, pentru înlesnirea mijloacelor de a realiza acel scop.

II. Deprinderile.

Efectul specific al educaţiei, care îi caracterizează acţiunea, pentrucă însemnează o modificare sigură şi statornică a naturei omeneşti, este căpătarea de *deprinderi* în diferitele funcţiuni fundamentale ale vieţii sufleteşti (1)

(1) Să se vază asupra *Deprinderilor* Cap. XXVIII din *Psihologie*.

— voință, sentiment, inteligență — în acord cu legile normale ale acestora, dictate de scopul lor biologic.

Scopul inteligenței este căutarea adevărului; al sentimentului, să distingă ce folosește vieții și ce o vatămă; al voinței, de a săvârși acțiuni bine adaptate la cerințele vieții, după arătările binelui și adevărului, adică acțiuni bune și drepte.

A educa este deci a da și inteligenței și sentimentului și voinței *deprinderi normale de funcțiune*, în acord cu scopul lor firesc, care rezultă din cerințele unei vieți complecte, individuale și sociale.

III. Educația și mecanizarea.

Considerând că *deprinderile* sunt acțiuni cari se îndeplinesc de om cu așa de mare ușurință, încât se fac uneori fără să ne dăm seamă, în mod mecanic și automatic, în mod inconștient, unii au definit educația: *trecerea din conștient în inconștient* a funcțiunilor naturei sufletești. Și s'au întrebat dacă educația duce la o *mecanizare* a vieței sufletești, dând noțiunei „mecanizare" un înțeles pejorativ.

Trecerea din conștient în inconștient se potrivește pentru funcțiunile voinței, pentru *deprinderile de acțiune* câștigate prin repetare deasă și constantă, dar această caracterizare nu se potrivește pentru celelalte funcțiuni ale sufletului, pentru sentiment și inteligență. Acestea, prin educație, capătă numai o *normalizare de funcțiuni*, care se îndeplinește mai sigur și mai nesovăelnic, dar care, cu toată siguranța ei de îndeplinire normală, nu-și pierde calitatea de conștiință, nu devine *inconștientă*, din potrivă.

Dar mecanizarea, chiar sub formă tipică de inconștiență, nu este o scădere biologică, opusă principial scopului educației.

In o măsură și într'un înțeles, **mecanizarea** caracterizează sistemul funcțiunilor fundamentale ale vieții și nu contrazice deloc scopul urmărit de educație, în o parte în-

semnată a sferei ei de acțiune. Mecanizarea o găsim, mai întâi în alcătuirea vieții fizice. Corpul își îndeplinește funcțiunile vitale, destul de complicate, ca un perfect automat care nu așteaptă deliberările și hotărîrile conștiinței, ca să-și îndeplinească rostul său biologic. Și respirația, și circulația, și procesele digestiei, ale asimilării, se săvârșesc în mod mecanic.

O parte însemnată, apoi, din sfera organizației psihice, care constă din acțiuni și reacțiuni de adaptare la mediu, ca fenomene primare de voință elementară, se caracterizează prin automatism, precum sunt **actele reflexe,** în prima linie, de o natură absolut mecanică.

Actele **instinctive,** numite și reflexe secundare, au desigur o cauzalitate psihologică evident conștientă; dar în sistemul lor de acte îndreptate hotărît către un scop, lipsește ideia scopului urmărit, care lucrează astfel sub formă inconștientă, dând sistemului de acte instinctive caracterul de automatice.

Sunt alte categorii de acte cu caracter automatic, cari sunt dobândite ca un rezultat al voinței conștiente; acestea sunt habitudinile, deprinderile.

Deprinderile sunt acțiuni reflexe câștigate; și reprezintă o parte din voință mecanizată. Ca rezultat al orcărei exercitări sistematice și persistente, ele dau omului îndemânare în toate direcțiile practice ale vieții.

CAPITOLUL XXXVIII

Date privitoare la psihologia copilului. Jocurile și valoarea lor educativă.

La datele asupra sufletului copilului în diferitele lui faze, arătate în psihologie la capitolul respectiv (1), adăugăm aci.

1) Câteva aplicații practice de educație, trase din caracterele psihice ale fazelor copilăriei.

2) Instinctele la copil.

3) Jocurile și valoarea lor educativă, și

4) Natura morală a copilului.

1) Aplicații educative cerute de natura copilului.— Vârsta copilăriei, în fazele ei începătoare, s'a găsit caracterizată, între altele, prin anumite funcțiuni dominante ale sufletului, *ca motilitatea,* sau neastâmpărul activității spontane; *plasticitatea* sau retentivitatea (memoria) și *fantazia;* etc.

Pentru toate acestea s'au chibzuit aplicații practice educative.

Spre a utiliza și satisface în mod rațional cerința organică de *motilitate,* de *activitate,* de neastâmpăr, s'au or-

---

(1) Să se vadă Cap. XXXI, *Diferențierile vieții sufletești după vârste.* (Copilărie, etc.).

ganizat jocurile de tot felul, în special cele învăţate în *grădinile de copii.* Cu prilejul de a-şi descărca prisosul de vitalitate prin jocuri, se dă copiilor şi prilejul de a-.i exercita funcţiunile simţurilor, cu impresii, cunoştinţe felurite, necesare creşterii lor sufleteşti.

Aci începe în mod firesc, neintenţionat, sau intenţionat cu artă, *intuiţia,* cu mare folos pentru cunoaşterea lumii înconjurătoare.

Şi tot *intuiţia* îşi îndeplineşte funcţiunea, neintenţionat sau şi intenţionat, şi pentru obţinerea primelor date ale *cunoaşterii de sine,* şi ale *relaţiilor inter-umane,* baza introducerii omului în sfera fenomenelor şi legilor *lumii morale.* Şi aceasta, în mod simplu, concret, fără teorii abstracte. După un basm, după o poveste, pe cari copii le ascultă cu plăcere încordată — ba uneori la şi creiază — ei se pun fără voia lor, şi cu atât mai mult fiind provocaţi, în locul şi în situaţia eroului, şi se întreabă singuri (cu atât mai mult dacă sunt stimulaţi), ce ar fi făcut în locul şi situaţia personajelor din poveste.

Indreptându-şi astfel atenţia asupra sa însuşi, copilul învaţă a căuta să vază ce se petrece în sufletul său, prin *intuiţie internă,* de al cărui rost şi de a cărui însemnătate el nu-şi dă încă seama şi nici nu e nevce să-şi dea seama teoretic.

Plasticitatea sufletească a copilului poate înmagazina enorm de mult: fapte, nume, date, maxime, reguli de viaţă, proverbe, principii de reţinut pentru conducerea în lume, etc., al căror înţeles poate abia mai târziu apare în adevărata şi plina lui lumină. S'a uzat mult, şi e natural, de această facultate; dar nu să şi abuzeze. Inmagazinarea în spirit, cu condiţia şi în limita *înţelegerii,* înlătură urmările abuzului istovitor.

2) Instinctele la copii. — Cel dintâi lucru ce trebue să se cunoască din natura omului, şi, în cazul de faţă, din natura copilului, spre a şti să-l influenţăm şi să-i conducem, sunt *instinctele.* Ele sunt resorturile de cari ne servim, ca

să facem să se miște ființa omenească și să se îndrepte *pe anumite căi*, or ca să-l oprim de a apuca în direcția vătămătoare.

Instinctele sunt porniri înăscute, puse de natură în construcția organică și sufletească a omului, în interesul apărării și conservării lui. Dar, ca să devină isvoare de acțiuni conduse de rațiune, ele trebue să primească înrâurirea unei educații sistematice și chibzuite.

Ca să influențăm însă ființa omenească pe calea rațiunii și idealului, tot de impulsiuni primitive ale instinctelor ne servim. Natura n'o putem învinge și cârmui decât tot supunându-ne legilor ei.

Omul se naște cu instincte numerosae.

Dintre instincte se pot releva, ca mai importante pentru educație, următoarele:

Instinctul imitației, prin care se explică foarte multe acte, nu numai din viața copilului, ci și din aceea a omului matur. Poate nici o ființă nu e pornită a reproduce mișcările, gesturile, modul de a fi al ființelor de prinprejur, ca copii.

Combativitatea, pornirea către dominație, instinctul de a'și arăta superioritatea și puterea de stăpânire asupra altora. O formă mai pronunțată a *emulației*.

Instinctul simpatiei, cere să se îndepărteze durerea din sufletul semenilor și să se producă, în locul ei, o stare de mulțumire.

3. Jocurile și valoarea lor educativă. Un instinct, care a fost amintit mai sus, este *jocul*.

Jocul satisface o trebuință organică a copilului, e o pornire născută din structura fiziologică și sufletească. E o descărcare necesară a vitalității prisoselnice, un exercițiu al funcțiunilor vitale, o pregătire necăutată, neintenționată, dar utilă, a unor îndeletniciri viitoare ale omului.

După felurile lor, *jocurile* pot fi utilizate de educator, spre a desvolta când o facultate când alta a copilului. Ele nu trebue să fie privite cu ochi răi și oprite; din contră, tre-

buesc să fie luate în consideraţie şi încurajate, chiar, la nevoe.

Unele jocuri sunt inventate chiar de spiritul copiilor, altele sunt închipuite şi organizate de educatorii lor, anume pentru a ocupa plăcut pe copii cu o activitate ce contribue, fără să se observe, la educaţia lor.

Orcare ar fi jocul şi originea lui, trebue să se ţină seamă *de regulele şi rostul alcătuirii lui.* Regulile jocului au, pentru mentalitatea copiilor, rolul pe care îl au *legile* în viaţa socială. Deaceea *Platon,* care da mare atenţie locurilor în teoria lui asupra educaţiei, era de părere să se supravegheze serios copii în jocurile lor şi să nu fie lăsaţi a nesocoti şi călca regulele jocului, căci deprinderea aceasta duce la nestatornicia voinţei, la capriţii şi arbitrar, care, mai târziu, în viaţa socială, se prefac în deprinderi vătămătoare de a nesocoti şi călca legile statului şi dă naştere unei înclinaţii revoluţionare.

Cu ocazia jocurilor se pot deprinde copii, din contră, cu respectul ordinei şi a regulei, cu respectul dreptului altuia, şi cu sentimentul datoriilor proprii, care nu exclude sentimentul dreptului propriu.

Jocurile sunt un mijloc de educaţie morală; desvoltă simpatia, solidaritatea între tovarăşi, stăpânirea de sine, spiritul de dreptate.

Ele exercită *spiritul de iniţiativă, de curaj,* de risc, de sacrificiu, întăresc astfel *voinţa.*

Ascut agerimea minţii şi deprind cu chibzueli şi hotărîri repezi, în faţa unor situaţii noui, şi cu reacţii imediate şi bine adaptate la ele. *Intreaga personalitate* capătă un stimulent de funcţionare şi de armonizare a forţelor ei pentru dominarea împrejurărilor.

4. **Natura morală a copiilor.** — Despre copii se spun multe lucruri rele: că sunt lipsiţi de simpatie, că sunt cruzi, nu respectă simţirea altor fiinţe, că sunt mincinoşi, că nu ştiu ce va să zică respectul proprietăţii, etc.

Tabloul alcătuit, chiar numai din aceste trăsături, pare

destul de negru. Insă ar fi neîntemeiat să se tragă de aci concluzii despre *natura* copilului ca atare, despre firea lui primitivă.

Pânăla şcoală, copilul învaţă multe apucături.

Chestiunea este de a şti: *pornirile naturale, primitive,* ale copilului, firea lui propriu zisă. Şi această fire propriu zisă trebue să o urmărim anume la *începutul vieţei copilului,* în primele lui manifestări, iar nu mai târziu, când s'a alterat prin diferite influenţe.

Şi încă o precauţiune însemnată, de luat: când se face studiul asupra naturei morale a copilului, trebue cercetătorul să-şi dea întâi seama de cuprinsul exact al acelor *noţiuni morale,* a cărei calitate corespunzătoare o caută în firea copilului. Dacă vrei să-ţi dai seamă în mod lămurit şi metodic despre pornirile copilului către *minciună* ori adevăr, se presupune că, mai întâiu, ţi-ai dat seamă de ce va să zică a *minţi.*

Nu orice neadevăr spus este o minciună. Copilul, bunăoară, spune părintelui că azi păpuşa nu s'a purtat cuminte, şi că a pedepsit-o, etc. Este aceasta o *minciună,* în sensul strict al cuvântului?

Minciună ar fi atunci — şi trebue lămurit lucrul acesta precis — când cel ce spune o inexactitate, o spune cu *intenţia de a induce în eroare,* de a face pe cel ce ascultă *să creadă* un neadevăr, în care cel ce spune *nu crede.*

LECTURI

1. **Minciunile copiilor.** — Odată cunoscând criteriul minciunei, putem studia natura primitivă a coplului, şi vom găsi că nu sunt aşa multe cazuri de adevărate minciuni, pecât se pare. Se vor elimina astfel toate minciunile nevinovate, de fantezie, ale copiilor în timpul jocurilor, toate afirmaţiile evident neadevărate, dar a căror transparenţă de neadevăr e aşa de mare, încât nu poate înşela pe nimeni. Un copil s. e.: face un act sau spune o vorbă care nu convine părinţilor, şi părinţii îl întreabă: „Cine te-a

învățat așa?" Și el are la îndemână un răspuns neprecugetat: „păpușa". Firește că nici el nu crede aceasta.

Și mai pe nedrept s'ar învinovăți de minciună copii în alte cazuri, s. e.: când li s'ar pune întrebări ciudate, grele, la care nu pot răspunde, fără a se pune în o situație neplăcută, pe ei sau pe alții. Astfel de întrebări se obișnuesc în familie: „Pe cine iubești mai mult?" Dacă e de față numai cel ce întreabă, atunci copilul de regulă, tocmai pe acela îl iubește mai mult. Iar dacă se întâmplă să fie două persoane de față și întreabă amândouă, copilul hezită multă vreme, dar constrâns de stăruința întrebării, e nevoit să eludeze răspunsul — dacă are mijloace intelectuale pentru aceasta — ori să spue un neadevăr, care de multe ori se exprimă prin formula că pe amândouă le iubește mai mult, ba chiar pe toate persoanele de față: și pe tata, și pe mama, și pe frate și pe unchiu. Sunt multe cazurile de încurcătură în care pun cei mari pe cei mici; și trebue să existe un instinct foarte mare de veracitate, pentru ca să nu facă și copiii totdeauna ceeace fac de regulă oamenii maturi: să iasă repede din încurcătură prin continui minciuni zise „diplomatice".

Din aceasta nu rezultă că copiii nu mint niciodată, ci numai că minciunile lor nu au de regulă, caracterul moral al adevăratelor minciuni omenești. Educatorul este totuși dator să supravegheze astfel de manifestări și să împiedice contractarea deprinderii de a spune ceea ce nu este așa.

2. **Sunt copiii egoiști și cruzi?** — Trebue să se lămurească și aici, mai întâi noțiunea despre care este vorba, noțiunea de *egoism* și *cruzime*, după cum a fost necesar de precizat noțiunea „minciună".

Nu toate actele ce folosesc individului se pot considera ca *egoiste*. Negreșit, biologicește și psihologicește ele se raportă la *ego* individului. Din acest punct de vedere s'ar putea numi mai just *egoiste*. *Egoist*, în sens moral, însă, înseamnă mai mult decât o acțiune ce folosește individului.

Când celce face un act, are *conștiința* că, în actul care îi folosește lui, e un conflict între interesul lui și celelalte interese ale celorlalți indivizi, atunci face un *act egoist*.

Judecat astfel copilul, după acest criteriu, putem să-l numim *egoist*? El deabia se cunoaște pe el, necum să cunoască sferele de interese ale celorlalte persoane; și chiar atunci când întrebuințează cuvântul *eu*, încă nu este sigur

dacă s'a desvoltat în el sentimentul personalităţii sau individualităţii lui.

E copilul lipsit de simpatie, e *crud?* — E drept că copilul nu se impresionează, cum ne impresionăm noi, de scenele de durere ce se desfăşoară în jurul lor. Copiii, chiar la moartea membrilor din familia proprie, adesea nu manifestă durerea, nu se desperează. Se citează cazul unei fetiţe ce nu mai putea de bucurie, când a văzut camera mortuară a surorii sale împodobită cu flori. Ea nu pricepea decât frumuseţea florilor, podoaba.

Când se zice că cineva este *crud?* Atunci când *face durere, pentru plăcerea de a face durere;* când ştie că în altă fiinţă, prin actul lui, va produce o suferinţă şi când ideea de a produce o suferinţă în alt suflet, naşte în sufletul său propriu o plăcere.

Există această perversitate afectivă în natura copilului? Sunt în natura copilului în funcţiune atâtea instincte cari îl alcătuesc şi îl caracterizează şi cari sunt aşa de puternice încât, din *exerciţiul lor* şi din *modul lor de manifestare* al acestui exerciţiu, s'ar părea că copilul e stăpânit de multe ori de impulsii rele.

Astfel sunt, bunăoară, instinctul *curiozităţii* şi instinctul *activităţii.* Mâinile copilului în special sunt continuu în mişcare; el se exercitează, caută a apuca, a strânge, a împinge, dacă are o păpuşă în mână ori un obiect neînsufleţit, cu atât mai bine. Dar nu se sfieşte a exercita această activitate şi asupra fiinţelor, ce le are la îndemână. Dacă apucă părul, piciorul, ori coada unei pisici, trage de ele, cum ar trage de mâna ori de piciorul unei păpuşi. Animalul îi serveşte ca obiect de exerciţiu al forţelor lui

Trebue să li se atragă atenţia că miorlăitul atunci al pisicei e un ţipăt de durere, cum ar plânge el dacă l-ar trage cineva de păr; că dacă îl sgârie, poate, atunci pisica, e din cauză că o doare, că sufere. Să i se aducă la cunoştinţă situaţia reală, cu exemple din experienţa lui proprie, şi apelând la simpatia lui.

CAPITOLUL XXXIX

Mijloacele de cari se poate folosi educaţia. Stimulente psihice. Pedepsele. Reguli de urmat în aplicarea pedepselor.

Este de un interes şi de o importanţă mare să se cunoască *rezorturile naturale* ale voinţei, asupra cărora trebue să se lucreze, în mod conştient, spre a se conduce şi influenţa activitatea într'o direcţie anumită.

Aceste rezorturi sunt de două feluri:

Voinţa omenească, şi în general voinţa oricărei fiinţe simţitoare, se influenţează ori de *durere*, ori de *plăcere*. Deci vom distinge, între stimulentele întrebuinţate în conducerea copiilor, două categorii: *stimulentele hedonice* şi *pedepsele*.

Dacă e a trata pe om în mod *uman*, spre a-l forma, a-l duce către ideal, cele dintâi mijloace, la cari trebuie să ne gândim spre a-l influenţa, nu vor fi cele dureroase, pedepsele, ci stimulentele plăcerii, *mijloaceel hedonice*.

Şi numai când vom da de o natură prea recalcitrantă sau indolentă, ce nu se poate împinge şi mişca prin mijloace blânde, atunci, spre a-l aduce cu orice preţ la o fază superioară, ne vom simţi *nevoiţi* a recurge la mijloace dureroase, la pedepse.

Stimulente hedonice.

1. *Lauda, emulaţia şi sentimentul „eului" sau comparaţia cu sine însuşi.*

Ca să mișcăm voința unui copil, putem reuși prin toate aceste trei mijloace: lăudându-l, căutând să-l stimulăm prin emulație, și căutând să-l facem să simtă superioritatea lui asupra unei faze trecute tot din existența lui proprie.

1. Lauda. — Trebue să se observe câteva *regule în darea laudei.*

Mai întâi de toate, e necesar să se știe *ce trebue să se laude;* altfel, lauda poate fi un mijloc ce duce o ființă omenească neformată, în prăpastie. Și societăți rele se servesc tot de stimulentul laudei, spre a perverti natura micilor copii și a-i atrage în lanțurile lor.

Lauda să se dea pentru bunele *calități rare,* să nu se facă risipă cu dânsa.

Calitatea *rară* e ceva relativ, atârnă de mediu, de școală, de clasă socială din care vin copiii *Ceeace* se pare pentru un mediu, pentru o școală, pentru o clasă de elevi, că e o calitate *rară,* aceea trebue lăudat.

Mijlocul de *a lăuda* bunele calități *rare* în un mediu, e chiar mult mai eficace decât acela de a critica și lovi în defectul opus, comun. Cei loviți în comun se consolează prin faptul că atâția au fost loviți și că defectul lor e modul de a fi al atâtora.

Lauda, chiar pentru acțiunile *meritorii* — pentru care se dă ca o încurajare — nu trebue să se facă și să se exprime în mod *exagerat,* prea entuziast, prea mirat, ca și cum ar fi ceva supra-omenesc; ci să se dea ca o aprobare moderată, serioasă și întemeiată.

Lauda să fie *constantă,* ca o lege naturală; în aceleași împrejurări să se dea totdeauna și oricui, fără deosebire și fără alte considerații lăturalnice.

2. Emulația. — Un alt mijloc e acela de a face apel la *amorul propriu,* la ambiție, de a stimula pe copii, punându-i oarecum la întrecere unii cu alții: adică *emulația.* Sistemul

emulației a fost întrebuințat pe o scară foarte întinsă în școală, mai ales de Jesuiți. (1).

Precauțiuni de luat. Ceeace trebue să se facă, însă, spre a se evita, pecât se poate, producerea urmărilor rele ale emulației, precum invidia, umilința, rușinea, orgoliul, etc., este:

a) Să se caute a nu se pune să se întreacă copiii între dânșii din punctele de vedere ale unor calități ce sunt independente de voința lor, și nu sunt în puterea lor. Va trebui să ne ferim, cât se va putea mai mult, să nu avem întru nimic aerul de a distinge pe copii după luxul îmbrăcămintei, după avere ori naștere. Indatăce vor simți copiii, că acestea sunt calități lăudate și prețuite de educatorul lor, le vor considera ca niște puncte de întrecere; și neputând să se întreacă, pentrucă aceste calități nu atârnă de dânșii, fatal se va naște în ei unul din acele sentimente rele: invidia, mândria, ura, disprețul, umilirea, rușinea, etc.

b) Va trebui să nu avem întru nimic aerul de a clasifica pe copii altfel decât după calitățile inerente *naturii* lor proprii, după calitățile lor psihice, și mai ales după *dorința de a lucra, de a munci, de a se perfecționa,* pentrucă aici e pârghia progresului. Aceasta e partea ce se poate desvolta și care, mai mult decât toate celelalte facultăți omenești, atârnă de om.

Gradul de inteligență, asupra căruia se atrage și se îndreaptă îndeobște și aproape exclusiv atenția, e o calitate dată prin condițiuni organice native ce nu se pot modifica prin mijloace artificale; cel mult se pot exercita dispozițiile înnăscute. Exercitându-se, intelectul capătă, negreșit, în limitele forțelor naturale, calități și puteri. Insă și exercitarea lui atârnă de voință, de muncă: și prin urmare, *aici* trebue pus punctul de greutate, pentru *aceasta* trebuesc lăudați copiii, în *aceasta* trebue puși să se întreacă: în *voință* și în *bunavoință de a munci.*

(1) Societate religioasă, zisă a lui *Jesus*, înființată de *Ignatiu Loyola* (1481-1556), în prima jumătate a sec. XVI-lea.

c) Altă observație e: *să se permită copiilor, să li se dea ocazia de a se compara între ei și a se întrece din cât se poate mai multe puncte de vedere.* In fiecare din copii este o dispoziție mai accentuată, o înclinație către o ordine de studii și ocupații, mai mult decât către alta: dacă nu se dă importanță activității, către care au dispoziția ce-i caracterizează, li se tae speranța de a fi și ei ceva, și chiar printre cei dintâi : descurajarea se naște și se pierde încrederea în sine. Astfel se paralizează forțele și nu se permite desvoltarea individualității.

3. Compararea cu sine însuși. — Un mijloc și mai recomandabil de stimulare, e a deprinde pe copil *să se compare cu sine însuși,* fie în diferitele trepte de desvoltare ale aceleiași calități, sau cu alte însușiri ale lui. Căci nu e cu putință, decât în cazuri anormale, ca un copil să nu aibă cel puțin o aptitudine mai desvoltată. Ne putem servi de dânsa, spre a trezi în el sentimentul valorii lui personale, spre a deștepta în el încrederea în forțele lui proprii; și, amintindu-i ce poate el în o direcție, să facem să se desvolte în el energia și în direcțiile în care am voi să o îndreptăm.

Dacă omul s'ar mărgini a se compara numai cu alții, și nu s'ar sădi în el ambiția de *a se întrece pe el însuși*, urmarea ar fi că, într'un mediu inferior, sau când ar lipsi emulația, el n'ar avea nici un impuls pentru a se perfecționa, n'ar avea *cu cine* să se întreacă și *pe cine* întrece. Când însă are totdeauna în el un rival, *pe el însuși*, și când caută totdeauna, în toate direcțiile, fie intelectuale fie morale, *să facă din ce în ce mai bine*, astfel că ce a îndeplinit azi să fie un pas asupra actului de eri, și să caute mâine să întreacă progresul de azi, atunci s'a sădit în sufletul lui impulsul continuu la activitate și propășire.

Pedepsele.

Regule de urmat în aplicarea pedepselor. — Ceeace trebue pedepsit, sunt actele de *rea voință ;* căci scopul pedepsei este de a îndrepta, fie direct pe cel ce a greșit, fie indirect, prin exemplu, pe ceilalți ; deci trebue să se adreseze voinței, și bineînțeles să fie aplicată numai pentru acte și manifestări *dependente de voință,* și anume cari își găsesc isvorul în o *rea voință.*

In administrarea pedepselor, trebue să se caute, cât se va putea mai mult, *să se raționeze* cu copiii și să-i facem să vază, prin urmările faptelor lor — acolo unde se poate face fără pericol — că acele fapte interzise, nu au fost interzise în mod *capriții os și arbitrar,* ci pe temeiul unei cunoștințe mai adânci a naturii lucrurilor.

Afară de aceasta, *nu trebue să se înmulțească prea mult poruncile și interzicerile și nu trebue să se facă abuz de pedepse.* Cu cât se dau mai multe porunci, cu atât se dau mai multe ocazii copiilor de a greși, și deci cu atât e nevoit educatorul să pedepsească mai des, și, pedepsind mai des, se scade eefctul pedepsei.

Pedepsele trebue să fie *gradate.* Educatorul cuminte și dibaciu va ști, după temperamentul copilului, după împrejurările și gravitatea greșelii, — care în educație se măsoară mai mult cu *gradul de rea voință* — va ști să măsoare și penalitatea, începând dela sfătuirea intimă, dela îndemnările părintești, amicale, și mergând treptat pânăla pedepse mai aspre.

Greșelile, în educație, nu trebuesc măsurate după gravitatea lor aparentă, cum face judecătorul după codul penal. Unui copil, care a făcut o vină mare, — a furat, a mințit, a bătut pe altul, — nu trebue să i se dea deodată maximul pedepsei, dacă greșala lui, cât de mare, e *pentru întâia oară.*

Imprejurarea că greșala se face *pentru prima oară,* e o circumstanță dintre cele mai atenuante *în educație.* Prima greșală trebue luată numai ca un *simptom probabil*

despre dispoziția voinței copilului, și să se caute îndreptarea voinței prin mijloace blânde, prin admonestare mai întâi între patru ochi, nu în fața conșcolarilor. Dojana între patru ochi, făcută cu dragoste și cu încredere în bunele dispoziții ale naturii copilului, are adesea efecte minunate.

O regulă însemnată trebue reținută. *După ce s'a dat o poruncă* și se constată că din rea voință și cu intenție a fost călcată, terbue *neapărat* să urmeze o pedeapsă. Nu e nimic vătămător în educație — după înmulțirea nechibzuită a pedepselor și ordinelor — decât *indulgența care îngăduc călcarea ordinelor date, fără să se aplice o sancțiune.*

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITARA

CAPITOLUL XL

Puterea și limitele educației. Educația și ereditatea.

1. Educația și ereditatea.

Dacă ar fi posibil să privim în natura intimă a omului, am vedea în firea lui stratificate mai multe caractere.

Pe caracterul *general omenesc* vom găsi prins caracterul *etnic*, al *poporului*.

Intr'un popor găsim, mai departe, atâtea varietăți de caractere, câte familii sunt; deci pe caracterul etnic se altoește și un caracter *familial*, din care se desvoltă caracterul *individual*. Toate aceste caractere, fuzionate într'un singur tot, formează acea unitate psihică ce alcătuește complexitatea individuală a omului, cu care are de face educația. Și într'atât educația va fi cu efect și va putea să ducă la un scop *ideal* pe individ, întrucât va avea ochii asupra acestor straturi de caractere ce constitue individul.

Natural, *caracterul general omenesc* nu va fi de modificat, pentrucă nimeni nu va voi — și nici nu va putea — să formeze din copii alte ființe decât oameni; însă celelalte caractere ce se desvoltă pe baza generală a caracterului omenesc, toate pot fi supuse la modificări, la toate putem să distingem ceeace stă în conformitate cu idealul și ceeace se abate dela ideal.

Că există *caractere de rasă* ce se despart dela tulpina

caracterului general omenesc, aceasta se observă ușor, căci bate la ochi caracteristica generală ce deosebește pe omul de rasa anglo-saxonă, de unul de rasa latină ori slavă.

Și caracterul național e modificabil, însă cu condițiunea ca întreg *mediul moral să se schimbe*, și schimbarea să *dureze* mult timp. E mai mult o problemă de cârmuire de popoare, de reformare socială, pe baza unor măsuri și dispoziții mai permanente, contând pe un timp mai lung.

Educația are de face mai mult și mai întâi cu *caracterul individual*. Caracterul individual variază așa de mult dela om la om, după cum la un arbore variază ramurile și frunzele unele de altele.

Caracterul individului are o infinită variație, și în ce privește alcătuirea lui intelectuală și în ce privește voința și în ce privește afectivitatea.

Legile generale ale inteligenței se găsesc, negreșit, funcționând la toți oamenii, dar se specifică aplicându-se unor elemente și dispoziții particulare, ce variază dela om la om. Pecând, de pildă, un individ se caracterizează, din punct de vedere intelectual, prin o *predispoziție* de a observa și de a păstra mai mult părțile sensibile din natură ce cad sub impresiile simțurilor, alte inteligențe remarcă și memorează aceeace e de ordin general, raporturile dintre lucruri. Astfel deosebim (după cum s'a văzut în alte capitole), spiritul concret — intuitiv, de spiritul abstract — logic. Și, mai departe în cea dintâi categorie se găsesc atâtea variații: unul observă și memorează mai mult formele vizibile, altul mai mult mișcările, altul sonurile. (De aici atâtea tipuri: *vizual, motor, auditiv*). Dacă ar fi să se procedă în mod absolut identic cu toate aceste tipuri, efectul educației ar fi prea neînsemnat. Idealul educației este să se dea îndrumările după individualitatea fiecăruia.

Aceiași deosebire se găsește și în ce privește *sentimentele* și în ce privește *voința*. Și aici sunt atâtea varietăți și atâtea combinații de nuanțe, câte persoane sunt.

II. Puterea şi limitele educaţiei.

Ereditatea poate fi pentru educaţie un mare auxiliar, dar poate fi şi o piedică enormă.

In ce stă puterea şi limitele educaţiei? Ca să lămurim mai bine chestiunea, să luăm un exemplu. Avem de educat un om. El face parte ca membru din o societate, din o familie, din o naţiune, din o rasă anumită; apoi mai este membru al omenirii în genere. Iată deci câte caractere cumulează dânsul. Acestea formează natura lui proprie, esenţa lui, şi constituesc *factorul intern,* spre deosebire de totalitatea influenţelor şi împrejurărilor externe cari alcătuesc *factorul extern,* tot atât de important în calculul determinant al personalităţii definitive.

Ce poate educaţia faţă de *factorul intern?* Educaţia va putea modifica cu atât mai uşor caracterele ce formează natura individului, cu cât acestea vor fi de formaţiune mai recentă; din contră, cu cât vor fi mai vechi, influenţele exterioare vor avea asupra lor o înrâurire mai slabă. Deci când avem de educat un individ, vom şti că ceeace este relativ mai uşor de modificat în el, vor fi caracterele moştenite dela părinţi. Caracteristica naţională va cere o influenţă mai îndelungată şi mai mare, spre a se schimba, caracterul fiind mai adânc organizat în sistemul psihofizic. Şi aşa mai departe.

Deci, ca să putem răspunde la întrebarea: *ce poate educaţia?* trebue să ştim ce are în minte acelce pune întrebarea. Se gândeşte la influenţa asupra unor caractere particulare moştenite dela părinţi, dela popor, dela rasă? In cadrul influenţei propriu zise educative, intră direct numai caracterul individual şi cel mult familial. Pe acestea le poate influenţa educaţia, în timpul ce i se pune la dispoziţie. Dacă, din o întâmplare fericită, ereditatea cade de acord cu idealul educaţiei, sarcina educatorului e foarte uşoară: n'are decât să ajute firea în desvoltarea ei.

Educația lucrează asupra predispozițiilor naturale înnăscute.

Exercițiul poate perfecționa dispozițiile bune; *neexercițiul* va duce la stârpirea predispozițiilor rele.

Prin aceasta, acțiunea educației stă în acord cu legea biologică a *exercițiului* și a *neexercițiului* („uzului și neuzului"). Sistemul organic crește în sensul exercițiului. Prin exercițiu un organ crește, prin lipsă de exercițiu se atrofiază. Prin lipsă de exercițiu maimuțele antropoide și-au pierdut coada. Prin lipsă de exercițiu omul nu mai poate să se apere cu urechile contra mușteloг; să apuce cu piciorul, ca maimuța. Prin exercițiu a ajuns, din contră, a obținea alte însușiri. *Exercițiul sau lipsa* de exercițiu este legea supremă a diferențierii.

Dacă această lege e adevărată, când se aplică inconștient, în lupta pentru existență, ea rămâne adevărată, și când se aplică cu conștiință.

Educația, posibilitatea ei, condițiile și limitele ei sunt bazate științificește pe aceste legi, fie că le cunoaștem ori nu.

Avem astfel în mână cheia modificării omului, nu numai a caracterului altuia, ci chiar și a caracterului propriu. Prin voință, intenționat, căutăm să oprim unele acțiuni, și căutăm, pecât se poate, a face alte acțiuni, ce ne-ar plăcea să le vedem transformate în *deprinderi*, adică în factori constructivi ai caracterului nostru.

Căci este o lege biologică, bine cunoscută, că orice mișcare, orice funcțiune, lasă după sine o dispoziție, o urmă, grație căreia aceiași acțiune, fie fizică or intelectuală, se poate repeta mai cu ușurință. Cu modul acesta se sapă în organismul psiho-fizic o urmă, cât se poate mai adâncă și durabilă, care înlesnește săvârșirea acțiunilor similare, și devine sistem de cristalizație pentru întreaga ființă.

CAPITOLUL XLI

Idealul educației. Necesitatea și importanța educației.

I. Necesitatea și importanța educației.

Nimic ce e specific în sufletul omenesc nu se desvoltă în mod *fatal* în om, pus în *orice* condiție, în special izolat de societatea semenilor săi. Nici limbajul, nici sentimentul moral nu se ivesc și nu se manifestă ca forțe reale, decât în atmosfera vieții și influențelor sociale. De aci se înțelege *necesitatea* educației.

Importanța ei este evidentă.

Educația își propune să ridice la forme superioare și ideale ființa cea mai perfectă din câte a desvoltat natura: voește să ducă evoluția omului mai departe, pe căi noui, substituindu-se în această privință naturii.

Natura, în opera ei de mii și mii de veacuri, a ajuns să producă această minune, care se chiamă *om*. Ne-am aștepta poate ca, de aci înainte, natura, evoluând mai departe, să ajungă la alte forme, cu organe și înfățișări noui.

Dar se pare că natura nu mai caută să producă în om organe materiale noui și deosebite. Geniul ei, veșnic în mișcare, pare a-și fi concentrat energia creatoare numai asupra desvoltării vieții sufletești.

Când un animal trece într'o climă mai rece decât acea la care se adaptase, piere, dacă organizația lui nu-i permite a produce pe suprafața corpului un înveliș mai rezis-

tent. Omul recurge imediat la acele arme de apărare, care sunt producțiuni ale tehnicei. Își procură îmbrăcăminte mai groasă, mai călduroasă, și astfel își păstrează corpul relativ neschimbat. Ce s'a modificat însă? *Spiritul.* Aci s'au resimțit noile trebuințe, aci s'au căutat, s'au combinat și elaborat, mai întâi, mijloacele apropriate la înlăturarea pericolului, la asigurarea existenței.

Să luăm câteva exemple.

Să presupunem că cineva ar emigra dela noi și s'ar așeza să locuiască la poli. Ar trebui, una din două : or să se adapteze acelei clime reci în mod fizic, să capete o piele groasă, cu înveliș călduros, ca acela al ursului, or să piară. *Nansen,* totuși, n'a așteptat ca natura să-i producă o piele de urs, și a preîntâmpinat influențele mediului polar prin mijloace tehnice ingenioase; și astfel a combătut *prin inteligență* puterea de influență a mediului, de care ar fi fost răpus, fiind în imposibilitate de a se adapta fizicește la condițiile lui.

Omul are visul vechiu de a sbura, de a deveni, pe lângă un animal terestru, și animal aerian. Dacă ar fi așteptat până să-i realizeze natura acest *pium desiderium,* până să-i crească aripi, ar fi trebuit să treacă sute și mii de veacuri, și încă nu se poate spune că și-ar fi văzut vreodată visul cu ochii. Dar el a realizat prin inteligență adaptarea refuzată de natură și și-a îndeplinit dorința. Astfel aeronautul poate „să sboare" în aer și să planeze la distanțe enorme.

Omul are dorința de a auzi, la distanțe colosale, ce se petrece în spațiuri inaccesibile urechii naturale, ar voi să audă ce vorbesc doi oameni într'un oraș depărtat la sute și mii de chilometri. Dacă ar aștepta ca natura să-i dea această posibilitate, modificându-i organul auzului pentru acest scop, ar trebui să aștepte sute de veacuri, și asta în zadar. El însă, prin inteligență, anticipează intențiile evoluției naturale, inventând telefonul. Prin *radio* ascultă concertele, conferințele, discursurile, ținute în marile orașe depărtate.

Voeşte să vază la distanţe colosale? Inteligenţa îi pune la îndemână instrumentele cu cari priveşte în sferele cereşti, etc.

Ceeace se desvoltă deci mereu în natura omului, este sufletul. Marea importanţă a educaţiei stă tocmai aici. că dânsa serveşte *evoluţia sufletească* a omului pe calea arătată de natură.

Omul apoi nu a apărut în univers izolat, ci ca parte integrantă din alt tot, *societatea omenească.* Societatea a fost considerată şi de sociologi şi de biologi aproape ca un *organism.*

Care sunt însă forţele ce ţin în raporturi organice părţile diferenţiate ale organismului social? Ce leagă pe oameni între ei, aşa încât, deşi indivizi deosebiţi şi independenţi unii de alţii, se alcătuiască la un loc un tot unitar ca celule unui organism?

Această forţă, echivalează cu atracţia universală dintre corpurile cereşti şi cu coheziunea moleculară a materiei anorganice, e *forţa sentimentului de solidaritate, e simpatia interumană,* ce leagă într'o unitate organică un număr de indivizi, face pe fiecare să se simtă parte integrantă a unui tot omenesc, a unui popor, a unei naţiuni, să tindă către acelaş ideal, să aibă aceleaşi trebuinţe, aspiraţii speranţe.

Educatorul caută să pună *tocmai aici centrul* de gravitate al influenţei şi artei sale. El caută ca forţa de coheziune şi de atracţie între indivizii deosebiţi ce constituesc un corp social, să se întărească, să se desvolte şi să devină tot mai efectivă. Şi prin aceasta, iarăşi, *el continuă mai departe opera naturii.*

Ce ocupaţie omenească poate să aibă dar o importanţă mai mare decât educaţia, care tinde a desvolta forţa de solidaritate socială, a organiza societatea umană, luând evoluţia de acolo de unde a ajuns natura şi ducând-o mai departe şi încă şi mai repede?

II. Idealul educației.

Diferitele formulări ale scopului educației, și înțelesul lor ultim, comun

Pedagogii au formulat în diferite feluri idealul educației.

Unii au spus că scopul educației ar fi de a realiza în om *perfecțiunea. Platon* 1), bunioară, se exprima astfel: „Educația are de scop a da corpului și sufletului frumusețea și perfecțiunea de care sunt capabile".

Alții au spus că idealul educației ar fi de a *desvolta* în mod *armonic* toate puterile sufletești. După alții idealul de realizat în educație ar fi „viața complectă". 2)

Dar nu există așa de mari deosebiri în *înțelesul* idealului, pecât există în *formularea* lui verbală. Neînțelegerea e mai mult în termeni, decât în cuprinsul adânc al ideilor. Dacă unii spun că idealul e *perfecțiunea*, și alții că idealul e „a trăi conform cu natura"; alții că e „viața complectă". — și alte multe formule, — e destul să se analizeze înțelesul fiecăruia din acești termeni", perfecțiune", „conformitate cu natura", „viață complectă", și se va vedea că, dacă aceste cuvinte au în aparență înțelesuri deosebite, ele cad de acord asupra înțelesului ultim.

In fond, orice societate ca și orice ființă vieţuitoare, are un scop ce-l urmărește, conștient ori inconștient: *conservarea* și *fericirea*. Și orice sistem de etică formulează, în un limbaj sau altul, această tendință puternică, instinctivă, a vieții. Cuvintele *perfect, perfecțiune, perfecționare* nu pot avea decât înțelesul posedării a cât se poate mai multe și mai bune calități pentru viață și fericire. Asemenea nu poate avea altă semnificație acceptabilă cuvântul, pus de alți eticieni și după dânșii de alți pedagogi, că omul trebue a trăi „conform cu natura" și să realizeze scopul creării sale, decât că: trebue să i se perfecționeze *acele*

(1) *Platon*, mare filozof grec, a trăit 429—347 a Chr.
(2) *Herbert Spencer*, filozof englez (1820—1903).

forțe și calități, cu cari natura l'a înzestrat, în selecția ei seculară, pentru viață și pentru fericire.

Conservarea, prin urmare, și *fericirea* se găsesc ca principiu la baza fiecărui sistem filozofic de pedagogie.

„Viața complectă" nu poate avea nici ea altă semnificare. Și nici idealul educației pus în formarea *personalității umane.* Însușirile personalității umane sunt tocmai acele forțe morale cari asigură afirmarea vieței normale a omului ca ființă socială. Deci în realitate deosebirea diferitelor afirmări ale idealului educației stă în forma și nu în fondul lui.

In acelaș sens cu formulele de mai sus s'ar mai putea zice: idealul educației este *a desvolta în om puterile vitale, cari sunt în acord cu tendințele evoluției sociale.*

Sau: a *educa e a desvolta în om natura socială,* atrofiind pe cea primitivă, egoistă și sălbatecă.

Sau: a *realiza în indivizi intențiile evoluției sociale.*

Sau: a *adopta pe individ la condițiile progresului în o menire.*

Sau, în fine: a *desvolta viața.*

Desvoltarea vieții prin armonizarea vieții individuale și sociale, ca ideal al educației.

1) *Armonizarea vieții individuale și sociale.*

Viața e de două feluri: o viață individuală și una socială, care în extensiunea ei cea mai corespunzătoare și în forma ei cea mai palpabilă, este națiunea. A desvolta *viața în genere înseamnă,* prin urmare, a le desvolta pe amândouă, punându-le în acord, și acest acord în avantajul vieții totului social național.

Individul s'a născut și a crescut nu ca o ființă izolată, fără legături cu totul social, ci așa cum se naște și crește o frunză din ramura unui copac. E o parte din un tot organic. Viața lui se determină și isvorăște din viața totului național; viața lui influențează, la rândul ei, viața a-

cestui tot social uman. De aci urmează că, în majoritatea imensă a cazurilor normale, forțele vitale ale individului sunt, dela naștere, ca dispoziții, în acord cu condițiile vieții sociale.

Opera educatorului, atunci când se vorbește de a se *desvolta viața,* ar consta în a accentua raporturile armonice între cele două vieți, a unifica viața individuală și socială. Din această unificare va progresa viața în genere; iar din exercitarea funcțiunilor ei va eși o sporire de fericire și pentru individ și pentru societate. Căci nu există forță care, exercitându-se, să nu producă plăcere. Dar aceste forțe ce se exercită în individ, producându-i lui fericire, sunt în acelaș timp forțe isvorâte și crescute din însuși constituția socială. Ele vor funcționa deci și în interesul vieții sociale. Astfel dar, viața individuală, desvoltându-se prin exercitarea forțelor ei naturale normale prin aceasta chiar se va desvolta și viața socială, producând fericirea totală.

Pentru exemplificarea acestui acord, să ne gândim la alcătuirea unui organism individual, și anume la funcțiunea unui organ în legătura lui cu totul, cu viața organismului întreg. Un plămân perfect, o inimă ce funcționează bine, funcționează bine nu numai în sensul că-și îndeplinește sarcina sa specială, rolul său fiziologic determinat, dar și în sensul că, din această funcțiune normală, rezultă un bine pentru întregul organism din care face parte acel organ. E o concordanță între funcțiunea normală a unei părți organice și buna ei stare, de o parte, și între viața normală și buna stare a totului, de alta.

Aproape tot în acest raport găsim pe om, ca individ față cu societatea. Funcțiunea normală a forțelor lui întregi, care îl face pe el fericit, cade de regulă în acord cu buna stare generală a societății; și toate idealurile de propășire culturală, deci și opera educației, tind către acest scop: de a face un pas mai departe către armonizarea părților constitutive ale *societății,* de a stabili legături mai

intime între viaţa individului şi viaţa totului, a face ca din funcţiunile normale ale fiecărui individ şi din fericirea lui, câştigată astfel, să rezulte fericirea totului social.

Iată, prin urmare, direcţia în care trebue căutat *idealul educaţiei.*

Nu putem să ne depărtăm de ea. Şi formula scopului educaţiei trebue să cuprindă cerinţa de a pune viaţa indivizilor, acestor celule ale organismului social, în acord cu tendinţa mare a evoluţiei universale: *Deci, educaţia va trebui să formeze oameni a căror viaţă individuală să se armonizeze cu viaţa sistemului social, din care fac parte, şi care, în ultima analiză şi sub forma cea mai concretă, este neamul, naţiunea.*

2) *Armonizarea vieţii individuale şi sociale, prin cultură generală şi specială.* — *Viaţa socială* e şi ea de *două feluri: spirituală* şi *materială.* Viaţa spirituală a unei societăţi, a unei naţiuni, se manifestă prin credinţele ei religioase, prin artă, poezie, ştiinţă, filozofie. Viaţa materială constă în buna stare fizică, în bogăţie, care se realizează prin industrie, agricultură, comerţ.

A desvolta natura unui om în armonie cu viaţa socială naţională ar însemna, prin urmare, a-i pregăti funcţiunile vieţii lui pentru aceste categorii de scopuri şi forme ale vieţii sociale: pentru viaţa ei spirituală şi cea materială.

A pregăti armonizarea vieţii individuale cu viaţa societăţii, înseamnă: 1) a desvolta în om acele facultăţi sufleteşti cari, ca funcţiuni, participă la viaţa spirituală a naţiunei; şi mai înseamnă 2) a-i da un rost activ determinat în organismul social, o *carieră.*

Nu trebue să lipsească nici una din aceste părţi ale vieţii omeneşti complecte.

Specialistul, or din ce categorie şi orcât de perfect ar fi, dacă e lipsit de legătura sufletească cu viaţa culturală generală a societăţii, dacă e străin de creaţiile frumosului, de cuceririle adevărului, de viaţa credinţelor înalte re-

ligioase, filozofice, e un incomplect, rămas afară din raza culturală a timpului, incapabil a bănui măcar adâncimile de viață ale totului, în care și din care trăește.

Pe de altă parte, un om cu facultățile desvoltate cât de armonic, care ar înțelege adevărurile înalte științifice, filozofice, și s'ar delecta de frumusețele artei, etc., dar în nici o ramură a vieții publice social-naționale nu s'ar găsi la locul lui special și nu ar avea un *rost activ propriu în diferențiarea multiplă a funcțiunilor sociale*, ar fi și el în afară din ordinea normală a elementelor ce compun organismul social.

Oamenii ce trăesc oricât de superior intelectual și emoțional, dar fără a face și produce nimic; și oamenii ce produc fără a ști pentru ce, în ce rost și înțeles social, spre ce scop general omenesc, sunt deopotrivă de incomplecți.

Educația va trebui să dea *oameni complecți.*

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITARA

CAPITOLUL XLII

Educația cetățenească și educația națională.

I. Educația cetățenească.

Educația cetățenească răspunde trebuinței sociale de a deprinde pe oameni cu îndeplinirea îndatoririlor publice, în limita drepturilor prevăzute de legi.

Educația cetățenească nu e tot una cu *învățământul civic*. Câteva noțiuni de drept constituțional și administrativ, chiar dacă ar avea o estensiune mai mare și s'ar preda cu toată temeinicia necesară, n'ar fi decât o folositoare *orientare a inteligențelor* în organizația politică a țării.

Ca în toate ramurile și direcțiile educației morale, din care face parte, educația cetățenească, fiind în funcțiune de *voință*, constă în o *deprindere de acțiune*, care nu se câștigă decât prin *exercițiu de a lucra* în felul ce voim să se fixeze ca *habitus* de voință.

Când e vorba de educație cetățenească, întrebarea este deci: *ce acțiuni trebue să facă elevii, ca să capete, prin repetarea și normalizarea lor, însușiri de buni cetățeni?*

Un cetățean, conștient de drepturile și datoriile lui, trebue să aibă sentimentul respectului de legile țării, sentimentul solidarității sociale, sentimentul răspunderii pentru interesul obștesc, al dreptății, al legalității, al ordinei

publice. Şi *activitatea* lui să se desfăşure în acord cu aceste sentimente.

Intre mijloacele aplicabile pentru educaţia cetăţenească sunt următoarele:

1) Sistemul *însărcinărilor publice*. Elevii de serviciu, însărcinaţi săptămânal cu câte o grijă de interes general al clasei, fac la sfârşitul săptămânei raport de modul cum s'a îndeplinit sarcina şi de incidentele întâmplate eventual în legătură cu aceasta. Se dispune astfel ca pecât posibil, toţi elevii să fi avut în decursul anului o sarcină de îndeplinit. Se ţine seamă de felul cum s'a achitat fiecare de îndatorirele lui. Lista însărcinărilor date şi a elevilor de serviciu este afişată în clasa respectivă.

Se dau sarcini publice: îngrijirea de a se deschide ferestrele, îndatăce este profesorul din clasă, şi de a le închide la timp; grija să fie tabla ştearsă, şi creta şi buretele la locul lor; strângerea obiectelor uitate la eşirea din şcoală şi aducerea lor în cancelarie; grija de a nu se uita hârtii lăsate pe jos în clasă, şi în genere de curăţenia clasei; ordinea în clasă; anumite reguli de păzit şi de supravegheat în curte, în timpul recreaţiei, aducerea şi supravegherea întrebuinţării anumitelor feluri de materiale necesare la diferite ateliere: legătorie de cărţi, lemnărie cismărie, împletituri etc.; aducerea la timp a materialului didactic de intuiţie în clasă, după indicaţia profesorului respectiv; şi altele.

2) *Sistemul şefilor:* şefi de clasă şi de ateliere, de regulă aleşi de elevi, sub conducerea profesorilor şi întăriţi de diriginte şi directori. Ei fac rapoarte zilnic de prezenţa şi absenţa elevilor în clasă, şi rapoarte săptămânale de modul cum elevii de serviciu s'au achitat de sarcinile lor şi de mersul disciplinei generale a clasei.

3) *Societăţi de elevi şi comitete de acţiune specială* în o ramură a vieţii şcolare. Plecând dela necesităţile simţite în viaţa internă a claselor, se înjgheabă, din proprie pornire, aşa zise „societăţi" cu diferite scopuri: *sportive*, pen-

tru exercitarea jocurilor englezeşti, mai ales afară din curtea şcolii; *literare, artistice,* pentru organizarea de şezători distractive; comitete, ca cele pentru bibliotecile claselor, în scopul de a îngriji de împrumutarea şi strângerea cărţilor împrumutate la elevi, şi eventual de înmulţirea lor prin fonduri adunate, deosebit de cele cumpărate de direcţiune.

Aceste *societăţi* şi *comitete* dau prilejul la exercitarea bunelor deprinderi ale unui alegător conştiincios. Se aleg preşedinţi, casieri. Se nasc răspunderi de însărcinări publice încredinţate de „societate". Grija păstrării şi bunei întrebuinţări a fondului public. Se iau dispoziţii cu vot, după discuţii.

Ochiul observator şi adesea sfătuitor al unui profesor e de faţă sau în apropiere.

4) Tot din necesităţi născute din viaţa şcolară or: din funcţionarea societăţilor şi comitetelor de elevi, se dau prilej la organizări de *tribunale* de elevi pentru judecarea unor incidente şi reclamaţii, mai mult sau mai puţin serioase, dar totdeauna grave, firește, pentru conştiinţa protagoniştilor.

Judecătorii aleşi de clasă ascultă plângerea şi acuzarea. iau notă, pun întrebări. Clasa asistă şi orice elev poate cere cuvântul să sprijine ori acuzarea or apărarea. Apoi judecătorii să retrag în o cameră deosebită şi deliberează.

E un mijloc escelent de exercitare a multor facultăţi preţioase, utilizarea cu rost şi chibzuială a unor astfel de *tribunale şcolare,* cari nu trebue să aibă aerul unor instituţii artificiale impuse oficial din afară, ci să fie numai ajutate a se naşte, pândindu-se momentul necesităţii lor, şi să fie aduse la fiinţă cu spiritul elevilor, sub inspiraţia călăuzitoare a experienţei mature.

II. Educaţia naţională. 1)

Omenirea progresează în două direcţii: prin unirea popoarelor, prin armonizarea lor, prin întinderea simpatiei şi lărgirea înfrăţirii universale. Aceasta e funcţiunea de integrare a vieţii. Dar, deosebit de asta, progresul omenirii cere desvoltarea particulară a fiecărui popor, în ce are individual, specific lui.

Acesta nu-i deloc în contrazicere cu tendinţele progresului omenirii. Din contră, prin individualizare etnică se multiplică, se diversifică formele de viaţă ale societăţii omeneşti, ale omenirii. Dupăcum un organism e cu atât mai perfect, cu atât e mai diferenţiat, şi cu cât aceste diferenţieri funcţionale sunt mai armonic unificate între ele, tot aşa şi cu omenirea. Culmea progresului se va realiza atunci, când unitatea armonică de viaţă a omenirii se va manifesta într'o înfinitate de forme vitale, după natura proprie fiecărui popor, şi când toate popoarele se vor simţi înfrăţite în colaborarea pentru realizarea *aceluiaşi scop* comun de propăşire general omenească.

Cultivarea unei naţionalităţi, pornită din impulsul iubirii de patrie, stă în acord perfect cu iubirea generală de omenire.

Numai degenerarea sentimentului naţional în *şovinism*, care implică asuprirea până la suprimarea a altor forme de viaţă etnică, normal *constituită în state proprii* — stă în conflict cu iubirea generală de omenire.

Ceva mai mult: *patriotismul* e condiţiunea şi semnul iubirii de omenire. E utopic şi absurd să neglijezi aceeace poţi face pentru o ţară, sub pretext că vrei să ridici întreaga omenire deodată la ideal. Aceasta e povestea neputinciosului sau leneşului din basmele populare care, ne-

(1) Să se revază, pentru complectare, Cap. din psihologie unde se vorbeşte de *sentimentul naţional* şi de *educaţia* lui, precum şi de *Cultura naţională* şi de Menirea ei; etc.

voind sau nefiind în stare să aducă apă cu doniţa, zicea că scopul lui e să aducă puţul întreg, şi înloc să care lemne cu căruţa dela pădure, zicea că voeşte să aducă pădurea întreagă acasă.

Fiecare popor organizat se simte dator a lupta pentru *individualitatea sa etnică,* manifestată pedeoparte prin expresia geografică a unui teritoriu anumit şi prin forma unui stat propriu, dar, pedealtă parte, prin creaţiile lui spirituale, în credinţe, în limbaj, în modul de a fi, de a gândi, de a înţelege lumea.

Şi dacă pedagogii din ţările bătrâne şi sigure de existenţa lor, ca Franţa, Anglia, Italia, Germania, găsesc necesar a afirma tendinţa naţională a educaţiei, aceasta e un îndemn pentru popoarele, a căror situaţie geografică şi numerică e inferioară, că trebue, cu cel mai mare cuvânt, să adopte punctul de vedere naţional în croirea idealului lor de educaţie.

In orice ţară, opera educaţiei trebue să-şi dea seamă de *aspiraţiile vitale ale poporului* şi să conducă sufletele, modelându-le după aspiraţiunile ţării şi îndreptându-le evoluţia spre această direcţie ideală. Când e vorba de o mică naţiune ca a noastră, relativ mică, chiar după realizarea României Mari, şi înconjurată de atâtea deosebite popoare, cu interese de multe ori opuse alor noastre, problema şi necesitatea educaţiei naţionale se impune dela sine.

Popoarele mici, neputând creşte în extensiune, vor trebui să se mărească în intensitate de viaţă internă; neputând să-şi întindă hotarele, vor trebui să realizeze creşterea vieţii interne. Aceasta priveşte direct educaţia. O naţie mică se va mări şi întări, atunci, când va căuta să formeze din fiecare individ o *forţă,* atât din punct de vedere fizic cât şi sufletesc.

Fiecare Român va fi o forţă sufletească, dacă va avea conştiinţa de *om* ca *Român* şi va înţelege şi simţi aşa de mult această demnitate, încât existenţa în altă formă de viaţă, să i se pară nedemnă de trăit.

România Mare va deveni în adevăr *mare,* corespunzător şi cu întinderea nouilor ei hotare, şi cu rolul ce i se cuvine în lume, când *solidaritatea naţională* dintre toate ţinuturile locuite de Români — din aşa zisul vechiul Regat, din Transilvania, cu Banatul şi Maramureşul, din Bucovina şi Basarabia — se va întări aşa de adânc prin sentimentul comun al mândriei şi demnităţii naţionale, prin unificarea culturei, încât va putea desvolta o civilizaţie românească la înălţimea marilor civilizaţii mondiale, înlăturând din calea desvoltării sale piedicele ce i se opun din partea elementelor duşmane.

Aceasta se va putea realiza prin o chibzuită *educaţie naţională.*

După răsboiul mondial, sentimentul naţional a crescut şi mai mult la toate popoarele. Educaţia sentimentului românesc va trebui să urmeze linia evoluţiei sufleteşti în omenire. Va trebui să prezinte generaţiilor tinere trecutul neamului românesc în lumina dragostei recunoscătoare, să înfăţişeze prezentul în lumina dreptăţii cuvenite de veacuri, să arate viitorul în lumina aspiraţiilor şi datoriei de înălţare spre idealul culturei umane, prin formele superioare ale virtuţilor româneşti moştenite dela străbuni.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL XLIII

Colaborarea familiei şi bisericii cu şcoala în opera de educaţie.

Alcătuirile fundamentale, constitutive, ale vieţii sociale. *Şcoala, Familia, Biserica* îşi exercită influenţa lor în formarea sufletului, fiecare în parte, după natura organizaţiei lor speciale, şi în colaborare comună pentru realizarea aceluiaş ideal de educaţie.

1. Educaţia şcolii şi a familiei.

Şcoala dă anumite deprinderi de voinţă şi de sentiment şi devine, prin însă-şi organizaţia şi funcţiunea ei, *institutut de educaţie.* Prin simplul fapt că se duce regulat copilul la şcoală, că există un program de lucru, arătând o succesiune determinată de activităţi pe oră: dimineaţa anumite obiecte de studiu, după amiază anumite altele; prin simplul fapt că zilele săptămânii sunt destinate unor îndeletniciri fixate de mai înainte şi că se ştie dinainte ce ocupaţii aşteaptă pe copil în fiecare zi, în ce ordine, cât şi cum; şi prin faptul că elevul se supune acestei regularităţi şi norme, ce nu atârnă de voinţa şi de puterea lui să o schimbe — ordine, imutabilă şi fatală faţă cu el — prin toate acestea se influenţează, în mod anumit sufletul dându-i o deprindere şi dispoziţie particulară, aceea a *regularităţii, a normei comune, a ordinii şi legii.*

Din şcoală sufletul copilului câştigă ceva şi mai însem-

nat; *acel sentiment al confundării lui într'un tot social* a cărui viaţă îl domină şi îl cârmueşte.

Familia, oricât de numeroasă, e o unitate socială relativ restrânsă; şi copilul, în „sânul" ei, iese în relief cu individualitatea lui personală; şi poate să-i influenţeze uneori mersul după gustul său. Sunt cazuri în cari copii sunt tirani mici ai familiei. Acest raport dintre individ şi unitatea socială dispare cu totul, când copilul intră în şcoală. Şcoala se mişcă după anumite legi, la cari elevul n'a contribuit cu nimic, nici prin plânsete, nici prin capricii.

In şcoală domneşte o rânduire a cărui lege dominantă vine din altă regiune depărtată şi superioară, e dictată de ţară, prin delegaţia ei — parlament sau guvern, din care copilul nu face parte. Şcoala serveşte, astfel, prin organizaţia şi funcţiunea ei, a introduce pe copii în ordinea raporturilor sociale şi morale.

In şcoală, prin modul de alcătuire a ei, copilul mai face progres şi în altă direcţie a desvoltării lui normale: *învaţă a se cunoaşte pe sine însuşi.*

Acest câştig cum l'ar fi putut obţine în familie. Mama, tata, nu văd în copil adesea decât calităţi şi trec foarte uşor şi foarte repede asupra defectelor. Copilul se vede pe el însuşi prin priza sentimentului idealizator al familiei, adică de ordinar mult mai bun şi mai deştept decât este; şi nu e silit de nimic a învăţa să se cunoască aşa cum este. Maxima „cunoaşte-te pe tine însuţi", începutul înţelepciunii, cu greu se pune în aplicaţie în familie.

In şcoală e cu totul altfel. Aci copilul se găseşte sub ochi străini, cari judecă fără sentiment de protecţie şi de părtinire. Aci mai are ocazia să se judece şi el însuşi, să-şi compare forţele cu alte forţe şi să vadă, cu proprii lui ochi, cât valorează în diferite privinţe.

Tot în şcoală se poate aplica mai efectiv stimulentul *emulaţiei.* Copilul, cunoscându-şi slăbiciunile şi părţile tari,

va căuta să se ridice, şi să se simtă că poate fi superior celorlalţi, măcar în o privinţă.

Un câştig tot aşa de preţios, este *cunoaşterea de oameni*. Interesul luptei pentru viaţă îl sileşte să-şi cunoască atâţia camarazi cu caractere, apucături, dispoziţii atât de deosebite.

Dispoziţiile paşnice din mediul liniştit sentimental *al familiei* dau sufletului alte calităţi. Sentimentul *fraternităţii* e produsul familiei. Asemenea sentimentul *pietăţii recunoscătoare* a copilor faţă de părinţi.

2. Colaborarea familiei cu şcoala.

Un vechiu desiderat pedagogic, formulat pentru asigurarea succesului operei de educaţie, este *colaborarea familiei cu şcoala* în urmărirea aceluiaş ideal.

Opera educativă a familiei precede pe cea a şcolii. Este o fază din viaţa copilului, dela naştere până la epoca şcolarităţii, când toată influenţa educativă este exclusiv în sarcina familiei. Cât ştiu, părinţii, cât pot şi cât fac ei pentru creşterea şi formarea copilului, privitor la viaţa lui fizică şi la viaţa lui sufletească, atât contează ca ajutor al educaţiei dat cerinţelor şi dispoziţiilor naturale ale copilului. De aceea, este un interes nemăsurat de mare ca atât mama cât şi tata să fie, mai întâi de toate, *conştienţi de datoria* lor de educatori ai copiilor lor, şi, ca urmare, să fie *orientaţi* asupra modului de a-şi îndeplini această îndatorire, pe care le-o dictează natura şi le o cere societatea. Primele ajutoare date funcţiunilor vieţii fizice a copilului, primele influenţe exercitate asupra vieţei lui sufleteşti, hotărăsc mai totdeauna asupra viitorului copilului, asupra sănătăţii lui trupeşti şi morale. Apucăturile bune sau rele, căpătate în copilărie, stau la baza caracterului, şi ajută ori împedică formarea personalităţii umane urmărite ca ideal al educaţiei.

Desigur, părinţii conştienţi de datoria lor de educatori.

caută să se orienteze singuri pecât posibil, asupra îndeplinirii marilor obligaţiuni naturale şi sociale. Dar statul le vine în ajutor, încă de timpuriu, dându-le încă din şcoală, ca elemente ale culturei lor generale, îndrumări şi sugestii privitoare la opera educativă, ce vor putea exercita deocamdată, în parte, asupra lor însăşi, prin autoeducaţie, iar mai târziu în familie, asupra copiilor lor. Acestei necesităţi şi utilităţi publice sociale răspund. *Noţiunile* de *Pedagogie* puse în programul învăţământului liceal.

Sunt unii pedagogi şi cugetători cari şi-au afirmat toată nădejdea viitorului omenirii în opera de educaţie a mamelor în familie. *Pestalozzi* în special şi a formulat această convingere, destinând o scriere anumită din operele sale pentru îndrumări date mamelor, cum să-şi îndeplinească grija lor de educatoare: *Cartea Mamelor.* In sarcina principală a mamelor cade îngrijirea de viaţă fizică a copiilor mici, a căror sănătate şi existenţă atârnă dela atenţia principală ce se dă fragedei şi plăpândei lor fiinţe, abia apărute în lume. In sarcina ambilor părinţi, a tatei şi a mamei, cade apoi datoria de a respecta şi face să se respecte regulele higienei trupeşti şi sufleteşti a copiilor. Ei trebue să urmească, amândoi, primii paşi ai copilăriei în viaţă, primele lor manifestări, să-i ferească de apucături vătămătoare, să le dea direcţia şi deprinderea bunelor purtări, a bunelor cuviinţe, a vieţii drepte şi morale.

Din momentul în care copilul intră în sfera şcolarităţii, mai întâiu sub îngrijirea şi influenţa *Grădinilor* de *copii* — acolo unde şi când se poate — apoi în acelea, obligatoare, ale şcolilor primare, şi în sfârşit ale învăţământului secundar de orce fel, gimnazii, licee, şcoli speciale, etc., familia nu scapă deloc de datoria educaţiei; împarte numai cu şcoala obligaţiile, devine *colaboratoarea şcolii* în opera de îndrumare a vieţii copiilor.

In această *colaborare,* în care familia îşi păstrează întreagă datoria *educaţiei,* punând-o în acord cu aceea organizată de şcoală, se adaugă, în o măsură notabilă, şi da-

toria privitoare la *instrucţia* copiilor, de care şcoala se ocupă sistematic. Părinţii urmăresc, sau trebue să urmărească şi să supravegheze îndeplinirea îndatoririlor şcolare date copiilor acasă, şi progresele învăţământului, şi situaţia lor la şcoală, vizitând din când în când, şi cât mai des posibil, şcoala, şi luând, în astă privinţă informaţii sigure dela profesori.

Profesorii, la rândul lor, pot lua informaţii despre felul cum trăesc, cum se poartă copii în familie, despre condiţiile mediului şi ale împrejurărilor ce influenţează viaţa elevilor lor, văzându-le la faţa locului, spre a-şi da seama dacă ajută or contrariază acţiunea lor educativă.

Din cunoaşterea reciprocă mai de aproape, a şcolii şi a familiei, prin punerea lor în contact mai des şi regulat se stabilesc acele *raporturi de colaborare,* atât de necesară şi de folositoare, ale acestor două instituţii sociale fundamentale, în opera lor comună de educaţie a tinerimei.

3. Raporturi de colaborare educativă între Biserică, Şcoală şi Familie.

Biserica exercită asupra sufletului o înrâurire specială. înălţătoare, prin învăţămintele, sugestiile şi practicele cultului religios, ridicându-l în regiunile senine ale acelor legături tainice ale spiritului cu Divinitatea, cari dau sentimentul siguranţei, al sprijinului, al liniştei şi mângâerii în cele mai grele clipe ale vieţii. Sufletul, lipsit de această tainică legătură cu spiritul atotputernic cârmuitor al lumii, e ca frunza deslipită care pluteşte în rătăcire, fără rost, în bătaia vânturilor.

Şcoala ajută la împlinirea misiunii înalte a bisericii prin învăţăturile credinţii ce dă copiilor, prin slujbele religioase în anumite momente ale activităţii ei, prin rugăciunile zilnice dela începutul şi sfârşitul orelor de clasă, prin explicarea prealabilă, pregătitoare, a evangheliilor ce se citesc duminicele şi la sărbătorile mari, şi prin ducerea

elevilor la biserică să asculte desfășurarea practicelor serviciului divin, lămurite de mai înainte în adâncul lor înțeles.

Contribuția școlii la efectul educativ al bisericii este și mai accentuată, când poate lua cât de puțin, parte activă la slujba cultului, organizând mici *coruri* și echipe *de elevi*, cari să cânte, după indicațiilie cuvenite, răspunsurile de dat la cuvintele preotului în timpul slujbei bisericești și a liturghiei, acolo unde biserica nu are corul său propriu.

Colaborarea familiei cu biserica, în opera comună de educație, este și mai intimă și mai eficace. Familia, întemeiată pe o taină religioasă a *căsătoriei*, are, în momentele ei principale, contact de consfințire cu biserica, dela care primește binecuvântarea solemnă a cununiei celorce pun bazele de înjghebare a familiei, și de intrare a copiilor lor în lumina spirituală a credinței, prin taina botezului.

Contactul, dela începutul întemeierii ei, cu biserica, familia îl continuă în toate împrejurările vieții. In anumite epoce ale anului, mai ales, și cel puțin, în preajma marilor sărbători religioase, copii sunt duși, după datinele străvechi creștinești, să se spovedească și să se împărtășească la biserică, făcându-i să-și simtă sufletul atins prin înfiorare de respect, cu marile taine spirituale puse la baza credinței creștine.

Privelișteа tatălui, apoi, sau a mamei, care își duce de mână copii, de mici, la biserică, Duminicele și în zilele marilor sărbători, e semnul cel mai sigur că astfel se pun în adâncul sufletelor germanii credinței, neclintite de schimbările trecătoare ale vremurilor, și că se clădește temelia cea mai nesdruncinată a unei vieți sociale sănătoase. In curgerea prefacerilor sociale nesfârșite, cari despart pe oameni în atâtea tabere de tot felul, rămâne ceva permanent care îi unește, rămâne legătura mistică a spiritelor cu divinitatea, în care sufletele se simt unite prin aceiași credință, și înfrățite în aceiași soartă, în lumina dătătoare

de speranță a Puterii Eterne. Poporul care se simte întărit prin aceste legături sfinte ale sufletelor cu Dumnezeirea, e un popor care trece biruitor peste toate primejdiile și toate piedicele ce i se pun în calea menirii lui, ursite de Providență.

CU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DIN CĂRȚILE DE ACELAȘI AUTOR:

Curs de Etică, ținut la Universitatea din Iași. Ediția „Casei Școalelor". Viața Românească. Iași 1922.

Curs de Pedagogie Generală. București, „Cartea Românească". Ed. II. 1923.

Curs de Didactică Generală, București „Cultura Românească" Ed. II.

Curs de Istoria Pedagogiei, trei volume. (Epuizată).

Istoria Pedagogiei, (volum rezumativ). „Cultura Românească". București Ed. III 1927.

Noțiuni de Pedagogie. București, idem. Ed. IV. 1928. Paris, 1919.

Chestiuni Filozofice, de Estetică, Etică, etc. București, Idem 1928.

Educația Eroică. Iași. „Trecerea Munților Carpați", 1926.

Etica pentru învățământul secundar. Alcalay, 1928.

La o răspântie a istoriei naționale, Iași, idem 1923.

Imperativul Momentului istoric, Iași, „Trecerea Munților Carpați", 1928.

L'âme roumaine dans la guerre mondiale. Conferință ținută la „Ecole des Hautes Etudes Sociales"

Zigzaguri și Popasuri. Cugetări. Trei serii, 1929—1932.

Literare

Gura Lumii, piesă în 4 acte, reprezentată pe scena Teatrului Național din Iași 1900—1908.

O carte de vizită, piesă în 1 act, idem, 1898, reluată repetat.

„Tiparul Românesc" S. A. — București

Legatoria Biblioteca Universitatis Iasi
31 OCT. 1935
CU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARIES